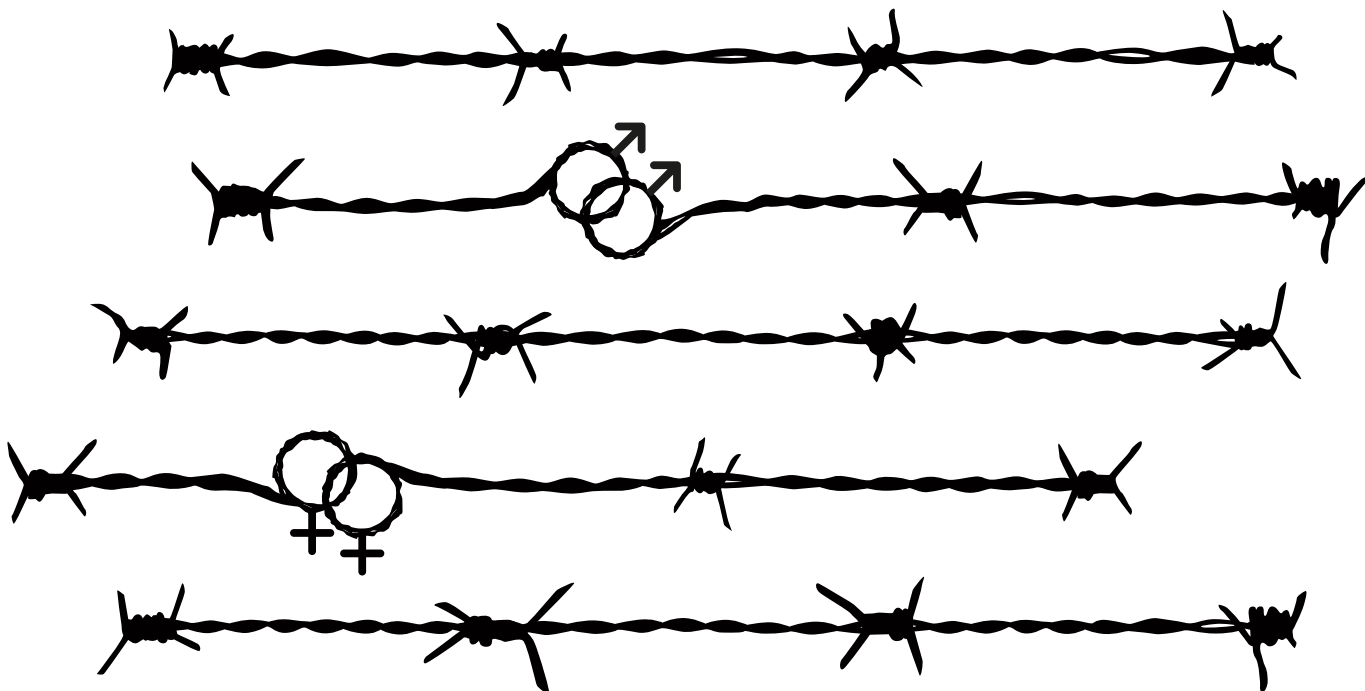

Homofobija i internalizovana homofobija u Srbiji

OKS

Kvalitativno istraživanje

Marijana Stojčić, Dragana Petrović

FONDACIJA ZA OTVORENO DRUŠTVO, SRBIJA
OPEN SOCIETY FOUNDATION, SERBIA

Homofobija i
internalizovana
homofobija
u Srbiji

BEOGRAD 2016.

Autorke istraživanja

Marijana Stojčić
Dragana Petrović

Intervjuer/ke

Aleksandar Stojaković
Tamara Šćepanović
Marijana Stojčić
Tanja Marković
Jelena Vojvodić

Koordinator projekta

Aleksandar Stojaković

S A D R Ž A J

UVOD	06
PREDMET ISTRAŽIVANJA	16
GLAVNI NALAZI	22
1. ODNOS PREMA HOMOSEKSUALNOSTI I HOMOSEKSUALNIM OSOBAMA	24
1.1. STEREOTIPI I PREDRASUDE O HOMOSEKSUALNOSTI I HOMOSEKSUALNIM OSOBAMA	24
1.1.1. HOMOSEKSUALNOST KAO POREMEĆAJ I DEVIJACIJA U ODNOSU NA ONO ŠTO JE „PRIRODNO“ I „NORMALNO“	25
1.1.2. HOMOSEKSUALNOST KAO BOLEST	26
1.1.3. HOMOSEKSUALNOST KAO PROLAZNA FAZA ISTRAŽIVANJA TOKOM ODRASTANJA	26
1.1.4. HOMOSEKSUALNOST I LGBT OSOBE KAO PODBAČAJ U VASPITANJU I PROIZVOD NARUŠENIH ODNOSA	27
1.1.5. HOMOSEKSUALNOST KAO IZBOR	28
1.1.6. HOMOSEKSUALNOST KAO POMODARSTVO	28
1.1.7. HOMOSEKSUALNOST KAO NAMETANJE ZAPADNIH VREDNOSTI	29
1.2. HOMOSEKSUALNOST KAO NARUŠAVANJE RODNOG REŽIMA	30
1.2.1. <i>DA SU MALO KAO ŽENSKAĆI, KAO VIŠE ŽENSKI NEGO MUŠKI SU</i> – RODNI STEREOTIPI I RODNE REPREZENTACIJE	30
1.2.2. RODNE ULOGE	32
1.3. POZITIVNI STEREOTIPI O HOMOSEKSUALNIM OSOBAMA	37
1.4. LGBT OSOBE – KAKO NAS VIDE?	38
1.5. DALJE KA MARGINI – ODNOS PREMA TRANSRODNIIM, TRANSEKSUALNIM I BISEKSUALNIM OSOBAMA	40
2. AGENSI HOMOFBIJE	47
3. HOMOFBIJA I DELOVANJE DRŽAVNIH I DRUŠTVENIH INSTITUCIJA	54
4. POLOŽAJ LGBT OSOBA U DRUŠTVU	64
4.1. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA	66
4.2. SOCIJALNA ZAŠTITA	68
4.3. OBRAZOVNI SISTEM	69
4.4. PRAVOSUDNI SISTEM	71
4.5. POLICIJSKA ZAŠTITA	72
4.6. ZAPOSŁJAVANJE	75
4.7. POSAO I NAPREDOVANJE NA POSLU	76
4.8. POLITIČKO DELOVANJE	79
4.8.1 ODNOS PREMA PARADI PONOSA	82
5. PRAVA LGBT LJUDI	89
6. NASILJE I SOCIJALNA DISTANCA PREMA HOMOSEKSUALNIM OSOBAMA	97
7. STRATEGIJE PORICANJA	107
8. BITI LGBT OSOBA U SRBIJI - ISKUSTVO I STRATEGIJE PREŽIVLJAVANJA	116
8.1. STRATEGIJE PREŽIVLJAVANJA	127
8.2. <i>COMING OUT</i> - ISKUSTVA I FAKTORI	130
9. SMANJIVANJE HOMOFBIJE I NAČINI UNAPREĐIVANJA POLOŽAJA HOMOSEKSUALNIH OSOBA	137

REZIME I ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	144
LITERATURA	152
UPITNIK	154
SUMMARY AND FINAL EXAMINATION	158
OSVRTI NA ISTRAŽIVANJE I RECENZIJE	167
KONSTRUKCIJA HOMOSEKSUALNOSTI I (NE)MOGUĆNOST INDIVIDUALNE I DRUŠTVENE EMANCIPACIJE Vladimir Miletić	168
HOMOSEKSUALAC KAO DEVIJANT Aleksandar Stojaković	177
NARATIVI O HOMOFBIJI I INTERNALIZOVANA OPRESIJA Jelena Zulević	188
UVOD U ISTRAŽIVANJE SAMOGA SEBE Dušan Maljković	191

P R E D G O V O R

Centar za kvir studije sproveo je tokom 2015. godine kvalitativno istraživanje „Homofobija i internalizovana homofobija“, metodom polustrukturisanih dubinskih intervjua ispitujući stavove heteroseksualnih i homoseksualnih ispitanika o homoseksualnosti. Ukupno 44 intervjua je obavljeno u pet gradova: Beograd (16 intervjua), Novi Sad (8), Niš (8), Subotica (6) i Kragujevac (6) i pritom prikupljeno preko 73 sati audio materijala i preko 1000 strana transkripta.

Svrha istraživanja je dublje i detaljnije istraživanje motiva, strahova i predrasuda koji stoje u osnovi homofobije i internalizovane homofobije, kao i utvrđivanje sličnosti i razlika u usvajanju i reprodukovanju homofobičnih stavova kod heteroseksualnih i homoseksualnih osoba; postavljanje temelja za dalja produbljenija istraživanja ovih tema. Važan cilj koji smo pred sobom postavili je kako produkcija i razvijanje fonda znanja o ovoj temi, tako i približavanje različitih politika nevladinih LGBT organizacija u vezi sa borbom protiv homofobije jer je pretpostavka da će rezultati istraživanja uticati na artikulisanje politika u toj borbi. Ono može da posluži kao osnova za kreiranje politika LGBT organizacija u nastupu prema javnosti, kao i prema LGBT osobama u cilju osnaživanja zajednice.

Projektni tim – Aleksandar Stojaković, koordinator projekta i istraživanja, Tanja Marković, koordinatorica istraživanja, Marijana Stojčić, Dragana Petrović, Tamara Šćepanović i Jelena Vojvodić – zahvaljuje se svim učesnicima i učesnicama intervjua. Želimo da se zahvalimo i svim pojedincima i pojedinkama koji/e su nam tokom istraživanja pomogli: Mitre Bonća, Milan Đurić, Tamara Mitić, Ana Zorbić, Nevena Tarlanović, Nenad Glišić, Nebojša Milikić i Tadej Kurepa. Takođe, zahvaljujemo se organizacijama koje su nam ustupile svoj prostor za istraživanje: Kulturni centar REX iz Beograda, Gayten-LGBT Centar za promociju prava seksualnih manjina, Omladinski centar CK13 iz Novog Sada, Ženski prostor iz Niša, SKC Kragujevac, Youth Initiative for Human Rights iz Subotice. Istraživanje je podržala Fondacija za otvoreno društvo Srbija.

UVODNA RAZMATRANJA O HOMOFOBII: MOĆ KAO DEFINIŠUĆI FAKTOR

Aleksandar Stojaković

Polazim od toga da postoje vidljive i nevidljive nedoumice šta je zapravo homofobija koju treba definisati, ili bar opisati, neke ponuđene odgovore dekonstruisati i možda osporiti i opovrgnuti, ali je svakako glavni problem njeno permanentno postojanje, iz kojeg možemo izvući (za izučavanje važno) pitanje, pokriveno debelim velom skepse: da li je homofobija permanentna? Važno je, dalje, sagledati kako se homofobija opredmećuje, kroz koje društvene celine i odnose ona diše, kako se manifestuje i ko na njoj „profitira“. Uz to ponudiću svoj uvid u njene stubove kroz dominantan utisak stečen iz intervjua i samog istraživanja u celini. Poseban akcenat staviću na tezu koja se tokom procesa rekapitulacije i čitanja intervjua konstituisala: (u patrijahalnom sistemu-odnosu) muškarac je nosilac homofobije, a žena je samo internalizuje i reprodukuje.

Promišljajući o homofobiji i njenim istorijskim i psihološkim korenima oduvek sam nalazio neospornu korelaciju sa mizoginijom. Takvo promišljanje svakako nije novo niti neobično. O njoj su pisali mnogi. Ona se čini logičnom, ali utisak o njenoj važnosti, kada govorimo o strahu, mržnji ili bilo kakvom neslaganju – kako bi rekli oni koji homofobiju racionalizuju – činio mi se presudnim. Stoga homofobiju kao strah od nepoznatog u potpunosti (ili ipak možda samo delimično) odbacujem. Nema ničega nepojmljivog ili nepoznatog u seksualnosti, makar to bilo samo u sferi fantazije. Kada govorimo o homoseksualnosti i o nepoznatom, fokus bi mogao da bude na socijalnim odnosima kao što su istopolni brak, roditeljstvo ili na bilo kojem neheteronormativnom odnosu između dva homogena roda, jer se socijalni odnosi iskustveno (na)učē. Nedostatak modela u okruženju koji će reflektovati određene informacije nas dovodi na polje nepoznatog. Stoga bih se pre bavio esencijalnim i od njih išao ka širem i opštem.

Pored intervjua koje sam vodio i onih koje sam pročitao, kao i rezultata ovog istraživanja, rukovodiću se i ličnim, dugogodišnjim iskustvom i utiscima koje sam stekao osluškivajući populaciju, njene stavove, primećujući odnose i dinamiku unutar nje.

Visoko homofobično društvo Srbije¹ je plodno tlo za istraživanja homofobije i pokušaja rasvetljavanja elemenata koji je čine, jer stavovi nisu nijansirani (kakvi bi bili u društvima gde su homoseksualne osobe velikim delom prihvaćene) već jasno izraženi. Istraživanje koje je pred nama nudi uvid u predrasude i narrative homofobičnog diskursa, kako se stavovi usvajaju i dalje reprodukuju (kod heteroseksualnih i homoseksualnih osoba). Pre nego što nastavim dalje sa uvodom, a obazrivo neotkrivajući unapred sve pojedinosti istraživanja, te ostavljajući čitaocima ove publikacije da se sa njima detaljno upoznaju u tekstu Marijane Stojčić, moram unapred da iznesem tri meni važna nalaza

1. Istraživanje iz 2010. koje je Gej strejt alijansa sprovela u saradnji sa CeSID-om pokazuje da 67% građana/ki Srbije smatra da je homoseksualnost bolest, dok 56% veruje da je veoma opasna po društvo (CeSID. (2010). *Predrasude na videlo*. Beograd: Gej strejt alijansa, str. 8.).

istraživanja koja će mi u nastavku koristiti:

1. Intenzitet homofobije je izraženiji kod heteroseksualnih muškaraca nego kod heteroseksualnih žena;
2. Heteroseksualni muškarci homoseksualne osobe vezuju za seksualnost, dok žene za porodicu;
3. Kod muškaraca i žena heteroseksualne orijentacije prva asocijacija na homoseksualnost je muška homoseksualnost.

NEVOLJE S TERMINOLOGIJOM I RACIONALIZACIJA DISKRIMINACIJE

U savremenoj literaturi često je moguće pročitati da se homofobija kompromisno definiše kao „negativna osećanja ili predrasude prema LGBT populaciji“. Određena odstupanja od homofobije kao straha od homoseksualaca, ili homoseksualnosti uopšte (iako reč *strah* pronalazimo u samom terminu), proizilaze iz klime prihvatanja stava protivnika LGBT populacije da se „oni njih ne plaše, već ih jednostavno ne podržavaju i ne vole“, dakle: mrze homoseksualce. Prateći tu liniju otpora došlo se do termina *homonegativnost*² koji, definišući ga kao puko intelektualno neodobravanje³ (M. Beilkin), samo pokušava da racionalizuje homofobiju. Do konstrukcije tog mehanizma doprinelo je jačanje gej pokreta 70-ih godina kada je pred intelektualni svet diskriminacija i patologizacija homoseksualnih osoba stavljena u jasan kontekst etike. Prilikom suočavanja javlja se jaz između elemenata koji se načelno odbijaju i socijalnom potrebom zadržavanja slike etičnosti. Takav nesporazum nas vodi do kognitivne disonance, u kome osoba doživljava iskustvo dva ili više nekompatibilna verovanja (Ferstinger, 1957). Nije nerazumljivo da je pred intelektualnim svetom postavljen težak zadatak: kako zadržati kognitivnu konzistentnost i prevazići jaz koji je neočekivano postavljen? Neprijatan sadržaj se odbacuje, potom intelektualizuje, a homofobija pokušava da se racionalizuje i preoblikuje – nije strah, već je intelektualno neslaganje.

Tada – pokušavaju da nas ubede – govorimo samo o (intelektulnim) stavovima. No, da li stav može da se formira i opstane bez propratne *emotivne komponente*? Stav je trajna mentalna dispozicija koja se stiče, oblikuje i menja u procesu socijalnog razvoja, a formira se na temelju iskustvenih i direktnih učenja. Psihološku strukturu stava čine: 1. Kognitivna komponenta (spoznaja o objektu stava; narativ, obrazloženje); 2. Emocionalna komponenta (odnos prema objektu stava: odbojnost, strah, gađenje – kada govorimo o negativnim stavovima); 3. Konativna (akciona) komponenta (spremnost na ponašanje) (Schiffman & Kanuk, 2004). Emotivna komponenta je inherentna u formiranju stava. Svaki stav je emocionalno obojen. Negativan stav prema homoseksualnosti uslovljen je negativnim osećanjima, stoga nikako ne možemo govoriti o pukom „intelektualnom neodobravanju“ koji je hermetičan i funkcioniše izvan emotivne komponente. Homonegativnost je ništa drugo nego nova reč za homofobiju, oslobođena pežorativnosti.

2. Termin su za upotrebu predložili Hudson i Ricketts (Hudson and Ricketts) 1980. godine za opisivanje negativnih stavova prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama umesto termina homofobija kome su zamerali pežorativnu konotaciju. Takođe, oni predlažu da se termin homofobija prestane koristiti u naučnom kontekstu budući da je naučno netačan. Vidi: Hudson, W. and Ricketts, W. (1980). A strategy for the measure of homophobia. *Journal of Homosexuality*, 5, 357–372.

3. Beilkin, pak, tvrdi da homofobija postoji i da je to poseban fenomen.

Diskriminacija ima svoju dugu i permanentnu istoriju, bilo da je ona otvorena ili prikrivena, a jedna od značajnih komponenti kroz koju se ona ispoljava je upravo racionalizacija. Etika je civilizacijska tekovina koja duboko ukorenjuje mišljenje da upravo ona čoveka odvaja od ostalih životinja. Diskriminirati nije etično. Mržnja se potiskuje, narativ se menja u prihvatljiviji sadržaj kroz intelektualizaciju (u kojoj se stvara racionalan, čak i etičan prostor za diskriminaciju), neretko kroz tobožnju brigu za druge. Upitan da li su homoseksualci u nepovoljnom položaju prilikom zapošljavanja, heteroseksualni ispitanik kaže: „Pošto se HIV ipak često vezuje za homoseksualnost, gde se lako prenosi i često, na primer meni bi bilo nelagodno da imam takvu osobu zaposlenu u svom kolektivu i ne smatram da bi to bila neka moja diskriminacija, već jedan jednostavno loš uticaj na ostale zaposlene, u nekom cilju brige o njima, o njihovoj sigurnosti, ne bih zaposlio takvu osobu (homoseksualnu, prim. aut.). Ne smatram za loš potez ako isto tako neko drugi uradi. Ako neko odluči da ih ne zaposli, ako racionalno razmišlja, vezuje to da postoji verovatnoća da će ta osoba nesvesno zakačiti HIV ili nešto drugo, što svakako dovodi u opasnost ljude oko njega tako da apsolutno ne bih smatrao za diskriminaciju ako neko odbija da zaposli takvu osobu”.

Nije li upravo ovo pokušaj racionalizacije homofobije o kojoj smo govorili?

REDUKCIJA IDENTITETA: HOMOFBIJA KAO MUŠKI PROBLEM

Pre nego što se budem upustio u ovo ambiciozno promišljanje – u etiološku dekonstrukciju elemenata-činilaca strukture koju označavamo kao homofobija – moram unapred da ogradim tezu, pa i samu strukturu, tako što ću je posmatrati kao društveno uslovljenu i kao jedan fenomen-proizvod od potencijalnih mnogih. Pomenuta teza je vezana za jednu strukturu, posmatranu strukturu, čiji su elementi podređeni zakonima koji je određuju kao takvu. U drugim društvenim prilikama, određeni razičitim zakonima, struktura neće iznedriti isti proizvod, što, dalje, znači da fenomen o kome ću govoriti je svojevrsan i da se on ne mora nužno ponavljati u drugim društvenim, kulturnim i civilizacijskim kontekstima. (Kao što će različita kombinacija istih slova dati drugu reč, koja će oslikavati drugo značenje.)

Homoseksualni muškarci su kod većine muških, heteroseksualnih ispitanika redukovani na seksualnost (seksualni identitet) i seksualni čin. Homoseksualci su, dakle, oni koji imaju seksualni odnos sa muškarcima. Viđeni su kao seksualni hedonisti, promiskuitetni, oni menjaju partnere, a njihov jedini cilj je seksualno uživanje i perverzija. No, šta to sve znači za heteroseksualne muškarce? Njih to duboko pogađa.

Uočljivo je, kada govore o homoseksualnosti, muški ispitanici sa negativnim stavovima prema njoj, pre svega govore o seksualnom odnosu, i to isključivo o seksualnom odnosu između dva muškarca. On (seksualni odnos) je, rekao bih, od izuzetne važnosti za njih i/jer on konstituiše maskulinitet. Zbog toga nije neobično – a o čemu će još biti reči – da na seksualni odnos dva muškarca gledaju sa izraženim gađenjem: „Dva muškarca koja se vole, to jest imaju odnose... seks. Ja ne znam stvarno šta im je tu lepo i šta im je to dobro. Meni se to gadi. I zato nekome kažeš ‘ajd što si peder’ – znači da je nešto najgore, dno po meni. Tako ja gledam na to.” „I ne znam šta to njih privlači da oni međusobno mogu da imaju

odnos. Šta je to... što vole da imaju analni seks? Ili šta već.” „Zašto nije prirodno? Pa prosto mislim da nismo stvoreni da bude muškarac sa muškarcem, žena sa ženom. Jednostavno, ja znam da su muškarci dobri drugari zato što jedan drugom apsolutno odgovaraju, da se razumeju, da... Ali ljubav između dva muškarca, meni je to... gadno. Mislim postoji prijateljska ljubav, ali se završava na prijateljstvu, ne na intimnim odnosima, ne znam na držanju za ruke kroz grad i ostalo.[...] Meni to nije normalno, to su neki moji strahovi, ne daj Bože, da se mojoj deci tako nešto desi.” Muške ispitanike pomisao na seksualni odnos između dva muškarca (između onih koji imaju iste genitalije kao oni) duboko uznemiruje.

Važno je pak napomenuti da proces o kome ću govoriti dolazi prevashodno iz nesvesnog, da je pokretač svih elemenata koji homofobiju čine – od diskursa do delovanja – i da je ono izvorište svakog daljeg stava i predrasuda koje se kroz kogniciju artikulišu u krajnji derivat koji je pred nama, koji je oko nas, koji možemo čuti, pročitati i bilo kako percipirati. Homofobija, kako nam istraživanje govori, jeste reprodukcija, ali je pitanje na kojim temeljima se ona prihvata i dalje reprodukuje? Stavovi i njihova reprodukcija su narativi kojima se obrazlaže psihološki sistem na kome počivaju.

Kod ispitanika i ispitanica sa izraženim homofobičnim stavovima na homoseksualnost se gleda kao na faktor koji je opasan po postojeće i tradicionalne društvene odnose – po društveni poredak. Homoseksualnost se pojavljuje kao značajna pretnja koja treba biti ostrakovana iz društvenih okvira, zarobljena među četiri zida spavaće sobe, upravo u tom klaustrofobičnom prostoru u kome se ona po mišljenju ispitanika i konstituše. Homoseksualnost preti da će te odnose uzdrmati i razrušiti, i možda zauvek promeniti. Jer homoseksualni odnosi raskidaju binarni poredak nuklearnog odnosa na kome patrijarhalno društvo i odnosi moći počivaju. Ključna reč i definišući faktor je: moć.

„Moć se ne plaši seksualnosti, već se putem seksualnosti vrši” (M. Fuko). Fuko je lepo primetio – seksuani čin⁴ je najznačajnija pozornica kroz koju se moć performira: simbolički i direktno.

Nadmoć⁵ se najodređenije performira kroz seksualni čin u kome su čvrsto utemeljene binarne pozicije moći: onaj koji je performira i onaj u odnosu na koga se moć performira. Za odnos moći potrebno je najmanje dva člana, to jest dve (interaktivne) pozicije. U seksualnom činu aktivan član je dominantan, a pasivan je submisivan. Patrijarhalni sistem – i dominantni odnosi u okviru njega – samo je simbolička dispozicija seksualnog čina, to jest odnosa koji se kroz njega performiraju.⁶ Odnosno, odnos moći se uspostavlja „u krevetu”, to jest u seksualnom činu i dalje projektuje van njega, van kreveta i sobe, u međurodne odnose, u društveno tkivo, potom i u institucije. Muškarac je aktivan član (dominantan, onaj koji performira nadmoć), a žena pasivan član (submisivan, onaj u odnosu na koga se nadmoć performira). Muškarac lako zauzima tu poziciju (nadmoćnog), a ključna reč oko koje sve orbitira je: penetracija. Muškarac penetrira u ženu i na taj način definiše seksualni čin – on, dakle, ima nadmoć. Binarnu celinu penetracije čine: član koji penetrira i član koji je penetriran.

4. Seksualni čin ću u nastavku koristiti svaki put kada govorim o samom seksu, bilo da je u pitanju između osoba istog pola, ili različitog. To je zbog toga što ću reč „odnos” rezervisati za sve druge neseksualne odnose – od binarnog, do društvenog.

5. U nastavku ću radije koristiti reč „nadmoć” umesto moć, kao pogodnij termin koji iziskuje postojanje važnog člana – subjekta moći. Moć kao nadmoć se ispoljava u značenju vladanja, upravljanja, zapovedanja, ugnjetavanja, prisvajanja, otimanja. Ovakva moć podrazumeva hijerarhiju i zavisnost, odnosno nadređene i podređene, tlačitelje i tlačene.

6. Ishodište seksualnog čina, osim moći, je i uživanje. Verujem da sem bio-hemijskog elementa uživanja postoji i psihološki element, onaj koji uživanje pronalazi u odnosu moći: nadmoćnog i potčinjenog.

U ovom (muško-ženskom) konstruktu je određite homofobije i negativnog stava muškaraca prema homoseksualnosti: onaj koji ima nadmoć je na poziciji višoj (superioran je) u odnosu na onoga nad kime se ta moć vrši, nad potlačenim (inferiornim). U svesti muškarca stvar je prilično jasna: on je nadmoćan, a žena je subjekt nad kojim se moć performira i reflektuje nazad – žena je na nižoj poziciji u odnosu moći. Takva pozicija za muškarce je prirodno stanje stvari, zakon, koji proizilazi iz biološke predispozicije, posedovanjem organa koji determiniše pozicije u okviru odnosa moći. Upravo ova postavka nam može pomoći u razumevanju mizoginije, koncepta u kome su žene omalovažavane kao krhka, nejak a bića – inferiorna.

Jedan ispitanik heteroseksualne orijentacije, uveren da lako može da prepozna homoseksualnu osobu kada je vidi na ulici, kaže: „Pa recimo susretao sam često momka u sredini jednoj u kojoj sam često boravio koji je nosio nešto nalik *ženskim čizmicama*“. Dve stvari su zanimljive i dve stvari treba primetiti: 1. Muškarac je nosio ženski odevni predmet – čizme pravljene i namenjene ženskom rodu – stoga nužno prizilazi da je on homoseksualac; 2. Čizme su rečene u deminutivu – *čizmice*. Ovo poslednje ponovo upućuje na odnos prema ženama, taj položaj superiornosti muškarca prema njoj. Žene su niže, manje u odnosu na muškarca, one su u deminutivu. No, da li bi bilo ko od nas rekao da žena nosi *ženske čizmice*, ili ipak da žena nosi *ženske čizme*? U ovom slučaju se otišlo korak dalje, deminutiv se koristi kao pežorativni oblik: muškarac nosi nešto što mu ne dolikuje, nešto što je ispod njega – ženske čizmice. Time je pokušao da uvredi, unizi homoseksualca osporavajući njegovu muškost adekvatnim opozitom – ženskosti. Kakav se muškarac odlučuje na nedoličnu mu poziciju da nosi nešto što pripada drugom, inferiornijem rodu: peder. Ispitanik, iako prethodno ne poznaje mladića o kome govori, zna da je on peder, jer nosi nešto što pripada ženi. Peder je identitet transgresije. Peder je neko ko čini transgresiju ka nedozvoljenom. On iskače iz svog roda, iz pozicije moći i dozvoljava sebi da se ukalja i demaskuliniše. Peder je nedefinisan rod, uvek je između.

Dakle, muškarac kroz seksualni čin (jer penetrira u ženu) performira moć. Heteroseksualni muškarci znaju da u seksualnom činu dva muškarca jedan uvek mora da zauzme seksualnu poziciju žene – biva penetriran – to jest da se nad njim moć vrši. Ta spoznaja najviše opterećuje i ona određuje reakciju i akciju koja sledi. Jer na taj način, dozvoljavajući da bude penetriran, muškarac sebe „degradira“. To je „nečasno“ za jednog muškarca. Muškarac ne sme da bude van pozicije superionog, ne sme da bude u neprirodnoj poziciji inferiornosti. Takvom muškarcu treba oduzeti počasni epitet muškosti, superiornost, jer on i nije muškarac – on je više žena. (“Ipak homoseksualci imaju tu žensku psišu”)

„Oni su seka-perse, mekušci“, kaže jedan heteroseksualni ispitanik. Drugi o homoseksualcu kaže: „Pa glumi nekog zavodnika, nekog šmekera, a po meni je zavodnik osoba koja zavodi osobu suprotnog pola⁷“. Treći se pita gde je nestala muškost kod homoseksualca: „Oni feminizirani. Jednostavno mi se gade. Gade mi se ovi... kako se sad zovu ovi... sad što čupaju obrvice bolje nego ženske. Metro! Nisu gejevi, ali ih ne shvatam, muško je muško. To obrvice... to... Ne volim. I to ne volim. U redu je da ti držiš do sebe, ima higijene i lickanja i kod muškaraca ali ovi gilipteri... ne znam šta su. Ali šta su oni? Feminizirani nešto... Šta ga tera da se čupka? To ne razumem, pa ja kao muško... U redu je da izgledaš uredno, pa hajde skратиš ne znam... dlake ispod pazuha ako si maljav, obriješ se, negde, ne znam, i obrvicu doteraš... Ali sad da si ti

7. Ova izjava je posebno interesantna jer muškarca tretira kao seksualnog predatora. On lovi (a žena će biti ili neće ulovljena) i on određuje pravila te muško-ženske igre. Uz to značajno je uvideti da je sve to jedna seksualna igra čiji je krajni ishod seksualni čin.

pa baš nešto... ne znam... pa, šta još? Sjaj za usne da stave? Gde je tu muškost?" Za heteroseksualne muškarce muškost se poništava onda kada muškarac sebi dozvoli da oponaša ono što je nedozvoljeno i nedolično, da oponaša ženu.⁸

Ovde treba primetiti i podeliti zapažanje koje potiče iz ličnog, dugogodišnjeg *gej iskustva*. U homoseksualnim odnosima postoji uverenje koje olako, po heteronormativnom modelu, pozicionira homoseksualne muškarce – u spektru od intimnog do društvenog. Iskustvo homoseksualnih odnosa nam pokazuje da u svakom od njih postoji komplementarni par (u monogamnim odnosima ili vezama) koji je definisan po seksualnoj poziciji: aktivan član i pasivan član. Kada govorimo o mikro društvenim odnosima⁹, među gej muškarcima, i ovde se pojavljuje sličan odnos-sistem koji je simbolička projekcija seksualnog čina na društvene odnose. Postojeći patrijarhalni i heteronormativni model je preslikan u istopolne/istorodne odnose – aktivan član, onaj koji penetrira, se vidi kao nadmoćan u odnosu na pasivnog, koji biva penetriran. Među gej muškarcima na (u seksualnom činu) aktivne muškarce se gleda kao na *više*. Oni su „pravi“ muškarci, oni su *alfa mužjaci*, od njih se očekuje maskulinitet i performiranje zaštitničke uloge. Dok je biti pasivan član tajna koja se često javno ne otkriva. Biti pasivan među gej ljudima je sramota.

Baš kao i u heteroseksualnom-patrijarhalnom sistemu-odnosu, aktivan i pasivan član imaju svoje predodređene i konstituisane identitete koji su definisani i jasnim skupovima epiteta-činilaca. Homoseksualni ispitanik ovako opisuje aktivne i pasivne homoseksualne muškarce: „Aktivni muškarci su (smeh) – muškarci. Oni su više ono „Daj pivo da pijem“. Otkud znam. Barem tako nekako ja imam iskustava. Da li je to hormonski određeno, ili je to stvar psihičkog doživljaja samog sebe, znači koliko je neko samouveren u svoju seksualnost. To je ono – falusni i analni tip. Sad, aktivni su više falusni tipovi, više su usredsređeni na genitalije, dok pasivni je taj analni tip čoveka. I obično su ranjiviji, nežniji... Znači treba imati erekciju, treba biti potentan, treba biti aktivan u krevetu i šta ja znam, tako da zahteva određenu vrstu samouverenosti i fizičke spremnosti. Tako da ja aktivne muškarce doživljavao kao dominantniji tip muškaraca nego pasivni. Pasivni su više po meni, imaju malo više ženske psihe i umeju da dominiraju da budu vladari iz senke, dok aktivni su više prosti... ne prosti da kažem da su prosti, nego nemaju baš ženski način razmišljanja. Manipulanti.“ Isti ispitanik nastavlja: „Pa, definitivno mislim da... ne znam da li je to stvar hormona ili psihe, ali jeste da su ti aktivni muškarci i muževniji i manje feminizirani, retko kad su feminizirani, sad šta ja znam. Dok pasivni imaju tu crtu malo viška ženskih hormona. Nije pravilo ali primećujem da je tako. Da li je to biološki predodređeno ili ne, ja nemam pojma, ali kontam da se pasivni poistovećuju sa ulogom žene.“

8. Filozof i istoričar religije Danijel Bojarin piše: „U Nemačkoj je čak postojao antisemitski homoerotski pokret („Hans Blüher's Bund“) koji je promovisao ideal homoseksualca kao super-muškarca, nasuprot „degenerisanom i feminiziranom homoseksualcu, nalik pederu-Jevereju“. Kao što je Garber pisao „ovde se takođe definicija homoseksualnosti preklapala sa stereotipima jevrejskog muškog identiteta, jer homoseksualac može biti super-muškarac, izraženo muževan i potentan, i koji prema tome teži društvu drugih muškaraca (pre nego ženama koje su „feminizirane“ i „prljave“) ili, sa druge strane, „degenerik“, „esteta“, koje zamagljuje granice muškog i ženskog“. Džordž Mos (George I. Mosse, 1918-1990), Jevrej i zastupnik prava homoseksualaca, tvrdi da su 'feminizirani' homoseksualci u onom drugom [gej] pokretu, pokretu Magnusa Hiršfelda (Magnus Hirschfeld, 1868-1935) – koji je Jevrej. Fridlender je bio povezan i sa najozloglašnijim antisemitskim rasistima. Ne bi bilo sasvim pogrešno tvrditi da su zapravo pasivnost i feminiziranost bile veći problem u tom periodu nego sam homoeroticizam; homofobija je tada bila gotovo u potpunosti mizoginična, u tesnoj vezi sa antisemitizmom.“ Vidi: Bojarin, D. (2011). Sigmund Freud i nemuževni Jevrej 19. veka. *QT časopis za kvir teoriju i kulturu*. Broj 8–9. str. 23-24. Ovaj odeljak o prilikama u Evropi neposredno pred Drugi svetski rat govori u prilog tezi o odnosu mizoginije i homofobije, o odnosu (moći) muškog spram ženskog identiteta, ali još značajnije on govori o jednom drugačijem konstrukt koji slavi mušku ljubav i homoseksualca koji je super-muškarac onda kada se otarasu ne samo feminiziranosti, već i žena uopšte. Super-muškarac je jedino onaj koji se ne „ukalja“ odnosom sa „feminiziranim“ i „prljavim“ ženama. Ovaj konstrukt je zanimljiv jer dolazi sa druge strane dominantnog, u kome je super-muškarac samo heteroseksualni muškarac, dok je degenerisani onaj koji teži drugim muškaricama. Ovo upravo govori o elementima strukture koji podložni različitim diskurima daju različit derivat.

9. Pod mikro društvenim odnosima podrazumevam one koji su između određenih, partikularnih celina – u ovom slučaju između ljudi koji su homoseksualne orijentacije – nasuprot makro društvenih odnosa koji su između svih ljudi.

Ovaj iskustveno stečen utisak, kada se upoređi sa podacima koje smo istraživanjem dobili (i koji utisak, kao svojevrsnu hipotezu, podupire), poručuje nam tri značajne stvari: 1. Dodatno potkrepljuje tezu o društvenim odnosima kao simboličkoj dispoziciji seksualnog čina kroz koji se performira moć; 2. I u intrapolnim/intrarodnim odnosima, onaj koji u seksualnom činu penetrira je onaj koji je na poziciji nadmoći; 3. (Usled odsustva alternative) heteronormativni model se preslikava u homoseksualne odnose ili/i: heteronormativni model je model konstituisan na pozicijama moći i stoga je neizbežan i u homoseksualnim odnosima.

Pomenuo sam već snažan utisak stečen kod heteroseksualnih ispitanika muškaraca o važnosti koju pridaju seksualnom činu između dva muškarca, gde je lako uočiti veoma negativnu, često i zgražavajuću reakciju pri pomisli da muškarac biva penetriran od strane drugog muškarca. Tom činu se pridaje, rekao bih, presudna važnost. On (taj odnos prema istopolnom muškom seksu) – koji potiče iz emotivnog – definiše i uređuje sve dalje (negativne) društvene stavove prema homoseksualnosti i otvara prostor kognitivnom koji će ga racionalizacijom obrazložiti. Taj čin je glavni parametar kojim se homoseksualni muškarci – to jest oni koji dopuštaju da budu penetrirani – depriviraju epiteta muškosti, dakle: pozicije permanentne moći. Penetracijom se muškarcu oduzima moć, oduzima mu se muškost. On dopušta nedopustivo: da zapadne u polje inferiornosti. Osudom homoseksualnog čina koju sprovode heteroseksualni muškaraca čuva se pozicija nadmoći nad ženama. Jer najveći strah nadmoćnog je da izgubi svoju poziciju.¹⁰

Iako znatno izraženija kod muškaraca, homofobija svakako nije karakteristična isključivo za jedan rod. Žene takođe reprodukuju homofobične stavove. Po istom principu po kojem žene, prihvatajući patrijarhalne norme i nuklearni poredak moći, internalizuju mizoginiju, tako internalizuju i homofobiju, koja je inherentna komponenta mizoginije. U internalizovanoj mizoginiji žene prihvataju svoju poziciju potlačene, ili inferiorne, ili one nad kojom se moć performira, te je i za njih destabilizacija takvog odnosa-sistema, kome homoseksualnost pretila, takođe neprihvatljiva. Ujedno, nemali broj ispitanica koje su reprodukovale negativne stavove prema homoseksualcima, od muškaraca zahtevaju maskulinitet. Homoseksualni muškarci sa femininim crtama ličnosti se nipodaštavaju kao slabi i nedostojni muškarci. Heteroseksualna ispitanica, o momku koga je sreća na ulici, i za koga pretpostavlja da je homoseksualac, kaže: „To tako, kad vidim muškarca koji je gej, pa je tako izfeminiziran, kao žena izgleda... to me jako... Baš pre neki dan sam videla takvog... Jako me je iziritiralo. Osetim to neko gađenje, to što mi smeta...” i „Jako su mi gadni. I tu vrstu gađenja osećam kad to, kad je ta težnja ka izgledu ka drugom polu, ta izfeminiziranost... To me jako iritira. I to mi stvara neko gađenje.” Upitana da li bi mačo gej muškarci kod nje izazvali isto gađenje, odgovara: „Ne znam... Ne podržavam, ali nemam tu vrstu gađenja.”

Citirana ispitanica homoseksualcu kojeg je sreća na ulici zamerala isto ono što mu zameraju i heteroseksualni muškarci – ženu (ženske crte i žensku poziciju) u njemu. Njoj je podjednako, kao i heteroseksualnim muškarcima, gadno to što jedan muškarac ima feminino u sebi, to jest što se „odriče” svoje muškosti i što nedolično preuzima karakteristike žene, ili karakteristike inferiornog. Rodnu transgresiju ni žene ne dozvoljavaju, jer ona vrši pritisak na čvrsto utemeljen binarni sistem i hermetične identitete i uloge u okviru njega.

Homofobija, bilo da se pojavljuje kod muškaraca ili kod žena, je samo muški problem. Lezbejke su samo žrtve tog efekta.

10. Uz ovo je zanimljivo pomenuti da znatno više muškaraca pati od postkoitalne depresije od žena. Psiholozi objašnjavaju da se muškarci nakon seksualnog čina mogu osećati bezmoćno.

INTERNALIZOVANA¹¹ HOMOFBIJA I GAY RESPECTABILITY

Na afričko-američkim studijama i u crnačkom aktivizmu u Americi poznat je termin *black respectability*.¹² On poručuje američkim crncima da, ako budu više nalik belcima, ako „srede” svoje ponašanje, promene način oblačenja i tako dalje, rasizam će prosto nestati (odnosno kada crnci više ne budu crnci). To je set ideja asimilacije kako crni ljudi treba da žive i kako treba da definišu crnačku kulturu u Americi. *Respectability politics* (politics of respectability, politika poštovanja, uvažnosti, prim. aut.) je stremljenje marginalizovanih grupa da kontrolišu i nadgledaju svoje članove/ce i pokažu da su njihove socijalne vrednosti u skladu i saglasne sa mejnstrim društvenim vrednostima, umesto da dovedu u pitanje mejnstrim kulturu zbog njene nemogućnosti da prihvati razlike. Iz današnje pozicije „black respectability” koncept možemo kritikovati kao internalizovani rasizam.

Slične asimilacione tendencije popularne su i u LGBT populaciji. Kada je tokom leta 1979. godine reditelj Vilijam Fridken (William Friedkin) snimao film *Cruising* susreo se sa brojnim preprekama, opstrukcijama i neprijatnostima. Naime, američki mejnstrim gej pokret se ustremio na produkciju filma zamerajući mu što na velikom platnu portretiše *leather*¹³ i *BDSM*¹⁴ gej subkulturu. Potreba mejnstrim pokreta je bila da se distancira od „devijantnih” seksualnih praksi određenog dela populacije, želeći time gej populaciju da predstavi slične većinskoj, heteroseksualnoj, to jest da heteronormativizuje (težnje mejnstrim pokreta oduvek su bile beskompromisna inkluzija u heteronormativne i opšte paradigme). Slične kritike doživio je i Saša Baron Koen (Sacha Baron Cohen) sa svojim filmom *Bruno* (2009), kada je bio optužen da širi stereotip o homoseksualnim muškarcima, predstavljajući glavnog lika, fiktivnog austrijskog TV voditelja Bruna kao feminiziranog. Takva kritika nedvosmisleno poručuje: prestanite da nas (homoseksualne muškarce) predstavljate kao feminizarane, jer nismo svi feminizirani i ne želimo da nas tako većinsko (heteroseksualno) društvo percipira. Nije tajna da u gej populaciji postoji izvestan otklon, čak i zgražavanje, koji je nalik osećaju sramote, prema muškarcima sa femininim crtama ličnosti. Dovoljno je da odete na jedan od sajtova za upoznavanje gej muškaraca i videćete more upozorenja feminiziranim gej muškarcima da im se ni pod kojim uslovom ili potrebom ne javljaju. Konfrontrirani sa tom diskriminacijom, uglavnom se brane rečima „nemam ja ništa protiv njih, samo me to ne privlači” ili „ja sam muško i ovde tražim muško, a ne žene (mислеći na feminizirane muškarce)”. Ovde je ponovo lako iščitati prikrivenu mizoginiju. Ono što smeta i gej muškarcima jeste ono „žensko” u muškarcima koje nazivaju feminiziranim. Verujem da sve ovo izvire iz modela koji sam u prethodnom delu već izneo i pojasnio. Ni homoseksualni muškarci nisu operisani od „muškog problema” kada su u pitanju mizoginija i (auto)homofobija.

11. Prenošenje spoljašnjih normi, standarda, odnosa i akcija na unutrašnji, mentalni plan, koji se na taj način doživljavaju kao vlastiti.

12. Ideja je nastala krajem XIX veka kada je grupa crnih žena napustila Baptističku konvenciju i oformila Žensku konvenciju. Želja je bila da se promoviše solidarnost i filantropija, delom i kroz pomaganje crnačkoj zajednici. To se u praksi pretvorilo u snishodljivo ponašanje prema crnim ljudima niže klase. Njihove kampanje su činile i odlazak u simorašne delove grada u kojima su živeli crnci gde su deljeni pamfleti na kojima je pisalo kako treba da se ponašaju u javnosti, koje su vrednosti čednosti, čak i kako treba da se okupaju. Ova politika je dobila nacionalnu popularnost. Najveći i najuticajniji crnački medij, nedeljnik *Chicago Defender* (osnovan 1905. godine) je svake nedelje publikovao kao podsetnik listu pravila koja su poručivala crncima kako da se ponašaju. Neka od njih su: Ne naslanjaj se na prozor; Ne sedi u dvorištu i na verandi bosonog i aljkav; Ne nosi maramu preko glave; Ne dozvoljavaj deci da prose na ulici; Ne pojavljuj se na ulici u kecelji i pocepanoj odeći.

13. Ne postoji srpski termin ove reči. *Leather* označava kožu. Pripadnici ove subkulture su se identifikovali prvenstveno po kožnoj odeći (jakne, pantalone).

14. *Bondage/Discipline, Dominance/Submission, Sado/Masochism*.

Ipak, čini mi se da je internalizovana homofobija, ta samomržnja sa kojom se veliki broj homoseksualaca tokom svog života bori, daleko kompleksnija od homofobije heteroseksualnih ljudi. Ona je svakako intenzivnija i samorazarajuća, ima više dimenzija koje se neminovno prepliću, sudaraju, guše u vrtlogu emocija i misli. Ovom temom su se bavili mnogi, i mnoga su rešenja ponuđena, ali malo koja mogu efektivno pomoći homoseksualnim osobama, društvenim bićima, koji su, kao i svi drugi, zavisnici okoline u kojoj žive. Dok društvo ne prihvati homoseksualnost kao legitiman deo seksualnosti (i dok ne prihvati da seksualnost ima širok spektar) i bitan deo ljudskog iskustva, homoseksualne osobe će se uvek susretati sa samomržnjom.

Jedan od pionira kvir teorije Denis Altman još 70-ih godina prošlog veka upravo o tome govori. On piše o krivici. „Krivica pak dovodi do mržnje prema sebi, a oni koji mrze sebe teško da neće prezirati druge koji dele njihovu krivicu”.¹⁵ Ovdje prepoznamo dva nivoa koji internalizovanu homofobiju čine: 1. mrzim sebe zbog definišućeg elementa koji me čini; 2. (stoga) mrzim druge koji dele element koji u sebi mrzim.

Još su rani kvir teoretičari razumeli egzistencijalnu dimenziju internalizovane homofobije. To se najlakše razume upravo kroz primer negativne reakcije i osude nemalog dela populacije prema Paradi ponosa, posebno kod onih koji su neautovani porodici i svojoj okolini. Prema istraživanju Centra za kvir studije Parada ponosa i LGBT populacija (Stojčić i Petrović, 2014) „ispitanici/e čije porodice ne znaju da pripadaju LGBT populaciji u nešto manjoj meri podržavaju održavanje Parade ponosa (21%) i u značajno većoj meri se protive održavanju Prajda (38%)”.¹⁶ Isto istraživanje pokazuje da 42% ispitanih se slaže sa stavom da Parada ponosa doprinosi povećanju straha i mržnje prema LGBT osobama. Strah od nasilja i osećaj elementarne nebezbednosti duboko determiniše sve životne prilike. Budući da smo upoznati sa stravičnim događajima koji su ispratili prvu „uspešnu” Paradu ponosa 2010. godine, nije čudan ovakav stav ispitanika/ca. Efekti koje osećaju mogu biti vrlo destabilišući po njihove privatne živote. Oktobra 2012. su na televiziji i svim medijima videli jasnu i poražavajuću sliku stanja u društvu, stanja koje odašilje poruku mržnje prema njihovoj seksualnosti, dok su im u glavi odzvanjale neumoljive reči „ubij pedera”.

Politika uvažnosti kod homoseksualnih osoba u homofobnom okruženju nalaže heteronormativizaciju svojim članovima, zabranjuje ikakvu rodnu transgresiju, traži hermetični, postojeći rodni identitet i očuvanje patrijarhalnog, a njena težnja je apsolutna asimilacija, inkluzija u postojeće društveno i kulturno tkivo. To je politika zabrana i kontrole, koja je nalik stokholmskom sindromu u kojoj se politike tlačitelja i potlačenog poklapaju. Potlačen smatra da će iz neugodne pozicije izaći ako bude prihvatio hegemonizirajući kulturni i politički narativ. Za homoseksualce on ima spominjanu egzistencijalnu dimenziju preživljavanja.

Homoseksalni ispitanik nakon što se spoznao svoja homoseksualna osećanja: “U tom mom hodanju i traganju, vožnji biciklom po takvim mestima, ja sam išao sam sa sobom i govorio: “Ti nisi homoseksualac. Ti nisi homoseksualac.” Nadam sam se. “Nisi, nisi, nisi...” Hteo sam da ti kažem da sam imao grižu savest. Naravno da jesam. I to jedno godinu dana.”

15. Altman, D. (2010). Krivica i internalizovanje opresije. *QT časopis za kvir teoriju i kulturu*. Broj 1–2. str. 17.

16. Stojčić, M. i Petrović, D. (2014). *Parada ponosa i LGBT populacija*. Beograd: Centar za kvir studije, str. 76.

**Kvalitativno
istraživanje:
Homofobija i
internalizovana
homofobija u Srbiji**

Marijana Stojčić

Dragana Petrović

PREDMET ISTRAŽIVANJA

Svrha ovog istraživanja bila je dublje i detaljnije izučavanje motiva, strahova i predrasuda koji su u osnovi homofobije i internalizovane homofobije, utvrđivanje sličnosti i razlika u usvajanju i reprodukovanju homofobičnih stavova kod heteroseksualnih i homoseksualnih osoba (gej, lezbejki i biseksualnih), kao i načina na koji postojeći stavovi prema homoseksualnosti utiču na oblikovanje života homoseksualnih i biseksualnih osoba i njihov položaj u društvu.

Homofobija je ovde određena na najopštiji način kao negativan stav prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama. Ona se u slučaju homoseksualnih osoba pojavljuje kroz odnos prema sebi, kao negativan stav prema vlastitoj homoseksualnosti i drugim LGB osobama (kada se može govoriti o internalizovanoj homofobiji).

Istraživanje je koncipirano preko sledećih široko formulisanih istraživačkih dimenzija:

- Predstave i stereotipi o homoseksualnosti i homoseksualnim osobama;
- Percepcija njihovog društvenog položaja i pitanja prava homoseksualnih osoba;
- Polja i oblici interakcije heteroseksualnih i homoseksualnih osoba i nivo svakodnevnih iskustava.¹⁷

Ranija istraživanja koja su se bavila homofobijom u opštoj populaciji uglavnom su kvantitativna, dok istraživanja o internalizovanoj homofobiji kod LGBT osoba potpuno nedostaju, a često baš ona predstavlja bitnu prepreku za aktivnije angažovanje LGBT osoba u javnom prostoru na unapređivanju vlastitog položaja. Takođe, ovo istraživanje je značajno kao postavljanje osnova za buduća istraživanja koja bi nastavila da se bave ovom temom, kao i doprinos dubljem promišljanju načina i odgovarajućih pristupa u borbi protiv homofobije.

INTERPRETATIVNI OKVIR

Socijalni svet i društvo u kome živimo je kompleksan i dinamičan sistem koji se sastoji od mnoštva značenja i perspektiva koje snažno utiču na socijalni kontekst i interakcije među učesnicima/cama, oblikujući život i iskustva konkretnih osoba. Može se reći da taj svet nastaje u interakciji prvenstveno dominantnog društvenog diskursa, dominantne društvene prakse i dominantnog samorazumevanja, kao i različitim dinamikama njihovih osporavanja. Pod diskursom(ima) se ovde podrazumeva skup implicitnih verovanja i predstava o prirodi, društvu, svetu i o tome šta je ljudska priroda koji obezbeđuje referentni okvir, način tumačenja sveta i davanja značenja tom svetu. On(i) podrazumeva(ju) „komu-

17. Ovi nivoi se mogu razdvojiti samo na teorijskom nivou – u realnosti su oni tesno isprepletani i u stalnoj interakciji.

nikacioni događaj“ koji se u užem smislu odnosi na govor ili tekst kao produkt komunikacionog čina i uključuju učešće društvenih aktera (dakle, ispoljava se kao društvena praksa) (Van Dijk, 2006: 194). Odnosno, jezik i govor su sredstva kojim se društveni akteri služe kako bi artikulirali i reprodukovali predstave o sebi i društvenom životu uopšte i istovremeno, društvene predstave, odnosi i strukture se konstituišu, procenjuju, normalizuju i vrednuju, odnosno legitimišu kroz društvene prakse (2006: 19). U tom smislu, svaki diskurs je oblik znanja¹⁸, mišljenja i izveštaj o društvenoj stvarnosti i nijedan nije „politički nevin“. Svaki od njih nudi okvir u kojima ljudi mogu razumeti svoje i tuđe iskustvo i povezani su sa društvenim strukturama i praksom tako što prikrivaju odnose moći koji funkcionišu u društvu i „disciplinuju“ na različite načine one koji od njega odstupaju. Različiti diskursi ističu druge aspekte, pokreću druga pitanja i imaju druge implikacije u vezi sa postupcima koji se od osoba očekuju. Različita predstavljanja događaja, osoba ili vrsta osoba determinišu i očekivanja od sebe i drugih, kao i prateća ponašanja, proizvodeći identitet osobe/a kao kombinaciju postojećih diskursa (diskursa uzrasta, roda, obrazovanja, seksualnosti...). U tom smislu, identitet je takođe, intersubjektivna kategorija koja nastaje u interakciji sa drugima, a pod uticajem je neke opštije interpretacije stvarnosti i sveta. On je zapravo uvek lokacija u određenom svetu i usvaja se samo zajedno sa tim svetom (Berger & Luckmann, 1992), a svako pojedinačno društvo predstavlja kompleksan sistem različitih društvenih struktura, odnosa i diskursa koji se nalaze u različitim odnosima preklapanja, sukobljavanja i međuzavisnosti.

Rodni režim u smislu relativno strukturiranih odnosa između muškaraca i žena, u institucionalnom i vaninstitucionalnom okruženju, na nivou diskursa i na nivou praksi koji su opredmećeni u različitim rodnim ulogama, različitim identitetima i različitim rodnim reprezentacijama (uključujući i različit rodni performans) (Blagojević, 2002: 311), temeljni je deo strukture svakog društva. On podrazumeva i određene idealno tipske modele „muškosti“ i „ženskosti“ koji se vide kao normalni, prirodni i poželjni i u odnosu na koje članovi/ce društva interpretiraju vlastito rodno iskustvo. Rodni režimi nisu jednostavno odnosi muškaraca i žena, već su sistem moći, očekivanja, uloga, ponašanja, stavova i prikazivanja rodnih razlika između kojih postoji hijerarhija. Rodni režim uređuje odnose između muškaraca i žena, on formira individualna očekivanja i ponašanja koja su u skladu sa društvenim kontekstom. Kada su u pitanju specifične konfiguracije različitih rodnih performansi i praksi koje najveći broj pripadnika/ca određenog društva smatra najpoželjnijim, govorimo o hegemonim (muškim ili ženskim) rodnim ulogama. Rodnost se proizvodi, uvežbava i potvrđuje na nivou svakidašnjeg života. Što je jedno društvo više patrijarhalno, rodnost je važnija, a dihotomni, heteronormativni model rodnih odnosa, identiteta i uloga je izraženiji (kao i različite vrste sankcija za njegovo narušavanje). U centru patrijarhalnog obrasca stoji model hegemonog muškarca (neke vrste prototipa muškosti). Kako navodi Vofgang Šmale (Wolfgang Schmale) taj prototip muškosti definiše osam kategorija:

18. Znanje se u ovom kontekstu može shvatiti kao izvesnost da su fenomeni stvarni i da imaju određene karakteristike i uključuje sve ono što u nekom društvu važi kao znanje. Znanje o kojem je u ovom kontekstu reč je tip diskursa o društvenoj stvarnosti. Pojam društvene stvarnosti se sociološki može shvatiti, kao relacioni pojam – pojam koji povezuje različite elemente zahvaljujući kojima se ona uspostavlja kao poredak. Ti elementi čine društvene prakse, jer stvarnost ne postoji izvan tih praksi (Berger & Luckmann, 1992).

- „*Eksternalizacija/orijentisanost ka spoljašnosti* (kao potpuna zabrana bavljenja unutrašnjim svetom emocija);
- *nasilje* (prema ženama, prema drugim muškarcima i prema sebi samom);
- *korišćenje* (funkcionalizovanje/omalovažavanje drugih ljudi, ali i životnog okruženja);
- *nemuštost* (usled nedostatka refleksivnog samopozivanja umeti govoriti o svemu, osim o sebi samom);
- *usamljenost* (pritisak da se bude autonoman, u svemu uspešan);
- *udaljenost od tela* (neopažanje sopstvenog tela, strah od fizičke bliskosti/intimnosti s drugim dečacima/muškarcima, objektivizacija žena);
- *racionalnost* (obezvređivanje i potiskivanje emocionalnosti);
- *kontrola* (samokontrola i kontrola okruženja)“ (Šmale, 2003: 278).

Iako Šmale to ne naglašava na ovom mestu, heteroseksualnost hegemonog maskulinog identiteta se podrazumeva. Na drugoj strani, rodni režimi se diversifikuju, i lokalno i globalno (između ostalog i pod uticajem globalizacije i još više transnacionalizacije), a jedan dominantni (uglavnom patrijarhalni) rodni režim ustupa mesto pluralitetu rodni režima.

Kada govorimo o Srbiji oni su oblikovani „pre svega karakteristikama Srbije kao društva poluperiferije, kao i kompleksnim procesima tranzicije kroz koji Srbija prolazi (ekonomska, politička, društvena tranzicija) (Blagojević-Hjusion, 2012: 17). Uspostavljen kao dominantna politička matrica od devedesetih godina XX veka, etnonacionalizam prate procesi retradicionalizacije i repatrijarhalizacije. U ratovima vođenim na teritoriji bivše Jugoslavije u toku proteklih decenija, rodni identiteti i rodne uloge su na ekstremno način polarizovani, i to tako što su muškarci percipirani kao ratnici, a žene kao majke i žrtve, time doprinoseći jačanju tradicionalnih odnosa moći, društvenih i kulturnih uloga i normi. Identiteti koje on i danas nudi su identiteti zasnovani na hijerarhijama (između nacija, društvenih grupa, muškaraca i žena...), a posledica – netrpeljivost prema različitosti (kako god ona bila određena – verski, etnički, rodno, seksualno...), ignorisanje postojanja identiteta koji odstupaju od tradicionalističkih modela i insistiranje na konformizmu, kao jedinom ispravnom obrascu. Homoseksualnost figurira kao posebno ugrožavajuća po patrijarhalni rodni režim i tradicionalističku raspodelu moći, jer se uređenje odnosa između muškaraca i žena, „muškosti“ i „ženskosti“ vidi kao najdublje ukorenjeno u ono što je „prirodno“, „normalno“ i (samim tim) „poželjno“. A homofobija je reakcija na to i takvo narušavanje „prirodnog poretka“.

Termin homofobija je prvi put upotrebio Džordž Veinberg (George Weinberg) kao oznaku za strah da se bude u prisustvu muškaraca i žena homoseksualne orijentacije, kao i iracionalni strah, mržnju i netoleranciju heteroseksualnih prema homoseksualnim osobama (Weinberg, 1972). Kako termin homofobija u prvi plan ističe heteroseksualni strah, odnosno fobičnu reakciju na osobe homoseksualne orijentacije i homoseksualnost uopšte, različiti autori su pokušali da predlože opštiji pojam koji bi na obuhvatan način pokrio širok spektar negativnih osećanja, uverenja i ponašanja usmerenih ka homoseksualnoj populaciji. Tako su neki autori predlagali upotrebu termina šireg značenja poput homonegativizma ili homonegativnosti (Hudson & Ricketts, 1980) ili heteroseksizma (Fassinger, 1991) i sl. Međutim, termin homofobija ubrzo se odvajala od svog etiološkog značenja i danas se koristi uopšteno – za svaku negativnu reakciju i/ili negativan stav prema osobama homoseksualne orijentacije (Herek, 2004). U skladu sa tim, i u ovom radu termin homofobija biće korišćen da

označi bilo koju negativnu reakciju na osobe homoseksualne orijentacije i homoseksualnost uopšte. Granica između heteroseksualne i homoseksualne (internalizovane) homofobije je maglovita i nedovoljno jasna i u ovom tekstu će se tretirati kao jedan njen oblik, odnosno za označavanje negativnih stavova homoseksualnih osoba, kako prema drugim osobama homoseksualne orijentacije, tako i prema sebi samima.

Homofobija, najšire definisana kao negativni stav, uverenje ili ponašanje usmereno ka pripadnicima homoseksualne populacije (Haaga, 1991) ogleda se interakciji sve tri komponente stava: afektivne, kognitivne i ponašajne (O'Donohue & Caselles, 1993). U tom smislu, u ovom istraživanju je homofobija tretirana kao oblik predrasuda u čijoj osnovi je generalizacija koja se odnosi na sve ili skoro sve članove/ice grupe. Drugačije rečeno, u pitanju su nipodaštavajući socijalni stavovi ili kognitivna uverenja, izražavanje negativnih emocija ili pokazivanje neprijateljskog ili diskriminator-skog ponašanja prema pripadnicima/cama grupe ljudi na bazi njihovog članstva u toj grupi (Brown, 2005), a neprijateljski ili negativni stavovi zasnivaju se isključivo na njihovoj pripadnosti toj grupi (Aronson, Wilson, Akert, 2005).

METODOLOŠKI PRISTUP

Kvalitativan pristup u metodologiji istraživanja označava usredsređenost istraživača/ica na opis društvenih pojava i na izlaganje smisla i značenja koje pojedini događaji, procesi imaju za društvene aktere koji ih tvore ili učestvuju u njihovom stvaranju. Svrha kvalitativnih istraživanja jeste da prikupe i sistematizuju početna saznanja o određenoj pojavi i da se pokažu dimenzije identifikovanih problema kroz opažanja, poređenja i klasifikacije. Takva ispitivanja se obično fokusiraju na primarni slučaj, na istovetnost među odvojenim primerima iste pojave identifikovane kroz analitičku indukciju.

Kao glavni izvor podataka u istraživanju korišćeni su podaci dobijeni polustrukturisanim dubinskim intervjuima baziranim na ranije pripremljenom upitniku sa ključnim tačkama istraživanja. Polustrukturisani dubinski intervju je odabran kao kvalitativna metoda baš zato što omogućava dublje i detaljnije istraživanje motiva, strahova i predrasuda koji stoje u osnovi homofobije i internalizovane homofobije u odnosu na upitnike sa većinom ponuđenim odgovorima koji su karakteristični za kvantitativna istraživanja. Kod kvantitativnih istraživanja, odnosno upitnika koji se u njima koriste čak i u slučajevima kada postoje otvoreni odgovori, obuhvat odgovora i njihov kvalitet je značajno manji posebno u slučajevima kada ih ispitanik/ca sam/a popunjava. S druge strane, podaci koji je moguće dobiti intervjuom su mnogo precizniji, moguće je ići mnogo dublje i smanjen je prostor za površno date odgovore, pogrešne interpretacije pitanja i/ili mogućnost da se neka jednostavno preskoče. Takođe, intervjui su anonimni i poverljivi i prisustvuju im samo ispitanik/ca i osoba koja vodi intervju što stvara prostor za veću otvorenost ispitanika/ce i smanjuje mogućnost reprodukcije društveno poželjnih odgovora.

Nedostatak ovog metoda jeste svakako što se dobijeni rezultati ne mogu generalizovati niti kvantifikovati. To nije ni njegov cilj. On prvenstveno omogućava dublje razumevanje ponašanja, stavova, motiva, kao i prikupljanje velikog broja informacija u relativno kratkom vremenskom periodu. Uzimajući u obzir da su ispitanici/ce izabrani/e prema određenim kriterijumima, mišljenja koja su izneta mogu se smatrati tipičnim samo za ovaj segment populacije.

NAČIN PRIKUPLJANJA PODATAKA I UZORAK

Nakon definisanja ciljne grupe (ukupno 44 osobe – 22 osobe heteroseksualne orijentacije i 22 homoseksualne orijentacije), za odabir ispitanika/ca korišćeno je uzorkovanje sa svrhom (namerni uzorak). S obzirom na cilj istraživanja, uzorkovanje sa svrhom je podrazumevalo:

- svestan izbor određenih subjekata – u ovom slučaju osoba homoseksualne i heteroseksualne orijentacije;
- uključivanje tipičnih subjekata navedenih populacija, stratifikovanih na osnovu roda, starosti, obrazovanja, tipa naselja u kome žive, radnog statusa.

Odgovarajući/e ispitanici/ce su pronalazeni uz pomoć anketarske mreže kroz primenu „metoda grudve snega“ (*snowball sampling*). Anketari/ke su upućivali/le jednog/u ispitanika/cu za koju su smatrali da ispunjava zadate kriterijume. Svakog prijavljenog ispitanika/cu je pozivao i ponovo regrutovao regruter/ka, tj. osobe koja je zadužena za prikupljanje podataka i organizaciju intervjua.

Prikaz strukture uzorka po rodu, starosti, obrazovanju, materijalnom statusu i tipu naselja za homoseksualne i heteroseksualne ispitanike/ce

Grad	Rod i starost				Obrazovanje	
	Muškarci 18-40	Muškarci 41-60	Žene 18-40	Žene 41-60	Srednja škola i niže	Viša škola, fakultet i više
Beograd	4	4	4	4	10	6
Novi Sad	2	2	2	2	4	4
Niš	2	2	2	2	4	4
Subotica	2	2	0	2	4	2
Kragujevac	2	0	2	2	4	2
Ukupno	12	10	10	12	26	18

Konačni odabir je vršen na temelju screening upitnika koji se odnosio na seksualnu orijentaciju ispitanika/ca i njihovu uključenost u rad organizacija civilnog društva. Iz uzorka su isključivane osobe aktivne u organizacijama civilnog društva, jer se može pretpostaviti njihova veća informisanost i senzibilisanost kada je u pitanju tema istraživanja. Takođe, iz uzorka su isključivane transeksualne osobe u prvom redu zbog ograničenja po pitanju resursa i vremena za izvođenje istraživanja.

Uzorak istraživanja, stratifikovan po rodu, starosti, obrazovanju, materijalnom statusu i tipu naselja, obuhvatao je dvadeset dve heteroseksualne i dvadeset dve homoseksualne osobe starosti iznad osamnaest godina. Realizovano je ukupno četrdeset četiri intervjua (22 intervjua sa heteroseksualnim osobama i 22 sa homoseksualnim osobama) u Beogradu, Novom Sadu, Subotici, Kragujevcu i Nišu.

Ispitanici/ce su informisani/e da će rezultati istraživanja biti prikazani isključivo na nivou grupe i da nosioci projekta neće saopštavati izrečena mišljenja i stavove učesnika/ca istraživanja na individualnom nivou. Sa ispitanicima/cama je obavljen individualni intervju „licem u lice“ uz pomoć otvorenog standardizovanog upitnika. Prosečno trajanje intervjua bilo je oko devedeset minuta.

Intervjui su obavljani u periodu od juna do septembra 2015. godine.

Tip naselja		Radni status		Seksualna orijentacija		Ukupno
Urbano	Ruralno	Zaposlen/a	Nezaposlen/a	Homoseksualna	Heteroseksualna	
12	4	10	6	8	8	16
6	2	4	4	4	4	8
6	2	4	4	4	4	8
4	2	4	2	3	3	6
4	2	4	2	3	3	6
32	12	26	18	22	22	44

GLAVNI NALAZI

Iako mogu da se oslanjaju na neke individualne karakteristike ličnosti – kao što su autoritarni stavovi, individualno samopoštovanje, dogmatizam, politički ili moralni konzervativizam i slično – stereotipi i predrasude su bazično društvene pojave i deo su procesa izgradnje socijalnog identiteta. U tom smislu socijalni identitet i u odnosu prema homoseksualnosti (kao i svaki drugi) sadrži između ostalog elemente socijalne kategorizacije¹⁹ (kako individualne, tako i evaluacije grupe kojoj se pripada), socijalnu internalizaciju tog identiteta, ponašanja koje proizilazi iz grupne pripadnosti u koje se mogu svrstati i stereotipi i predrasude (makar onaj deo koji se tiče ponašanja), ideologiju i narative u vezi sa sobom kao članom/icom grupe, ali i grupne priče koje se povezuju sa istorijom grupe u celini (Ashmore, Deaux & McLaughlin-Volpe, 2004).

Zbog svoje rasprostranjenosti u društvu o homofobiji (i) u kontekstu ovog istraživanja, može se govoriti kao o nekoj vrsti društvene norme oko koje postoji intersubjektivna saglasnost, a ne nečemu što je specifično za pojedinca/ku. Ta društvena norma se formira(la) ne samo putem direktnih kontakata, već i (mnogo više) tokom socijalizacije pod uticajem roditelja, vršnjačke grupe i posebno, obrazovnog sistema i medija. Negativan odnos prema homoseksualnosti u društvu, generalno i posledično, prema homoseksualnim osobama, kroz svoju kognitivnu (najčešće pogrešna ili uprošćena uverenja o LGB osobama kao grupi), emotivnu i konativnu komponentu (koja se najčešće ogleda u diskriminaciji pripadnika LGB populacije i/ili distanciranju od njih), duboko strukturise sve aspekte života LGB osoba: od onih najintimnijih, svakodnevnog života i odnosa sa drugima, do njihove generalne društvene pozicije kao grupe.

Uprkos našim očekivanjima, osim seksualne orijentacije²⁰ koja se najčešće pojavljivala kao ključna diskriminanta u odnosu prema homoseksualnosti, među ispitanicima/cama nije bilo značajnijih razlika u odgovorima u odnosu na starost, obrazovanje ili mesto življenja.²¹ Nivo obrazovanja se ogledao najviše u sposobnosti artikulacije stavova i njihovoj konzistentnosti. Rod se pojavljivao kao značajan faktor prvenstveno u intenzitetu odbacivanja homoseksualnih osoba. Utisak je da je to odbacivanje generalno kod muškaraca izraženije u odnosu na ono na koje se nailazi kod žena. Takođe, da muškarcima homoseksualne osobe češće vezuju za seksualnost i seksualno ponašanje, dok ih žene nešto većoj meri povezuju sa svojim predubeđenjem da neće imati porodicu i decu. I kod jednih i drugih prve asocijacije se najčešće

19. Ovde se pod socijalnom kategorizacijom podrazumeva kategorizacija čiji je objekt socijalan, koja se formira u procesu socijalne interakcije i zajednička je većem broju članova/ca nekog društva ili grupe (Leyens & Dardenne, 2003).

20. U odgovorima između osoba homoseksualne i biseksualne orijentacije ne postoji relevantna razlika, tako da su oni za potrebe istraživanja tretirani kao jedna kategorija (iako se biseksualne osobe ni u kom slučaju ne mogu svesti na homoseksualne, kao ni obrnuto). S obzirom na to, u daljem tekstu će se kod označavanja izjava koristiti „heteroseksualna osoba“ ili „LGB osoba“.

21. Osim u nekoliko slučajeva kada je to i navedeno u analizi rezultata.

vezuju za mušku homoseksualnost, pa se tema ženske homoseksualnosti uglavnom otvarala tek nakon direktnog pitanja intervjuera/ke.²²

Ono što generalno ohrabruje je da gotovo svi/e ispitanici/ce odbacuju direktno fizičko nasilje prema homoseksualnim osobama. S druge strane, zabrinjavajuće je to da značajan deo heteroseksualnih osoba druge vrste nasilja (omalovažavajuće i pogrdne verbalne iskaze, izbegavanje, diskriminaciju...) i ne prepoznaju kao nasilje i/ili ih u velikoj meri relativizuju i svode na individualne incidente i individualnu odgovornost, doprinoseći na taj način održanju atmosfere u kojoj je takvo nasilje moguće. Tako ostaju i neprepoznati načini na koje je nasilje ugrađeno u institucionalne i društvene strukture, kao i oni aspekti kulture koji ga čine mogućim i prihvatljivim (strukturno i kulturno nasilje) (Galtung, 2009).

Ono što je upadljivo već na prvi pogled u svim intervjuima je razlika u pristupu homoseksualnosti. Bez obzira na postojanje ili izraženost homofobije, heteroseksualne osobe najčešće u svojim odgovorima polaze od društvenog narativa o homoseksualnosti, *često zauzimajući navodno neutralnu poziciju*. Kada su u pitanju osobe sa izraženijim homofobičnim stavovima, po pravilu je to diskurs o homoseksualnosti kao ugrožavajućoj za društvo, dok kod heteroseksualnih osoba koje se zalažu za jednakost i ravnopravnost LGB osoba, taj zahtev uglavnom predstavlja sastavni deo diskursa o ljudskim pravima. Ovo je vidljivo u odgovorima značajnog dela heteroseksualnih ispitanika/ca gde se često u različitim varijacijama moglo čuti „Ja o tome nikada nisam razmišljao“, „Ni sa kim o tome baš ne razgovaram“ i slično. Često je formulacija odgovora zahtevala vreme za artikulaciju i bila praćena (izgovorenom ili neizgovorenom) zburjenošću. Nekonzistentnost u stavovima prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama kod značajnog dela heteroseksualnih ispitanika/ca može da ukazuje da često iza njih ne stoji njihovo dublje promišljanje i da velikim delom predstavljaju reprodukciju dominantnih društvenih stavova. Za razliku od njih, LGB osobe po pravilu *čak i kada su pitanja formulisana na opšti način, u svojim odgovorima polaze od vlastitog iskustva i iskustva bliskih osoba uz mnogo diferenciraniji pristup* temi. Ova razlika nije neočekivana budući da ono što se za heteroseksualne osobe pojavljuje kao načelno pitanje o kome mogu, ali ne moraju da razmišljaju, za homoseksualne osobe je pitanje elementarne egzistencije i njihovog svakodnevnog iskustva. U slučajevima (auto)homofobije kod LGB osoba, njena manifestacija se osim kroz eksplicitne verbalne iskaze, mogla pratiti i kroz sklonost da se o homoseksualnim osobama i njihovom položaju govori kao o „njima“, „njihovom“ položaju, prihvaćenosti, načinu života. Ovo je bilo uočljivo čak i kod nekih ispitanika/ca koji su na kognitivnom nivou u značajnoj meri artikulirali zahtev za društvenom ravnopravnošću LGB osoba kao načelni stav, ali bi kod artikulacije odgovora na pitanja koja se tiču prihvatanja sebe i ličnih iskustava, imali mnogo više problema zbog emotivne tenzije. To može da predstavlja indiciju da prihvatanje vlastite homoseksualnosti na emotivnom nivou ide mnogo teže nego na kognitivnom upravo zbog internalizovane homofobije.

22. O svemu ovome će nešto kasnije biti reči.

1. ODNOS PREMA HOMOSEKSUALNOSTI I HOMOSEKSUALNIM OSOBAMA

1.1. STEREOTIPI I PREDRASUDE O HOMOSEKSUALNOSTI I HOMOSEKSUALNIM OSOBAMA

Bez obzira na izraženost homofobičnih stavova, sve osobe u istraživanju dele isto *znanje* o stereotipima koji se vezuju za homoseksualnost i LGB osobe, ali je razlika u stepenu njihovog prihvatanja kao istinitih i njihovom podržavanju. Po rezultatima ovog istraživanja, ne postoji razlika u formi stereotipa koji se reprodukuju o homoseksualnosti i homoseksualnim osobama između heteroseksualnih osoba i LGB osoba, osim što ih očekivano LGB osobe i kada ih reprodukuju, to rade u značajno manjoj meri i s manje intenziteta. Takođe, iako sadrže istu osnovu, ti stereotipi su kod LGB osoba razrađeniji i kompleksniji uz utisak da je to često velikim delom deo strategija preživljavanja (odnosno pokušaja izgradnje i zadržavanja ličnog samopoštovanja) u okruženju koje se doživljava kao izrazito neprijateljsko.

Ono što je zajedničko za sve učesnike i učesnice istraživanja, bez obzira na seksualnu orijentaciju, jeste percepcija heteroseksualnih osoba i LGB osoba kao članova/ca jasno razgraničenih kategorija (grupa), nejednakih svojstava i pozicija. Međutim, ključna razlika je u onome gde se vide razlozi za ove nejednakosti. Kod onih sa manje ili više izraženim negativnim odnosom prema homoseksualnosti, postoji sklonost da se pripadnici LGB populacije vide mnogo sličnijim međusobno nego što oni objektivno jesu, seksualna orijentacija se stoga nameće kao njihova ključna (ako ne i jedina) karakteristika, na koju se potom redukuje čitav identitet LGB osobe. Nejednakost se tu percipira kao logična posledica reakcije društva na devijaciju (bez obzira na to da li je ona posledica prirodnog poremećaja i bolesti, disfunkcionalnosti primarne porodice ili fiksacije na određenom stadijumu razvoja ličnosti) koja temeljno ugrožava prirodni poredak stvari, i njegovu operacionalizaciju u vidu društva koje je utemeljeno na tim „prirodnim“ zakonitostima kroz poštovanje „tradicionalnih vrednosti“.²³ Podvarijanta ovakve predstave je viđenje homoseksualnosti kao nečeg stranog, „uvezenog sa Zapada“ gde se pitanje ljudskih prava (u okviru kojih se najčešće smeštaju zahtevi za jednakošću i ravnopravnošću i LGB osoba) vidi kao uvezani, porobljivački diskurs *Zapada*. Tu se takođe homoseksualnost konstruiše kao „pomodarstvo“, dekadencija i posledica razaranja tradicionalnih odnosa, a LGB osobe se uspostavljaju kao „moralni“ ili zbog svoje podložnosti manipulaciji, „intelektualni“ devijanti. Svim ovim se postojeći negativan odnos prema homoseksualnosti i nejednakost LGB osoba racionalizuje kao nešto što je dobro za društvo u celini.

Nasuprot njima, osobe kod kojih ne postoji ili nije izražena homofobija, seksualnu orijentaciju LGB osoba vide kao jednu od varijacija ljudske seksualnosti s kojima se osoba rađa, a društvenu nejednakost LGB osoba kao posledicu većinskog negativnog odnosa prema homoseksualnosti i istovremeno opravdavanje te nejednakosti. Takođe, njih generalno karakteriše diferenciraniji pristup LGB osobama u smislu naklonosti ili nenaklonosti koja se vidi kao rezultat kvaliteta interakcije i ličnih karakteristika individue, a ne posledica nekog intrinzičnog svojstva svih LGB osoba.

23. Ono što je zanimljivo je da je najveći broj ispitanika/ca na potpitanja šta bi po njihovom mišljenju bile naše tradicionalne vrednosti, to nije uspevao da objasni, vraćajući se najčešće na zajednicu muškarca i žene čiji je cilj produžetak vrste kao ono što je „prirodno“.

1.1.1. HOMOSEKSUALNOST KAO POREMEĆAJ I DEVIJACIJA U ODNOSU NA ONO ŠTO JE „PRIRODNO“ I „NORMALNO“

Ako pričamo o analnom seksu, čak i kod heteroseksualca, meni je to ne prirodno. Jednostavno nije mesto onoj stvari da bude u ovoj. Jednostavno nije joj mesto. (LGB osoba)

Pa eto zato što mislim da je prirodno... Muško-ženski odnosi su nešto što je prirodno. Mislim da ovo nije prirodno. (heteroseksualna osoba)

Zato što opet to smatram kao neki poremećaj, nije normalno. Muškarac i žena – to je normalnost ipak i tako su stvoreni. Ovo je prosto nešto što se izrodilo iz toga drugačije od ovoga, samim tim nije normalno, nije uobičajeno. (heteroseksualna osoba)

Ne bih rekla da je bolest, jednostavno... jeste neka vrsta poremećaja... mislim. Neka vrsta poremećaja i izbor. Prosto moram da kažem da je poremećaj jer ja jesam ovo, oni jesu drugo, za mene je prirodno ovo, nije prirodno to. Šta znači to da nije prirodno.. znači da nešto je poremećena neka ravnoteža u prirodi. Za mene je to ravnoteža. Muško-ženski odnosi su ravnoteža u prirodi, nešto što bi trebalo da produži vrstu, jel tako? (heteroseksualna osoba)

Ne, sa tim se rađa, kao što kažu da se negde ljudi rađaju sa psihičkim problemima, da se ubice rađaju. To jednostavno, pre ili kasnije, izađe na videlo, nema tu leka, to je jednostavno tako. (heteroseksualna osoba)

Gej populacija, gej ljudi postoje još... u kom veku, jel tako? Šta je to bilo tada – poremećaj ili je bila dosada, šta se tada dešavalo na dvorovima, nisam stigla još to da pročitam. Zašto su tad bili gejevi? I mislim više muškarci. Onda u staroj Grčkoj. Muškarci baš, ne žene, ne znam koliko to znate ali uglavnom muškarci. Šta se kod njih to dešavalo, ne znam ali znam da postoji odavno, znači da li je to poremećaj odavno ili je to poremećaj od sada, ili šta konkretno, ne mogu više ni da definišem. Ali jeste definitivno neka vrsta poremećaja. (heteroseksualna osoba)

Imaš genitalije kakve imaš. I ti si prirodno predodređen spram genitalija da obavljaš funkciju tu i tu. E sad, koji se to kvrc desi i šta... kao što ja nemam odgovor zašto sam ja gej; da li je to genetski uslovljeno, da li je to neka greška u mozgu, da li je to neki disbalans hormona ili je čisto uslovljeno nedostatkom očinske figure, ili dominantnom majkom, ili nemam pojma... Uopšte ne ulazim u to. Nisam se puno bavio time. (LGB osoba)

1.1.2. HOMOSEKSUALNOST KAO BOLEST

Pa ne mogu reći apsolutno da, ali ne mogu zaista ni da prihvatim kao to da nije bolest. Kada bi me neko pitao da ili ne, rekao bih da. Ne bih se snažno slagao s tim, u nekom smislu „on je bolesnik“, ali smatram to za jedan poremećaj bez obzira na to što je Svetska zdravstvena organizacija skinula homoseksualnost sa liste bolesti. Oni označavaju GMO hranu kao bezopasnu za život, a ne želim da jedem GMO hranu tako da to što kaže SZO nije tačno. (heteroseksualna osoba)

Ne znam kada bi se uradile detaljne analize svih parametara pretpostavljam da se negde našlo, kao kad se ispituje autizam, kao kad se ispituje Daunov sindrom, pretpostavljam da oni imaju neku anomaliju. (heteroseksualna osoba)

Imala sam neki otpor prema tome. Ne otpor u stilu da se ne bih sa njima družila i šta sve ne, nego prosto nekako sam zazirala... Pa ne znam... Kao da sam ih smatrala posebnim, kao bolesnim, kao tako nešto u fazonu. Sad je možda glupo reći tako. Mislila sam da je to neka vrsta greške, nečega, ili u odgajanju, ne verujem da se rađaju sa tim, možda se i rađaju, ne znam, ali sam smatrala da je to neka greška prirode. (heteroseksualna osoba)

Bolest u nekom smislu. Nekom blažem, ne bukvalnom, ali nešto neprirodno. Bolest u smislu nepotrebnog eksponiranja nečega. Mahom ljudi imaju neku, da kažem anomaliju, uslovno rečeno, a opet nemaju tu neku potrebu da to svima kažu. U tom nekom smislu. Neprirodno, zato što me nekako oduvek je bilo dečak i devojčica su dečak i devojčica, nikad nisu bile dve devojčice ili dva dečaka, u tom nekom smislu mi je neprirodno, jer se znalo šta je drugarica, a šta je momak, dečko, sutra muž... Ako je nešto suprotno od onoga što je, uslovno rečeno, normalno. Suprotno od onoga što je neki stereotip, nešto što smo oduvek smatrali normalnim. Suprotno nečemu što se smatralo normalnim na globalnom nivou, većinski. (heteroseksualna osoba)

Mislim zato što je to većina, pošto radim u bolnici dosta se krećem sa ljudima i, ne znam, kada se pomene takva tema obično ljudi koji su negativni gledaju. To su čak i porodični ljudi, tradicionalni i tako dalje, koji jednostavno misle da je to bolest, da je to izopačeno i tako dalje. Takav stav imaju o tome. [...] To je prosto tako ukorenjeno, 'to je izopačeno i treba se boriti protiv toga'. (heteroseksualna osoba)

1.1.3. HOMOSEKSUALNOST KAO PROLAZNA FAZA ISTRAŽIVANJA TOKOM ODRASTANJA

Ali je ona imala taj neki fazon: „To ti je prolazna faza“. Ja joj kažem: „Pa, dobro, ali nemam ja 8 godina. Ne otkrivam sebe, već sam se otkrila. Znam šta sam“. „Ne, ne, ne, to će tebe da prođe“. I znaš, takve stvari. (LGB osoba)

Interesantno mi je bilo da ta moja najbolja drugarica, kojoj sam se prvoj autovala sa 13 godina, ona živi i dalje

u tom malom mestu i retko se viđamo jer sam ja u Beogradu, možda jedanput godišnje i prošle godine smo se dotakli te teme ponovo i iznenadilo me je to što me je pitala da li sam i dalje u vezi sa ženama. I ja sam rekla pa naravno, da. A ona je razočarana odgovorila – kao, stvarno? Ja sam mislila da je to samo neka tvoja faza, da si ti samo htela da budeš drugačija. (LGB osoba)

Nas četiri drugarice smo planirale da živimo zajedno. Bile smo male, planirale smo da nas četiri živimo zajedno u budućnosti, bez muškaraca, bez muževa, da se ne udajemo nikad, da podelimo poslove, ko će šta da radi, ko je za šta opredeljen. Nas četiri smo razmišljale da živimo zajedno, ali nismo zamišljale kako ćemo da imamo seks, nas četiri. Kad sad vratim film o tome šta smo mi želele... i mi smo pomalo bile gej. Jer to sad... rodili smo se sa tim, da se to mi to isprobavam godinama, dok ne dođeš do onog čina da postaneš seksualno aktivan i onda utvrdiš ko si ti u stvari i šta si, da li si hetero ili si homo. (heteroseksualna osoba)

1.1.4. HOMOSEKSUALNOST I LGB OSOBE KAO PODBAČAJ U VASPITANJU I PROIZVOD NARUŠENIH ODNOSA

Osećao bih se kao da sam podbacio kao roditelj, kao da dete nisam izveo na pravi put, a po meni je pravi put taj da dete edukujem da se sutra zanima za suprotan pol iz jednostavnih razloga. [...] Da se meni desi, čak i u najboljim uslovima da raste i da se deklarise kao homoseksualac, ja bih se osećao kao da sam podbacio. (heteroseksualna osoba)

Negde, možda, neprihvaćenosti od drugara u vrtiću, možda zato što je neko bio debeo, pa su ga odbacivali, pa se on... Dečak je na primer debeo i onda su ga svi odbacivali zbog toga i devojčice su se družile jer im nije bilo bitno i onda je on u tom okruženju sa devojčicama možda shvatio negde da je on, da njemu to prija, da mu prijaju... da mu prijaju društvenje istog pola... Mislim da je to negde neka vrsta odbačenosti, neko ko nije dovoljno jak, ko je psihički malo slabiji i labilniji, može da napravi svašta. Kao što će narkoman da proba, narkoman, neko će da se okrene travi, neko će da se okrene nekom poroku, čisto da proba, pa da vidi... U ranom detinjstvu da, opet nedovoljna psihička jačina i podrška najbliže okoline da ga negde podrži i da ga usmeri na neki, da kažem, uslovno rečeno pravi put. Da ih je neko podržao u nekom trenutku, možda bi se izborili sa nekim trenutnim problemom koji su imali, možda odbacivanjem, možda jednostavno svako od nas ima neki problem u životu gde misli da je to sad najstrašnije u životu, naročito dete od 5–6–10 godina, oni su mali, negde sve izgleda katastrofa i neprebrodivo i onda ako su neshvaćeni od roditelja, ako su neshvaćeni od najbolje drugarice ili druga, svašta im padne na pamet da probaju. (heteroseksualna osoba)

Bio je vezan mnogo za mamu. Da li je on oponašao mamu jer je imao problem sa ocem koji je pijanica. Mnogo je bio vezan za majku, ona privrženica njemu i nekako... čini mi se – preveliki uticaj majke na muško dete, nešto u njemu izazove da je on oponaša. Treba na muško dete da ima više uticaj od muškog roditelja. Smatram da i to ima veze. Jer moje dete ima sad 16 godina, mnogo sam bila uz njega, moj muž ne toliko i sećam se da sam sa njim i igrala kolca, fudbal i levo i desno... do jednog momenta gde već vidim da dete – mama, mama, mama i ja rek'o „daj, otkaci se više od mene“, dokle više mama, daj malo tata, za promenu i jedva sam ga malo izolavala. Sad je već okej, sad je već super, nema nikakvih sklonosti, niti bilo šta. (heteroseksualna osoba)

1.1.5. HOMOSEKSUALNOST KAO IZBOR

Pa mislim da to nije biološki uslovljeno. Mislim, nelogično mi zvuči skroz kako to neko može da se rodi kao gej osoba jer prosto nije predodređen fizički za gej odnos jer da je tako nečemu... da je toj osobi prethodio isti takav osećaj, te osobe ne bi bilo. To je po meni ona ključna stvar. Ali čuo sam i za neki zakon, da li je Švedska ili ne znam koja zemlja, gde se osobe sa 18 godina izjašnjavaju da li su homoseksualci ili heteroseksualci. Ne razumem poentu toga iz tog razloga, što možda može biološki da muškarca privuče muškarac ili ženu žensku, ali ne razumem kako uopšte vraćaju taj uzrok da je neka osoba rođena kao homoseksualac, jer prosto osoba po samom rođenju još nije ni svesna sebe, nije predodređena da bude homoseksualac, nego je predodređena da jednog dana stupi u zajednicu sa osobom suprotnog pola. [...] To je izbor te osobe. (heteroseksualna osoba)

Pa, jednom mi je nešto rekla. Kao „studije su pokazale kao da je samo 1% ljudi stvarno gej, da je samo od svih njih tu to urođeno, a sve ostalo je kao... odluka“. Ja joj rekla: „Majke ti, koje si to studije ti čitala? S tobom stvarno ne vredi da se priča“. (LGB osoba)

Sviđa mi se i 'oću da probam, i pustim se. I sad muškarce po stranu. Do juče sam bila sa ovim, a sad mi se ovo sviđa. A sutra... ali dok sam ovamo, ja sam gej. Sad si se odlučio za ovo i sad si gej. I u tom periodu „ej, ja sam gej“. A onda ćeš možda posle „e, sad, ja nisam više gej“. Razumeš? Možda ima i toga. Odakle znaš? (heteroseksualna osoba)

1.1.6. HOMOSEKSUALNOST KAO POMODARSTVO

Ali... možda je to u današnje vreme i sve to i neko pomodarstvo za neke... Pa, ono... možda je in da si gej. Ne gej kao peder, nego... 'ajde možda... žensko-žensko i biseksualac. Možda je to nešto in. Meni je to nešto što tek treba da dođe kod nas, pa 'ajde i da mi budemo nešto kao... ali meni se to ne sviđa. (heteroseksualna osoba)

Pa, dolazi sa Zapada... ako je pomodarstvo... ne znam. Nije se ranije pričalo... sad se samo o tome priča... k'o da je moda. (heteroseksualna osoba)

Klinac mi ima 16 godina i eto to bi navela kao primer – počeo je da se zabavlja sa nekom devojčicom iz umetničke škole, umetnici su isto tako... malo čudaci i kaže: „Mama, zabavljam se sa devojčicom već dve tri nedelje, i nešto mi malo nije jasno, ona nije sigurna da li je homo ili hetero. Preispitala je samu sebe i nije još sigurna, ispituje to“. Šta to znači ispituje? Ne znam, to je sada aktuelno kod njih – ko sam, šta sam, sad je to aktuelno biti gej, jel tako? I rekoh nakon zabavljanja od tri meseca, jel odlučila šta je? I on kaže – ipak je hetero. Šta se sad dešava kod te dece, šta oni ispituju, šta oni žele da dokažu, da li je sad preveliki uticaj toga – priča je i malo prenaduvena i sve. Deca sad žele da budu u trendu. To je trend. Ona sama sebe sad nešto preispituje ko sam ja, i šta sam. Ma, to je fantazija, foliranje. (heteroseksualna osoba)

Ako se šire, ako šire, ako se ljudi masovno priključuju, neki zato što su tako rođeni, neki zato što žele da budu u trendu, neki zato nemaju čime da se bave, mnogo im je dosadno u životu, sve su živo probali pa 'ajd da probaju i to. (heteroseksualna osoba)

To, mislim da je to iz bes. Ne znaju više šta će sa sobom, pa 'ajde sad iz bes ćemo i to da radimo. Jednostavno, mislim da im je sve dosadilo, 'ajde da probamo nešto drugo.. Pa mu to odgovara, oni su i onako drugari, prijatelji, zajedno mogu da izlaze da piju, jedu, psuju... I ne znam šta se desi u čoveku, gde krvne ono što se kaže. Da ti tek tako promeniš stranu, da ti.. Verovatno je ta linija tanka i kod nas da kažem uslovno normalnih, koji smo strejt. Tu je tanka i kod nas verovatno... e sad pitanje je ko želi da pređe tu liniju, ko ne želi. (heteroseksualna osoba)

1.1.7. HOMOSEKSUALNOST KAO NAMETANJE ZAPADNIH VREDNOSTI

A pojavu homoseksualizma [vezujem, prim. M. S.] za neku zapadnu vrednost koja je sada došla i nije naše nasleđe i koja nam je nekako nabačena, koja nam je usađena veštački i to se ne uklapa u naše obrazovanje, viđenje porodice, klasičan tip porodice, zbog toga nije deo našeg nasleđa i ne spada u tradicionalno. (heteroseksualna osoba)

Mislim da je to globalna priča neka, nametnuta od strane Zapada, od imperijalnih sila. Mislim da je izmanipulisana priča. Mislim da je LGBT populacija izmanipulisana u tom smislu. Podmetnuta je zarad nekih ličnih ciljeva. Možda promocija ličnih ciljeva te populacije, ali više mislim da iza svega toga stoji viša politika svetska. Zbog toga mislim da je bespotrebno izmanipulisana priča. Zbog nekih svojih... prevenstveno, moje ubeđenje je da su neki ekonomski ciljevi moćnika. Mi smo ipak mali da bi došli do toga. Sad, oni će koristiti sva raspoloživa sredstva i samim tim izmanipulišaće LGBT populaciju. Izmanipulišaće i neke druge segmente društva. Oni će biti samo jedno od sredstva za postizanje njihovog cilja. Eto, to je cela priča. Izmanipulisana od strane sila, ekonomije, svetskog poretka i jednostavno su samo jedan deo instrumenta koji koriste. (heteroseksualna osoba)

Prosto će zakon... da, možda će biti i problema, sigurno da će biti problema, mi na to nismo navikli, mi nismo navikli na mnogo štošta, ne znamo šta znači EU, ne znamo da će nam biti zabranjeno da sami pečemo rakiju, da sami nešto proizvodimo, jel tako? A kamoli šta ćemo sve morati da prihvatimo, u smislu... ljude drugačije, pogotovo eto gej populaciju, to mora, moraćemo... Ja nisam za priključenje, nisam, ali ne mogu ništa. (heteroseksualna osoba)

1.2. HOMOSEKSUALNOST KAO NARUŠAVANJE RODNOG REŽIMA

Sudeći po odgovorima ispitanika/ca jedan od značajnih izvora negativnog odnosa prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama proizilazi iz narušavanja rodnoeg režima u smislu relativno strukturiranih odnosa između muškaraca i žena, „muškosti i ženskosti, u institucionalnom i vaninstitucionalnom okruženju, na nivou diskursa i na nivou praksi koji su opredmećeni u različitim rodnim ulogama, različitim identitetima i različitim rodnim reprezentacijama (uključujući i različiti rodni performans)“ (Blagojević, 2002: 311). Hegemoni rodni identiteti (koncepti) se razumeju u duhu esencijalističkog shvatanja identiteta baziranog na prirodi i samopodrazumevajućoj heteroseksualnosti, a razlika u kvalitetima, ulogama, pozicijama i moći muškaraca i žena se vidi kao „normalna“ manifestacija prirodnih (psiholoških i bioloških) razlika među njima.

Rodna razlika je konstruisana kroz polarizaciju, kao sučeljavanje suprotnosti nejednakih svojstava i vrednosti – „muškarac“ nasuprot „ženi“. Osobine muškog i ženskog stereotipa (stavovi, karakterne osobine i ponašanja primerena muškarcima, odnosno ženama) tu igraju značajnu ulogu. Tradicionalno, ženu vladajući stereotipi određuju kao kolebljivu, nežnu, saosećajnu, emotivnu, pasivnu, lakomislenu, plašljivu, površnu, brbljivu, lukavu, podlu, brižnu, kapricioznu, histeričnu, iracionalnu, poslušnu, slabu, umiljatu, koketnu, nestalnu, radoznalnu, monogamnu, nepouzdanu, sklonu udešavanju, sa potrebom da ima decu i porodicu i tako dalje. Za muškarca se smatra da je: odlučan, racionalan, nepokolebljiv, odmeren, smiren, disciplinovan, sirov, metodičan, organizovan, jak, diskretan, iskren, ambiciozan, hranitelj porodice, dominantan, zaštitnik, samozadovoljan, samouveren, plahovit, kreativan, objektivan, promiskuitetan i slično. Osobine koje im se pripisuju oblikuju i očekivanja i uloge koje im se dodeljuju, kao i različite oblasti društvenog života nejednake po svojoj moći i statusu koje im „pripadaju“. Javna obuhvata sferu ekonomije, politike, nauke, religije, umetnosti.... To je sfera suočavanja sa svetom u najširem smislu reči, sfera moći i bogatstva i u kontekstu patrijarhalne kulture i tradicije, ona je data kao nešto što pripada muškarcima. Sfera porodice i doma, kućnih poslova, brige o deci, starima i nemoćnima je privatna sfera i ona se shvata kao primarna odgovornost žene. Muškarci i žene i njihovi domeni konstruišu se kao hijerarhizovana komplementarnost kroz binarne opozicije (aktivno/pasivno, racionalno/emotivno, dominantno/-submisivno, javno/privatno...) sa jasnim (mada ne i potpuno nepropusnim) granicama. Stav prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama umnogome je uslovljen reakcijom na narušavanje tih binarnih opozicija.

1.2.1. DA SU MALO KAO ŽENSKAĆI, KAO VIŠE ŽENSKI NEGO MUŠKI SU – RODNI STEREOTIPI I RODNE REPREZENTACIJE

Ono feminizirani. Jednostavno mi se gade. Gade mi se ovi... kako se sad zovu ovi... sad što čupaju obrvice bolje nego ženske. Metro! Nisu gejevi, ali ih ne shvatam, muško je muško. To obrvice... to ... Ne volim. I to ne volim. U redu je da ti držiš do sebe, ima higijene i lickanja i kod muškaraca ali ovi glipteri... ne znam šta su. Ali šta su oni? Feminizirani nešto... Šta ga tera da se čupka? To ne razumem, pa ja kao muško... U redu je da izgledaš uredno, pa hajde skратиš ne znam... dlake ispod pazuha ako si maljav, obriješ se, negde ne znam i obrvicu doteraš... Ali sad da si ti pa baš nešto... ne znam... pa, šta još? Sjav za usne da stave? Gde je tu muškost? (heteroseksualna osoba)

Ipak homoseksualci imaju tu žensku psihi. Mislim da muškarac ne bi trebalo da ima žensku psihi, jer ženska psihi ume da bude manipulativna, opterećujuća i teška. Pravi muškarci, kad kažem pravi muškarci mislim heteroseksualni muškarci, su vrlo jednostavni ljudi i mislim da je muška psihi vrlo jednostavnija od ženske... I komunikacija sa drugim ljudima je jednostavnija. Manje kompleksa, manje ogovaranja, manje gledanja u tuđa posla i šta ja znam. Tako da ja više preferiram muškarce sa muškom psihom... 'Ajde žena je vrat porodice, pa je ženska psihi u gej svetu isto vrat koji ume da manipuliše, ume da laže, ume da skriva, da bude zajedljiva, ume da zvoca, ume jedno kaže, drugo misli, a treće radi. Da komplikuje jednostavne stvari. Nezadovoljna je, iskompleksirana. (LGB osoba)

Pa ja na primer (smeh), osobu homoseksualne opredeljenosti mogu da prepoznam s kilometra kao što može bilo koja osoba. Pa recimo susretao sam često momka u sredini jednoj u kojoj sam često boravio koji je nosio nešto nalik ženskim čizmicama i usku kožnu jaknu, bio je šatiran, faktički mu na čelu piše... jedan drugi dečko koji je bio skroz ofarban u plavo i koji je tako nosio neke uske majičice, neke uske pantalonice, šareno sve. Prosto stav njegov i ponašanje i govor čak u nekim slučajevima prosto govore sami za sebe da je ta osoba gej, vidi se. (heteroseksualna osoba)

Telesni stav. Pokret, mimika, govor. To izaziva mislim kod ljudi taj negativan stav. Jel' možete da zamislite da muškarac sedi prekrštenih nogu i da ima stav kao žena? (heteroseksualna osoba)

U principu hodanje, ophođenje, komunikacija neka i tako dalje. Ajde da kažem rukovanje i fizički kontakt sa muškim osobama... Uopšte nisam stekao utisak do sada imaju onako mušku, čvrstu gestikulaciju. Ili ne u toj meri kao muškarci heteroseksualnog opredeljenja. (heteroseksualna osoba)

Pa, onako... Sređeni su i paze kako se oblače. Pričaju pravilno i malo razvlače. Nekako su pomalo ženskasti. I fini su... (LGB osoba)

Feminizirani, piskav glas, upadljivi u društvu... Pa ono... kako ono mladi zovu... šareno, upadljive boje, vesele boje... što kažem nije orijentacija, ali je upadljivo... Sa druge strane ima onih kako ih sad zovu... ti novi... metroseksualci... e taj stil oblačenja je upadljivo. Razlikuje se od većine u društvu. Upadljivo je. Uz to dodaš i gestikulaciju... Pa ono pokreti rukama. Ženski pokreti, feminizirano, a muškarac je u pitanju. I onda to je upadljivo dosta. (LGB osoba)

Znate kad se pojavi muškarac homoseksualac, koji ima tanušan glasić i stavi ruke ovako, ne uliva mi... ne znam, ide mi... ide im na živce. Ne meni ali znam čoveka koji raširi pet prsta ovako i koji priča kao žena, i nekako ne znam. Izaziva nesimpatije, ne ponaša se kao muškarac. Od muškarca očekujem da se ponaša kao muškarac. Ne mora da ima dubok glas, ali ne mora da raširi ta pet prsta i da ima taj stav glupavi. (heteroseksualna osoba)

Oni su seka-perse, mekušci. Mislim da smo pod uticajem Zapada, medija, ovog i onog počeli da popuštamo i da jednostavno prihvatamo neke stvari koje su ranije bile nepojmljive. U moje vreme je bilo nepojmljivo da vidite dva muškarca da se drže za ruke. (heteroseksualna osoba)

1.2.2. RODNE ULOGE

Ovaj primer Marije Šerifović, ako postoji veza njena, ne znam, u takvoj jednoj vezi gde su dve žene, ona se ponaša kao muškarac. Znači opet mora da postoji opet nešto tu, u toj vezi, muško-žensko. Neko mora da bude više muško, neko više žensko. (heteroseksualna osoba)

Ako je ikako moguće, ja sam za očuvanje tradicionalne porodice. Zato što je majka ženski princip, otac je muški princip. Ta dva principa zajedno kad vaspitaju dete mislim da daju prave rezultate. Jedna je majka, jedan je otac i to ne može ništa da zameni. Primećujem i deca koja su usvojena, u heteroseksualnim vezama ili brakovima, opet onog dana kada se sazna da su usvojena imaju težnju da nađu svoje biološke roditelje. To je ono – krv nije voda. (LGB osoba)

Ženi je negde urođeno da brine o deci, da bude negde prirodnija. Dva muškarca, mislim... Žena može da brine i o dečaku i o devojčici, a muškarac da dobije devojčicu, šta da radi sa njom? [Ako žena umre, prim. M. S.] tu su druge žene, koje na kraju krajeva, negde dođu. Mislim da najveći broj muškaraca ne odgaji sam decu. Oni su takvi da uvek nađu neku drugu ženu koja će da čuva njihovu decu. (heteroseksualna osoba)

Ulogu majke vidim kao osobe koja je u suštini stub porodice, a opet ima i emotivnu stranu, koja dete vaspitava i uči nekom ponašanju i zadužena je za neku emotivnu stranu. A oca vidim, ne možda kao autoritet, ali svakako kao jaku figuru koja je ipak tu da zaštiti, da pruži neku stabilnost i koja je neki plus, ako je ženska strana minus, ili obrnuto, da ne bude da diskriminišem žene. Ali svakako ih vidim kao dve celine koje su u normalnoj situaciji, nevezanoj za to i za razvoj i za neke stvari koju su već postale normalne, ali porodicu kao samu po sebi jednu celinu, vidim kao dvoje koji se upotpunjuju i tako pružaju detetu ono sve što mu treba da ima. (heteroseksualna osoba)

Pa po stavu, ima taj čvrsti stav, zna se šta je muško, šta treba da radi u kući, šta je glava porodice, to je neko na koga treba da se oslone i žena i deca, negde da bude stub deci. Smatram da gej muškarac nije dovoljno emocionalno i psihički jak za tako nešto. Žena je tu da bude voljena, mažena, pažena, da podiže decu, da se oseća da ima neku zaštitu. To je ta njena ženstvenost, svuda je negde slabija. Fizički, psihički baš i ne, ali ... (heteroseksualna osoba)

Taj dečko sad... i dalje se nije oženio, izlazi sa nekim drugaricama, nije devojku imao nijednu i ne zna se šta je ali eto... ima taj neki stav, nešto u govoru, nešto se ponaša kao žena, sa mamom dolazi, druži se sa mamom, ide kod njenih prijateljica, piju kafu zajedno, za mene to, izvinite, nije normalno – muško dete, da ide sa mamom, da sprema zimmnicu. (heteroseksualna osoba)

Pa to je neka igra dominacije. Jer pasivni vole da se na njima dominira... Ne mislim sada na SM, ima neki koji to vole, nego jednostavno ovako, čisto u odnosu. A aktivni vole da preuzimaju kontrolu koliko sam ja shvatio. Ne znam da li je to stvar hormona ili psihe, ali jeste da su ti aktivni muškarci i muževniji i manje feminizirani, retko kad su feminizirani, sad šta ja znam. Dok pasivni imaju tu crtu malo viška ženskih hormona. Nije pravilo ali primećujem da je tako. Da li je to biološki predodređeno ili ne, ja nemam pojma, ali kontam da se pasivni poistovećuju sa ulogom žene... To je valjda prirodan odnos između žene i muškarca. Slabiji pol-jači. (LGB osoba)

Nisam pristalica feminizma, jer smatram da je to dosta ohladilo žene i da su vrlo nedodirljive i krute, izgubile onu svoju lepotu.

(LGB osoba)

To je sve vidljivo u tome ako su dve muške osobe u vezi, i ako su dve ženske osobe u vezi, uvek se pita ko je muško, a ko žensko. A ne postoji, mada neki se sami izjašnjavaju da postoji kod njih. Ne bukvalno u smislu „Ja sam muško“. Samo kažu u fazonu „da, ja sam muško, on je više žensko“. Po tome ko obavlja koje kućne poslove. Na primer ako neko kuva i sprema, on je žena, jer se smatra da je to ženski posao; [Muškarci prim. m.s.] cepaju drva (smeh). (LGB osoba)

Pravi muškarac mora da bude, znači.. 'Ajde sad da kažem, stub nečega. Nešto oko čega će sve da se drži. Da on postavlja moralne norme, da on postavlja pravila ponašanja, da se zna šta se sme, šta ne sme, šta je ispravno, šta nije, šta je dobro, šta je loše. Da muškarac bude stvarno onako čvrst, da bude... Stub nešto, što će celu kuću da nosi na svojim leđima, na svojoj glavi. Dok je bilo toga, ovde kod nas bilo je okej. Od kako smo pustili sve da ide sa strane, da nam radi ko šta hoće, da se ne zna red. Da nismo više muškarci kakvi treba da budemo. Sve je krenulo naopako. (heteroseksualna osoba)

Rod je jedna od ključnih dimenzija identiteta, a rodne predrasude su najdublje utkane u društvenu hijerarhiju što nije neočekivano s obzirom na to da je nejednakost u moći između muškaraca i žena prvi odnos dominacije i isključivanja s kojim se osobe tokom socijalizacije susreću. U tom smislu, on je model za prihvatanje kako „prirodnih“ i ostalih sistema dominacije i najrazličitijih hijerarhija moći (Hodge, 1975: 233) koji dele istu kulturološku osnovu – verovanje da *superiorni* treba da kontrolišu *inferiorne*. Negativan odnos prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama spaja najmanje dva aspekta: homoseksualne osobe narušavaju binarnu rodnu podelu i istovremeno, niže vrednovanje homoseksualnih osoba je povezano sa nižim vrednovanjem žena generalno, svojstava i uloga koje se njima pripisuje, kao i njihove rodne reprezentacije. Kroz spajanje aktivne seksualnosti koja se u patrijarhalnom sistemu prvenstveno vezuje za muškarce i osobina i ponašanja koja se vide kao prirodna svojstva žena, homoseksualne osobe se pojavljuju kao ugrožavajuća i potencijalno subverzivna „siva zona“. Uz svođenje čitavog identiteta LGB osoba na njihovu seksualnu orijentaciju, to može da predstavlja i jedan od razloga stereotipa o promiskuitetnosti kao intrinzičnog svojstva ovih osoba. Kako je to jedan od ispitanika formulisao:

Pa... iz ponašanja većine ljudi sa kojima sam se sretao moj neki utisak je da većina ljudi koji su homoseksualci žive prilično promiskuitetno... Preko interneta. Gej Romeo [sajt za upoznavanje, prim. M. S.] i tako neki dejting sajtovi. Dok

sam ja pokušavao da nađem sebi partnera i šta ja znam, uglavnom sam nailazio na ljude koji su tražili seks na jedno veče i tako neko neobavezno druženje pod znacima navoda... Mislim da je većina promiskuitetna... Po svemu ja gledam. Po rečniku koji koriste... na primer počecu ti od banalnosti: oslovljavanje sebe i drugu osobu u ženskom rodu, gde se ide „Jao sestro jel’ se penje neko na tebe danas? Jao ja bi ti dala.“ (LGB osoba)

U tom kontekstu je jako zanimljiva reprodukcija binarne rodne podele i hegemonih koncepata roda u okviru muških homoseksualnih odnosa na razlici aktivan/pasivan u seksualnom smislu, koja se može uočiti u izjavi jednog od ispitanika. Ona korespondira sa tradicionalističkim viđenjem muškosti i ženskosti gde se *aktivni* partner vidi kao muškarac, a *pasivni* kao žena.

Aktivni muškarci su (smeh) muškarci. Oni su više ono „Daj pivo da pijem“. Otkud znam. Barem tako nekako ja imam iskustava. Da li je to hormonski određeno, ili je to stvar psihičkog doživljaja samog sebe, znači koliko je neko samouveren u svoju seksualnost. To je ono – falusni i analni tip. Sad, aktivni su više falusni tipovi, više su usredsređeni na genitalije, dok pasivni taj analni tip čoveka. I obično su ranjiviji, nežniji... Znači treba imati erekciju, treba biti potentan, treba biti aktivan u krevetu i šta ja znam, tako da zahteva određenu vrstu samouverenosti i fizičke spremnosti. Tako da ja aktivne muškarce doživljam kao dominantniji tip muškaraca nego pasivni. Pasivni su više po meni, imaju malo više ženske psihe i umeju da dominiraju da budu vladari iz senke, dok aktivni su više prosti... ne prosti da kažem da su prosti, nego nemaju baš ženski način razmišljanja. Manipulanti. (LGB osoba)

Na sliku o promiskuitetnosti logično se nadovezuje predstava homoseksualnih osoba kao nosilaca širenja različitih bolesti usled rizičnog seksualnog ponašanja.

Po meni recimo, kada je reč o prenošenju HIV-a, ne znam koliko se u svakoj sekundi ljudi zarazi HIV-om na svetu, ali recimo da postoji jedan deo gej populacije koja uglavnom nesmotreno preko intimnih odnosa prenosi ovaj virus, statistički gledano po meni se povećava opasnost da će neko od njih sutra biti davalac krvi i time zaraziti neku bebu, osobu, ko god dobije tu krv. Ja sam imao neku sliku u glavi da su oni bili davaoci, u smislu ako su zadržali svoje seksualno opredeljenje za sebe, ne znam da li su nužni da se izjasne, ali recimo da su bili davaoci i da su imali odobrenje na testu i nisu pokazivali znake da su bilo čime zaraženi, ali da se kasnije recimo nesmotreno zaraze i onda daju krv ako je to moguće, možda nije, možda grešim, i onda zaraze nekog. To je po meni, statistički neki podatak koji može da se veže za jedan minus cele LGBT populacije. (heteroseksualna osoba)

Mislim da neki misle da je to bolest. A neki misle zbog toga kako gej osobe žive. Pa, mnogi misle da gej osobe stalno menjaju partnere, pa se tako šire razne bolesti. Polne i svakakve. Misle da su nemoralni zbog toga. Zato im ono ranije nisu davali da dobrovoljno daju krv, ali se to promenilo. (LGB osoba)

Ono što je zanimljivo je da se ovo prvenstveno odnosi na homoseksualne muškarce, a ne na homoseksualne žene. Ovo

može biti povezano s jedne strane, generalno manjom moći i nižom vidljivošću žena u društvu (koja je bitan faktor i „nevidljivosti“ lezbejki); s druge, vezom sa ženskom rodnom ulogom i predstavom o ženama kao monogamnim, onima koje traže ljubav i dom.

Mada... pa, dobro, i u muško-ženskom odnosu uvek je... dobro, nije uvek, ali je većina žena je ta koja bude kući i sve to. A ovaj dođe s posla i... kao dođe umoran. A bez obzira što je i ona radila. Malo je sve to... Kad su dve žene onda je taj deo drugačiji. Zajednički rade, zajednički spremaju... nekako dele se poslovi. A muškarci su... kao što su high fly u hetero vezama, tako su i u ovim, gej vezama. Evo prilike, pa ću sad nešto da obrnem.. Zato su oni i nestalni sa tim vezama. Žene ne menjaju toliko. (LGB osoba)

Može se pretpostaviti da je i *oštija reakcija* na mušku homoseksualnost prvenstveno povezana sa razlikom u moći i statusu muškaraca i žena. Iako žene naravno, na različite načine internalizuju i reprodukuju sistem patrijarhalnih odnosa, za njegov opstanak i reprodukciju muška homoseksualnost je subverzivnija, baš zbog toga što je u pitanju sistem zasnovan na *muškoj* moći gde se društveni odnos vladanja upisuje u biološku prirodu i *čiji su nosioci prvenstveno muškarci*. Može se pretpostaviti da je (osim generalno većeg vrednovanja „muških“ karakteristika u društvu) i s tim povezan i blaži stav prema narušavanju rodnog režima od strane lezbejki²⁴ koji se mogao primetiti u odgovorima ispitanika/ca.

Feminizirani muškarci su mi smešni, samo njihovo ponašanje. Muškobanjaste žene... nisu mi odbojne, za divno čudo, nisu mi odbojne, ne sviđa mi se njeno oblačenje ali meni to ne smeta kod nje. Jer niko je ne gleda kao ženu, niko Mariju ne gleda kao ženu. Martinu Navratilovu obožavam, volela sam da je gledam, volim je i sad. Mora da sam gej (smeh). Ona ima stav, onda kad je ona bila gej, to tad još nije bilo tako normalno, ni lako, opstala je u svemu tome. Ona nije lepa žena, ne sviđa mi se njena lepota, sviđa mi se taj njen stav, sviđa mi se kao sportista, volim da je gledam. (heteroseksualna osoba)

Mislim da su one... one nisu slabe, za razliku od [homoseksualnih, prim. M. S.] muškaraca koji su previše slabi, mislim da su one previše svoje, previše negde možda prejake da bi trpele nekoga ko bi njima možda nešto sada...autoritet neki. Postoji ta neka predispozicija da je to negde urođeno tako, ima puno jakih žena koje imaju jače muškarce od sebe, ali ovo jednostavno možda agresivno nastupaju prema muškarcima u smislu da mislim da one omalovažavaju, za razliku od muškaraca gejeva, mislim da žene gejevi omalovažavaju suprotan pol i smatraju sebe jačim polom i ne žele da prihvate svu tu nežnost i sve to. Ne mora to da znači da su slabiji pol, nego da su jednostavno privilegovane, jer imaju tu pažnju. (heteroseksualna osoba)

Pa nekako mi se čini da je prihvaćenije videti homoseksualnu osobu ženskog pola, lezbejku, nego geja. Znači, gejevi su manje prihvaćeni od njih. Ne znam.... Zato što se muškarci ne osećaju toliko ugroženo od devojaka koje su

24. Ivan Klajn u *Rečniku jezičkih nedoumica* preporučuje reč „lezbijka“. (Klajn, I. (2007). *Rečnik jezičkih nedoumica*. Deveto izdanje. Novi Sad: Prometej. str 131.) Pre nekoliko godina na Kvir studijama (seminaru o kvir teoriji koji organizuje Centar za kvir studije) vođena je polemika oko termina koji bi označio homoseksualne osobe ženskog pola. Većina homoseksualki se zalagala za termin „lezbejka“, želeći da se na taj način i leksički samoidentifikuje. Zbog toga sam, nasuprot pravopisu i Klajnu, odlučio da zadržim termin „lezbejka“, jer smatram da je samoidentifikacija važno mesto kako u izgradnji političkog identiteta, tako i u izgradnji ličnosti. – Prim. ured.

lezbejke, koliko se osećaju ugroženo od muškaraca koji su gej... A opet devojke, često se vide najbolje drugarice kako se drže za ruke gradom i šetaju i niko ništa ne kaže, zato što eto, drugarice su. To je već onako duže vreme tu i to nekako postoji, to se vidi, a opet nećeš videti gradom da idu dva muškarca zato što jednostavno to nije normalno. (LGB osoba)

Sa druge strane, dve žene to je okej, to je kul, to je hot i tako te stvari. Zato što mislim da se ovi naši mačo muškarci osećaju ugroženo kada vide dva tipa. Tipa „kuda ide ovaj svet“, ko će da pravi decu, ko će da nastavlja porodicu ako se sada svi pederišu, pod znacima navoda. Mislim da je to jedna vrsta ugroženosti. Oni se boje. Boje se da svi ne postanu gej. Tako mi se čini. To je potpuno iracionalan strah. Možda i nije... (LGB osoba)

Zanimljivo je da su neke od homoseksualnih ispitanica kao obrazloženje svog otpora prema „muškobanjastim“ ženama (takozvanim *butch* lezbejkama) navele baš „muško ponašanje“ odnosno prihvatanje agresivnosti i korišćenja nasilja kao dela muške rodne uloge, odnosno društvene norme u onome šta znači biti „muškarac“.

Kada su u pitanju muškarci, ne nervira me, apsolutno me ne nervira i ja to volim, ali kada su u pitanju žene koje se ponašaju kao muškarci tu već imam problem. Možda zato što volim žene, pa kao neko ko voli žene ja volim žene, pa onda kada vidim ženu koja podseća na muškarca. Neću da sad zvučim grubo, ali to je nešto na šta ja ne reagujem pozitivno. Tako da u jednom slučaju me ne nervira, u drugom slučaju me izluđuje... Meni se to ne dopada. To mi je agresivno, grubo, sirovo. To mi smeta, mojoj percepciji žene, ženske lepote, ponašanja i manira je dijametralno suprotna stvar. To nije nešto što mene može da privuče na bilo koji način, jer ja u tome prepoznajem uglavnom agresiju. A ja ne volim agresivne ljude. (LGB osoba)

Mislim da stvarno nema potrebe da je svaka druga žena bučica definitivno. Ne pričam ja kad je to autentično, ali ne podnosim kad je foliraža. Ja imam frku od tih žena, majke mi. Mislim, ja da hoću da budem sa muškarcem, bila bih sa muškarcem. Neću da budem sa ženom koja se tripuje da je muškarac. I to ona najgora sorta. Do pre par godina to nije bilo tako, a sad je masovna pojava „e, sad sam ja opasna, sad ću da se bijem...“. Pa, mislim da nam je celo društvo sve više takvo. I ove ostale devojčice su takve. Sve je više agresivnosti, to stoji. I onda misle da je to emancipacija. Da budeš ko najgori muškarac. Pa, sestro, nije ti to emancipacija. Emancipacija je da budeš ti, da vodiš svoj život i da se ne stidiš kakva si i ko si. (LGB osoba)

Da, jer mi se čini da se one baš trude... imaju neku pogrešnu percepciju pa se baš trude da kroz taj tipično balkansko-muški primer iskažu svoju snagu. One su sada tu kao nešto dominantne, ovo-one... Moguće da osećaju neku vrste snage. Zbog tih tako mišića i tog nošenja, pa mogu da, kako se žargonski kaže, da se „kurče“. Da budu frajeri. Ide u teretanu, diže tegove... Ali to stvarno jeste tako. To je odvratno. Meni je to stvarno odvratno. Prosto biraju takav način komunikacije, takav način ophođenja jedne prema drugima... To je stvarno ono... tačno u vezi vidiš, gde je jedna bučica a druga fem, tačno vidiš onaj stav: ona je muško i sad će ona njoj da objasni da je žensko i gde joj je mesto. (LGB osoba)

Utisak je da emocionalne reakcije koje prate ono što se vidi kao narušavanje prirodnog i moralnog poretka, ovaploćenog u rodnom režimu, zavise od značaja koji mu se pridaje. Kod ispitanika/ca su one različitog intenziteta i kreću se od manje ili više izraženog neodobravanja do intenzivnih emocija kakva je gađenje.

Pa... većina ljudi u mom krugu koji smo imamo ista mišljenja, isto mišljenje. To je nešto što nikako... ne znam...ne podržavam. To jednostavno... grozimo se, gadimo se. Sada... homoseksualnost, pederi postoje od kada je svet i vek. Mi to ne možemo da iskorenimo, niti išta da promenimo. Jednostavno neki ljudi se rode... Ja to tako gledam i ljudi sa kojima s družim isto gledaju na to. To je nama trenutno neprihvatljivo. I mislim da će tako i ostati. (heteroseksualna osoba)

Strah, užas, gađenje. Gađenje, mučno i ja ne bih mogla ni jednu svoju drugaricu da zamislim kao svog partnera, to mi je van pameti. (heteroseksualna osoba)

Zato što u ljudima izaziva neku vrstu gađenja, odbojnost, neshvaćenost. Ne žele da shvate i jednostavno ne gledaju ih baš sa optimizmom i sa simpatijama. (heteroseksualna osoba)

Mogu [da razumem, prim. M. S.], ali mi je gadno, meni koja imam razumevanja i na taj način i ja imam otpor prema tome, iako ih razumem. Onda ih ja svojim stavom diskriminišem ako kažem da muškarac i žena na ulici mogu da se ljube, dva muškarca ne mogu da se ljube, ja ih onda opet ne razumem iako ih podržavam, iako kažem da rade šta žele. Javno mi izaziva gađenje. (heteroseksualna osoba)

1.3. POZITIVNI STEREOTIPI O HOMOSEKSUALNIM OSOBAMA

Kada su u pitanju pozitivni stereotipi o homoseksualnim osobama, mehanizam stereotipizacije kroz impliciranje navodne homogenosti homoseksualnih osoba (i ukidanje njihove međusobne različitosti) ostaje isti uz menjanje predznaka. Ne postoji bitnija razlika u pozitivnim stereotipima i njihovom reprodukovanju između homoseksualnih i heteroseksualnih osoba. Ono što je uočljivo u odgovorima značajnog dela heteroseksualnih ispitanika je nekonzistentnost u stavovima, pa se dešavalo da pozitivni i negativni stereotipi stoje jedni pored drugih (ponekad čak u istoj rečenici). Može se pretpostaviti da je ta vrsta nekonzistentnosti povezana i sa reprodukovanjem društvenog narativa, često bez njegovog dubljeg promišljanja, jer samu temu ispitanici/ce ne dovode ni u kakvu tešnju vezu sa vlastitim životom. Na drugoj strani, u slučaju da osoba ima pozitivnih iskustava sa homoseksualnim osobama, to se uopštavanjem prenosi na čitavu grupu (*pars pro toto*). Istovremeno, može se pretpostaviti da je reprodukovanje pozitivnih stereotipa o homoseksualnim osobama koje dolaze od homoseksualnih ispitanika/ca više povezano sa željom za uspostavljenjem pozitivnog socijalnog identiteta²⁵ i jačanjem samopoštovanja kroz pomeranje poređenja na aspekte koji su za njih povoljniji, nego sa odsustvom svesti o njihovim

25. Ovdje se o socijalnim identitetima govori u smislu pripadanja različitim vrstama bazičnih tipova grupa u odraslom dobu, pri čemu svaka od njih ima i različit značaj za osobu, a time i različitu moć za kreiranje predrasuda prema drugim grupama. Neki od najvažnijih tipova, vrsta grupa su: partnerske i prijateljske veze, profesionalne grupe, političke organizacije, „stigmatizovane“ grupe, rodne grupe i religijske ili etničke grupe (Brown & sar, 1992; Deaux & sar. prema Brown, 2004).

međusobnim razlikama. Kada se bliže pogledaju pozitivne osobine, koje se uglavnom pripisuju homoseksualnim muškarcima („fina“, kulturni, uredni da vode brigu o sebi, skloni umetnosti, estete, nežni, osećajni, verbalno spretni, savesni i tako dalje), zanimljivo je da su to uglavnom pozitivne osobine ženskog rodnog stereotipa.

Čak smatram da gej osobe bolje će odraditi posao nego... pedantnije da kažem i preciznije. Smatram da su gej osobe talentovane i da su pametnije od drugih. Neko će samo uraditi onako bez veze, a ja se bar trudim da svoj posao odradim onako maksimalno korektno, dok neko uradi samo onako. (LGB osoba)

To sam primetio da su gejevi malo inteligentniji... Tako što su oni malo temeljniji, odmereniji, dok ovi drugi na snagu na mišiće daj, evo udri, vi ste onako malo smireniji, odmereniji, imate vremena za sve, bolje uradite neke poslove. [...] Znate šta oni, nisu za neki, ali pazite i među vama ima ljudi koji su agresivni i koji su na krv i nož, ima ne kažem, ali ja mislim da većina nisu takvi, mislim, u svakom žitu ima kukolja. (heteroseksualna osoba)

Ali generalno je gej svet vispren, brz, snalažljiv... Mislim da je to nužda čoveka da bi se snašao u svetu koji je apriori odbacuje. (LGB osoba)

Čak sam i kasnijih godina... recimo sa ženskim nikad nisam imala priliku, kako ih zovu, lezbejke i to, ali sam od mnogo drugarica, od mnogo prijatelja, recimo, ženskih drugarica čula, kao što kaže ćerka, da su fantastični drugari. Mislim, prosto (smeh) žao mi je što ja nemam drugara u tom, tako da kažem... da sam mnogo čula da su dobri... Dosta sam čula da su mnogo bolji prijatelji. Moja ćerka kaže da je oni mnogo bolje saslušaju, da mnogo bolje popriča sa njima. (heteroseksualna osoba)

Čak i da su savesniji, čak i da su bolji za neku vrstu posla. Pogotovu za neku umetničku delatnost, ili recimo... jer smatram da su oni nekako fini, za finije poslove, da nisu za grubije stvari. Možda imam pogrešno mišljenje. Ali smatram da tamo gde mogu umetnički da se izraze, recimo lepota, moda, da to njima leži. Ja smatram da bi oni sigurno bolje radili nego neki brđanin da dođe da nekoga stilizuje. Možda loše mišljenje imam, ali tako mislim. (heteroseksualna osoba)

1.4. LGB OSOBE – KAKO NAS VIDE?

Dominantni negativni društveni stav o homoseksualnosti (i posledično, homoseksualnim osobama) prepoznaju svi/ učesnici/ce istraživanja bez obzira na seksualnu orijentaciju i izraženost homofobičnih stavova, što ukazuje da je u pitanju zajedničko, društveno *znanje*. Ono što je ključno je razlika između poznavanja i *svesnosti* o postojanju negativnih stereotipa o homoseksualnim ljudima u društvu i njegovog *prihvatanja* i podržavanja. Homofobičnost se upravo ogleda u stepenu prihvatanja tih negativnih stereotipa kao *istinitih* i njihovog uticaja na ponašanje prema homoseksualnim

osobama. I homoseksualni/e ispitanici/e kao vladajuće predstave o homoseksualnosti uglavnom navode homoseksualnost kao poremećaj, greh, bolest i/ili „uvoz sa Zapada“, a homoseksualne osobe kao bolesne ljude opsjednute seksom.

Da Bog nije stvorio Adama i Stevu, već Adama i Evu. To svi govore. Da je Bog stvorio ljude da bi oni mogli da se reprodukuju, da imaju svoje potomke u zajednici, a gej osobe ne mogu imati. Mislim, mogu da usvoje decu i da dobiju potomstvo preko surogat majčinstva, ali dva muškarca kao gej osobe ne mogu zajedno imati decu na prirodan način, onako kako je to Bog odredio. I onda se ti malo jači vernici protive homoseksualizmu zato što to nije normalno, zato što je Bog tako rekao i zato što crkva tako kaže. (LGB osoba)

Uglavnom sve najgore. Da su to bolesni ljudi, da njih treba ubiti ili zatvoriti negde, ili govore da su oni loš primer za decu i da loše utiču na njih. Kao deca rade ono što vide, ako vide neki gej par na ulici i ona će hteti da probaju to. (LGB osoba)

Mislim da ljudi misle da se gej osobe samo bave seksom i da ništa drugo ne rade. A gej osobe imaju svoj život i svoje probleme kao i drugi ljudi. (LGB osoba)

Pa da to nije nešto što je prirodno, da je to nešto što ljudi sami biraju, u smislu iz nekog hira, iz zabave, biraju nešto što je po njima pogrešna stvar. Prosto ne razumeju da je to nešto sa čim se čovek verovatno rodio ili se tokom odrastanja to desilo. Mislim, izrastao je u takvu osobu i to je nešto što ne može da bira. U principu mislim da ljudi nemaju to saznanje. Ne trude se da uđu toliko u dubinu tog problema, ako mogu da kažem. (LGB osoba)

Pa, recimo, da je to moderno, da je to bolest... E, to mi se baš sviđa! Evropa je to donela ovde. Pošto je sad moderno u Evropi, pa smo doveli ovde. Eto, recimo, taj konkretno gospodin, zanima me da li se on ženio zato što je to tada bilo moderno. Mislim da je i sa njim konkretno besmisleno ulaziti u diskusiju. ... Oni misle da je to moderno zato što se sve više i više priča o tome. (LGB osoba)

Kada kažemo bolest, ne misle oni da je to bolest organizma, već umna bolest. To je neko moje razmišljanje, kada je neko bolestan sa pravom bolešću, recimo tim tumorom, kažemo „okej, on je bolestan“. A kada kažu da je homoseksualac neko, pa kažu bolestan, pre misle da je to umna bolest, da je on poremećen, jer je njima nezdravo da se muške osobe vole. To njima nije prirodno. To je onda problem. Njima nije prirodno da dve muške osobe budu voljene. Njima je prirodno muško žensko i tačka. Ne postoji ništa drugo sa strane. To je naučeno tako i džaba. Sad ti njemu da daš studiju u tim stvarima, ne vredi njima... Njima je tako neprirodno. Njima je prirodno samo muško i žensko i tačka. (LGB osoba)

Živimo u takvoj sredini gde su strejt osobe mnogo više prihvaćenije i gde se očekuje da je većina osoba strejt i gde se i dalje smatra da su LGBT osobe na neki način uvezene sa strane... To jest većina društva, pošto im je nekako neshvatljivo da LGBT osobe stvarno postoje, već da je to neki trend. Uopšte ne smatraju to ozbiljno, nego kao ono „ah, njemu je dosadno u životu, pa se glupira da je gej“. (LGB osoba)

Zanimljivo je da neki od LGB ispitanika kao objašnjenje odbojnosti heteroseksualnih muškaraca prema homoseksualnim muškarcima navode njihov strah od nametanja neželjene pažnje u seksualnom smislu (iskustvo koje ima najveći broj žena u patrijarhalnim društvima kakvo je i društvo u Srbiji) što nas vraća na ustrojstvo dominantnog rodnog režima.

Šta znam, možda se plaši da sedne pored osobe koja je homoseksualnog opredeljenja zato što se plaši da će ga napasti, ne znam, ne razumem. Ima i toga. Ako muškarac sedi pored gej muškarca verovatno razmišlja o tome: e, ako ostanemo sami možda će da pokuša nešto. (LGB osoba)

Verovatno da negde misle da ću ja sada njih da napadnem i njih da muvam i da sa njima hoću nešto i slično. Verovatno u tom smislu se osećaju ugroženim, da ne krenem sada i ja na njih. Da, plaše se fizičkog kontakta, da ću krenuti da flertujem ili da ih muvam, ili bilo šta. Verovatno bi se u tom smislu osećali ugroženo i to njima ne bi pasalo. (LGB osoba)

1.5. DALJE KA MARGINI – ODNOS PREMA TRANSRODNI, TRANSEKSUALNIM I BISEKSUALNIM OSOBAMA

Transrodne i transeksualne osobe kod svih ispitanika/ca izazivaju najviše zbunjenosti, nedoumica i ambivalentnosti što je vidljivo i po tome što su ih često mešali/e i/ili poistovećivali/e, svodeći transrodne osobe u potpunosti na transeksualne.

To da se jako gubim ovde, zato što tolika neka podela postoji, zato što postoje transeksualci i transeksualne osobe, to valjda nije isto, nego postoji razlika. Zato što valjda u trans spadaju, ako sam ja dobro shvatio, pošto sam čitao preko interneta i jako je komplikovano, jer svako piše nešto deseto i ne možeš da pohvataš... Pod njima spadaju i drag queen i drag kings... Postoje osobe koje žele da promene pol, postoje osobe koje ne žele da promene i sve se to ubraja u trans i zbog toga ni ne znam ni gde sam i šta sam. (LGB osoba)

To mi nije jasno, zato što baš to... Mislim da to samo... To je u suštini identitet, to znači da sam ja žena u telu muškarca ili obrnuto, I ja mislim da to nema uopšte veze sa tim koji pol preferiram, ne? (LGB osoba)

Znam da su to muškarci koji se oblače u žene. Operišu se čak neki i to je to. (heteroseksualna osoba)

Pa ne znam... Ne znam, ali to opet smatram baš ono što bi rekli... ne nekom mnogo velikom nekom patnjom, bolešću, to je ono, smatram, zarobljen u telu. Jedino šta ne znam, recimo, šta tu njega dovodi do toga da on mora da se operiše, da prikaže svima da je ono što želi. Verovatno je ta njihova čežnja da bi to bio. Ne znam. Ali smatram da velike muke i velike probleme imaju. Što se tiče tih... i upotreba tih hormona, i operacija i toga svega. To smatram da je baš veliko opterećenje i da je veliko... ne znam... Neki poremećaj to jeste. (heteroseksualna osoba)

Poznajem nekoliko momaka koji vole da se oblače kao devojke i čak mi se desilo da na nekoj gej žurci delimo taksu na putu do te žurke. Mislim, ja sam znao da je u pitanju momak koji se obukao kao devojka. Još jedan drug koji je išao sa nama, taksista verovatno nije znao, ali u principu poznajem nekoliko osoba, ali poznajem ih samo površno. Nikad nisam imao prilike da upoznam osobe koje su tog opredeljenja. Lično ne poznajem nikoga ko je pokušao ili ima želju da promeni pol. (LGB osoba)

U odgovorima bez izraženijeg negativnog stava prema transrodnim osobama dominira nešto što bi se moglo formulirati kao „ispravljanje greške prirode“.

Ne, ne, ne, nikako bolesni, sačuvaj, to su ljudi koji su na pola puta znači nisu kao embrion kao dete kao beba odvojeni da li su žensko ili muško, ja to, ljudi kažu loše se oseća kad vidi ovako ovo ono, nosi žensku odeću, nosi mušku odeću, znaš ono to je po meni možda i zaista možda bi trebalo hirurški to da se reši ili psihički ja ne znam, znaš šta to je mnogo problematično pitanje, pogrešio bi dušu kad bi reko da su bolesni, ali nisu bolesni jednostavno su mozak ženski telo muško, pa sad to je po meni znaš kako, setih se filma „Virdžina“, ti si gledao to? Kad te neko natera da budeš muško, a ti si u stvari žensko, tako da... (heteroseksualna osoba)

Da ti kažem, opet, svakako mi nije prirodno ali opet možda je to žena u telu muškarca i želi da bude žena. Mislim, ne znam šta je u njihovim glavama, nek rade prema svome. Ja sa njima, kao i sa svakim, najnormalnije, nikog ja ne osuđujem, baš me briga, nek ide i go ulicom, uopšte me interesuje. Ako se on prema meni lepo ophodi, ja ću prema njemu i to je to. On je to iz nekog razloga uradio – verovatno se ne oseća lepo u tom telu koje je dobio i sad to želi da promeni, kao što se žene farbaju – crne u plavo, ili im ne odgovara prirodna boja kose. (heteroseksualna osoba)

Znam za Helenu. Znam generalno da imaju jako puno problema na jako puno nivoa što se tiče prihvatanja od strane društva i da se to u zadnje vreme malo intenziviralo u smislu da se na kao tome sada radi. Po meni su to jaki ljudi, mentalno jaki ljudi. (heteroseksualna osoba)

To je izlečenje. Kad konačno budu ono što jesu.
(heteroseksualna osoba)

Homoseksualni/e ispitanici/ce u značajno većoj meri prepoznaju šta je transrodnost i generalno imaju pozitivniji stav prema transrodnim osobama. U svojim odgovorima oni/e najčešće navode još izraženiju ugroženost i marginalizovanje transrodnih osoba u odnosu na homoseksualne osobe.

Znam dve osobe koji su transeksualci. Mislim da su oni najugroženiji u okviru LGBT populacije, da najviše trpe nasilje i da su nekako najvidljiviji samim tim što im fizički izgled sve govori, otprilike. I mislim da ljudima tek to nije jasno, kako to sad može da postoji. Da im je još manje jasno nego kad je neko homoseksualac. (LGB osoba)

Malo znam. One su slične nama, samo što moraju da se bore za svoja prava kao i mi. I po tom pitanju mislim da se malo radi, čak da kažem, ja još uvek nisam upoznao jednu takvu osobu, a voleo bih zapravo da vidim i upoznam te

ljudi. Nebitno šta su. I oni moraju da se kriju... Oni verovatno moraju da se kriju i više nego mi. To je jako tužno, ne znam kako oni žive s tim. Svi su uglavnom ugroženi, nisu zaštićeni, sve te osobe nisu zaštićene dovoljno u Srbiji i uvek postoji taj pritisak da moraš da se čuvaš, da paziš, da vodiš računa. (LGB osoba)

Pa čekaj, ispravi me ako grešim, rodiš se kao dečak, a onda shvatiš da si devojčica i hoćeš da budeš devojčica. Rođen si u telu u kojoj nisi mentalno... iskočiš iz te kože, promeniš, promeniš kožu. Ne znam više, znam šta je i znam da im nije lako. Zato što vrsta diskriminacije sa kojom se oni susreću je ogromna i zastupljena u svakom polju društva. Ta doza neprihvatljivosti, mislim da je jako teško, nepremostivo i da će to jako sporo da ide kod nas... Pa ta promena pola je malo onako tabu tema. Mislim da je to više tabu nego biti gej, lezbejka ili biseks. Mislim da to naš narod doživljava drastično strašnije. (LGB osoba)

Mislim da su oni u još težoj situaciji nego ja kao homoseksualac. Zato što prosto kod njih je mnogo teže uklopiti se u društvo. Ja se mogu pred najboljim drugom pretvarati, odnosno izbegavati tu temu. Ne pretvarati koliko izbegavati tu temu homoseksualnosti. Njima je to mnogo teže. Naravno da je njima samima teško zbog toga što jesu, jer pretpostavljam da su u tom nekom intelektualnom smislu jedna osoba, a njihovo telo govori da su druga osoba i ko zna kakve je to poteškoće kod njih stvaralo i kod odrastanja i sazrevanja, kod prihvatanja sebe kao ličnosti, tako da kažem da saosećam sa njihovim problemom koji je mnogo veći od mog problema. Ja podržavam svakog ko želi da prođe kroz tu komplikovanu i bolnu i u fizičkom i u psihičkom smislu transformaciju... I 'ajde sad da banalizujem: ako neko smatra da je biti homoseksualac bolest, smatra da je biti transrodna osoba još veća bolest. Tako da čini mi se da oni jesu u težem položaju. (LGB osoba)

Isto kao i ovo drugo [biti homoseksualna osoba, prim. M. S.], tako se rodilo, ali mislim da je to jako teško, da je to još gore nego nekako biti homoseksualac zato što tek to ne znam kako se prihvata ovde. (LGB osoba)

Za one koje se javno deklarišu imam užasno ogromno poštovanje. Zato što smatram da treba imati baš dosta hrabrosti da se tako izađe i u ovom svetu gde to nije još prihvaćeno da imaju hrabrosti da budu svoji i da odbijaju da sebe negde sputavaju i već izađu i budu ono što stvarno jesu. (LGB osoba)

Ono što je zanimljivo u odgovorima ispitanika/ca sa negativnim stavom prema transrodnim osobama je da se ponovo pojavljuje reakcija na narušavanje binarne rodne podele koja se vidi kao prirodna. Utisak je da se na različite načine variraju negativni stereotipi o homoseksualnim osobama, samo u još radikalnijem vidu.

Mislim, ako to nije nenormalno ne znam šta je. Da se žensko oseća kao muško ili muško kao žensko, mislim ko je rođen kao žensko ili kao muško". [...] Zaista bih tu osobu okarakterisao kao nenormalnu jer mi je nakaradno prosto da se muškarac oblači kao žena, vrši operaciju, ugrađuje grudi, ili šta već, menja svoj pol da bi bio i izgledao kao žena. Ne razumem kako muškarac može da se oseća kao žensko i obrnuto. (heteroseksualna osoba)

Pa ne znam, mislim da je tu neki psihološki poremećaj ličnosti. Mislim da medicina treba da se bavi time. Ne znam... Mislim da jeste neki oblik bolesti. Mislim da medicina treba da da neku definiciju. Malo mi je smešna ta priča, iskreno. (heteroseksualna osoba)

U SUP-u ima jedna osoba koja je promenila pol. Pa, onako, šta ja znam. Malo mi je čudna priča bila... ne znam detalje, samo sam preko prijateljice jedne koja mi je rekla, kaže: „Imamo dečka koji je sada devojčica“. Pa, meni je bilo smešno, iskreno rečeno. Mada, ja kažem, mislim da je to neka psihološka anomalija. Ali mislim da svako treba da upravlja svojim telom po sopstvenom nahođenju. (heteroseksualna osoba)

I sada ovaj što je bio u Velikom bratu... Muško, policajac, oformio porodicu, dvoje dece, i on sada pod stare dane, pedeseta godina, on ide na te terapije, on se oblači žensko, on ide, štikle nosi, ovo ono... On je uvek bio žensko. Ako si uvek bio žensko, zašto si oformio tu porodicu? Šta će sad to dete, do juče te zvalo tata. Sad te zove mama. Ti ideš sad na te operacije, ideš na te hormone... Mislim ne vidim šta ga to tera toliko. Ako si ti 50 godina bio to, oblači se sada to što jesi. On menja sada... To ne mogu nekako da shvatim. Ali verovatno da je to veliki neki poremećaj i on hoće da bude ono što jeste. (heteroseksualna osoba)

Zanimljiva varijacija stava o prirodnosti binarne rodne podele i odbijanje ambivalentnosti i „međuprostora“ pojavljuje se u odgovorima i kod homoseksualnih i kod heteroseksualnih ispitanika, bez obzira na to da li postoji pozitivan ili negativan stav prema transrodnim osobama.

Prema njima... pa ne znam. Pa zavisi opet do koje mere idu. U smislu ako već piju one hormonske terapije i postanu žene, to mi je ok, ali muškarci, da se to vidi, to mi je malo degutantno. Ove koje idu kroz čitav proces, u smislu hormonske terapije, znam jednu takvu koja je pila i ona je baš sada žena žena. To mi je ok. Taj koji živi u stranom telu pa ide do kraja, to mogu da shvatim. A muškarci koji se oblače u žene, to ne mogu da shvatim. Pa, mislim da je to ipak poremećaj. (heteroseksualna osoba)

To sam htela da kažem, znam jednu osobu koja je bila muško sada je žensko. Po konstituciji... ja to nisam znala, dok mi nisu rekle, ali po konstituciji vidi se ta neka muška građa, ali to je opet negde... to jeste bolest, on ima nešto više tih nekih hormona, ali to zna, ja neću da budem muško, hoću da budem žensko i zna šta hoće i slediš to i budeš srećan i zadovoljan i to mi je najmanje bolesno. To mi je bolje i od geja, bolje uslovno rečeno, ali je normalnije, jednostavno tesna mi je ova koža, neću to, hoću nešto drugo i to mi je... Mislim da su to osobe koje se negde nađu i budu zadovoljne, mislim da da. Mada, nalakirani nokti, a vidi se da to nisu ženske ruke, vidi se po konstituciji. Ali mi to nekako najprirodnije, koliko to može da bude prirodno. (heteroseksualna osoba)

Vrlo malo znam i ne poznajem nikoga... Transrodne osobe su po meni u najtežim iskušenjima. Osećanje zarobljenosti u sopstvenom telu. I to mislim da je muka živa... Mislim da su u velikom problemu i mislim da njih okolina tek osuđuje. Ja nemam ništa protiv njih, ja jednostavno ne znam kako bih se ja... da li bih se osećao prijatno u njihovom društvu. Zato što verovatno imam malo predrasude prema njima. Ako si žensko budi žensko. Ako si muško budi muško.

Da li ćeš spavati sa ženom ili muškarcem to mi je svejedno. Ali nekako, ja ne mogu da zamislim... što kažeš Bog mi dao ovo telo, dao mi sve ovo i da sad ja to nešto menjam, ispravljam... Jedino što smatram da, ako su ti ljudi duboko nesrećni i zarobljeni u svom telu, svakako podržavam da se prilagode svom unutrašnjem doživljaju sebe. [I da promene pol, prim. M. S.] nemam ništa protiv zato što to, verujem, k'o život u zatvoru. (LGB osoba)

Pa zanimljivi su mi nekako. Ne znam... Ja mislim da.. Možda su oni najviše pronašli sebe. U smislu da znaju ko su, šta su i šta žele da budu. Pojedine gej osobe pola života su gej i onda na kraju shvate da nisu ili biseksualne koje mogu da budu i sa muškarcima i sa ženama, oni ne znaju u potpunosti šta žele. Mislim da oni najviše žele da budu ono što jesu. Njima bi najbolje pomogla neka operacija. (LGB osoba)

Reakcija na narušavanje binarne rodne podele (posebno rodne reprezentacije) još je izraženija u odgovorima koji su se ticali odnosa prema transeksualnim osobama. On je uglavnom negativan kod najvećeg dela ispitanika/ca bez obzira na seksualnu orijentaciju.

Ne želim o tome da pričam. Pa... grozno, pa grozno. To je već bolest. To su ljudi koji su ni tu ni tamo. Izgledaju odvratno, pogotovo ako su... nije bitno, grozno izgledaju. Žena koja se oblači kao muškarac to mi je manje grozno. A muškarac kao žena to mi je odvratno. Transvestiti deluju nakaradno. Pogotovo oni što šetaju ulicama, grozno. Ne sviđaju mi se, znam da ima muški polni organ ispod toga, a nosiš suknju. Ženu kad vidim obučeno kao muško, to je već stvar mode. (heteroseksualna osoba)

Transvestiti su mi više šou biznis. I ja ih tako i doživljavam.
(LGB osoba)

Pa čuo sam, ali ne tako baš... Sad ne znam šta da ti kažem na to. Šta mislim? Nemam neko mišljenje, nisam za to, ne volim to lično ja... nije da ne volim, nego mi nije privlačno, nije mi zanimljivo, i samim tim ne obraćam pažnju... Pa, možda bih [se družio, prim. M. S.] iz razloga kao da pričamo, ali ne to da bude neko blisko druženje. Kao poznanstvo da, ali... Ne vidim ništa to da... Nije mi zanimljivo to. Opet svodimo se na to žensko... Ja da hoću neku ženu, ja bih našao pravu. Šta će mi muškarac koji je obučen kao žena? ... Ili si muško brate, ili si žena. Ako si žena, doviđenja, prijatno. Gde da mi dođe muškarac obučen u ženu? Pa šta ćeš mi ako ličiš na ženu? Znači ne, ne... Lično moj stav je da mene to ne zanima. (LGB osoba)

Ja mislim da su oni još bolesniji, negde da kažem, jer oni... Oni su totalno... pa oni niti su muški ni ženski, ne znaju da li vole muške ili ženske. Ne znam, mislim da je to već totalna dezorijentacija. Oni su dezorijentisani, da nemaju pol, mislim da se oni traže i da... oni se ne odriču, hajde muškarci na primer, oni se ne odriču toga da su muškarci, ali imaju potrebu da se obuku kao žene da budu žene, ali su negde na ivici, oni ni ne znaju ko su ni šta su. Nenormalno, jer oni čas vole da su muškarci, čas vole da su žene, kao da se traže, kao da su... ne znam. Ne razumem tu potrebu da se obuče kao žena ako si muškarac. (heteroseksualna osoba)

Ono što je iznenađujuće je stepen saglasnosti značajnog dela ispitanika/ca, bez obzira na seksualnu orijentaciju, u negativnom stavu prema biseksualnim osobama. *Stiče se utisak da je kod homoseksualnih osoba ta osuda izraženija.* I heteroseksualne i homoseksualne osobe ih u većini vide kao one koji „sede na dve stolice“ i koji su zbog toga i promiskuitetniji. To se pripisuje ili nekoj vrsti eksperimentisanja sa vlastitom seksualnošću pre „finalnog“ određivanja da li su heteroseksualni ili homoseksualni. Ili (što je u slučaju homoseksualnih ispitanika zastupljenije stanovište) da je reč o nemogućnosti da se prihvati vlastita homoseksualnost zbog internalizovane homofobije. Može se pretpostaviti da je razlog za to u osnovi (ponovo) binarno shvatanje roda, odnosno binarno shvatanje seksualnosti zasnovano na pretpostavci da su ljudi ili heteroseksualni ili homoseksualni, koje biseksualnost svojom fluidnošću i prelaženjem granica radikalno izaziva.

O njima ne znam šta da kažem, čas su žene, čas su muškarci. Il' se ponašaju dvojako. Ili ne znaju da se opredele. Ne znam, možda sam i ja ta. Šalim se naravno. Možda to ima veze sa hromozomima, imaju koji hromozomić više. Neka bude da sam ga i ja imala. U nekom periodu svog života sam se ponašala dosta muškobanjasto, ne kao Marija Šerifović, ali imala sam više za prijatelje muškarce, i sad radim takav posao gde prodajem auto-delove i u kontaktu sam sa muškarcima. Ali jedno vreme sam bila nešto – Fandō, brzo vozim, poistovećujem se sa njima, 'oću da se tetoviram, uhvatio me takav period, mnogo sam se sa njima družila. Već sam bila u braku ali nešto me pohvatalo. Nešto se ja večito sa muškarcima dokazujem, nešto se ja večito borim za svoja prava i zastupam prava žena. A isto na neki način pokušavam da im objasnim da ja kao žena, mogu isto da radim što i oni. Prošla sam i ja svašta pa sam morala da budem i muškarac i žena. (heteroseksualna osoba)

Pa dobro, realno, postoje... Verujem da ima osoba koje imaju privlačnost ka oba pola. E sad jedino što... Imam malo problem sa osobama koje su u regularnim brakovima (mislim na heteroseksualne brakove), a svoje potrebe zadovoljavaju sa strane... Čak imam i jedno prilično mišljenje da je još gore nego obična preljuba. Biseksualna preljuba. Sada muškarac ima ženu, a sa strane ima švalera. To je gore nego da ima švalerku. Zašto? Kada ima švalerku ta njegova supruga bi imala načina da se takmiči sa njom. Ovako nema. Mogla bi da se potruđi da bude lepša, da se zategne, da se nafrizira, da se dotera, da u krevetu bude maštovitija, zanimljivija. A ovako, ako je u pitanju osoba muškog pola, kako ona sa time da se takmiči? Treba zadržati muškarca u braku, treba spasiti tu vezu i taj brak, a ovako je nemoguće. Zato mislim da je to mnogo teže. Zato u tom smislu, ne osuđujem, nego što kažeš pukne bruka pa se sazna za to nešto da su te žene u jako nezgodnom položaju... Bez veze mi je. Taj čovek ne može sad da se posveti nijednoj, ni drugoj strani. To je neko plivanje između. (LGB osoba)

Čovek na dve stolice (smeh). ***Verovatno. Ne znam. Mislim da je to možda gore, čini mi se. Da čovek ne može da se orijentiše da li hoće ovamo ili onamo. Na nekom je raskršću. Ne zna da li će levo ili će desno. Bolje da se opredeli za jednu stranu. Lakše nego – sad ću malo ovamo, malo ću ovamo. To mi je nekako... ne znam.*** (heteroseksualna osoba)

Mislim da se nisu pronašli. (smeh) Ni da li su levo, ni da li su desno. Ili si jedno ili si drugo... Šta je biseksualac? Biseksualac se trudi da bude i na jednoj strani i na drugoj strani. To je u stvari homoseksualac koji teži ka tome da bude u društvu sa ribama, da bude hetero, koji se trudi da bude prihvaćen u hetero društvu. To je neko moje mišljenje. Ne verujem u postojanje biseksualaca. Ili si hetero ili si homoseksualac. To nešto između možemo na silu. Nije meni problem da se nagutam tabletama, da mi se digne ona stvar i kažem „eto, brate, ja sam bi“. Ali to da neko voli jedno i drugi verovatno postoji, ali neko moje mišljenje... nije mi to... ne pije mi vodu. (LGB osoba)

Malo su pečeni krompir, malo su pire (smeh). Šalim se. Ništa, pošto većina kaže da ne postoje biseksualci i da oni na taj način lažu sebe, pa zatim i društvo, da ne pripadaju vama ni tamo, zato što se plaše da priznaju da su lezbejke i gejevi. Što ja smatram da uopšte nije tako, jer stvarno postoje biseksualne osobe. Da, postoje i neki koji lažu da su biseksualci, a nisu. Zato što bih ja to uglavnom povezao sa time da oni sami ne bi mogli sebe prihvatiti. Ja bih to povezao sa... time da... oni sami ne bi mogli sebe prihvatiti ako bi sami sebi rekli „okej, ti nisi bi, ti si definitivno gej“. Ja mislim da to ne bi mogli da prihvate, zato što smatraju da bi društvo ih definitivno odbacuje. Ovako, kažu, uvek ima nade za njih, u smislu kao „okej, ti si bi, uvek postoji šansa da budeš sa ženama, ako je muško“. „Aha, uvek postoji šansa da imaš normalnu porodicu“, i onda deca. Zbog toga smatram da je to bežanje od sebe samog. (LGB osoba)

Iz mog iskustva, dosta često gejevi i lezbejke osuđuju biseksualne osobe, na neki način, kao što ne mogu oni da se odluče samo za jednu stranu. To se percipira kao neko eksperimentisanje ili ne znam šta. Mislim da i bi [biseksualne, prim. M. S.] osobe dosta trpe osudu od same LGBT zajednice. Strejt ljudi mnogo bolje prihvataju biseksualne osobe nego homoseksualne osobe, mnogo lakše, mnogo bolje. Osuđuju na neki način, zato što kao sede na dve stolice, u tom smislu. Obično lezbejke kad uđu u vezu sa biseksualnom ženom, obično imaju taj strah, kao „jao ostaviće me zbog nekog muškarca“, mislim da ne shvataju baš najbolje... (LGB osoba)

Prosto ne mogu da zamislim da muškarac sa kojim sam ja ima još muško... mislim da su oni negde najzarazniji, da su prenosioci svih bolesti. (heteroseksualna osoba)

2. AGENSI HOMOFOBIE

Agensi homofobije, odnosno faktori koji utiču na održavanje i reprodukovanje homofobije, na osnovu odgovora značajnog dela ispitanika/ca, mogu se smestiti u širi kulturni, i društveno-ekonomski okvir. Utisak je, bilo da o tome postoji refleksija ili ne, jedan od važnih faktora negativnog stava prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama, netrpeljivost prema različitosti generalno (kako god ona bila određena – verski, etnički, rodno, seksualno...) i prihvatanje nejednakosti između različitih kategorija ljudskih bića kao „prirodnih“, „normalnih“ i poželjnih.²⁶ U osnovi je verovanje o postojanju hijerarhije između ljudskih bića (između nacija, društvenih grupa, muškaraca i žena...) gde se s jedne strane, podržava servilnost i poslušnost prema onima koji imaju moć (beli heteroseksualni muškarac, vernik dominantne konfesije i pripadnik većinske nacije), a s druge, podržava, opravdava i podrazumeva ispoljavanje moći prema onima koji je imaju manje. Različitost se tu vidi kao narušavanje i ugrožavanje tradicionalne podele i hegemonih identiteta koji se grade u tradicionalističkom ključu kao rigidni, monolitni i jasni granice od onih koji „ne znaju gde im je mesto“. Kombinacija nasilnih kulturnih obrazaca²⁷, insistiranje na konformizmu i odbacivanje postojanja pluralnih identiteta i identiteta koji odstupaju od tradicionalističkih modela, rezultira time da se čitave kategorije ljudi vide kao nepoželjne i/ili kao neprijatelji.

Manja je ovo sredina, svi se znaju i prosto diskriminišu ih ljudi samom spoznajom da su različiti od njih i u sredini u kojoj se neke stvari odvijaju po nekom standardnom toku, prosto pojava da je neko homoseksualac im je neobična i odmah se upire prstom. Sad, čak i neki manji grad gde da ne kažem svako svakog zna, ali opet mislim da prosto teže prihvataju te različitosti, nekako ne uklapaju se u taj neki život manjeg mesta. (heteroseksualna osoba)

Prosto su neprihvaćeni, jer su drugačiji. (heteroseksualna osoba)

Mi smo generalno nacija koja je nastrojena da vidi negativno sve ono što nije isto kao oni, otprilike. Sve što je drugačije... Generalno su to komentari, ali komentari ljudi koji imaju svoje stavove generalno negativne prema drugačijim osobama. (LGB osoba)

26. Ovdje može biti korisna podela formulisana u okviru Teorije o socijalnoj dominaciji (*Social Dominance Orientation Theory*), prema kojoj se svako društvo bazira na jednom od dva legitimizirajuća mita. Prvi mit je mit o legitimiziranju hijerarhije i tiče se prihvatanja postojanja hijerarhijske strukture u društvu u kojoj su neke grupe superiorne u odnosu na druge. Odlika društava baziranih na ovom mitu jeste da ceo svoj sistem zasnivaju na tome da njegovi članovi prihvataju ovu nejednakost među grupama i da se shodno tome i ponašaju u svakodnevnom životu. Na ovaj način održava se jedna stabilna struktura moći i smanjuju konflikti među grupama, dok god članovi/ce grupa „znaju svoje mesto“. Nasuprot njemu jeste mit umanjenja hijerarhije iz koga kroz zalaganje za ustrojstvo društva na jednakosti i socijalnoj ravnopravnosti, proizilazi odbacivanje unapred određenih mesta svakog pojedinca/ke i grupe u društvu (Pratto, Sidanius, Stallworth, Malle, 1994).

27. Za nasilne kulturne obrasce karakteristično je korišćenje agresije kao norme u rešavanju sukoba; konfliktna orijentacija bazirana na pretpostavci netrpeljivosti prema „Drugom“ koji se doživljava kao pretnja; ideologija superiornosti koja se naslanja na istoriju dehumanizacije, uključujući dugotrajnu insitucionalizaciju predrasuda, kao i nesklonost ka prihvatanju različitosti. (Woolf, Rhulsizer, 2005:101-128)

Neko će izbaciti bes tako što će maltretirati nekoga ko je gej, a ovaj će sebe da ubije. Neko ne može da prihvati da je neko to što jeste [drugačiji, prim. M. S.], pa će naći društvo i nekoga koji će isto da mrze, nebitno da li gej osobu, ili Hrvata, Mađare, muslimane... (LGB osoba)

Na netrpeljivost prema homoseksualnim osobama i homoseksualnost, kao dela generalnog odnosa prema Drugom (gde se Drugi sagledava kao slabiji i manje vredan), može da ukazuje i percepcija odnosa manjine i *većine koja se mogla čuti* od nekih ispitanika/ca, a u kojima se hijerarhija i većina kao norma podrazumevala.

Ali generalno tih manjina da li verskih, da li seksualnih... Mislim realno šta sada, da izađu ljudi iz psihijatrijske bolnice i da naprave skup zato što su oni ugroženi, zatvoreni, drugačiji, mislim... Svako je tamo gde treba da bude. Kome je nažalost tako određeno. (heteroseksualna osoba)

Malo je neprirodno u zemlji gde većinsko stanovništvo nije takve orijentacije. Nema potrebe da se okupljaju. (heteroseksualna osoba)

Odgovori ispitanika/ca ukazuju da je jedan od važnih faktora u održavanju i reprodukovanju homofobije tradicionalizam, prvenstveno kroz zatvorenost ka *novom* i odbacivanje *modernosti* (čijim nosiocima se vidi *Zapad* koji se često identifikuje sa Evropskom unijom) i održavanje patrijarhalnih rodni odnosa i tradicionalističkog shvatanja porodice.²⁸ Ovo nije neočekivano kada se u ima u vidu da u društvenim sistemima gde rodna nejednakost postoji, nasilje generalno predstavlja nešto što zahteva sama struktura sistema koja počiva na kulturnim obrascima u skladu s kojima se nasilje podrazumeva i/ili ceni (Eisler, 1984).

Mislim, način, sredina nam je takva, kakva jeste. Ne prihvata te novine, jako su teški da se prilagode, da čuju nešto novo, da upoznaju nepoznato... Ali smo mi takvi, mi smo Balkanci. Niko te ne gleda nigde na Zapadu, ne interesuje ih ko si, šta si. Bila sam i tamo u društvu sa njima, u Luksemburgu, uopšte ih ne interesuje, pola njih su neudati i neoženjeni, kod njih se brakovi sklapaju samo kad mora, totalno žive drugačije živote. Bolje je to, ali oni su takav narod, oni su hladniji. Tamo ne bih živela, ne volim njihov način života, ali mi se sviđa to što ih ne interesuje ko si, šta si, da li si crnac, da li si gej, da li si... da li boluješ od side. (heteroseksualna osoba)

Bez dece ne mogu potpuno da zastupaju porodične vrednosti. Mogu samo delimično da zadovolje neku formu i neku definiciju porodičnih vrednosti, ali mislim da za porodične vrednosti treba da psotoje neki plodovi rada. Mislim da su porodične vrednosti stub društva. [Kada ih ne bilo, prim. M. S.] mislim da bi se društvo rasulo i narod kao narod bi izumro jednostavno. Ne bi bilo produkcije. (heteroseksualna osoba)

Pa to mi prosto nije... Mislim da dete treba da odrasta uz majku i oca, mislim na muško i žensko. Nije mi prirodno da dete odrasta... Kako ćete detetu objasniti ko je tu mama a ko tata, i šta se tu dešava? (heteroseksualna osoba)

28. O čemu je već ranije bilo reči.

Smatram da moja deca treba da se vaspitaju u tom duhu i da odrastu u tom duhu. Znači, oba roditelja, prisustvo dece, odgajanje dece u porodičnim vrednostima. Da postoje otac, majka, porodica, skup jedan... neke tradicionalne vrednosti da kažem, pravoslavnog naroda. Da poštuju majku, da poštuju oca... Da svi zajedno imaju neki respekt porodični na nekom nivou... Pa sad ne znam da definišem tačno, u momentu sad... (heteroseksualna osoba)

Možda je zbog onog Balkan Boy. Nama će uvek da bude normalnije da je čovek alkoholičar, da maltretira porodicu nego da je gej. Gej i intelektualac. Malo je glupo, ali jednostavno je... takvi smo. A lakše ti je da prihvatiš tu neku kolektivnu da je alkoholičar ili je možda nasilan, nego da dođe neko i kaže „ej, ja sam gej“. E, to je kao da ti je bacio bombu. (heteroseksualna osoba)

Pa da je muškarac glava porodice, on je taj koji treba da bude svoju ženu, da treba da se sluša i to je neki stav po kojem mi svi živimo na Balkanu. To su ti zatucani stavovi, ništa drugo. Da su muškarci superiorni i da oni treba da budu takvi, da se žene njima pokoravaju, to je balkanski stav. E sad ako je taj muškarac homoseksualac to nije prihvatljivo baš zato što je Balkanac. Da je rođen na Zapadu verovatno bi nas bilo briga. A pošto je naš stav da je muškarac muškarac i da mora on da bude taj koji će da bude superioran u odnosu na sve, mislim da je njima neprihvatljivo da taj muškarac bude neko ko voli muškarce, ko se ne oseća toliko muževno. Pošto je danas kod nas što se tiče baš tog balkanskog stava muškarac onaj koji je muževan, koji se tuče, ima taj neki stav i sad čim je neko malo drugačiji, čim je neko 'ajde da kažem nežan ili vaspitan, on je već neprihvatljiv. Ne mora da bude gej, ali odmah je stav da je potrkko. To je generalni stav, ima veze i sa gej populacijom ali je taj stav koji balkanske ljude deli na prave Balkance, muškarce koji su dominantni, agresivni i na one koji su drugačiji od njih. (LGB osoba)

Ovo je Balkan. Evo ti, pre neki dan bio sam na televiziji, kući sam gledao na televiziji i neki Francuz izašao i ovaj 'nako beo ten, bela kosa, neke fensi naočale neke lenonke. Znači, tako slično nešto i neke tako pokrete... i tako bio neki komentar, „vidi pederčine“! Kao ovaj ga provalio da je ovaj pederčina zato što ima tako beli fejs, bela kosica, lenonke, tako neke rukice i pokrete, ovo-ono... I to sad u eteru pričaju povodom ovoga u Francuskoj i čovek kaže „vidi pederčine“. Ja kažem što, pa kaže „vidiš kakav je“... Znači šta hoću da ti kažem, to je u Francuskoj takav da je čovek normalan, znači takvo okruženje, tako je mentalitet, tako je sve. Kod nas toga nema. Pazi mi smo ti Balkanci, sama reč Balkanci takva je to težina tog života. (heteroseksualna osoba)

Znate kako, Srbija je jedna... pa da kažem može se definisati još uvek tradicionalno-porodično opredeljena populacija, ili zemlja. Da kažem. E sad, ovo je nešto novo što se po svaku cenu gura, gura iz nekih, opet da kažem, političkih razloga i ekonomskih između ostalog, a mislim da narod Srbije još nije spreman da tu stvar proguta odjedanput. (heteroseksualna osoba)

Zato što je ovo zemlja okorelih balkanaca. Ono – porodica, petoro dece, žena kuva ručak, muškarac tovari ugalj... To su ti ti momenti, razumeš. Prosto u toj našoj nekoj balkanskoj logici je nepojmljivo da dva muškarca budu u emotivno-seksualnoj vezi. To je patrijarhat koji fura agresivno svoj stav i ne dozvoljava te stvar. Sa druge strane, dve žene to je okej, to je kul, to je hot i tako te stvari. (LGB osoba)

Osim netrpeljivosti prema različitosti i tradicionalizma, jedan deo ispitanika/ca kao agense homofobije vidi baš konformiranje sa dominantnim društvenim stavom o homoseksualnosti koja je tesno povezana sa izraženim autoritarnim stavovima (čiji deo je i bezuslovno prihvatanje grupnih normi) kod većine stanovništva.

Oni, ne znam... da li se ljudi boje nekog... ne znam čega, šta. Ali recimo ima primer da su baš ono... pogotovu u zadnje vreme čuješ „ovaj glumac bio to, ovaj glumac bio...“. Vidiš da je masa ljudi tog opredljenja. Ne čujem da osuđuju, da šta ja znam, da su nešto protiv toga. Ali ne vole valjda se... da ih ljudi povezuju sa tim, valjda. Oni možda imaju neko svoje mišljenje u sebi sasvim drugačije, dok ovako prema javnosti gledaju da ispolje možda nešto negativno da ne bi možda bili pogrešno shvaćeni ili da ne bi bili, ne znam... Mislim na narod, na odnos prema njima. Možda u suštini oni i vole njih i podržavaju, ali opet nekako se možda boje da se deklarišu da kažu da su pristalice i da ih vole... ne da ih vole, nego simpatišu. (heteroseksualna osoba)

Ali opet sve je to do tog stava i ličnog mišljenja i do toga što ljudi ne podržavaju to i mislim da će im biti lakše da sklone tog nekog nego da možda neko priča kako u njihovom preduzeću radi osoba koja je iz gej populacije. (LGB osoba)

Pa, rekla mi je na kraju, jedna... da misle da sam lezbejka, zato što sam istetovirala ime najbolje drugarice... I da one misle da je to bolesno... Ja sam je zvala... Prvo se nije javljala, a onda se na kraju javila... Rekla je da ne žele da se i o njima tako priča... Rekla je da ona ne misli tako... ali da će onda svi da pričaju... i da neće da se druže s njom ako ona nastavi da se druži sa mnom. (LGB osoba)

To se znalo, ali se o tome nije pričalo. Najčešći momenat kod nas. Prosto niko nije imao problem zbog toga, da sam ja osetila na svojoj koži da sam manje vredna, da sam manje dobro. Svi ljudi su bili nekako supportive. Mislim da je svima bilo svejedno. Jedinu momenat koji je ljudima bio smešan jeste da sam na LinkedIn među poslovnim iskustvima imala volontiranje na Prajdu i kad sam krenula da radim jedno prvo vreme šefovi nisu imali nikakav problem, a onda je firma počela da se razvija, dobijali smo važne, velike klijente, banke... I onda me je šef onako suptilno zamolio ako mi nije problem da ja to ipak maknem, jer su nam klijenti možda bog zna kakvi. Ja sam to ispoštovala. Ali bukvalno se čovek izvinjavao zbog toga... rekao je zbog dobrobiti firme jer bi mi možda gubili klijente. Ali on je imao neprijatnost da me to pita zato što je njemu bilo glupo. On sa tim nije imao problem. (LGB osoba)

Ne mogu da smisle u glavi da muškarac spava sa muškarcem, ili da se muškarac ljubi sa muškarcem. To je valjda i do društva, ako neko mrzi, onda će svi da mrze. Mog brata su izboli nožem bez veze navijači, jedva da je preživeo. Tako

da nema veze, ako se slučajno nađeš u nezgodno vreme na nezgodnom mestu onda svuda postoji taj neki rizik od dobacivanja. Sad fizički preko dana ne verujem da će neko da napada nekoga, a noću napadaju svakog i učenicima otimaju torbice, verovatno bi napali nekoga ako primete... ako im se neko ne sviđa ovako. (LGB osoba)

Pa... ti ako imaš nekog ko... Vidiš kako, to ti je kao psihologija mase. Ti imaš jednog navijača koji je vođa navijača na tribini – on galami, svi galame. Tako je i u društvu. Ako neko nešto kaže što drugome odgovara, svi prihvataju to čak i ako nije ispravno... To je kao kad imaš vođu čopora. Kao ono psihologija mase što sam ti rekao, kada imaš jednog navijača na tribinima, pa jedan dreči, svi moraju da dreče; ako jedan kaže tako, i svi drugi moraju tako da pričaju. (LGB osoba)

Mi slušamo većinu, ne slušamo manjinu. Nikada nismo ni slušali manjinu, nego: „Kud svi Turci, tu i mali Mujo“, da iskoristim tu neku frazu. Znači, ako je njih deset, ja neću da se izdvajam iz društva, ja ću da mislim isto kao oni. (heteroseksualna osoba)

U odgovorima se apostrofira i uloga porodice kao važne karike u transmisiji društvenih vrednosti i poželjnih modela ponašanja koje karakteriše netolerancija i isključivost, između ostalog i u odnosu prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama.

Pa nisam razmišljala o tome, ali mislim da je to do nekog vaspitanja. Sve to potiče iz porodice, mada ne mora da znači. Ima roditelja koji su apsolutni protivnici nacionalnih i seksualnih manjina i oni utiču na svoju decu koja jednostavno prihvate taj model ponašanja. Neki govor mržnje, ako čuju, oni taj model vršnjaka ili koga god, usvajaju. Tako se od malih nogu kreće i dobro i loše, posmatrajući nekog drugog tako da mislim da je sam govor mržnje i stav... ne mora ništa mnogo negativno da se govori da bi detetu ušlo u uši, da bi razmišljali kao neki drugi. (LGB osoba)

Jako je puno, puno roditelja, jako puno osoba koja to ne prihvata. Jednostavno se prenosi na mlađe generacije i zbog toga mislim. Nema ko sa njima da priča o tome da je to normalno i da su jednostavno osobe kao i svaka druga i da tu nema nikakve razlike, da ona tebi neće uraditi nikakvu štetu zato što je ona drugačija. Jednostavno njima se prenosi ta neka druga poruka: da to nije normalno, da se to ne sme, da je to ružno, da je to bolest, da jednostavno takve osobe hoće njima da naštetite. Tako da zbog društva i vaspitanja je tako kako je. (LGB osoba)

Jedan deo ispitanika/ca agense homofobije vidi u teškoj ekonomskoj i društvenoj situaciji u Srbiji koju karakteriše nemoćnost velikog broja ljudi da zadovolji čak i osnovne potrebe. Ovo je u suštini zdravorazumska verzija teorije kolokvijalno nazvane „teorija žrtvenog jarca“ (*scapegoating theory*) prema kojoj svakodnevni stresori (kao što su siromaštvo, borba za preživljavanje, nebezbednost...) mogu dovesti do nagomilane frustracije koja rezultira agresivnošću prema osobama i grupama koje nisu direktan izvor tih frustracija (Dollard, Doob, Miller, Mowrer & Sears, 1939). Reč je u stvari o projekciji unutrašnjih emocija na spoljašnje objekte, po pravilu osobe i grupe (u ovom slučaju homoseksualne osobe) pogodne za ispoljavanje agresije. Njihova „pogodnost“ uglavnom proizilazi iz toga što se očekuje da one neće uzvratiti agresiju zbog manjka moći, i njihove od ranije označenosti kao „drugačijih“, „inferiornih“ i/ili „devijantnih“.

Moj je utisak da u nekim drugim zemljama gde nema nekih egzistencijalnih problema, u razvijenim zemljama, pa ovo ne predstavlja niti pretnju niti nekoga opterećuje, jer prosto ne postoji neki krupniji problem 'ajde da tako kažem. Dok kod nas već od pamtiveka, pogotovo poslednjih deset godina non-stop ima nekih krupnih problema, ekonomskih, kulturnih, političkih koji sigurno za svakog građanina predstavljaju teret. I onda kada mediji izveštavaju i o najobičnijim stvarima vezanim za LGBT populaciju mislim da stanovništvo vidi kao nešto nebitno, u smislu: „Pobogu, šta sada traže da se šetaju, pokazuju, kada nas muči nezaposlenost, kada nas muče niska primanja, korupcija itd.“. Što se tiče medija, objektivni su, ali kod nas populacija sa nekom gorčinom možda doživljava takve vesti baš zato što ih muče neke druge stvari, zato što je društvo generalno u stanju propadanja. (heteroseksualna osoba)

Znaš, kako razmišljam o pravima kako da razmišljam o tome da li homoseksualci neko pravo imaju, znači kako je to... Opet ti naglašavam da je ovo normalna država u kojoj čovek radi od sedam do tri, ili do četiri sata i da ima novčanik sa pesto evrića u džepu svaki mesec i da nema ovog što sada imaju probleme u državi i da čovek čita to bi bila potpuno drugačija država. Ti tražiš nešto normalno, što je u drugim savremenijim državama normalno, šta je ovde ljudi krađu ugalj jedno drugom iz podruma, pa o čemu mi pričamo „da li znaš gde se nalaziš, u Beogradu, u Srbiji, na Balkanu to ti nešto znači?“ To je isto kad bi mi sad pričali o tome da ja kupim svemirski brod, taj bi puno drugačije gledao na to... (heteroseksualna osoba)

Sad ima tu više faktora. [...] Nije to samo ta različitost, nego su to sad neki ljudski faktori. Tu sad dosta toga utiče, mislim, stanje u zemlji, nezaposlenost, i tako dalje. Na same osobe, mislim, generalno, da je to negde okidač, zato što to nema veze sa tim. Mada, negde možda čak i ima, neko ljudsko nezadovoljstvo životom. Da, da, da, znači stanjem u zemlji u kojoj žive. (heteroseksualna osoba)

Mislim da homoseksualna osoba ako izađe na ulicu i krene da se ljube, čime pri tome ovde mislim posebno na momke, jer su među ugroženima, gejevi su ugroženiji u odnosu na lezbejke, to je jasna stvar, i ta mogućnost da bude prebijen dok kažeš keks ga čini ugroženijim, ali mislim da je Srbija generalno takva zemlja gde svako može da dobije batine i da njima ne treba poseban razlog. Jednostavno takav smo narod. Ako neko pogrešno pogleda, ili proceni da si mu se nešto rugao ili si ga uvredio, on će uhvatiti te i pretući te. Tu nema pravila. Ali 'ajde recimo, da to sada sklonimo na stranu i kažemo da ta nesigurnost egzistencije na ulici te svakako čini ugroženijim u odnosu na ostale. (LGB osoba)

Izvorište homofobije neki/e od učesnika/ca ovog istraživanja vide u još jednom mehanizmu odbrane u kojem se vlastite neželjene misli, osećanja i nagoni „obrću“ u njihove suprotnosti. Tako se homofobija pojavljuje kao reakciona formacija vlastite nepriznate i potisnute homoseksualnosti.

Zato što su istog pola, ne znam. Postavljaju razne slike na fejsu... možda oni u sebi nose to nešto pa možda zbog toga mrze... na taj način možda izbacuju iz sebe. To, kao, mrzim pedere, a u sebi nosi to zapravo, da je možda to. (LGB osoba)

Znaš kako kažu ljudi „ako je Srbinu rukav od krova do lakata, poturici je do ramena“, znači da bi neko pokazao da nije gej, on mora da bude masan, rumbav. I kažu još muškarčina, a on u stvari možda je upravo gej, ali se prikrrio na taj način... (heteroseksualna osoba)

Moje mišljenje je da to što navijači rade, da su 60–70% sigurno latentni homoseksualci, svi ti koji batinaju i mrze. Ubeđena sam da uživaju kad igraju fudbal, košarku i imaju tuširanje posle, onda da mogu da gledaju. Ubeđena sam da im je to, nesrećni su, i onda su ljubomorni na nas koji smo srećni, na neke druge ljude... Pa dobro, ne mogu sad da tvrdim da svi koji mrze gejeve da su pritajeni, ali je fakat da ima stvarno dosta toga da ne smeju da priznaju ni sebi ni okolini. (LGB osoba)

A jedina koja je negativno odreagovala je moja sestra od tetke. Zašto tako, nemam pojma. Mada ja mislim da ona sa sobom ima neki problem... Palo mi je na pamet, da ona nema neki problem u glavi? Da ima neko dvoumljenje što se sebe tiče, pa zato. (LGB osoba)

I na kraju, značajan deo ispitanika/ca razloge homofobije vidi u neznanju i neinformisanosti najvećeg broja ljudi po pitanju homoseksualnosti i načina života homoseksualnih osoba, kao i nedostatak ličnih kontakata sa njima.

Pretpostavljam da je to neznanje. Jer opet se vraćam, imam dosta prijatelja koji su u suštini dobri ljudi, ali imaju neke predrasude jer verovatno i nisu imali prilike da kroz neko svoje lično iskustvo, kroz nekog svog najbližeg, da u stvari shvate da to nije ništa bolesno, nastrano. Da, ako je neko u njihovom najbližem okruženju homoseksualac, da to ne znači da će sad, ne znam, da ga startuje, da će on nešto sa te strane da bude ugrožen, ako je muško u pitanju, naravno u mom slučaju. Tako da pretpostavljam da je neznanje glavni problem. (LGB osoba)

Kod nas postoji puno neobrazovanih ljudi koji misle za homoseksualnost da je bolest, da je to ne znam – ja se sad družim sa jednom osobom i da sam ja na njega preneo svoju bolest i da je sad on postao to što jeste zbog mene ili slično. U tom smislu preneti sa osobe na osobu, sa jednog na drugog. (LGB osoba)

Ne trude se da uđu toliko u dubinu tog problema, ako mogu da kažem. Pa da to nije nešto što je prirodno, da je to nešto što ljudi sami biraju, u smislu iz nekog hira, iz zabave, biraju nešto što je po njima pogrešna stvar. Prosto ne razumeju da je to nešto sa čim se čovek verovatno rodio ili se tokom odrastanja to desilo. Mislim, izrastao je u takvu osobu i to je nešto što ne može da bira. U principu mislim da ljudi nemaju to saznanje. (LGB osoba)

Ono što je zanimljivo je utisak da oni/e koji/e navode neznanje i neinformisanost kao uzrok negativnog stava prema LGB osobama u nekoj meri precenjuju ulogu informisanja i obrazovanja u tolerantnijem odnosu (i) prema homoseksualnosti. Iako korelacija između obrazovanja i tolerancije u načelu postoji, ona nije nimalo jednoznačna.

3. HOMOFOBIA I DELOVANJE DRŽAVNIH I DRUŠTVENIH INSTITUCIJA

Kada je u pitanju delovanje društvenih institucija i načina na koji one utiču na održavanje i reprodukovanje homofobije, ono što se odmah na početku pojavljivalo u odgovorima ispitanika/ca je generalna ocena o urušenosti, nestabilnosti, stihijnosti u delovanju državnih institucija i visok stepen nepoverenja u njih. Dominantna percepcija je da sistem funkcioniše voluntaristički, umnogome u zavisnosti od pozicije i moći pojedinca/ke i trenutnih okolnosti, što povećava nesigurnost ranjivih kategorija stanovništva u koje spadaju i homoseksualne osobe.

Jer država ne funkcioniše kako treba generalno. Država bi trebala da brine malo za naše interese, a ne samo za svoje interese. Ma, treba da se uredi ova država drugačije. To je problem. Treba promeniti sve ljude, sve na vlasti i krenuti nešto od temelja. Tako i ovo. Ovde ništa ne funkcioniše. I ako se donese neki zakon, ne primenjuje se. Tako da... trebalo bi država svašta da radi, al' ništa ne radi. Cela ova priča je potpuno idiotska. I to kao Vučić je dozvolio [Prajd, prim. M. S.]. On je protiv toga, ali je dozvolio. Šta je dozvolio? Da se poštuje Ustav i zakoni? Ne znam šta bih ti rekla po tom pitanju šta bi država trebala da uradi. Možda bi pitanje trebalo da bude jel' imamo uopšte državu? (LGB osoba)

Zakoni su kod nas jako slabi i ne poštuju se uglavnom. Ako poznaješ sudiju, advokata i ako imaš para da platiš onda nećeš dobiti nikakvu kaznu. I bez obzira, da ne platiš, nećeš dobiti nikakvu kaznu. Spora je pravda jako. (LGB osoba)

Ja stvarno ne razumem se puno o državne poslove, ali mislim da dokle god je neka manjina manjina, ona je potencijalno ugrožena od većine. Mislim da bi država generalno trebala o manjinama svim da vodi brigu, pa tako i o homoseksualcima. Ne mislim da homoseksualci zaslužuju neki poseban tretman. Ekstra. Ali kao što se država ne bavi nešto posebno invalidima, kao što se ne bavi Romima, kao što se ne bavi nacionalnim manjinama, tako da mislim da se ne bavi mnogo ni homoseksualcima. (LGB osoba)

Koja država? Državu nemamo. Država ne rešava ni neke druge, da kažem, prioritelnije stvari, ovo je za državu verovatno ne u drugom planu, nego jedva onako da se nazire u nekoj senci. Mislim da se uopšte ne bave takvim pitanjima... I sad su mnogi diskriminisani i to će uvek tako biti, jer takva nam je država, tu ne može da se promeni. Nikog ne štiti država. (heteroseksualna osoba)

Po zakonu ova zemlja treba da zapošljava osobu sa invaliditetom, evo primer [pokazuje na sebe, prim. M. S.] na osnovu tog i tog i tog broja osoba bez invaliditeta svaka firma je po zakonu dužna da zaposli jednu, tri ili pet osoba sa invaliditetom, ali to se ne dešava. To je šuplja priča. Zašto bi se onda to primenjivalo na bilo koju drugu marginalizovanu grupu. (LGB osoba)

Pa mogu to da rade zato što se ne sankcioniše, i zato što oni sami nemaju tu vrstu edukacije koja im je potrebna, da shvate šta rade i kakvih kodeksa i zakona moraju da se pridržavaju. Zašto se to ne sankcioniše? Pa te zakone donose stihijski, zbog Evropske unije a ne slažu se sa njima i onda je to sve pro forme, zapravo. Oni nisu sami odlučili da to tako treba, nego eto kao mora se pa nema veze proći će to tako. Zapravo ne znači ništa u praksi. Kad bi se država odlučila da to tako ne treba da bude onda bi sve bilo drugačije. (LGB osoba)

Kada je o homoseksualnim osobama reč, delovanje obrazovnog sistema dominantno se svodi na ignorisanje njihovog postojanja kroz nezastupljenost ovih tema u obrazovnim programima (osim kada je u pitanju povremena saradnja sa organizacijama civilnog društva u obliku neke vrste neformalnih oblika obrazovanja). Ovo navode svi/e ispitanici/e bez obzira na seksualnu orijentaciju. Sistem obrazovanja je jedan od najmoćnijih faktora u oblikovanju jedinke kroz prenošenje ideja i vrednosti koje su u osnovi društvenog sistema. Kao institucionalizovani oblik socijalizacije, on prenosi i društveno poželjne obrasce ponašanja i mišljenja. Izvor za odabir obrazovnih sadržaja nužno je i socijalno-istorijsko nasleđe (kako sopstveno, tako i drugih društava). To nasleđe funkcioniše i kao vrednosni okvir koji utiče na vrednovanje proizvoda različitih društvenih delatnosti (nauke, umetnosti, ekonomije, politike i tako dalje) kao mogućih obrazovnih sadržaja. Nedostatak sadržaja koje se tiču homoseksualnosti, „nevidljivost“ homoseksualnih osoba i njihovog doprinosa društvu u najširem smislu, umnogome oslikavaju i generalni jaz između deklarativnog zalaganja za ostvarivanje ljudskih prava osoba bez obzira na to kojoj kategoriji pripadaju, a na čijem ostvarivanju bi trebalo da rade i državne institucije (pa i obrazovni sistem) i spremnosti da se to zaista i radi.

Mislim da je jako slabo zastupljeno, čak ne mogu da se setim da sam se susreo sa bilo kakvim vidom edukacije o LGBT populaciji, osim kada su u pitanju sami aktivisti LGBT u okviru recimo nedelje ponosa u Beogradu ili Parade ponosa ili tako neke aktivnosti koje bi samoinicijativno, privatno, uz podršku sigurno nekoga, organizovali. (heteroseksualna osoba)

Ja se ne sećam da sam učila bilo šta vezano za LGBT tematiku kroz sam školski program ali se sećam da su, pogotovo u osnovnoj školi, nastavnici imali veliki uticaj na nas. Zato sve zavisi od nastavnika ili profesora, zapravo. Naravno da, ako se dođe u dodir sa tom konkretnom tematikom LGBT da se sve zavisi od ličnog mišljenja koje nastavnik/profesor imaju, a ne bi trebalo tako. Trebalo bi da ne postoji diskriminacija od strane nekoga ko je u sistemu obrazovanja i ko treba da utiče dikretno na tu decu koji će jednog dana da postanu odrasli ljudi... A ne bi trebalo da bude tako, svaka profesija mora da se drži zvaničnog stava i da se konkretne osobe moraju pridržavati tog stava. Zašto misliš da se to dešava? Zato što država ne želi uopšte da ulaže u to, prosto ne želi. (LGB osoba)

Kad sam ja išla u školu nismo imali o tome ništa, totalno sam bila neobaveštena i tad je to bila tabu tema, sad se već o tome kao govori, ali još uvek ne dovoljno. Nešto je moj sin imao neku tribinu oko toga ali jako loše, i deca malo su bila, i nisu bila dobro organizovana, nisu dobro čula, nije mi došao baš sa nekim znanjem. Još uvek ima negativan stav o tome, što znači da on ništa o njima naučio, niti je čuo dobro. (heteroseksualna osoba)

Mislim da kod nas u obrazovanju tako nešto još uvek ne postoji. Kada biste nekom prosečnom Srbinu rekli da deca u školi moraju da uče da prihvataju homoseksualce to bi izazvalo kod njega verovatno neku burnu reakciju - „eto sad moraju i decu da uče o tim pederima“. Tako da pretpostavljam da se školstvo toliko ne bavi, ne znam sad ove nove generacije, ali makar u moje vreme školstvo se još time nije ni bavilo. (LGB osoba)

E sad, isto mislim da nisu uveli nikakav predmet koji će da edukuje uopšte okolinu o tome i učenike osnovnih i srednjih škola, pa i kasnije o tome da je homoseksualnost nešto što je prihvatljivo i što treba da se prihvati. Ne postoji ni jedan predmet, čak ni delić predmeta, mislim ni u udžbenicima da se ne navodi da je to nešto što je prihvatljivo i da se usadi u svest od starta učenicima da treba da razmišljaju o tome kao o nečemu normalnom. Mislim da je to njihov način da zaobiđu to, da im ne postavi slučajno neko dete pitanje: šta sad i zašto ovo, iako je možda i predviđeno planom i programom. Ja mislim da niko ne želi da se upušta u razgovore o toj temi. (LGB osoba)

Kada je pitanju delovanje medija, pored opštih opaski o senzacionalističkom pisanju medija, snižavanja standarda novinarstva i njihovoj zavisnosti od različitih centara moći, značajan deo učesnika/ca istraživanja (nešto izraženije oni/e heteroseksualne orijentacije), njihovo delovanje vidi kao neutralno.

Mediji su neutralni u svom izveštavanju [...] Što se tiče medija, objektivni su, ali kod nas populacija sa nekom gorčinom možda doživljava takve vesti baš zato što ih muče neke druge stvari, zato što je društvo generalno u stanju propadanja. (heteroseksualna osoba)

Ne mislim da ih promovišu niti da ih diskriminišu, mislim da su negde neutralni. Prosto imaju isti stav prema svima. Kako prema njima tako i prema drugim ljudima. (heteroseksualna osoba)

Pa, mediji im daju prostor, a oni to koriste da opet iskažu kako njih nema dovoljno, kako oni su ugroženi, oni jednostavno, ako zastupaju neko mišljenje i imate medijski prostor, kažete šta imate šta se organizujete, ne morate da ističete, niste ugroženi, čim ste dobili tih pet minuta u vestima. (heteroseksualna osoba)

Konkretno, evo iz moje redakcije nedavno je bila jedna pres konferencija gde je najavljena gej parada u Beogradu i sve je to profesionalno odrađeno, ali znam da koleginica koja je to radila nije baš imala previše entuzijazma što mora da obrađuje tu temu i privatno je pričala: „a ovi pederi, vidi tamo došli, pričaju kao žene“, ali sam prilog i njeno izveštavanje sa tog događaja jeste profesionalno urađeno, u smislu da nije sebi dopustila neko svoje lično mišljenje da se ogleda i u tom njenom prilogu. Tako da, opet je to ono formalno, zvanično, svi ne osuđuju, ne diskriminišu, ali sve se verovatno svodi od slučaja do slučaja, od pojedinca do pojedinca. S tim što u medijima pojedinac mora da pazi da ipak onaj zvaničan stav - da se ne sme neko dikriminisati, bude i u njegovom radu primenjen jer prosto će se primetiti ako nešto svoje lično unese u to i prosto nije u redu, nije sa profesionalne strane u redu. Da tako nešto uradi, verovatno bi posle imao i neke posledice zbog toga. (LGB osoba)

Ne priča se puno o tome kod nas. Znači nema puno tema koje se pokreću o homoseksualcima. Kada se i priča o nečemu onda se priča o onome što se desilo, ne u negativnom smislu, tako da mediji niti promovišu da je to normalno niti promovišu bilo koji drugi vid homoseksualnosti. (LGB osoba)

Neki/e od ispitanika/ca navode napredak u načinu izveštavanja u smislu veće zastupljenosti ove teme u izveštavanjima (posebno u vreme Prajda²⁹), međutim taj pristup je često oblikovan ličnom (ne)senzibilisanošću novinara/ki. U gorem slučaju, to će rezultirati natpisima gde odrednica homoseksualnosti uvodi homoseksualne osobe u zone nenormalnog, bolesnog ili kriminalnog. Kada se ima u vidu značaj/uticaj medija i načina njihovog izveštavanja u oblikovanju javnog mnjenja, ovo je situacija koja više nego zabrinjava.

Pa konkretan primer sad da navedem, bar što se tiče ove naše lokalne sredine, teško da mogu jer prosto to je tema kojom se mediji bave zato što eto prosto moraju. Eto na primer, ako je u Medija centru zakazana pres konferencija na kojoj se najavljuje Gej prajd, prosto će otići tamo i istražiće to, ali neće na svoju inicijativu otići kod nekog tranvestita, ili nekog homoseksualca koji ima probleme u životu zato što jeste takvog seksualnog opredeljenja. Prosto neće na svoju inicijativu ispratiti tako nešto i na taj način dati neku svoju simboličnu podršku, osim ako naravno nije reč o nekom projektu koji je finansiran iz inostranstva i koji se bavi baš tom temom, ili posebno cela emisija gde su oni plaćeni, pa moraju to da urade. Ali opet, da postoji neka dobra volja, pričam o lokalnim medijima, o lokalnoj sredini, da se sa afirmativne strane i dobrovoljno bave pravima homoseksualaca i uopšte njihovim problemima, nisam nešto primetio. (LGB osoba)

Ono pre ranije to je baš bilo ekstremno, što bi se reklo. Baš su bili protiv. Dok su sada blaži, više ih prihvataju i daju u mediji, i oni filmovi... kako se zove ono? Parada? Malo su opširniji, malo su uzeli da ih malo više daju u javnosti. Do pre par godina je baš bilo loše. (heteroseksualna osoba)

Pa nije da se u medijima govori na loš način o njima, ali ja nisam videla da se priča na neki lep način, da pokušavaju da edukuju kroz neke svoje objave, članke, da edukuju narod ili bilo šta, nego kad se tako nešto desi, uglavnom se piše o negativnim posledicama, kad se već nešto desilo, a niko ne radi na tome da se spreče ti napadi, da se edukuju široke narodne mase. Oni stavljaju baš to u prvi plan, kog je opredeljenja osoba, baš zato to i stvara toliku buku kod naroda. Trebalo bi da se ističe kakva je osoba, šta radi, čime se bavi, jer mediji mogu da utiču na to da se menjaju stvari. (LGB osoba)

Čim se spomene neka frka, neki problem, e onda tu ide negativno. Na primer zadnji slučaj što ja znam onaj momak iz Kuršumljije [Stefan Radović, prim. M. S.]... kako se zove... Ne znam, koji se non-stop pojavljivao po novinama. Te izbačen

29. Ovde će se termini Parada ponosa i Prajd (Pride) koristiti kao sinonimi, jer se tako uobičajeno koriste u javnom prostoru, iako oni to nisu u potpunosti.

iz kuće, te neki problemi vamo-tamo. Znači pojavljivao se u novinama par puta. Zadnji put kada se pojavljivao bila su negativna razmišljanja o tome. U smislu „Evo ga, opet želi da stavi akcenat na sebe; evo ga opet želi da uđe u javnost, da iskamči pare, da se neko sažaljeva prema njemu i tako dalje...“. Ali čim je neko strejt ili hetero, kažu nema veze, to je tako. Ali čim homoseksualac to uradi, odmah „evo! Hoće neko da se sažaljeva prema njemu, e sad treba mi njega da žalimo, njega su izbacili, sad on traži pažnju, hoće neko da mu pomogne i tako dalje, što se ne snađe sam i tako dalje“. [Te komentare je čuo, prim. M. S.] *od kolega, saradnika, prijatelja...* (LGB osoba)

Homoseksualci su često predstavljeni kao bolesni, kao perverznciji... neki ljudi sa druge planete. Bude mi užasno na neki način i krivo i izazove neki bes zato što... Okej mi što imaš takav neki stav, mislim nije mi okej, ali zadrži taj stav za sebe, ali nemoj da širiš neistine. Mislim, ako hoćeš da pišeš o tome, piši kako jeste, a ne neko svoje mišljenje i viđenje neke situacije. (LGB osoba)

Još uvek to nisam ništa našla a da nije nešto kao skandal ili za zgražavanje. Za sada ne. Mediji sada stalno pišu o skandalima, incidentima... Ili o nasilju pišu. Njima je to zanimljivo. Ne samo oko gej osoba, već oko svega. (LGB osoba)

U oceni stava i delovanja crkve prema homoseksualnim osobama kod učesnika/ca ovog istraživanja postoji konsenzus bez obzira na vlastiti stav prema homoseksualnim osobama – odnos crkve prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama je negativan, kao i način na koji njeno delovanje utiče na njihov položaj.

Pa crkva ima jedan isključiv odnos prema njima. Pamtim jednog sveštenika koji je predvodio kolonu nekih momaka, nosi krst u ruci i kaže idemo kod tih homoseksualaca da im dozvolimo da se pokaju pred bogom i da ih izlečimo od bolesti od koje boluju (smeh). Dobro, po meni je tu greška što je crkva kod nas davno izgubila svoje pravo značenje i nažalost skrenula sa puta, ali smatram da je neko objektivno crkveno nasleđe, van svih problema koji danas prate crkvu i svih nenormalnosti, dobro. Upravo to potenciranje braka između muškarca i žene i taj neki stav da to nije normalno. Sad ne moramo ići u krajnost, kao što ih crkva obeležava kao bolesnike, kao nenormalne ludake koji treba da „okaju svoje grehe“, ali da zauzme jedan stav koji prosto ne priznaje jer se drži nekih svojih verovanja. (heteroseksualna osoba)

Pa prosto ono kad gledamo Prajd, mislim da su oni bili prosto protiv toga, oni nisu za to svakako. Pa oni kad je bio taj Prajd jednostavno nisu bili za to, samim tim su oni pokazali da jednostavno to ne podržavaju. Na osnovu tih njihovih verskih, ne znam kako bih to nazvao, jednostavno ne podržavaju to. Nisu za to. (heteroseksualna osoba)

Crkva ima takav stav, crkva je homofobična, oni smatraju da je to bolest i da gej ljudi ne treba da postoje uopšte u ovom svetu, da je to neka perverzija, nešto za pakao. Ako može – da ne postoje, pa ako već ne može – onda da se leče. Zato što poglavari naše crkve imaju takvo mišljenje i takvo ubeđenje i oni na svaki mogući način žele svoje vernike da takoreći vaspitaju u tom duhovnom kontekstu, na taj način da budu homofobični. [...] Mislim da je crkva kod nas mnogo jača od države same i vidim, slušam šta poglavari izjavljuju. To je užas, to su izjave iz srednjeg veka otprilike, oni zapravo

pozivaju na nasilje, uvek pozivaju na nasilje, i baš su ostrašćeni u tome. Država to toleriše zato što su crkva i država u sprezi u tom političkom delovanju a crkva to radi jer misli da to tako treba. Mislim da crkva diktira državi pre nego što država ima bilo kakvog uticaja na crkvu. Imala bi uticaja, da želi da ga ima, ali ne želi. (LGB osoba)

Mislim da crkva to nikako ne prihvata. Mislim da ni jedna crkva ne ide u tom pravcu. Ja ne znam ni kakvog su verskog opredeljenja i u šta veruju oni, stvarno ne znam. Ne zato što ih crkva ne podržava, nego zato što to od pamtiveka, mislim da ni jedna vera ne bi učinila tako nešto, da je to normalno i da ih podržavaju i onda... Ja mislim da se ni ne oglašava u tom nekom smislu, bar ne medijski osim kao odgovor njima na neko njihovo... U crkvama se o tome ne priča, jer nema potreba da se to potencira. (heteroseksualna osoba)

Ono što je zanimljivo da se i kod nekih ispitanika/ca koji sebe određuju kao pravoslavne vernike/ce ukazivalo na jaz između oštine u odbacivanju homoseksualnosti kao greha i odstupanja od crkvene dogme; s druge strane, propagiranje nasilja i netrpeljivosti, što ne bi trebalo da bude deo hrišćanskog ponašanja, kao i tolerisanja ponašanja crkvenih velikodostojnika koja bi trebalo da budu neprihvatljiva (bilo da je u pitanju njihova homoseksualnost ili neki drugi vid ponašanja, kakva je npr. pedofilija).

Čuo si sam šta kaže ovaj Irinej naš. Kaže da je to bogohulno da ista je to priča... Ne zanima me, iskreno njihovo mišljenje me ne zanima. Ne mogu da uđem u nečiju glavu možda govori pod nekim pritiskom, razumeš? Evo ti čist primer, Kačavenda. On isto to govori, a gej je, to nije dovoljno jasno. Jel' iskreno to, dajte iskreno, ja sad odgovaram iskreno na ovo tvoje pitanje, da li je iskren taj čovek što tako govori, da li može da bude iskren čovek, kakav je on čovek inače? Nemam ocenu, jer to je gmaz. (heteroseksualna osoba)

Ne znam. Neke duple aršine. To bi baš trebalo dobro pročešljati. Ono što je onaj dečko izjavljivao za nekoga ko je na vrhu te piramide, ono je dno dna. Za čoveka koji je... šta je on, jel' patrijarh bio? Onaj Vasilije Kačavenda što je glavni za Bosnu bio. Da ono radi, da ono onako, da onako decu... Prosto tu pedofiliju, čak do ubistva, da to... A ovamo zalažu se, oni su... Ne znam. To mi je nepojmljivo prosto da tako može da bude i da čovek koji se toliko njima obraća za pomoć da oni to šikaniraju da svi znaju. A 'vamo ih „oni su ovakvi, oni su onakvi“. (heteroseksualna osoba)

Crkva priča o tome da je sve to greh, da to nije dobro i da je to protiv Boga, ali još uvek ni jednom nisam čula da pominje kako je i nasilje greh. Crkva nikad nije spomenula ništa za ljude koji napadaju gej populaciju, koji vređaju gej populaciju, a ja smatram da je i to greh. (LGB osoba)

Zanimljivo je da je jedna od ispitanica odgovornost za pojavu homoseksualnosti u crkvenim redovima pripisala direktno „subverzivnoj agendi“ homoseksualnih osoba u cilju diskvalifikacije i urušavanja ugleda crkve.

Mislim da ih isključuje iz svojih redova, ali mada mislim da jedno sa drugim potpuno ne ide, možda je to negde umetnuta

osoba, neko ko je tu došao da provocira da kaže „aha, eto vidite ima nas i kod vas“. Ti ćeš da se školuješ i da upadneš tamo kod njih i da im pokažeš kako su i oni... i kako i među njima ima toga. Mislim da je to sve veštački izazvano. Crkva ih ne mrzi, jednostavno ne podržava taj stav i to je to. (heteroseksualna osoba)

Na drugoj strani, postojala je i potreba da se objasni da su „u crkvi su ljudi kao ti i ja...“ i oni nisu savršeni, da ih ima i „naopakih“ i „ispravnih“ i da zavisi i od ličnih kvaliteta sveštenika.

Pa mislim da je crkva protiv toga, zato što nije od Boga. Ali sa druge strane, smatram da te osobe nisu krive što su takve rođene, mislim šta sad. Jednostavno nisu birale da budu takve, ne znam, to da se promeni ne može, takve su rođene i to je to. Zavisi i od nekog tog duhovnika i njegovog stava. (heteroseksualna osoba)

Svoje iskustvo navodi jedan od izuzetno religioznih ispitanika.

Od kad sam u crkvi ja redovno idem na ispovest. I prvi čovek kome sam se ispovedio je jedan mirski sveštenik koji je godinu dana mlađi od mene. Prva stvar koju sam mu rekao je da sam homoseksualac. I on je to normalno prihvatio, samo me je pitao „Da li si svestan da je to smrtna greh?“ Rekoh: „Naravno da jesam, ali to moram da kažem.“ „Pa dobro jel’ ti to i dalje praktikuješ?“ „Pa evo trudim se da ne, hoću da probam malo drugačije, čak mi je to i malo dosadilo, pa eto želim svom životu neki dublji, viši smisao dam.“ „Pa dobro, još si ti mlad, malo će tebe to da muči, rade hormoni.“ To je bio čovek koji me je razumeo. Većina njih me je razumela. Bio je jedan koji se sablaznuo kada sam mu rekao, on prosto nije znao kako da se ponaša prema meni. Ja sam hteo da se pričestim, bio je jedan post u pitanju, ja sam mu se ispovedio da sam imao odnos sa osobom istog pola i on, eto se našao malo zabezекnut i rekao da malo sačekam sa pričesćem. Inače sve je bilo okej... Rekli su mi da nema greha koji Bog neće oprostiti ako se čovek iskreno kaje. Čak su mi govorili da i ako praktikujem tako nešto da nikako ne odstupam od Hrista. To bi bilo suludo. Bog razume našu palu prirodu, pa je i to deo pale prirode. Neko ima sklonost da od malena krade i laže, neko ima sklonost da ubije. Deo pale prirode ljudske, pa eto. (LGB osoba)

Organizacije civilnog društva (posebno LGBT organizacija) se i dalje vide kao dominantni nosioci aktivnosti menjanja položaja LGB osoba (bez obzira na to u kojoj meri ispitanik/ca smatra to poželjnim). Kod onih koji taj rad vide kao nešto negativno, često se nailazilo na sumnju u motive koji stoje iza rada nevladinih organizacija.

Ima ovih, na čelu ovih organizacija, gde se oni pojavljuju... Znači ima njih gde se oni pojavljuju, oni su tu, zastupaju stavove, ali mislim možda ružno zvuči, ali ja to gledam kao direktore velike bolnice. On je tu da zastupa mišljenje tih nekih svojih iz bolnice i da ih brani, kao na primer... Ne znam zašto bi se to tako isticalo, zašto mi svi moramo da znamo... Štetan je taj rad, to mi je kao što sam rekla, kao direktor neke psihijatrijske bolnice, znači oni su bukvalno tu stvoreni da bi propagirali to, mislim kao kada bi direktor bolnice izašao i rekao ja imam toliko psihičkih bolesnika, da ih vidite. (heteroseksualna osoba)

Pa, po mom viđenju na pogrešan način to rade. Ajde recimo da se postavim u poziciju njih i da mi je cilj bolja prihvaćenost i unapređenje prava LGBT populacije, tipa kada je bila problematična ona izložba prošle ili preprošle godine sa Isusom valjda koji je predstavljen u nekom svetlu... neko ruganje u suštini, potpuno pogrešan potez i razumem koja je poruka bila na intelektualnom nivou, ali u zemlji koja je većinom pravoslavna, gde vi kao manjinska grupa, diskriminisana grupa, recimo, težite da se integrišete u društvo, to uopšte nije način integracije, nepotrebno iritiranje i nepotrebno odugovlačenje tog procesa integracije ili neke normalizacije. Po mom mišljenju NVO [nevladine organizacije, prim. M. S.] u toj svrsi delovanja su motivisane zaradom i novcem, pre nego stvarnim rezultatima. (heteroseksualna osoba)

Mislim da one promovišu gej populaciju. Tu se opet dovodi u pitanje ko finansira NVO i iz kojih interesa to promovišu. (heteroseksualna osoba)

Sigurno da se bave time, postoje verovatno organizacije koje su konkretno vezane za gej populaciju, imaju svoj lobi gde se bave time, i treba da se bave. Ne znam u kom smislu se bave, opet nisam pripremljena došla, nisam se oko toga baš raspitivala. Lobi nije nešto negativno, možda je to kod nas mišljenje da je negativno, ali nije. Lobi bi bio grupa moćnih ljudi koja na neki način utiče na tu grupu ljudi koji... finansijski možda potkrepljuje i koja želi da se bavi time, ima verovatno korist od svega toga. Ne postoji samo gej lobi, postoji još mnogo lobija. Postoje i oni koji se bore protiv gej lobija, takođe moćnih. (heteroseksualna osoba)

Možda su više... nekako podigli svest svojih tih članova i malo više su u medijima. Ta organizacija je malo više zastupljenija u medijima. Šta znam... Iskreno rečeno nisam nikad razmišljala šta je to razlog. Ali verovatno je to to, da se malo više angažuju, skreću pažnjost u javnosti da bi i oni, što bi se reklo, tu postoje... Ja bar mislim da je to to. (heteroseksualna osoba)

Mislim da ih ima, da pokušavaju da uspostave neku tu toleranciju i prihvatanje takvih ljudi. E sad, koliko uspevaju, o tome opet ja ne znam. (heteroseksualna osoba)

Ono što je negde očekivano je da LGB osobe rad organizacija civilnog društva i LGBT organizacija vide s jedne strane, generalno pozitivnije od heteroseksualnih ispitanika/ca uz čest problem u oceni efekata njihovog rada. S druge strane, vide ih diferenciranije, što nije neočekivano, jer ih se njihov rad u mnogo većoj meri i tiče. A utisak je i da ih veći deo LGB ispitanika/ca doživljava kao svoje predstavnike. Kao značajan se često navodi uticaj tih organizacija na povećanje vidljivosti homoseksualnih osoba i bolju zaštitu njihovih prava, problematizaciju njihovog položaja u javnom prostoru i podizanje nivoa informisanosti i edukaciju i samih homoseksualnih osoba, i građana/ki generalno.

Ono što mislim da je pozitivno kod NGO sektora je ta neka vrsta zaštite koju mi dobijamo od njih kao od, takoreći, jedne institucije koja stoji ispred nas, neko ko radi stvari u ime svih nas, jer oni nas predstavljaju. A sa druge strane, mislim da neke stvari ne rade dobro, pogotovo kad je Prajd u pitanju i mislim da se tu stvara jako loša atmosfera oko tog Prajda u zemlji i mislim da je to ono što je negativno utiče na narod. [...] Prvo i prvenstveno, one pospešuju

vidljivost problematike LGBT populacije. To bi stavila na mesto broj 1 kao jednu superpozitivnu stvar. Drugo, na tom pravnom nivou, isto vrlo učestvuju i pružaju tu neku zaštitu, ili u vidu pravne pomoći ako se desi nešto ili kroz medije, mislim da su oni jedini koje guraju tu vidljivost i edukaciju kroz medije, zapravo. [...] Malo, malo, kad god je neko bitno pitanje u etru, uvek se pozove neko iz NGO sektora da kaže nešto o tome. Većina ljudi [u Srbiji, prim. M. S.] gleda na to kao na prosto uzimanje novca, kao NGO sektor, oni samo postoje da bi uzeli neke pare, i to silne pare. Isključivo samo to mišljenje imaju, nikakvo drugo, pozitivno ili negativno. I misli se da Prajd takođe postoji samo zbog toga. (LGB osoba)

Mislim da one utiču pozitivno na položaj. Mislim da se NVO u najvećoj meri bore za neka prava, ne samo LGBT populacije. Organizacije koje se bave ljudskim pravima baš su mnogo pričale o gej ljudima i najviše se zalažu za ta neka prava svih ljudi koji su ugroženi u Srbiji i van Srbije... Mislim da jako malo [doprinosе poboljšanju položaja homoseksualnih osoba, prim. M. S.], pošto se taj njihov rad zapravo ne prikazuje u medijima, mada ja nisam video. Čak i ovo što smo mi išli to nije bilo javno. Išlo je nas 15-ak, 20 i mi smo samo znali za to. A to je isto jedna vrsta pranja novca. Neko je, naravno, uzeo pare za to. One su morale da odrade nešto – te organizacije i uglavnom dobiju pare da odrade to nešto i da imaju te seminare. Bilo je lepo stvarno. I putovali smo i jeste da smo imali brojne obaveze, ali smo upoznali i razne ljude. Nema nekog odjeka. (LGB osoba)

Sada ne mogu da navedem neko konkretno ime, jer mi ne pada na pamet, ali neke NVO koje se bave ljudskim pravima, koje se bave promovisanjem demokratskih ideja, ljudskih sloboda, koje se bave zaštitom ljudi i na nekom socijalnom nivou. Ne moraju to da budu gej NVO, ali prosto organizacije koje se bave na primer problemima Roma, a koje su prilično liberalne i u drugim sferama što je prirodno. Jer ako se neko bori protiv diskriminacije Roma bilo bi smešno da ovamo prihvata diskriminaciju homoseksualaca. Ali ima, naravno, i negativnih primera kao što je Nacionalni stroj, oni jesu jedna vrsta NVO, ili Obraz, kako se već sad zovu pošto ne smeju zvanično to ime da koriste. (LGB osoba)

Ne znam, ali znam da svakakve akcije sprovode i znam da su neki ljudi istupali javno baš u ime nevladinih organizacija. E sad, koliko to doprinosi nekom poboljšanju položaja ne znam, ali mislim da su oni jedini koji nešto pokušavaju da urade i da promene. Verovatno iskreno da promene. Ovi ostali koji pokušavaju da promene stvari na bolje, mislim da to rade iz nekog interesa. Opet i NVO ima interesa, ali imaju neke dublje razloge i dublje interese, ne samo svoje lične nego i generalno koji se tiču šire mase, tako da mislim da oni jedini i utiču. (LGB osoba)

Primedbe koje se pojavljuju najčešće se tiču kapaciteta i motiva rada organizacija (u prvom redu orijentacije ka donatorskim zahtevima kao izvoru prihoda što nije uvek praćeno potrebnim znanjima i iskustvima). Na drugoj strani, u odgovorima nekih od ispitanika/ca fragmentiranost u radu, odsustvo međusobne saradnje i solidarnosti između različitih organizacija, apostrofirano je kao nešto što bitno utiče na domete rada nevladinih organizacija.

Što se tiče tih nevladinih organizacija zaista ne znam šta bih ti rekla. Mislim da su stvari tu prilično podjeljene. One utiču svakako, ali ne mogu da ti kažem da li utiče dobro kroz ili loše kroz. Kod crkve nemaš te podjeljenosti – malo utiču dobro, malo utiču loše. Utiču loše i čao. A kod organizacija to čini mi se onako malo, nekako, pola pola. Pa, ako sad gledamo recimo... meni su sad non stop u glavi LGBT organizacije. Ima ih mnogo. Oni sad po defaultu treba da utiču pozitivno. Ja ne znam koliko sada, ne mogu da kažem da sve organizacije koje se bave LGBT tematikom utiču 100%. Nisam sigurna. Ali tu ne bih zalazila u detalje. Ako gledamo na globalnom nivou jesu sada svi oni pozitivni i svi rade super stvar. Sa druge strane opet imaš organizacije koje se bave nekim drugim pitanjima i to je nešto što meni nije jasno. Situacija u Srbiji je sledeća: zašto se organizacije koje se bave ljudskim pravima ne udružuju? I ako se udružuju ne udružuje se dovoljno? Tipa osobe sa invaliditetom i gej osobe? Zašto nikad niko nije uradio neki zajednički projekat? Meni nije jasno zašto to ne funkcionise nego svako drži svoju stranu i gleda sebe. I najlakše mu je da pljuje drugog kako bi sebe veličao, neko ko se ne bavi LGBT pravima će da pljuje po LGBT pravima zato što se ono čime se oni bave je važnije i prioritetnije. Ali nema te sloge. Bilo bi super kada bi se organizacije međusobno udruživale i zajedno radile na zajedničkim projektima. Znaš ono: pomognem ja tebi, pomogneš ti meni, a radimo zajedno ono što je dobro. To kod nas ne postoji, već svako gleda sebe, grabi sebe i ako treba da te šutne u leđa, on će da te šutne. Mislim da su potpuno podjeljeni. Mi se bavimo gej pravima i mi podržavamo, mi se ne bavimo gej pravima i mi nećemo da podržavamo ili ćemo biti samo suzdržani. Nema te kolektivne simbioze, razumevanja, saradnje, to ne postoji. (LGB osoba)

Zato što svako misli da... nemaju empatije. Ne znam zašto jedni prema drugima nemaju empatiju. To je jedan sebičan odnos. Ja sam se bavila pitanjima osoba sa invaliditetom. Ja sam prva bila u fazonu „hej, naša prava, ovo-ono, mi smo ugroženi“. Onda malo mučnem glavom, sednem sama sa sobom, onda shvatim da će svako da za sebe da misli da je najugroženiji, da ovi drugi nisu bitni i da je to njegov prioritet u odnosu na nešto tamo peto. A zašto sve to ne bi stavili na stranu, rekli da je to sve glupo, glupo baviti se pitanjima na tom nivou, ajde da se udružujemo i zajedno radimo stvari. Sa te strane mislim da je negativan uticaj jer nema te podrške međusobne. To je ono kao „moj je problem veći od tvog. Ja ću da rešavam svoj problem, a ti rešavaj svoj, ne zanimaš me uopšte“. Svakome je njegova briga najpreča i iz tog njegovog stava oni gube taj kapacitet, tu sposobnost da budu simbiozni i da imaju empatiju. Sebičnost! Jedna vrsta sebičnosti da tako kažem. (LGB osoba)

Dosta nevladinih organizacija počinje da se bave LGBT tematikom što je sa jedne strane pohvalno, a sa druge strane nije jer neki to uzimaju iz razloga da bi dobijale projekte i svi znamo da se svi oni finansiraju kroz te projekte. Zbog toga, a ne zato što žele to da rade i zato što imaju znanje u toj oblasti. (LGB osoba)

4. POLOŽAJ LGB OSOBA U DRUŠTVU

Iako se demokratija u svakodnevnom životu poistovećuje sa vladavinom većine, formalnom mogućnošću glasanja na slobodnim izborima i jednakim pravom na kandidaturu, ono što je suštinski test kvaliteta demokratije i kvaliteta društva u celini je poštovanje ljudskih prava i zaštita manjina. Princip ravnopravnosti (jednakopravnosti) kojim se naglašava da su sva ljudska bića rođena slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima, ugrađen je u *Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima*³⁰, kao i Ustav i zakone Republike Srbije. U Srbiji, *kao zemlji-kandidatu, proces pridruživanja Evropskoj uniji* pretežno odvija kroz ispunjavanje formalnih standarda, donošenje zakona i prilagođavanje pravnog sistema zahtevima EU. Uprkos normativnom i institucionalnom okviru, gde su u formalnom smislu načinjeni pomoci i nominalno štiti ljudska prava homoseksualnih osoba i postavlja osnove za zadovoljavanje njihovih prava i potreba, odgovori značajnog dela ispitanika/ca daju drugačiju sliku onoga što se dešava u praksi. Nedostaci u slučaju normativnog i institucionalnog okvira i neprepoznavanje njihovog specifičnog položaja kao izuzetno ranjive grupe (što rezultira i nedostatkom praktičnih javnih politika), stihijsko i volunтарыstičko funkcionisanje sistema i dominantna kulturna matrica, i negativan odnos prema homoseksualnosti, čine da homoseksualne osobe ostaju suštinski nezaštićene.

U praksi u gotovo svim oblastima to dovodi do toga da rešavanje problema LGB osoba često zavisi od ličnih karakteristika zaposlenih u institucijama i njihove senzibilisanosti koja se ogledala u formulacijama tipa „sve zavisi kako na koga naletiš“. Iako često ne nedostaje lična spremnost ljudi da se pomogne, ovakvo volunтарыstičko delovanje sistema i njegova nepredvidivost u suštini pojačavaju nesigurnost položaja homoseksualnih osoba, osećanje bespomoćnosti i bezizlaznosti, i uverenje da ne postoji način da dobiju ono što im je zaista potrebno. Dugoročno to može da utiče na dodatnu pasivizaciju homoseksualnih osoba i demotivisanje da se uopšte obraćaju sistemu za pomoć i podršku, zarobljene u gotovo bezizlaznoj situaciji i prepuštene same sebi.

Mislim da su generalno svi ljudi u ovoj zemlji u nepovoljnom položaju, neki više, neki manje a konkretno mi, koji smo u istoj ravni što se tiče socijalnih pitanja – preživljavanja, socijalne egzistencije i kojima je isto teško kao i strejt ljudima, nama je dodatno otežan položaj kroz prizmu te neprihvaćenosti, teže nam je milion puta zbog toga, zato što su nam uskraćena osnovna ljudska prava, prava koja drugi ljudi, strejt ljudi imaju. (LGB osoba)

Pa zvanično, formalno, što se tiče zakona i nekih tih prava, su u priličnoj meri prihvaćene. Ali, u praksi je to sasvim drugačije. Ne toliko od sistema, od predstavnika države, ali u tim nekim svakodnevnim susretima, u komunikaciji sa običnim ljudima to je sasvim drugačije... u negativnom smislu. (LGB osoba)

Ali uglavnom mislim da su jako slabo prihvaćeni. Ovaj, možda su prihvaćeni od strane porodice, šta li, svako

30. Videti: „Univerzalna deklaracija o pravima čoveka“. Dostupno na: http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/04serbian/SChri/SCUniversal_Declaration_of_Human_Rights.pdf Poslednji pristup: 14. 01. 2016. godine

ima sopstveno iskustvo, ali generalno ovako da se ponašaju normalno u javnom društvu – katastrofa. Kako se teško organizuje ta Parada ponosa, a koliko ljudi žive dvostruke živote... Ne bi imali taj strah da se autuju da je drugačije. Na primer... Eto, nemam pojma... Ali mislim da su slabo prihvaćeni. Eto i zakonodovstvo koje ne dozvoljava istopolne bračne zajednice. O nekim drugim pravima homoseksualca da i ne govorim. Ali i ovako samoprihvatanje... Ako je neko autovan... neki ljudi teško dolaze do zaposlenja. (LGB osoba)

Jesu u nepovoljnijem, gde god da se pojave, ako se fizički vidi, opet, kažem većina ljudi ovde u našoj sredini je protiv toga. Ja to znam, meni lično ne smeta, ja se sa njima družim, pa se družim, ali sigurno i ako studiraju pa ako profesor primeti, ako ima neki drugačiji stav, onda će on da ih obara na ispitu, ne iz pravog razloga i neznanja, nego zbog toga [što su LGBT, prim. M. S.], sve zavisi od tog nekog. I kad je lekar, možda će i on drugačije da se ophodi. Verovatno ima toga. (heteroseksualna osoba)

Ja bih voleo da imam decu jednog dana, voleo bih da se oženim, ali to kod nas ne možemo ništa da uradimo. Ne možemo niti usvojiti decu, niti sklopiti brak sa osobom s kojom smo. Zbog tih stvari smo, eto, u najnepovoljnijoj situaciji kod nas. S druge strane, čuo sam za slučajeve da na radnim mestima postoji ta diskriminacija, ili da nećeš dobiti posao zbog toga što se saznalo da si homoseksualac, ili nešto. (LGB osoba)

U tolikoj meri dok gledaju svoja posla i dok rade unutar svoja četiri zida to što rade, tako da generalno nisu prihvaćeni. Ako istupa javno, isto kao i sa Paradom, ako želi nešto javno da postigne da će tada biti diskriminisan, a ovako mislim da dok god se neko krije, dok god radi nešto u svoja četiri zida da neće biti toliko diskriminisan. Prosto, ako niko ne zna, ne može ni da te osuđuje za to. (LGB osoba)

Iako odgovori ispitanika/ca daju sliku ugroženosti LGBT osoba u gotovo svim oblastima života, pored policijske zaštite (kao pitanje elementarne bezbednosti) i političkog delovanja, zapošljavanje i radno okruženje se izdvajaju kao oblasti gde su homoseksualne osobe najranjivije. To nije neočekivano s obzirom na ekonomsku situaciju u Srbiji i to da zbog izražene homofobije homoseksualna orijentacija predstavlja još jedan od otežavajućih faktora u borbi za sve malobrojnija radna mesta.

Na poslu mislim da je, kada radiš... I ovako u društvu, kada izlaziš u strejt klub. Kao što sam rekao, ako se drugačije oblačiš, ako si obrijao noge onda će svi da primete. Možda neće ništa reći, ali će postajati ta tenzija gde primetiš da te neko gleda i da može nešto da ti se desi. Ta sumnja uvek postoji, pritisak u glavi da moraš biti obazriv. Teško je živeti sa tim. Pogotovo na poslu taj pritisak u glavi – šta kada bi sada neko saznao. (LGB osoba)

U zapošljavanju. Znači, u svim drugim oblastima, normalno mislim da rade, žive. Nisu zaštićeni i od strane policijske, upravo iz tih razloga što znam par slučajeva gde je bilo da nisu podržani, iz subjektivnih razloga određenih ljudi. Zakonski nisu zaštićeni, zakonski oni nemaju prava kao gejevi, nije zakonski regulisano ništa, te tako neke stvari ne mogu da reše zakonski jer to nije ušlo u proceduru, niti će još uvek. Nigde ne postoji neki zakon, postoji samo zakon da su to ljudi normalni, ako se dobro sećam, da su ljudi koji imaju prava na bilo šta kao i ostali članovi, ali nemaju nikakva posebna prava. (heteroseksualna osoba)

Pa, ne znam, verovatno od svih ovih problema očekujem da bi bilo ljudski da, i da su veće šanse da neko pruži zdravstvenu zaštitu, ili zaštitu ličnosti ako je u pitanju policija ili pravosuđe, tako da, moja neka pretpostavka je da je najozbiljnija situacija što se tiče te diskriminacije upravo u zapošljavanju, jer tu ima najviše prostora... Tu se češće može sresti samovolja nekog privatnika koji ima svoju privatnu firmu i prosto ne voli homoseksualce i kad mu dođe neko ko je feminiziran i kome se to prosto vidi, sigurno da ga neće zaposliti ako ne voli takve ljude, naći će neki drugi razlog da bi se zakonski zaštitio, da ne ispada da je diskriminisao. Pretpostavljam da je zaposlenje najveći problem. (LGB osoba)

Pa, definitivno sve polazi od posla. To ti je pitanje golog opstanka. Ako neće da me zaposle zato što sam to što jesam... Ako je pitanje da li ćeš uopšte da preživiš, a nećeš bez posla, onda ti je to i najgore. A i svi mi provodimo najviše vremena na poslu. Ja dođem ujutru, a izađem kadgod. Ako ti je tamo pakao, a može... zavisi kakva je atmosfera tamo i ljudi... Ali ako si ceo dan negde gde te šu-šu iza leđa ili te gledaju k'o da si čudo... To ti stvarno pravi pakao od života. Da ne pričamo da i inače to postoji, ogovaranja, podmetanja nogu... To sve oko posla je najvažnije i najgore. (LGB osoba)

4.1. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

Kada je u pitanju zdravstvena zaštita, značajan deo ispitanika/ca (nešto češće heteroseksualne u odnosu na LGB osobe), navodi da u ovom segmentu ne postoji diskriminacija osoba po osnovu homoseksualnosti. To je posebno vidljivo u odgovorima onih koji nisu upoznati sa konkretnim slučajevima te vrste, sami nisu imali direktna negativna iskustva ili su njihova vlastita iskustva bila pozitivna. Utisak je da to proizilazi iz, s jedne strane, podrazumevanja da ova profesija povlači etičnost koja dakle, isključuje diskriminaciju; s druge, iz stihijnosti u delovanju celog sistema koji se ogleda u velikom uticaju ličnih karakteristika i senzibilisanosti zaposlenih u medicinskim ustanovama.

Što se tiče zdravstva, mislim da je to ok, lekar mora da leči bilo koga, smatram da je moralan i da je položio zakletvu i da će pomoći valjda i kućetu na ulici, ako je u mogućnosti, tako da to nema veze, izabrao je posao da pomogne drugima, pa kome god... dolaze raznorazni – i stari, i mladi, i prljavi. (heteroseksualna osoba)

Svakako pazi, mislim da se ne razlikujemo u tome, ne znam ali nikad nisam video da je neko nekoga oterao zbog toga.
(heteroseksualna osoba)

Mislim da neke velike diskriminacije nema. Ipak mislim da se lekari drže one Hipokratove zakletve... Ipak mislim da kad je život u pitanju da tu niko ne pravi problem. E sad, da li će neko na listi čekanja biti u zapečku zato što se za njega zna, to ne znam, ali ja želim da verujem da te diskriminacije u tom smislu neke velike nema. Ne znam. (LGB osoba)

Pa mislim da ne bi trebalo da se razlikuje tretman kod bilo koje osobe, možda postoji negde različito reagovanje u zavisnosti od lekara, ali mislim da ne bi trebalo da postoji neka razlika. (heteroseksualna osoba)

Ja nisam imao ni pozitivno ni negativno iskustvo. Srećom, mogu da kažem tako. Lično nisam imao neko konkretno iskustvo, što se tiče toga da mi je bila potrebna neka zdravstvena pomoć, a gde bi sad bilo jasno da sam homoseksualne orijentacije, ali recimo kroz iskustvo mog prijatelja koji je zbog tih nekih problema, polno prenosivih bolesti morao da potraži medicinsku pomoć i koliko je meni poznato nije imao nekih problema zbog toga, postojala je neka nelagoda kod njega jer prosto je neprijatna ta situacija kada hteo-ne hteo treba da se autuje lekaru na neki način da bi mu objasnio svoj zdravstveni problem, ali koliko sam ja upoznat iz njegove priče, nije pravio razliku taj lekar, nikako. Mada je tu bila u pitanju studentska poliklinika. Oni su tamo već navikli na takve slučajeve. Nije bio ni prvi ni poslednji sigurno. Ne znam kako bi to bilo u nekim manjim sredinama, sa nekim lekarima opšte prakse, izabrani lekar i te stvari zavise od pojedinca koliko sam ja uspeo da primetim sam taj sistem zdravstvene zaštite ne pravi razliku i ne degradira ljude po tom pitanju. (LGB osoba)

Barem nikad nisam nailazio ni na kakve situacije gde to nije bilo prihvaćeno ili nije bilo u redu. Ja znam sam po sebi. Imao sam jednu veliku operaciju prošle godine i mene je doktor pitao da li sam homoseksualne orijentacije i ja sam mu rekao da jesam. On je rekao da pita čisto da zna pošto je naišao nešto što treba da se proverí, pa da zna u kom smeru da gleda. Tako da nisam naišao ni na kakve osude, ni na šta slično. Stvarno je bio vrlo korektan prema meni. (LGB osoba)

Možeš da odeš kod lekara, možeš ovo, možeš ono. Sve to možeš. Naravno, negde će da te da sečeka na nož, negde će se prema tebi odnositi normalno... Ali, u suštini, kod nas se sve to svodi na odnos jedan na jedan, zavisi kakva ti osoba sedi preko puta šaltera. (LGB osoba)

Ipak, čini se da najveći deo homoseksualnih ispitanika (preventivno?) odlučuje da ne govori o svojoj seksualnoj orijentaciji osim ako baš ne mora iz straha od eventualne diskriminacije. Neki od učesnika/a istraživanja kao ilustraciju navode i (sada ukinutu) zabranu prihvatanja LGB osoba kao dobrovoljnih davalaca krvi.

Ne znam da li je neko odbijen da bude lečen zato što je gej ili lezbejka, ali smatram da sigurno postoji takođe neko ustručavanje prema gej osobama. (LGB osoba)

Ako ne govore da su gej, onda isti kao i kod svih. Niko neće odbiti da te leči ako si gej, ali ako znaju, verovatno će te gledati... onako... možda nosi neku bolest. Verovatno će i doktori misliti svašta u sebi. Ali neće odbiti da te leče... (LGB osoba)

Ja nisam imala loša iskustva. Ne znam ni nekog ko jeste. Znam iz novinskih članaka da su se dešavale loše stvari, uglavnom su se dešavale gej muškarcima, nekim koji su na primer bili pretučeni, i da ih je diskriminisala prvo policija pa posle i prilikom odlaska u urgentni centar kada saznaju o čemu se radi... da neće da pruže adekvatnu pomoć i baš nastupaju homofobično. Recimo, taj jedan slučaj, poslednji koji sam pročitala članak, najveći deo teksta se odnosio upravo na nezadovoljstvo nepruženom zdravstvenom pomoći u urgentnom centru, i taj čovek je otišao kod privatnika, bio mu je polomljen nos, i nešto još ozbiljnije od toga. Taj privatni lekar je bio potpuno ok sa tim što je on gej i pružio mu je maksimalnu pomoć i podršku. (LGB osoba)

Ono što mi najviše smeta je, i što se skoro vodila polemika, zašto homoseksualci ne mogu da daju krv. Ni meni nije jasno zbog čega. Zašto ne? Ja sam jednom davno davao krv. Pitali su me to i ja sam se izjasnio kao strejt. To je bilo pre 7–8 godina, ja sam se izjasnio kao hetero. Ali da sam rekao da sam homoseksualac ne bih mogao da dam krv. Šta? Jel' to drugačija krv? (LGB osoba)

Otišao sam jednom da dam krv i u upitniku su se, čini mi se, dva pitanja odnosila na muškarce ako su imali neki homoseksualni odnos i bile bi 100% odbijene ako bi odgovorile sa da. Mislim da pitanje glasi „Da li ste ikada imali homoseksualni odnos?“ a drugog pitanja ne mogu da se setim. Dok za žene postoji da li su ikada imale odnos sa muškarcem koji je imao homoseksualni odnos. Ja sam stavio ne, jer u suprotnom bih bio odbijen. A želeo sam da dam krv. (LGB osoba)

Kao najupadljiviji primer diskriminacije, homoseksualne osobe uglavnom navode nemogućnost ostvarivanja prava koja su u suštini povezana sa prepoznavanjem i priznavanjem zajednice homoseksualnih osoba (što se takođe, često pojavljuje u odgovorima koji se tiču homoseksualnih osoba u sistemu socijalne zaštite).

Na primer, šta ako se desi da vam je partner u bolnici i da je na intenzivnoj nezi, da su posete dozvoljene samo članovima porodice? To znači da vi ne možete vašem partneru da odete u posetu. A i što se tiče osiguranja, mislim da i tu ne možete zato što nisu prihvaćene istopolne zajednice i brakovi, ne možete da imate zdravstveno osiguranje preko partnera. (LGB osoba)

Jedino što mi pada na pamet je da se mojoj partnerki nešto desi, da završi u bolnici, mene definitivno ne bi posmatrali kao nekog ko je tu... Zbog toga su definitivno u nepovoljnijem položaju jer me ne bi pustili kao člana porodice. (LGB osoba)

4.2. SOCIJALNA ZAŠTITA

Kada je u pitanju položaj homoseksualnih osoba u sistemu socijalne zaštite, uz generalno nefunkcionisanje sistema i već dosta pominjanu zavisnost od ličnih karakteristika zaposlenih, pitanje prepoznavanja i priznavanja zajednice homoseksualnih osoba se takođe, pojavljivalo kao ključno.

U ovoj državi niko nema socijalnu zaštitu, pa ni gej ljudi. (LGB osoba)

Ne znači da oni ne mogu da rade, ima tu i pametnih i sposobnih samo što je država slabo stala u njihovu zaštitu. Jedino inicijativa u Centru za zaštitu, sad sam zaboravio kako se zove, u Novom Sadu, mislim to je jedini Centar gde imaju i gde mogu da posete psihologe i gde možeš da se obratiš, nema nijedno drugo mesto gde možeš da zakucaš na vrata i kažeš „Trebam mi pomoć“, ne postoji. Sad ne znam kako je u Beogradu i u nekom drugom mestu, ali svuda je to generalno – da nema zaštite. (LGB osoba)

Pa mislim da službe podrške tih ljudi ne postoje s obzirom na to da je koliko se sećam ugašena služba i brojevi koji su mogli da se pozovu u hitnim slučajevima, u slučaju samoubistva čini mi se, gde je ugašen zbog nedostatka sredstava, pa skoro sam siguran da ne postoje službe gde mogu dobiti savetovanje jer se to smatra kod nas nekom sekundarnom stvari. (heteroseksualna osoba)

Kako da dobijem podršku kad se uopšte moja veza ne postoji zvanično – kao neki odnos kome treba podrška. Ne znam da postoji takva vrsta podrške, ni kroz NGO-ove ni slično... (LGB osoba)

Ja kod nas iskreno nisam čuo, makar kod nas ovde, da tako nešto postoji u smislu da je deo nekog državnog sistema socijalne zaštite. Moguće da postoji takvo neko odeljenje u centrima za socijalni rad, ali stvarno nisam čuo. Stvarno nisam imao prilike da nešto više saznam o tome. Ali mi nije poznato da postoji državna organizovana socijalna zaštita homoseksualaca u određenim problemima. (LGB osoba)

Mada jednom kada sam rekao socijalnoj radnici da sam gej, ona je bila... mislim, nije bila ništa sad negativno nastrojena prema meni, ali je rekla „Ma ti nisi, joj, ti nisi“. Zato što sam bio u tom periodu kada sam hteo da kažem svojim hraniteljima da jesam. I onda sam smatrao da mi je pametnije da prvo njoj kažem, zato što je postojala mogućnost da, ukoliko bih rekao svojim hraniteljima, da će mene iste sekunde vratiti nazad. (LGB osoba)

4.3. OBRAZOVNI SISTEM

Kada je u pitanju položaj homoseksualnih osoba u obrazovnom sistemu, osim zastupljenosti ovih tema u obrazovnim sadržajima (o čemu je ranije bilo reči), u ovom istraživanju je praćena percepcija položaja LGB osoba kroz odnos nastavnog osoblja prema homoseksualnim učenicima/cama i odnos prema homoseksualnim osobama u ulozi predavača/ca (profesora/ki i nastavnika/ca).

Kod položaja učenika/ca homoseksualne orijentacije tokom procesa školovanja, iako se iznova pojavljuje podrazumevanje inherentne etičnosti profesora/ki i nastavnika/ca koja zahteva da se svi/e učenici/ce tretiraju ravnopravno, postoji svest da u tome ima odstupanja. Ta odstupanja se najčešće vide kao posledica individualnih svojstava predavača/ica i stava prema homoseksualnosti.

Mislim da da, da se u tom pogledu ne razlikuje od bilo kog drugog đaka, studenta, učenika. (heteroseksualna osoba)

Pa ne znam. Mislim da i oni imaju neki gard prema njima, da su skloni da ih ocenjuju loše ili da loše mišljenje imaju o njima, da ih tako bojkotuju. Moguće da se to desi. (heteroseksualna osoba)

Pa ne bi trebalo da se ophode drugačije nego prema ostalima. Oni su tu da rade svoj posao i opet poredim to sa nacionalnim manjinama jer mi to nekako dođe na isto. Kao što šikaniraju na takav način i u razredu ako postoje npr. Romi, oni će ih opet odvajati i gledati drugačije, opet će oni biti ti koji će dobiti manji deo učine, da će mu se manje posvetiti pažnja, tako da mislim da bi bilo tako... mada, sve to opet zavisi i od profesora i od njihovog vaspitanja i njihovog ophođenja prema njima. (LGB osoba)

Ne bi bilo zadirkivanja od strane profesora. Više zbog toga što ne bi smeli, što su dužni da zaštite decu i tako dalje, ali što se tiče drugova i drugarica, tu već da. (LGB osoba)

Prošle godine, baš na fakultetu bila je neka priča, i nešto se bilo poteglo muž-žena, to je neko reko od studenata, pa se profesor nadovezao „Ne znam, svašta danas postoji, nećemo sad na tu temu“. Ja sam već bio spreman da ustanem i kažem „Profesore smatram da ovo nije čas gde bi trebalo da iznosite svoje mišljenje da o tome da li je okej ako su dva muškarca ili dve žene u vezi“, ali međutim profesor je nastavio sa predavanjem, pa ja nisam uskočio. To je bilo podsmevanje, mislio je na to kao – nisu oni dovoljno ljudi. (LGB osoba)

Verujem da bi mu profesori pomogli... Dobri su ljudi, ali mislim da bi to nekako... ne bi baš dobro uticalo na geja. Čak i da profesori pomognu, opet bi ga ostali učenici maltretirali, vređali, zadirkivali, kao i pre toga. Mislim da to ne bi moglo ništa da promeni. (LGB osoba)

Kod LGB osoba kao nastavnog osoblja postoji izraženija polarizacija koja je, reklo bi se, usko povezana sa ličnim stavom ispitanika/ce prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama generalno. Bez obzira na izraženost homofobičnih stavova, dominira percepcija da LGB predavači/ce koje ne skrivaju svoju seksualnu orijentaciju, ne bi bili/e dobro prihvaćeni/e. Objašnjenja razloga za to neprihvatanje umnogome zavise od ličnih predstava o homoseksualnosti i izraženosti homofobije. Ona se kreću od shvatanja da bi to bilo propagiranje homoseksualnosti učenicima/cama, za koje su predavači/ce modeli na koje se ugledaju, do pretpostavke da bi postojao jak pritisak sredine (kolektiva, roditelja, samih učenika/ca) na homoseksualnu osobu koja je deo nastavnog osoblja.

Pa ne bi bila baš najbolje prihvaćena. Verovatno osoba koja bi svoju homoseksualnost zadržala za sebe ne bi bila loše prihvaćena, štaviše mogla bi da bude dobro prihvaćena, ali osoba koja ima tu potrebu da naglasi svoju homoseksualnost bilo ponašanjem ili oblačenjem koje se kod nas smatra za neki reper homoseksualnosti sigurno da bi bio diskriminisan i slabije prihvaćen apsolutno. (heteroseksualna osoba)

Mislim da oni to neprirodno u smislu da roditelji ne znaju, možda oni imaju neku tajnu sa decom tamo, učiteljica će da vam kaže, ali nemojte da kažete kući i to... Deca se negde izlete, negde se ne izlete, ali možda veruju, možda... Mislim da oni propagiraju, jer samim tim što oni svuda pokušavaju da istaknu, mislim pritom oni zato što je to neko drugi u odnosu na mene, ali uvek koriste priliku da istaknu sebe i da istaknu kako je orijentacija normalna i mislim da u tom pogledu bih uvek koristila priliku da na nekim časovima to istakne, kao nešto gde deca mogu da počnu u tom pravcu da razmišljaju. Da bi jednostavno, možda ne svesno, ali nesvesno bi negde možda izgledom, možda ponašanjem, možda oblačenjem... U smislu, da se vidi, čisto da se zna, ako neko ima sidu treba da se zna da učitelj ima sidu da bi se deca

zaštitila, isto je i ovo. Ako je neko tako orijentisan treba da se obrati pažnja na njega da ne širi to dalje. Da ne širi tu, opet kažem, uslovno rečeno bolest. (heteroseksualna osoba)

Znam za homoseksualce koji rade u prosveti, ali nisam čuo da postoji primer da se neko od njih otvoreno autovao. Prosto pretpostavljam da žele da izbegnu neprijatnosti, konkretno recimo od roditelja dece koju obrazuju, verovatno i od kolega, i na kraju i od same dece, jer uvek postoji strah da će se i među njima naći neko ko neće osećati taj autoritet profesora u meri u kojoj je osećao dok nije znao da je homoseksualac. (LGB osoba)

Kao autovane ne verujem, zato što bi se mnogi roditelji bunili protiv toga da oni slučajno ne bi nabacivali taj svoj neki pogled na svet na njihovu decu. Tako da kao autovana osoba jako, jako teško da bi mogla da predaje isključivo zbog roditelja, a kao neautovane svakako. Učenici bi se verovatno isto kao što su se prema meni ponašali. Ne verujem da bi u toj meri možda prema profesoru, ali bi sigurno bilo ogovaranja, podsmevanja i ružnih dobacivanja i slično što za samu osobu ne bi bilo prijatno. (LGB osoba)

4.4. PRAVOSUDNI SISTEM

Kod onih koji smatraju da diskriminacija LGB osoba u okviru pravosuđa nije izražena, često je to rezultat nečega što bi se moglo nazvati nekom vrstom „normativnog optimizma“, odnosno stavom da ako je diskriminacija zabranjena zakonima, a funkcija pravosudnog sistema je sprovođenje zakona, onda diskriminacija i ne postoji. S druge strane, oni koji smatraju da su homoseksualne osobe u nepovoljnijem položaju, kao razloge navode generalne nedostatke u funkcionisanju sistema, o kojima je već bilo reči, gde je negativan stav prema homoseksualnosti još jedan od potencijalno otežavajućih faktora u ostvarivanju prava.

Prosto u današnje vreme kada i taj pravosudni sistem i predstavnici pravosuđa moraju da rade strogo po zakonu, jer u današnje vreme sve je dostupno javnosti. Ukoliko bi negde napravili neki pogrešan potez, nekoga diskriminirali u tom svom radu, ne bi mu pružili na primer adekvatnu pravnu zaštitu zato što je homoseksualac, prosto bi se za to, pretpostavljam, vrlo brzo saznalo u javnosti preko medija. Zbog toga su naterani da poštuju sva prava i da kad im se neko obrati za pravnu zaštitu zato što je homoseksualac i ugrožen je zbog te činjenice, da bi ispoštovali zakonsku proceduru. (LGB osoba)

Pa ne znam, naš sud je u principu jako spor. Sad, koliko bi vremena trebalo da taj neko dođe do svoje pravde. Mislim da bi trebalo puno vremena, da bi trebalo puno da se žrtvuje. Morao bi da platiš dobre advokate da bi isterao svoju pravdu. Mislim da sud generalno sporo radi, bez obzira da li se radi o gej populaciji ili nekoj drugoj. Mislim da ljudi u većini slučajeva odustaju od suđenja jer znaju da traju 5,6 godina zbog neke sitnice a ne zbog nečeg krupnijeg. Skoro je bio slučaj u Novom Sadu što su jurili onog dečka što je menjao pol i na kraju, video sam juče, prekjuče u novinama, neće da tuži tu osobu. Verovatno je svestan da bi to dugo trajalo i da na kraju ništa ne bi dobio, samo bi izgubio, što po meni opet nije u redu bez obzira o čemu se radi. Ko god da je kriv on bi trebalo što pre da se kazni, a ne da se pusti na slobodu,

pa da se vidi šta će. Ne vidim da bi tu našao neku zaštitu bilo ko. Mislim da to da li je neko gej ili nije ne utiče na sam proces koji se vodi. (LGB osoba)

Dobro, ličnih stvari i ličnih razloga uvek može da postoji. Znači, ne generalno, ali ako naleti na sudiju koji je striktno protiv toga, mislim da ne bi bili ... mislim da bi samo odugovlačeno bilo, možda bi nešto „čisto eto“, trajalo duže, ali mislim da su to pojedinci, mislim da je to lično. Generalno ne bi smelo da bude te diskriminacije, sad ja neću da ti završim zato što si takav ili ... mislim da to ljudi generalno ni ne rade. Možda pojedinci, ali opet prikriveno, da se ne primeti, eto čisto malo da... sad ću da te vratim pet puta, ali završiće na kraju jer mora. Ne verujem da su oni tu nešto ugroženi. (heteroseksualna osoba)

Ne znam ni jedan primer, ali smatram da jesu. Mislim da su na svakom planu. Sve ovo što si me pitao mislim da bi neko autovan koji je gej bio diskriminisan, pa i u pravosuđu. (LGB osoba)

Verovatno, al' opet ja mislim da ima veze sa tim, ljudskim nekim... mislim na koga nalete u suštini. (LGB osoba)

Mislim da bi mogle, ali jako puno ljudi se boji i ne zna da može da se obrati nekome ako mu je neko pravo uskraćeno ili je diskriminisan samo zato što je LGBT osoba. (LGB osoba)

4.5. POLICIJSKA ZAŠTITA

Kada je u pitanju efikasnost policije u zaštiti LGB osoba od nasilja, utisak je iz odgovora najvećeg dela ispitanika/ca bez obzira na seksualnu orijentaciju, da se policija, uprkos pomacima koji postoje, vidi kao neka vrsta „bastiona homofobije“ koja direktno utiče na (ne)spremnost policajaca da odgovarajuće reaguju u situacijama nasilja prema homoseksualnim osobama.

Tu već znam slučaj osobe koja je drugačije seksualne orijentacije, koja je imala nekakav problem, lični, da tu uopšte nije naišla na [podršku u policiji, prim. M. S.], nije se to ni rešilo. Policija, kako da kažem, nije reagovala. (heteroseksualna osoba)

I tu sad nisam imao neko konkretno iskustvo, ali čini mi se da se u našoj zemlji sve svodi na to da postoji zvanično zaštita i da postoje obezbeđena prava za homoseksualce, pa čak i u smislu policijske zaštite ali da to sve zavisi od situacije na terenu ako mogu tako da kažem, od pojedinca, koji opet, prosto takva je neka atmosfera u društvu sme i da ugrozi to pravo homoseksualcu ako lično ne simpatiše tako nešto, a pri tome da se ne plaši da će možda imati nekih posledica na svom poslu. Zbog toga konkretno ako neki policajac odbije da pruži zaštitu homoseksualcu, zato što je homoseksualac, što mu možda neko preti, ako lično ne simpatiše homoseksualce, mislim da će odbiti i da neće imati strah da će sutra možda na poslu snositi neke posledice. I upravo je u tome problem, da verovatno nije dovoljno rečeno ljudima kao što sam malopre pomenuo, ni u zdravstvenoj zaštiti, tako i u policiji tim službenicima da prosto je to njihova zakonska

obaveza i da bez obzira na to da li simpatišu ili ne homoseksualca prosto moraju da ga zaštite ako ga, ne znam, jure neki huligani, navijači, kako već. Ali sam ipak ubeđen da bi 90% njih postupilo ljudski i da bi na kraju po pravilu svoje službe pružilo tu zaštitu. E sad, uvek postoji ta manjina koja je problem. (LGB osoba)

Znaš kako... ovaj... razmišljanje drugih, recimo policajca. Ako se desi sukob gde neko maltretira ili bije tog, nazovimo pedera, pa ukoliko policija treba da reaguje, komentari su „ma neka ga bije, ko mu jebe mater“, a sa druge strane imaš i one poštene koji kažu: „Pa stani, i on je čovek, hajde da ga spasimo, nebitno ko je i šta je“. Ali je, nažalost, dobar deo onaj koji će reći, možda čak i zakasnuti na tu intervenciju znajući da je on homoseksualac. Tako da mislim da su u nepovoljnom položaju... ima pomaka. Više je sada onih koji pozitivnije razmišljaju u smislu „šta ima veze ako je homoseksualac, šta ima veze ako je lezbejka“. Posao je, pravilo službe, to treba da se radi i boli me uvo šta je. Ima pomaka u tome što se tiče službe. (LGB osoba)

Mislim da nemaju nekakvu policijsku zaštitu i da su tu mnogo lošije rangirani. Ono što bi se reklo – da bi dobio duple batine. Ja mislim da ih i tu vređaju, i da ih dosta... Pa ono u fazonu „Vi ih iritirate, vi ste ono... Vi ste ti koji to traže ta prava“. Odmah ono „bolesni“ i šta ja znam. Smatram da nisu prihvaćeni i da u 90% slučajeva kažu da nije to ništa, nego da su iritirali njih... Pa možda da se više angažuju, da malo više odslušaju, recimo koji su njihovi problemi, da li od okoline, da li ih komšija prijavljuje, da pitaju „šta ih ti prijavljuješ, šta on tebi smeta ako je te (orijentacije)... niti te maltretira, niti išta, a ti njega prijavljuješ i maltretiraš“. A ne da kaže: „Komšija me vređa, maltretira što sam gej“, a oni: „Ma šta, ti si ovo, ti si ono“. Znači da malo uđu u suštinu problema, da vide šta njima smeta, da vide da li oni nekog ugrožavaju, ili njih ugrožavaju. Ako su ugroženi od strane drugih ljudi, zašto mu ne pruže zaštitu, nevezano da li je isprebijan ili šta ja znam. (heteroseksualna osoba)

Mislim da postoje slučajevi gde policija sama odlučuje o tome kome treba da se pomogne a kome ne. [...] Sve ono što znam je na osnovu vesti, novinskih članaka i neki moji prijatelji su bili pretučeni. Pre svega se dešavalo da policija nije gonila ljude koji su odgovorni za napade. Mislim da često policija ne reaguje, ali to mislim na osnovu novinskih članaka, ne na osnovu svog iskustva. Kad se desi da pretuku dva pedera i dve lezbejke, njima je to možda čak i – Ura! (LGB osoba)

Na drugoj strani, uprkos izraženim negativnim stavovima prema homoseksualnosti i posledično homoseksualnim osobama koji se pripisuju zaposlenima u policiji, jedan deo ispitanika/ca navodi poboljšanja rada policije u segmentu koji se tiče zaštite LGB osoba. To poboljšanje se u prvom redu povezuje sa unapređenjem zakonskog okvira i većim pritiskom da se on poštuje. Zanimljivo je da to dosta češće navode homoseksualne osobe, kao i da one rad policije vide dosta diferenciranije. To nije neočekivano. S jedne strane, može se pretpostaviti da ga one više prate u ovom segmentu budući da je to za njih i lično važno. S druge strane, moguće je da percepcija poboljšanja dolazi i od polazne tačke u proceni i generalno niskih očekivanja od policije kada je u pitanju zaštita LGB osoba.

Pa mislim da ih sada štiti.... Pre su mogli da rade šta hoće, a sada ne mogu, imaju neki limit. Sada ne mogu da ih tuku kao što su pre radili. Mislim mogu, ali ne mogu svakoga. Sada je drugačiji zakon, moraju da se ponašaju prema svima isto. Ali mislim da oni generalno isto ne gledaju sve... ne znam... možda ima slučajeva, mada nisam čuo da su oni sad maltretirali nekog zato što je gej. U principu, ako ništa nisi zgrešio nema razloga da te neko dira, barem mene nisu do sad nikad. Ne znam da li su me 3 puta zaustavili da me legitimišu samo. Mislim da štite LGBT osobe kao i druge građane, za to su plaćeni. Da ne gledaju ko je šta, nego da jednostavno rade svoj posao, da zaštite nekog ako je napadnut, ako je ugrožen. Čak mislim da su sad efikasniji nego što su bili pre. Mislim da ti novi zakoni koji su doneti utiču dosta da oni svoj posao rade brže nego pre. Sad, verovatno zavisi i od njih, kako su raspoređeni (smeh), kao i svako drugi na poslu. (LGB osoba)

Mislim da bi ga tretirali kao svaku drugu žrtvu nasilja. Želim da verujem tako. Zato što, na kraju krajeva, koliko se policajaca potrudilo da zaštiti Paradu ovogodišnjju. Smatram da se tu u neku ruku stvar promenila. Da ljudi osećaju obavezu. Jednostavno, ustavna je obaveza da se zaštiti svaki građanin, makar on bio ne znam ni ja šta. (LGB osoba)

Mislim da se policija tu dosta kultivisala i da se to dosta promenilo. Pre nekih 10–15 godina to je bilo prilično grozno i da umesto da nas štite oni su nas tukli. To je bila jedna obrnuta priča. Nisu mene, ali znam ljude koji su doživljavali raznorazne stvari. Mislim da je sada policija afirmisana u jednom dobrom pravcu i mislim da se sa njima dosta radilo, da su LGBT organizacije radile sa njima i da je urodilo plodom. E sad, da postaviš ti svakog pandura ispred sebe i da ti iskreno kaže šta misli tome, on će verovatno da napljuje, ali dovoljno kultivisan i svestan svog posla i da mora da ga odradi. Inače nema te divljačke, slobodne volje, već se ponaša u skladu sa onim šta mu je rečeno. E sada, šta on misli nas ne zanima. Nama je bitno da nam zaštiti kožu i to je to... ja nemam iskustva sa policijom. Jedino iskustvo koje imam sa policijom je to što su me čuvali, što su čuvali ekipu ispred kluba, što su bili u maricama ispred i dežurali. To je to. (LGB osoba)

Po službenoj dužnosti [policajci, prim. M. S.] moraju [da ih štite, prim. M. S.]. Ali mislim, iz priče, ovako, kako poznajem policajce i njihove stavove i to, onda kada nisu u službi onda pričaju drugu priču, ovako moraju... (heteroseksualna osoba)

Sad i ako nisu oduševljeni, moraju da ih štite i da reaguju. Zato što im država i političari to naređuju. Možda policajci to ne odobravaju i negoduju, ali to nije važno ako rade svoj posao. Doneti su zakoni. Ako štite sve, treba da štite i gej osobe. Inače treba da budu otpušteni. Oni isto znaju to, pa je zato bolje oko toga nego ranije. (LGB osoba)

Pazi, daje se akcenat na tome da posao rade profesionalno. Što znači: nebitno je kog si ti pola ili opredeljenja, ti treba da uradiš svoj posao profesionalno, da uradiš kako zakon nalaže. Samim tim čim ne uradiš, da li je to heteroseksualac, da li je to homoseksualac, da li je to štagod, Rom, da li je stranac, Englez, nebitno je, znači ti moraš da ga uradiš onako kako zakon nalaže. Nezavršavanjem, neradnjom i nečinjenjem nečega, oni dolaze u problem. E onda naša, unutrašnja kontrola dolazi i češlja tu, pa se gleda da li je postupio po zakonu ili nije. I to je ono. E sad, kod pripadnika homoseksualne manjine, oni su ti gde je dat akcenat na njih, tačnije u tom smislu ako tu ne urade posao

kako treba, postoji bojazan da dođe do tužbe, to jest prijave nečinjenja tog nekog neprofesionalizma, pa onda bude sankcionisan. [...] Ja znam za nekog lika koji je u MUP-u koji je zadužen za kontakt sa LGBT populacijom. I sama ta pomisao da ti imaš čoveka u toj službi koja se bavi time, već ti daje dovoljno ohrabrenja da se neko bavi time... E, sad konkretno nije bilo pamfleta, nije bilo priče, predavanja o homoseksualnosti, da neko drži priču. Ali između nas kad krene priča, malo je opuštenija priča u odnosu na ranije. Drugačije se razmišlja. Profesionalniji su ljudi. Kao ono „Ma boli me uvo šta je, nebitno je, samo posao je bitan“. Ali to je činjenica više zato što se plaše tužbi i kontraefekta. (LGB osoba)

4.6. ZAPOŠLJAVANJE

U segmentu zapošljavanja položaj homoseksualnih osoba je posebno težak, jer je tu i najuočljivije volontarističko delovanje sistema, odnosno da gotovo sve zavisi od ličnog stava poslodavca. Pitanje dolaska do posla je posebno osetljivo, zbog toga što on predstavlja za najveći broj ljudi pitanje doslovnog preživljavanja. Ono što je zanimljivo je i da u odgovorima ispitanika/ca često ne postoji problematizacija prava poslodavca da nekog ne zaposli samo zato što je LGB osoba i da se sprovođenje zakona koji garantuju jednaka prava svim građanima i građankama vidi kao nešto „fakultativno“. S jedne strane, to može da bude posledica percepcije realne slabosti (ili nedostatka volje) države da obezbedi sprovođenje zakona u svim oblastima društvenog života; s druge, neshvatanja da je poštovanje zakona obaveza svih društvenih aktera (državnih i ne-državnih), pa tako i vlasnika privatnih firmi.

Generalno LGBT ljudi jesu u nepovoljnijem položaju pri zapošljavanju, sve zavisi koliko je njegova poslovna okolina homofobična i ako je njemu nadređen na određenom poslu homofobičan, naravno da će tu homofobiju da ispoljava kroz sam odnos u poslu. Niko sebe pri razgovoru za posao neće da deklarise, možda se ni ne postavlja to pitanje. To ne igra bitnu ulogu pri zapošljavanju sem ako neko baš možda po izgledu nije gej. To može da se odrazi na položaj, pogotovo transrodnim osobama. One najviše trpe tu vrstu diskriminacije zato što definitivno izgledaju tako da privlače pažnju. (LGB osoba)

Ako će da se javi za posao jedan homoseksualac, žena, devojka, muškarac, i isto potpuno isto reše test, mislim da će proći devojka ili momak koji su većinske orijentacije. Tako što nekako... mislim da je tako. (heteroseksualna osoba)

Ako je vlasnik... ako ne voli njih i ako su drugoga mišljenja, sigurno da će da ga odmah otkaći. To sigurno. (heteroseksualna osoba)

Ako poslodavac vidi i ima predrasude... Zavisi kakav je poslodavac i kako on gleda na te stvari. Zavisi od njegovog stava, ali od toga sve polazi. Nekome možda smeta a nekome ne smeta, zavisi od njegovog stava ali verujem da bi većini poslodavaca tako nešto zasmetalo, na prvi pogled, to što se fizički vidi. (heteroseksualna osoba)

Mislim i znam i od skoro jedan primer da je jedan dečko koji je homoseksualac išao, u stvari. sređeno mu je bilo preko prijateljice posao. Otišao je na posao i gazda je nazvao tu prijateljicu nazad: „Ja ne mogu da prihvatim. Ne želim u

svom preduzeću homoseksualca“ i to je to, a nije čak ni rekao da je to, nego je zaključio po izgledu, po ponašanju, po čemu već, tako da samo jedan primer za koji sam slučajno čula. Verovatno ih je mnogo. (LGB osoba)

Pa opet zavisi od toga poslodavca u kakvom je on mišljenju o toj populaciji. Ako je njegov stav pozitivan, verovatno će napredovati i primiće ga. Ako je u lošem odnosu prema toj populaciji, onda verovatno neće. (heteroseksualna osoba)

Na osnovu Zakona o radu ne bi trebalo da bude odbačen. Poslodavac nema to pravo da uradi, ali s obzirom da je ovo Srbija i da ovde svi rade na svoju ruku... uglavnom se sve dobija preko para i preko veze. Tako da mislim da bi neko ko se izjasni kao gej mogao lako biti odbijen i odbačen i mislim da niko ništa neće da uradi da to spreči... To je povezano, to je politika, poslodavac bi ostao netaknut. Poslodavci imaju veze sa političarima... zaštićeni su... imaju pare i veze, tako da njima nikad ništa ne fali. Tako i sa gej osobama... Tek za njih se niko ne bi mrdnuo prstom. (LGB osoba)

4.7. POSAO I NAPREDOVANJE NA POSLU

Za najveći deo ispitanika/ca bez obzira na seksualnu orijentaciju homoseksualnost je otežavajuća okolnost i za boravak i za napredovanje na poslu. Pored navođenja da to umnogome zavisi od slučaja do slučaja i od kolektiva do kolektiva, dominantna percepcija da bi osoba koja ne skriva svoju seksualnu orijentaciju bila u mnogo nepovoljnijem položaju od ostalih u odnosu prema nadređenima i kolegama.

Samim tim što nisu prihvaćeni automatski ne mogu nešto mnogo da napreduju. Ukoliko se nisu javno deklarirali da su to što jesu, napreduju. (heteroseksualna osoba)

Problem je u tome što ja tamo gde radim oni su otvoreno protiv toga: to je bolest, to treba da se tuče i tako neka verovanja... Pa ne znam. Ne znam sad, ako su ti što su... taj baš što je iznad mene, njemu ni iz džepa ni u džep, ali džabe ako neko pomisli da to ruši ugled firme, ili tako nešto, ili ako njemu neko kaže da to nije nešto što mi podržavamo kao firma, onda džabe on neće kad mu je rekao neko ko... E, sad ne znam stvarno, nisam se raspitivala kod njih u tom smeru... Al' ne znam, mislim sad, daleko od toga da mislim da su svi poslodavci takvi, jel onih koje apsolutno ne zanima, ima onih koji podržavaju, tako da ne može se generalno reći, al mislim da ima dosta ljudi kojima smeta, i potrudice se nekako da skloni te i takve ljude. (LGB osoba)

Pa sad to opet zavisi od posla, od okruženja, to je sve negde individualno. Od poslodavca do poslodavca i od njegovog stava. Kako posmatra sve to. [...] Ko je, ono, da kažemo, autovan, jednostavno nije baš prihvaćen. Barem ja govorim iz svog ličnog iskustva. Znači, tu konkretno gde ja radim mislim da nije baš toliko prihvaćeno... Sad opet to je sve individualno kako ljudi gledaju na njih. Neki nemaju taj negativan stav o njima, a neki imaju, postoje ljudi koji su prosto negde ravnodušni. Svejedno im je. (heteroseksualna osoba)

Pa, ne znam stvarno, ali mislim da ga ne bi unapređivali. Mislim da bi ga maltretirali na različite načine... možda bi ga naterali da sam ode... Zagorčavali bi mu život... ogovarali bi ga... možda bi ga stavili i na neko drugo radno mesto... Ne bi ga unapređivali. (LGB osoba)

Ako ga posao stimuliše, naravno da će više da se angažuje da napreduje. Jedino ako ga kolege ugnjetavaju, normalno da će doći u zapećak i da neće iskazati sve svoje. Ako imaš neki mobing, kako to zovu na poslu, da te neko non-stop kašira i da te vređa, normalno da neće niko napredovati. (heteroseksualna osoba)

S obzirom na to da je radno okruženje situacija gde najveći broj osoba nema prevelik uticaj na kreiranje kruga kolega/inica i saradnika/ca, utisak je da ono za homoseksualne osobe predstavlja izuzetno stresogenu sredinu. Čak i kada postoje naznake ili utisci da seksualna orijentacija ne bi bila prevelika prepreka radu i napredovanju na poslu ili su im čak poznati takvi slučajevi, LGB ispitanici/ce se uglavnom opredeljuju da (preventivno?) o njoj ne govore u strahu od eventualnog mobinga ili nekih drugih posledica.

Naravno, za mene poslodavci ne znaju, ali čini mi se da ne bih imao neki preveliki problem kada je reč o poslu, da... Verovatno sam nailazio na takve ljude, koji, iz njihovih priča i razgovora, mislim na poslodavce, da mi to ne bi pravilo prepreku kada bih se sutra recimo autovao u firmi direktoru, ili nekome iz rukovodstva. (LGB osoba)

Ako se zna da je homoseksualnog opredeljenja i ako je već tu zaposlen neko vreme, mislim da ne bi trebalo da bude nikakvih problema, sad sve to opet zavisi od organizacije i preduzeća. Ako je to normalna organizacija koja će da vrednuje njegov rad, onda hoće, a ako nije, nema veze kog je seksualnog opredeljenja, nego će opet neke druge stvari prevagnuti. (LGB osoba)

Ali isto tako smatram da ako je poslodavac donekle okej, da će on stvarno dozvoliti da osobi da napreduje bez obzira šta je i ko je, već da će mu biti bitno da obavlja posao u što boljem mogućem... (LGB osoba)

Pa to sad opet zavisi od kolektiva u kakvom je, od društva i sredine. Na primer, imam jednu poznanicu koja jako lepo napreduje, a znaju svi za nju da je homoseksualka. Verovatno i devojke lakše prihvataju nego muškarce, to u jednu ruku. S druge strane, ne bih znao da navedem koja je razlika u kolektivu, samo znam da su nju prihvatili i da ona jako, jako dobro napreduje i da jako brzo napreduje. Stvarno je inteligentna s druge strane, a to što je javno iskazala da je homoseksualka uopšte je ne sprečava u poslu, niti njene kolege imaju neke zamerke u vezi sa te strane. To je jedna pozitivna strana, da znam da je prihvaćena i da može da napreduje. Tako da opet sve zavisi od društva i od sredine i verovatno od posla, sad ne znam... (LGB osoba)

Možda bi mi u nekom momentu to postao otežavajući faktor, ko zna. Možda bi u nekom momentu to prevaglo, ako se... lupam... imaju čistku, pa sad jedan čovek da se skloni. Možda bi me zbog toga otpustili. Ne znam... moguće. Pričam nešto u šta ne mogu da budem sigurna. Ali tako mi se čini. Tako se osećam... (LGB osoba)

Konkretno imam prijatelja... Imam prijatelja koji radi u bezbedonosnoj informativnoj agenciji i koji tamo mora izrazito da pazi i da prosto... zvanično opet, zakonski, to ne bi smelo da bude prepreka i verovatno ne bi bila ali se plaši. Sad to iz njegovog iskustva pričam, svog okruženja kako će reagovati, kako će se njegove kolege ponašati prema njemu kada bi znali da je homoseksualac. I to je opet sredina koja u odnosu i na običnu ovu policiju, konkretno ta bezbedonosna služba je čini mi se... još više je tamo tih ljudi koji imaju konzervativnija neka mišljenja i stavove o homoseksualizmu. Tako da prosto, iz njegovog ličnog iskustva znam da kao službenik bezbedonosne informativne agencije mora jako da pazi i dosta da krije da je homoseksualac. Jer zvanično neće se desiti da on dobije otkaz zbog toga, pošto to ni zakon ne dozvoljava, ali će se verovatno napraviti atmosfera oko njega na poslu, da će posle on sam morati da ode. To su njegova strahovanja iz priče koje sad samo prenosim. Pa konkretno, pošto je reč o toj bezbedonosnoj službi, koja sticajem okolnosti ima dosta ljudi koji su nekog konzervativnijeg shvatanja, to bi se moglo opisati kao neka vrsta mobinga. S tim što, kada kažemo mobing, uvek prvo zamislimo da neko ko je poslodavac, ko je rukovodilac mobinguje svog zaposlenog, ali ovo bi bila neka vrsta mobinga kolega nad njim. Ne toliko zvanično nekog starešine, koji opet verovatno ne bi ni smeo zbog tih nekih zakonskih propisa da ga otvoreno mobinguje, ali bi to pretpostavljam bilo prepušteno ostalim njegovim najbližim kolegama. Da ga svakodnevno verovatno i isključuju iz svog društva, u smislu one svakodnevne komunikacije osim one službene, hladne, tako da verovatno bi išli da stvore tu atmosferu da neko ko je homoseksualac ne treba da radi u službi državne bezbednosti. (LGB osoba)

Zanimljivo je da se homoseksualna orijentacija navodi kao posebno otežavajuća okolnost za osobe koje su zaposlene u vojsci i policiji gde su neki od ispitanika/ca doveli to u vezu sa time što su to „muške“ oblasti gde se muškost vezuje za tradicionalne uloge i osobine koje se muškarcima pripisuju (uloga zaštitnika, čast i autoritet, upotreba nasilja, hipermaskulinitet).

Policija kao i vojska gde je poznato da dolazi do pojava homoseksualizma tokom služenja vojnog roka, ili nečega, ali opet mislim da je karakteristično za vojsku i policiju da ne bi mogli tako lako da napreduju i da ne bi imali tako čist put i da bi se to čak smatralo i za normalno... Zbog tog nekog obrasca autoriteta, nekog gledanja časti, odgovornosti, u tom smislu da bi bilo nedolično, da gej osobi ne priliči možda da nosi tu uniformu, da je to stav koji se vuče već dugo i prosto ne bi bio prihvaćen i prosto mislim da na tom polju neće biti prihvaćen još dugo. Može da nosi uniformu, ali ne može da napreduje i da bude heroj ili neko na visokoj poziciji. Može, ali imam osećaj da ljudi iz redova policije ili redova vojske ne bi imali preteranu želju da se hvale time da je neki homoseksualac, jasno deklarirani homoseksualac zaslužan za nešto posebno. (heteroseksualna osoba)

Pa ono „manje muško“, šta ja znam. Mislim da bi bio podvrgnut ruglu i podsmehu. (LGB osoba)

Ne verujem da bi tamo mogla uopšte da se autuje, u stvari sigurno ne, ali ako osoba nije autovana svakako bi mogla da napreduje. To je ne sprečava da dođe do nekog visokog položaja. Pa mislim da su svi policajci uglavnom homofobični i da generalno zbog toga u policiji to baš nije prihvaćeno kao što je to prihvaćeno, ne znam, u zdravstvu. U zdravstvu je prihvaćenije nego u policiji. Zbog toga osoba može da napreduje i ako je autovana i ako nije, ali će joj sigurno biti lakše ako se ne autuje. Po mom mišljenju policija je takva da su svi homofobičniji. Tu bi sam sebe više degradirao nego što bi uspeo bilo šta. (LGB osoba)

Mislim da je prvenstveno naše društvo mizogeno i da postoje slučajevi gde muškarac maltretira ženu višegodišnje u porodici i to je pogotovo prisutno u malim sredinama. Dešava se da se svi znaju i na primer žena pozove policiju, pojavi se policajac u njenoj kući koji zna njenog muža i kao – da dobro, nije to ništa, napio se ili već neki argument samo da se ne bi sprovela pravda, pravi korak. Mislim da su obično muškarci na strani muškaraca. Mislim da policajci gledaju na gej muškarce kao da su žene zapravo, mislim da je tu mizoginija u pitanju, iznad svega... (LGB osoba)

4.8. POLITIČKO DELOVANJE

Ono što je zanimljivo kod odgovora na pitanje o mogućnostima političkog delovanja homoseksualnih osoba je da su s jedne strane, ispitanici/ce gotovo u potpunosti političko delovanje poistovećivali sa delovanjem političkih stranaka, odnosom stranaka i aktivnih političara prema homoseksualnosti.³¹ Kod jednog broja ispitanika/ca i samo pitanje o homoseksualnom političaru koji ne bi skrivao svoju seksualnu orijentaciju je izazivalo smeh. I ovde u značajnoj meri postoji saglasnost da politika nije prijateljsko okruženje za homoseksualne osobe u slučaju da one ne kriju svoju seksualnu orijentaciju i da bi i sam čin *coming out*-a u javnom prostoru uticao na pad popularnosti stranke, kao i na političku karijeru homoseksualne osobe. U tome se dominantno i vide razlozi „nevidljivosti“ homoseksualnih osoba u političkim strankama, kao i odsustvo većeg zalaganja stranaka za prava LGBT osoba.

Mislim da oni ne bi imali glasačkog tela ili bi ostali bez glasača. Tako da njihovo delovanje može samo da se svede na prazne priče, jer opet svi političari zavise od glasača. E sad, verovatno bi imao podršku gej populacije i manjine u zemlji koja gleda na to kao prihvatljivo, ali to ne bi bilo dovoljno, tako da mislim da njihova uloga ne bi bila nešto preterana. Ne gleda se uopšte ko je kakav, kakve kvalitete ima, nego se gleda to da li je homoseksualac ili nije. Da dođe neko iz strane neke države sa milionima evra da uloži kod nas, mislim da bi naši rekli: „ne, zato što si homoseksualac“. A generalno političke stranke koje se zalažu za to u manjini su sad. I ne znam, mislim da je par njih to prihvatilo... A od većih stranaka nisu prihvatili, a ove što su na vlasti su prečutno kao prihvatile, a u suštini njihovo mišljenje je drugačije ali su prihvatile da bi se održale na vlasti. (LGB osoba)

Mislim da tu postoji problem, ali da nije to toliko transparentno, ali svakako da postoji. Postoji. Ne mislim da ih nema [među političarima, prim M. S.]. Mislim da ih tu itekako ima, samo što nisu autovani, da, da. Da zastupaju interese [gej ljudi, prim M. S.] i da su autovani mislim da bi itekako postojala diskriminacija među njima u toj materiji. Sigurno ne bi [više mogli da deluju politički prim. M. S.]. Mislim, možda to opet ne bi bilo toliko transparentno, ali sigurno da bi to postojalo, da bi tu već postojao problem, u tom smislu. (heteroseksualna osoba)

Nisam za to da se politički eksponiraju, ali nemam ništa protiv da budu političari i da se bave time. Da li ih ima u politici, ima ih sigurno. Glasala bi za njega, interesuje me njegova politička opredeljenost. (heteroseksualna osoba)

31. Od četrdeset četvoro učesnika/ca istraživanja samo je njih troje Prajd prepoznalo kao oblik političkog delovanja.

Pa mislim da jesu, jer ih ja... mada ja ne znam koliko ih ima, ali ja da ih ovako nešto negde da ih forsiraju, ili da sam ih primetila... Ne možeš da znaš ko je u politici gej ili nije gej dok se sam ne deklarise ovako. 99% su muškarci u politici, ali sada kakvog su opredeljenja... Ja ih nigde u politici nisam videla... jer opet niko se ne deklarise. (heteroseksualna osoba)

Ako im je stalo da se bave politikom, onda i oni znaju da bi ih to sprečilo. Čak mislim da bi i toj partiji odnelo glasove. A onda ništa od karijere. Tako da i oni neće da kažu otvoreno. Oni se kao i svi drugi političari umiljavaju glasačima. (LGB osoba)

Mislim da bi mu rejting generalno pao u većini slučajeva, ali do određenog broja ljudi, kao i kod svakog političara, donose bodeve, kod jedne vrste populacije donosi, kod druge ne donosi. Tako i kod njih. U većini slučajeva bi potonuo, ali kod nekog manjeg broja ljudi bi dobio podršku. Mislim na LGBT populaciju. Naravno, više bi potonuo. (heteroseksualna osoba)

Na drugoj strani, i ovde neki od učesnika/ca istraživanja vide pomake koje povezuju s jedne strane, sa ideološkom usmerenošću nekih stranaka kao liberalnijom (ili željom da se tako predstavi); s druge strane, sa pretpostavkom da bi zalaganje za prava LGBT osoba dugoročno moglo da donese glasove onih koji u ih društvu podržavaju (posebno, LGBT populacije).

Pa znam da u Čedinom LDP-u ima dosta pripadnika LGBT populacije koji imaju neko svoje krilo delovanja i ta stranka jasno stoji iza stavova podržavanja LGBT populacije. Znam u SPS-u da ima čak i članova glavnog odbora koji su deklarirani homoseksualci i gde se njihovo postavljanje za članove glavnog odbora tumačilo tim stavom stranke da uvažava homoseksualnu zajednicu i da im daje na značaju, da ih prosto integrišu u društvo. Znam za pokret Radulovića i imam dosta kolega i poznanika nekih koji su i u stranci i za koje znam da su gej i neki mali krug ljudi koji je poprilično aktivan u tim aktivnostima pored tog klasičnog političkog delovanja. Njih vidim najviše u nekom aktivizmu od oko ovih konkretnih događaja kao što je Parada ponosa, do nekih samostalnih radionica i pokušaja nekih predavanja i edukacije te baš nenastavne, vandržavne, vanstitucionalne. (heteroseksualna osoba)

Nisam čuo da se neko javno izjasnio da je gej u politici. Nisam čuo. Kažem, slabo pratim politiku i ne znam kakvi su njihovi stavovi zapravo. Ja ipak mislim da imaju prećih stvari kojim će se baviti osim gej populacijom, njima su neke druge stvari važnije – kako će da zarade što više para, a ne sad da se bave nečijim životom i ljudima koji su ugroženi. Trebalo bi da se bave, e sad, što se ne bave ne znam. Možda bi imali manje glasova, a sa druge strane možda bi dobili više glasova, jer smatram da ima dosta ljudi u LGBT populaciji i neki ljudi bi to prihvatili, drugi ne. Više ima ljudi koji ne bi prihvatili, ali mislim na kraju da bi i oni prihvatili, kao i sve drugo što izađe novo. (LGB osoba)

Sudeći po tome da je Boris Milićević podpredsednik SPS-a ili već ne znam koje mu je tačno zvanje, mislim da LGBT ljudi imaju šansu u politici. To je jedan slučaj koji pokazuje da je to ostvarljivo, ili je možda njemu čak išlo u prilog to što je pripadnik LGBT populacije, zato što se bavi tim pitanjima. Mislim da je to korisno za nekog ko hoće da se bavi politikom jer je u dodiru sa tom problematikom.

[Ako ne želi da se baviš direktno pitanjem LGBT prava, nego je politički aktivan u nekoj drugoj oblasti, prim. M. S.] ***opet se vraćamo na to pitanje koliko je njegova pripadnost vidljiva, isto kao što smo pričali...*** [Ako je outovan, prim. M. S.] ***zavisi, može da ima problem, a i ne mora, sve zavisi sa kakvim ljudima dolazi u kontakt. Ne mogu da generalizujem.*** (LGB osoba)

Kod nas je mnogo nezahvalno time se baviti jer kod nas su stranke nažalost udruženja, interesna udruženja i malo ko je tu zbog neke ideologije, ali recimo postoje stranke koje da kažemo zvanično propagiraju neke građanske slobode, ljudske slobode, koje se više zalažu od toga, ne samo u formalnom smislu. Naravno, nijedna stranka neće reći protiv smo ljudskih sloboda, ali one koje se iskrenije zalažu za to, koje su okrenute toj nekoj ideji demokratije, proevropski orijentisane da malo banalizujem izraz, da su otvorenije prema homoseksualcima nego... Koje su to stranke? Pa recimo, očekivano Liberalna demokratska partija. Što je čudno i SPS ima čak i neke funkcionere, doduše na nižim rangovima koji su otvoreno gej, mada mislim da je to više iz nekog interesa, da bi se privukli glasovi. Ali u principu kad razmislim, dosta je mali broj stranaka koje su spremne da na primer kandiduju nekoga za narodnog poslanika, ako će ta osoba otvoreno, ne da priča o tome, nego prosto da ne krije svoje seksualno opredeljenje. Mislim da pre svega zbog tog utiska javnosti, odnosno glasačkog tela, malo koja stranka bi bila spremna na to, ali u nekim nižim organima stranke, ili na nekom nižem nivou rada stranke, običan politički aktivista u strankama koje su prodemokratski orijentisane ima veće šanske da može slobodno da govori o svom seksualnom opredeljenju. Mada je to sad „prodemokratski orijentisane“ malo nezahvalno reći, pošto imamo i stranke koje su formalno prodemokratski orijentisane, a u suštini u svojoj ideologiji duboko ukorenjene nacionalističke. Ono što sam malo pre pomenuo, SPS. Ne znam da li ima još negde funkcionera ili je imalo ko je otvoreno gej aktivista, ali sad čisto sumnjam da je predsednik SPS-a neko ko se iskreno zalaže za gej prava, ali je izračunao da će mu to doneti možda određeni broj glasova, pa mu se to učinilo zgodnim. (LGB osoba)

Pa jesu, zato što sama politika države jeste protiv gej populacije. To jest većina stranaka jeste protiv gej populacije. Ali se to unazad kao... pokušava menjati, i kao da postoji neka veća otvorenost. Zato što su stranke shvatile da gube svoje glasače ako su previše protiv gej populacije, pošto su shvatile da, podržavali je ili ne, gej populacija će da postoji... gej osobe koje glasaju za njih. Smatraju da ako budu previše strogi, odnosno negativni prema LGBT populaciji da će ih izgubiti. I da nisu direktno kao za gej populaciju, zato što bi odbili strejt glasače. (LGB osoba)

4.8.1 ODNOS PREMA PARADI PONOSA

Ono što je zanimljivo kada je u pitanju političko delovanje je da je s jedne strane, Prajd njegov najvidljiviji oblik i prva asocijacija na homoseksualne osobe kod značajnog dela (posebno heteroseksualnih) ispitanika/ca; s druge strane, najveći deo učesnika/ca istraživanja bez obzira na seksualnu orijentaciju ne prepoznaje ga kao takvo. Odnos prema Prajdu je mesto i najveće polarizacije u mišljenjima. Čini se da on u ovom trenutku umnogome predstavlja simbol mogućnosti i ograničenja za prihvatanje homoseksualnih osoba. To nije neočekivano s obzirom na to da Prajd postojanje homoseksualnih osoba kao grupe čini najvidljivijim, kao i da najviše dovodi (eksplicitno ili implicitno) ustanovljenu pretpostavku o homoseksualnosti kao nečemu što treba skrivati (i zahtev da se to i radi). Često se zahtev da se homoseksualnost skriva racionalizuje svođenjem Prajda na oblik aktivističkog delovanja za poboljšanje društvenog položaja homoseksualnih osoba na pitanje i načine ispunjavanja seksualnih potreba.

Ljudi vole ne znam... animal seks, i svašta vole, znači to je prosto njihova stvar, isto tako i homoseksualizam. Ja u okviru svog života, svoje kuće radim šta ja hoću. I to je moja stvar, stvar mog okruženja, mojih prijatelja, rodbine ili već čega, tako da to ne treba vas uopšte da interesuje, vas kao pojedinca, vas kao moje okruženje, kao državu, znači ja nikog ne ugrožavam, prosto ne razumem paradu iz tog ugla, znači vi možete da spavate s kim hoćete, da živite s kim hoćete, da vodite svoj život. Ne, ako ja nemam potrebu kao heteroseksualac, znači ok vi ste homoseksualac, ja sam heteroseksualac, vi ne vi kao ti, nego prosto govorim kao ako ja nemam potrebu, ako ja nemam kako bih sad rekla neka, homoseksualci traže neka prava, kakva prava ne razumem, pravo je tvoje da radiš šta hoćeš u okviru tvog života, zašto bi ti paradirao sa time, zašto sad javno izlazio sa time, zašto ti, ne shvatam poentu toga, mislim, ok neka bude gej parada i neka bude heteroparada pa ćemo, eto ne znam ova politička stranka pravi miting, ona pravi miting, pa sad malo izlaze homoseksualci na ulicu sa svojim stavovima, pa evo sad heteroseksualci, evo sad malo svingteri, znači prosto u tom smislu to je samo seksualno opredelenje, znači ne vidim uopšte zašto je čitava fama, čitav taj kaos, zašto i mislim da homoseksualci malo greše... (heteroseksualna osoba)

Mislim da je pomalo nepotrebna jer nema potrebe da se toliko... ako neko hoće već toliko da se bori za svoja prava ne mora da se toliko izlaže javnosti, da se šeta. Onda bi značilo da bi i, lupam, pedofili trebalo da šetaju po gradu na primer zbog toga. I oni se bore za neka svoja prava verovatno. I oni vole decu, pa zbog toga. (LGB osoba)

Pričam o Prajdu koji treba da se održi u našoj zemlji. O onim pričama koje se prave i razvijaju po Evropi i svetu, koje su prešle sve norme nekog ponašanja, to ne želim nikad da se desi u Srbiji... U smislu golih dupeta, kaiša, kože, ispadnutih polnih organa i snošaja na javnim mestima. To nikad ne želim da se desi u ovoj mojoj zemlji. To mi je odvratno i to mi je nekulturno, necivilizovano ponašanje. To ne treba da se eksponira. Govorim o organizaciji tih masovnih propagiranja homoseksualnosti. Pravi jako ružnu sliku o homoseksualcima. Da su nastrani. I smatram da ima dosta nastranosti na tim relacijama. Ne smatram, nego znam. Pa stvari kada je u pitanju seks koje nikada nisam poželo da gledam, kamoli da učestvujem u takvim stvarima. Jednostavno mislim da je veza između dva istopolna bića da se puno razlikuje između

dva hetero bića. Neka rade oni u svom prostoru sve što im se radi, a to ne treba drugi da vide. (LGB osoba)

A to što radim sa svojom ženom je intima, ne paradiram time. Jednostavno, šta da mi sad paradiramo, ponosni smo? Što da stvaraju sebi probleme, da provociraju, što da brkaju ljudima u oči, da ih neko vređa ili ne daj Bože, bije. To je privatna stvar. Ni ja ne pričam šta radim sa svojom ženom. (heteroseksualna osoba)

Na taj način se Prajd kao forma aktivističkog i političkog delovanja delegitimizuje, a zahtev za jednakošću i poboljšanjem položaja homoseksualnih osoba se preoblikuje u egzibicionizam, „promovisanje homoseksualnosti“ i/ili provokaciju.

Da propagiraju da, da propagiraju sebe, svoju orijentaciju. Da skrenu pažnju na to, da možda privuku što više dece koja to gledaju. Jer, opet kažem, deca upijaju sve. Nekom detetu će da bude zanimljivo da to proba, što da ne. Deca vole šarene boje, nemam pojma. Kod njih, čini mi se, uvek nešto šareno neki baloni, veselo... Odrasle osobe imaju svoj stav, deca nemaju, tek treba da ga izgrade negde i onda ona sve slušaju, kao kod kuće kad slušaju: alkohol je katastrofa, ali ako u kući neko pije onda je alkohol prihvatljiv. Znači od svega toga zavisi da li će dete do prihvati to ili ne, dete sve gleda, pa sad da li dođe u iskušenje da proba to je sad pitanje. (heteroseksualna osoba)

Ne znam, da li prosto hoće da se dopadnu drugim ljudima ili hoće da privuku da svi pređu na njihovu stranu, ne znam. Svako vuče na svoju stranu, pa pretpostavljam da bi voleli da privuku većinu. Pošto to svi smatraju kao nešto normalno, nešto što je OK. Ja to ne mogu, iskreno. (heteroseksualna osoba)

Nanose gnev iz razloga jer sam često prisutan razmišljanjima „stani, a što oni paradiraju?“ Što ne paradiraju drugi neki? Roditelji, ne znam, ovi-oni. Hetero? Jel' ima neka hetero parada? Ali ja kažem često sam prisutan gde su mišljenja takva. To je sad problem. Većina je čak i rekla „boli me uvo šta su oni i šta rade u krevetu, ali što moraju da mi mašu pred nosom?“ (LGB osoba)

U samoj osnovi takve postavke je kontradikcija koju je teško prevazići: poboljšanje društvenog položaja homoseksualnih osoba u pravcu veće jednakosti moguće je ukoliko one prihvate stigmatu devijantnosti, svoje mesto u društvenoj hijerarhiji i postojeća ograničenja. Istovremeno, Prajd se uspostavlja kao potenciranje koje je kontraproduktivno i iritantno.

A prihvaćenost bukvalno vidim u nekoj neutralnosti, prosto se prihvati da je neko LGBT i da je to njegova stvar i da je to potpuno normalno u smislu da ne ugrožava nikoga oko sebe i tako se i ostavi po strani. Baš zato i stičem taj utisak da je takva situacija generalno u zemlji ali da se stalno Paradom koja je tako karakteristična da se naglašava da nije, nije... i još se traži nekako stalno više, više, više, što po meni nekako ne ide jedno s drugim. (heteroseksualna osoba)

Na način na koji (se) oni eksponiraju nisu jer previše skreću pažnju na sebe, nepotrebno. Jer u suštini da ljudi vide dvoje istog pola kako se drže za ruke, ljudi to i vide i ne vide, ali kada neko potencira na tome apsolutno ljudi odmah imaju neku barijeru prirodnu, čim se nešto previše potencira i previše se nešto ističe. Naš narod je takav, da jednostavno pruža otpor prema nečemu što mu se naglasi. (heteroseksualna osoba)

Ti to ne možeš da iskoreniš, ali 'ajde drži ga tamo negde. Ne mora sad to tol'ko javno da ide. Ne moraš sad da

se ideš ulicom i sad „ej, ja sam gej“, sad ću da se cmačem, da se ljubim, da se šetkam zaštićen kao beli medved i sad mi ti ništa ne možeš, ja sam gej. Mislim, ja te i ne diram. Ali idi samo negde, ne moraš sada tol'ko javno da ideš i svuda naglašavaš da si gej. (heteroseksualna osoba)

Ja mislim da je to moglo da se obavi na drugom mestu i da prođe ta Parada ponosa i ko želi da prisustvuje tome neka prisustvuje bez ikakve buke i policije. Ne mogu da odredim lokaciju, ali mislim da nema potrebe centrom grada da se kreće. Očigledno stvara iritaciju populacije, ali mislim da se time gubi efekat. (heteroseksualna osoba)

Sa Prajdom ne znam koliko mogu da postignu pošto mislim da ljude ta vrsta eksponiranja iritira. Ne znam zašto, takav mi je utisak iz okoline. Mislim da Prajdom ne mogu ništa da postignu. (heteroseksualna osoba)

Pa jednostavno svako ima pravo na na svoj izbor, a da li je to stvar odgoja u kući ili da li je neko bolestan ili nešto... Ja iskreno ne mogu sada da kažem da li podržavam ili ne podržavam, meni je to OK, jedino mi smeta taj Prajd. Pa smeta mi zato što se na primer ja sad navijam za Crvenu zvezdu i moram da idem non-stop u crveno belo obučena, da se deklarišem ja sam Delija, ja samo ovo ili ono, smatram da to nije način da se privuče neka pažnja... Pa, eksponiranje to u javnosti... Mislim da proizvodi još goru situaciju, ljudi još više mrze osobe takve orijentacije. (heteroseksualna osoba)

Nakon „potenciranja homoseksualnosti“ naredni korak kod nekih ispitanika/ca je opravdanje nasilja kao svojevrzne reakcije na provokaciju.

Okupe se i onda im je kriv đavo, pošto se okupili i, ne znam, izbila je tuča jer su se navijači skupili, ovi skupili. Mislim, provociraju ih i onda provociraju grupe ljudi koji su ekstremno protiv njih da se i oni okupe, pa onda hajde da se obračunamo i stvaraju potpuno nepotreban haos u gradovima. Jer kako oni žele da izađu, tako se i navijači skupe koji takođe žele da im pokažu da nisu u pravu i naprave potpuni haos. (heteroseksualna osoba)

To što se dešava nasilje, pa onda se očekuje od države da reaguje, mislim da se nameće samoj državi i samoj populaciji lošim ili neplodnim delovanjem organizatora, recimo. Pošto u tim slučajevima dolazi onda, ne znam, do povorke porodice, podrške porodici, pa svađe, prepucavanja itd. Mislim da prosto taj vid aktivnosti prebacuje problem na državu i stvara nepotrebno pritisak i prouzrokuje incidente možda tim napadnim manifestovanjem. (heteroseksualna osoba)

Pa mislim da nismo spremni za to, mislim da država to još uvek ne treba da podržava, zato što većina kaže 'Ne'. U problemu je manjina, u problemu je ta populacija koja tako razmišlja. Da svesno hrli u nešto, znajući da će imati problem. (heteroseksualna osoba)

Ako izađes go da paradiraš ulicom, naravno da će svi da te gledaju i da se pitaju zašto ti to radiš. Komentarišaće, i tu kreće lavina, baciš grudvu i to se skuplja, skuplja. Pitanje je vremena kad će da te gađa. Da oni

krenu, neka ih. Da li je to bolest ili nije, to nije moje da pričam. Mislim da je njihovo ponašanje devijantno. Izlazi, pij kafu, večeraj, šetaj, spavajte zajedno, eto ne mora niko da vidi. Nemoj da potenciras pažnju na sebe, da „brkaš“ nekom u oči i vičeš „evo me“. (heteroseksualna osoba)

Na drugoj strani, u osnovi odgovora ispitanika/ca koji Prajd vide kao legitimnu formu aktivističkog delovanja za unapređenje društvenog položaja homoseksualnih osoba je uglavnom diskurs ljudskih prava. Čak i kada se problematizuju pojedini aspekti organizovanja dosadašnjih parada ponosa ili njihovi efekti, to delovanje se interpretira u ključu legitimne političke borbe za postizanje društvene jednakosti LGB i heteroseksualnih osoba.

Tu najnegativnije ljudi reaguju. Zato što tada... dok se ona [Parada ponosa, prim. M. S.] organizuje, svi pričaju samo o tome... „Evo, pederi, ’oće da nam ovde paradiraju“. Mnogo je napeta onda situacija. Stvara se takva neka atmosfera... čudna... kao... To svi doživljavaju kao da je to neka provokacija. I svi onda pričaju „Šta će da paradiraju kad imaju sva prava?“. A oni nemaju ni ono pravo što vole bicikle ili ovi što trče maraton“. (heteroseksualna osoba)

Mislim da samo traže svoju slobodu i svoja prava, da mogu slobodno da šetaju ulicama, da mogu lako i bez diskriminacije da se zaposle, da budu prihvaćeni od strane društva, kad hodaju ulicom ne čuju uzvike drugih ljudi. I da mogu da ostvare pravo na brakove i usvoje decu, jer mislim da svako ima pravo da osnuje porodicu. Pa, ne znam... Uglavnom, to je to. Sloboda i sloboda izražavanja. (LGB osoba)

Zato što, ako uzmemo Prajd za primer, većina ljudi smatra da pederi nemaju pametnija posla nego da paradiraju i da nabijaju na nos kako je okej, dok uopšte ne shvataju čemu stvarno služi prajd... Možda treba nešto menjati, drugačije prikazati paradu... Ja sam definitivno za paradu. Sada trenutno ne vidim šta bi se moglo menjati, ali na neki drugačiji način približiti. Nekako da im se pojasni za šta Parada služi. Pošto svi oni znaju šta je prajd i sve to, ali ne znaju za šta se bori i što je potrebna. Ni sami pripadnici LGBT populacije ne znaju šta znači prajd, pošto se svi uhvate za „A, ne treba meni prajd da bih se držao sa dečkom ili devojkom u javnosti za ruke“. Dok ja smatram da prajd nije borba za držanje za ruke, nego da tu postoji mnogo dublja neka, ne mogu reći politička potreba, nego da se nešto politički, zakonski menja što se tiče LGBT populacije. Mislim da postoje neki dublji problemi od držanja za ruke, kao što su... ako su dve osobe u vezi, onda ova druga ne može ništa da sazna u bolnici jer nije priznata kao porodica i zbog toga. Daleko od toga da sloboda nije bitna. Jeste, ali isključivo držanje za ruke nije sloboda za mene. (LGB osoba)

I taj Prajd, svake godine se makar priča o tome. Mislim da je on najviše doprineo, koliko je doneo negativnih toliko je doneo i pozitivnih stvari. Mislim da je na kraju više doneo pozitivnih. Sam naziv mislim da je pogrešan – Parada ponosa, to ljudima baš bode oči, oni sad gledaju na to bukvalno – kao kakva parada? Šta oni imaju da paradiraju, ili – kakav ponos? Čime se oni ponose? Kao oni nisu normalni i sad se ponose svojom nenormalnošću... Mislim da je sam naziv pogrešan totalno i da je on izazvao te negativne efekte. Druga stvar, zato što treba toliko policijsko obezbeđenje, tu se troše pare, pare su potrebnije za neke druge stvari, to isto ljudima bode oči, kao eto mi [homoseksualne osobe, prim. M.

S.] trošimo narodu pare. Pozitivno je to što se svake godine barem priča o tome da eto postoje pripadnici LGBT populacije koji nešto hoće, hoće neka svoja prava, hoće da imaju ista prava kao i svi ostali ljudi. Pa se onda razmišlja na tu temu, pa se i razgovara na tu temu, to je već samo po sebi pozitivno. Svake godine se pravi korak unapred. Suočavanje ljudi sa tom problematikom. (LGB osoba)

Možda ta njihova neshvatljivost, pa im je to verovatno prilika da se kaže „ej i mi postojimo“ ili „imate loše mišljenje o nama, pa bar taj jedan dan ispoštujte nas...“ „Bar da se ljudi okrenu prema nama, valjda smo i mi deo tog sveta“. Valjda im je to da se bar pokažu da ne žive u toj tajnosti, da nisu ono, k'o 48' što bi se reklo... Onda ovi idu pravoslavci osveštavaju put... To mi je baš parada pardina. Totalno bez veze. I oni su od krvi i mesa kada ih zasečeš. Nemaju zelenu krv... To mi malo smeta. Pusti ljude neka žive! Oni kada bi ih pustili, kada bi se normalno deklarirali, mislim da ni ta Parada im ne bi bila potrebna i da bi se oni prosto utopili u masu, niko njih ne bi primetio. Ljudi žive svoj život. Šta im smeta taj dan? Ta nedelja? Mirno ljudi, deca prošetaju kao što i svi, što bi se reklo. (heteroseksualna osoba)

Zato što mora da postoji neki vid borbe i smatram da je to isto kao kada osobe koje ne dobijaju plate izađu i protestuju, odnosno štrajkuju. I da se dokaže državi da bez obzira koliko god ona pokušava da učutka LGBT populaciju da treba da shvate bez obzira na njihove napore, mi ćemo i dalje postojati kao što smo postojali i postojaćemo. Došla su vremena kada su ljudi shvatili da ne vredi da lažu sebe i društvo da su neko što nisu, već su skupili hrabrosti da budu svoji bez obzira na reagovanje društva... Ne baš bukvalan bunt kao bunt, ali može da se smatra ako bunt prema državi, na način na koji se država ophodi prema LGBT populaciji, odnosno iskazivanje nezadovoljstva. (LGB osoba)

Kod ispitanika/ca koji polaze od jednakosti LGB i homoseksualnih osoba kao legitimnog cilja, odgovori se diferenciraju prvenstveno oko dilema vezanih za efekte dosadašnjih parada ponosa i potrebe za promišljanjem o pristupu čiji bi učinak u ovom momentu bio veći.

Pa, ne utiče nešto mnogo. Oni pred paradu ovaj put je bila nedelju dana, kako je bilo ovaj put. Pričalo se o tome hoće li biti, ili neće biti, hoće biti, neće biti... nije bilo ništa o tome šta i kako muči tu populaciju, da se da neki film na televiziji, bilo da je nešto... neka ispovest, neki dokumentarni film u vezi toga. Da se bar nešto negde... verovatno da je to bilo sigurno na fakultetima, univerzitetima razgovori su bili sigurno, ali nešto možda što bi šira javnost malo čula, saznala, neko, ne znam... možda neka tribina, nemam ja pojma, možda neki razgovor. Smatram da nedelja što je bila, to je razgovor u vezi toga i da se posle toga utištalo sve, da se posle nije toliko ni razgovaralo. Bila je Parada, dobro je prošla, i to je bilo posle zatišje. Pa do sledeće. (heteroseksualna osoba)

Opet mi prvo na pamet pada Prajd. Koliko Prajd pomaže i da li pomaže i tako dalje. Ne bih rekla da ne pomaže, ne bih ni rekla da krucijalno pomaže. Negde sam da vagam, između toga sam. Ni na nebu, ni na zemlji. Jasno je da je

potreban, ali nisam sigurna koliko suštinski menja stvari. Sigurna sam da suštinski ne menja ništa u glavama ljudi. Može samo da pogorša situaciju. Još uvek smo u tom stanju. Većinu samo iritira. Samo mi Prajd pada na pamet kao neko konkretno dešavanje. Nisam upućena šta se dešava još. Koja su još dešavanja i akcije pa da mogu da kažem. Suštinski Prajd ne menja ništa. Vraćamo se na onaj momenat da šetnja kroz grad i bojkota ljudi koji žive u gradu, poslednji Prajd je bio tipičan primer bojkota. Grupa ljudi ljudi je prošetala od tačke A do tačke B i to je bio Prajd. Super, nije bilo žrtava i srećni smo zbog toga, to je bio napredak. Ali nisam sigurna da se posle išta promenilo. Šta je posle bilo bolje? Ja nisam osetila na svojoj koži ni gore ni bolje. Ali trebalo bi da budu bolje. Nekako mi se čini da stvari ostaju iste nakon tog Prajda. Ne idu nazad, ali ne idu ni napred. Možda ja grešim. Možda i ne vidim dobro ili nisam doživela Prajd na dobar način. (LGB osoba)

Šta znači parada? Šta, da dokažemo nekome da smo prisutni? Pa okej, pokazaćemo na neki drugi način. Nisam neki ono... I jesam pristalica i nisam pristalica. Kad smo već kod parade, da se malo zakačim na tu temu: znam priče iz inostranstva. Njima parada donosi prihod. Oni naprave feštu od toga. Oni naprave događaj, oni imaju zaradu. Grad profitira, svi... Ali ne možeš ti to u Srbiji gde smo mi toliko godina bili pod Turcima i gde ima drugačija razmišljanja. Sad ti hoćeš nekome da nametneš nešto što neko ne želi. Okej, ne želiš, nećemo paradu. Ajmo neki drugi način. Ajde da im čušnemo knjigu, ajde da im čušnemo pamflete, ajde da im čušnemo neke priredbe, neke pozorišne predstave, bioskope. Hajde da uradimo to. Kada si u bioskopu video neki gej film? (LGB osoba)

Pa tu vidim vrlo mali pomak na bolje, neznatan, ali rekla sam da je Parada ponosa nepotrebna jer sasvim lepo može da se sve to promeni na bolje time što će NVO istupati kroz javnost, kroz emisije, kroz edukacije, kroz delovanje u školama, a Parada je nešto što ispada kao neko javno bojište da se skupe ovi koji ih mrze i koji ih nešto brane i da se tu nešto desi, da se sukobe, tako da mislim da se od toga ništa ne dobija. Ali generalno mislim da to što NVO deluju i neki poznati istupaju, autuju se, mislim da dosta može pozitivno da utiče i više nego Parada. (LGB osoba)

Utišak je da kod homoseksualnih osoba pitanje odlaska na Prajd i dalje oblikuje prvenstveno pitanje bezbednosti. Ono se pojavljuje ne samo u obliku fizičke bezbednosti na samom događaju, već i kroz strah od mogućih posledica u sredini u kojoj žive ukoliko tamo budu viđeni/e i prepoznati/te kao homoseksualne osobe.

Mislim, svaka čast i ja podržavam, ali ja se ne bih usudila da idem na Prajd. Sviđa mi se što imam posao (smeh). Ne znam koliko su ti iznad [poslodavci, direktori, prim. M. S.] ... koliko bi prihvatili tako nešto. Svaka čast tim ljudima koji se okupe tamo. Ja mislim da je to super... Sve je to super, samo se ja ne bih usudila. (LGB osoba)

Išao bih, ali se bojim. Pomalo nasilja, ali jednostavno živim u relativno maloj sredini, bez obzira što meni bitne i bliske osobe za mene znaju, nisam baš siguran da sam spreman da se autujem pred celim svetom. (LGB osoba)

Íci ću na Prajd kad nas ne bude obezbeđivala u tolikoj meri policija, kao što je bilo do sad. Tek tad će mi to imati smisla. Drugi razlog je što se plašim nasilja... Čekam da se promeni čitava atmosfera oko Prajda, da to bude ljudima malo prihvatljivije i normalnije. (LGB osoba)

Zanimljivo je da jedan deo ispitanika/ca, bez obzira na svoj generalni stav prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama, organizovanje Parade ponosa vidi kao s jedne strane, posledicu pritiska „sa Zapada“ na državu da se ona organizuje, s druge, omogućavanje njenog održavanja kao posledicu formalnog ispunjavanja tog zahteva same države bez istinske spremnosti da se položaj LGB osoba zaista unapređuje.

Šta se desilo prošle godine pa je Parada dozvoljena? E, pa tu je neko očigledno sa Zapada pritisnuo priču. Jednostavno postoji pritisak sa Zapada. Srbija je zadnjih 20 godina imala pritisak sa Zapada i nije joj potreban više. Srbija treba da funkcioniše samostalno kao i svaka druga suverena država u Evropi i svetu. Ali nažalost mi nismo trenutno u takvoj situaciji. (heteroseksualna osoba)

Zašto se ta gej parada nije promovisala pre 20 godina? Jel možemo da se složimo sa time da nije bilo promocije? I pre 20 god smo veoma loše živeli i imali smo neke probleme. Nije jasno zbog čega najedanput. Mislim da je i pre 20 god gej populacija postojala u Srbiji, ali nije bilo te... Sve to izgleda uslljeno najedanput, nametnutno od strane Zapada sa nekim ciljem, pretpostavljam. E sad, treba otkriti koji je cilj. Oni to neće nikad otkriti, ovi koji postavljaju svoje vojnike, da kažem, ajde nazovimo ih „vojnike“, LGBT populaciju. Danas. Sutra će neko drugi biti izmanipulisan na neki način. To je klasična manipulacija. (heteroseksualna osoba)

Ma, ove dve godine se i Prajd održava zato što je negde tamo neko stis'o, pa je rekao: „Ma, ima da izlazite, nećete da dobijete ni dnevnicе, ali ima da sedite na ulici, jer moramo da se dodvoravamo Evropi“. Klasično dodvoravanje. Ne zato što on misli da to treba, on i sam kaže da sve to ne voli, ali stis'o je i to ima da se odradi. Kao što ovi prethodni nisu to imali muda da urade. Đilas je isto pljuvao kao „neću da mi se ruši grad“ kao da ga je on stvorio. A to je od mojih para, od mog poreza. Kao dozvoljavao je, ali nije dao podršku. Ovaj sada jeste idiot i očigledno je da sve radi da bi se uvlačio i dodvoravao Evropi. (LGB osoba)

Možda na primer EU uslovljava za nešto da se naša država pokaže kao liberalna država, kao ljudi širokih shvatanja, da bi se nešto dobilo. Zbog toga oni urade sve i na sve moguće načine, organizuju i policiju da smire malo strasti kod tih vođa navijača, da bi se to održalo. Da bi se pokazali u drugom svetlu, kao što su sada bili izbori, a tek onda se održao Prajd. To je taj sistem. Ne sećam se. Da može da se kaže kako, eto, oni nisu više takvi kakvi su bili devedesetih godina, nego su sada kao postali više proevropski orijentisani. (heteroseksualna osoba)

5. PRAVA LGBT LJUDI

Kada se govori o pravima homoseksualnih osoba, treba imati u vidu da mogućnost njihovog ostvarivanja određuje polje interakcije između institucionalnog i normativnog okvira, praktičnih problema u funkcionisanju sistema generalno i dominantnih kulturnih obrazaca čiji je sastavni deo i negativan odnos prema homoseksualnosti (i posledično, prema LGB osobama). Ovi nivoi mogu se razdvojiti samo u analitičkom smislu, dok u praksi oni funkcionišu simultano i u stalnoj interakciji. Njihovim sinergetskim delovanjem je tesno određen i položaj homoseksualnih osoba o čemu je bilo reči u prethodnim poglavljima.

U ovom odeljku fokus će biti na percepciji poželjnosti pristupa LGB osoba pravima „građanskog statusa“ (građanska, politička i socijalna prava) koja su važna pretpostavka između ostalog, osiguranja zdravstvene zaštite i materijalnog položaja. U intervjuima je težište bilo na pravima koja homoseksualne osobe danas nemaju u Srbiji: pravu na zdravstveno osiguranje preko partnera/ke; pravu na nasleđivanje penzije u slučaju smrti partnera/ke; pravu na nasleđivanje imovine u slučaju smrti partnera/ke; pravu na sudski postupak o podeli imovine u slučaju prestanka zajedničkog života; pravu da budu tretirani kao članovi/ce porodice (donose odluke o partneru/ki) u slučaju bolesti ili smrti i pravu da usvajaju decu.

U odgovorima na ova pitanja je postojala najupadljivija razlika između homoseksualnih i heteroseksualnih ispitanika/ca. Za značajan deo heteroseksualnih ispitanika/ca ovo je načelno pitanje o kome zapravo nikad nisu dublje razmišljali/e i tesno je povezano sa njihovim generalnim stavom prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama.³² Sa konkretizacijom pitanja i navođenjem konkretnih prava kod najvećeg dela onih sa (u većoj ili manjoj meri izraženim) negativnim stavom prema homoseksualnosti, pojavljivale su se zbuđenost i nedoumice. Utisak je da su baš ta pitanja kroz osvetljavanje konkretnih problema s kojima se LGB osobe susreću u svakodnevnim životnim situacijama, najviše skretala pažnju na razliku u pravima i poziciji heteroseksualnih i homoseksualnih osoba. Čini se da je ta zbuđenost često bila rezultat s jedne strane, informacija i otvaranja pitanja koja su „nova“ za veliki deo heteroseksualnih ispitanika/ca; s druge strane, teškoće da se prevaziđe kontradikcija između načelnog prihvatanja jednakosti i pravednosti i direktnog osporavanja tih prava nekome samo zato što pripada LGB populaciji.

Rečima jednog ispitanika:

Al' to je ono, kad kažeš „gej“ odmah ti nešto drugo padne na pamet. U stvari ne razmišljaš... te njihove potrebe... Pazi i oni su ljudi. I oni su osobe. Te neke praktične stvari... Nisam nikad razmišljao... Nikad ti to ne bi palo na pamet, jer ti je to normalno. A njima je to uskraćeno... U suštini oni traže da dobiju sve ono...prava...k'o i mi normalni ljudi, jel' da? ... Al' nisam razmišljao o tome. Vidiš ti to. Kad pomisliš uvek ti padne na pamet to neko usvajanje dece. A niko ne priča o ovom. Oni traže ovo, a daj da usvajanje dece bude negde gore. Pa, ne znam... ne znam šta da ti kažem

32. Tokom intervjuisanja prvo pitanje kojim se otvarao deo koji se ticao konkretnih prava, bilo je formulisano na opšti način: „Koja prava mislite da bi osobe drugačije seksualne orijentacije trebalo da imaju, a sada ih nemaju?“ Tek nakon toga bi se izlistavala konkretna prava.

[izgleda potpuno zbunjeno, prim. intervjuerke]... *Ne znam... Ne mogu baš da pojmem... Pa, nisam razmišljao... Nisam razmišljao stvarno...*³³ (heteroseksualna osoba)

Na drugoj strani, za LGB osobe pitanje ovih prava se tiču direktno njihove egzistencije. Kako je to formulisao jedan od ispitanika:

Pravo da, ako imam nekog životnog partnera, prosto smo dugo godina zajedno, u nekoj smo vrsti zajednice, živimo zajedno, ne daj bože da se taj moj partner razboli voleo bih da imam pravo kao član porodice da mogu da ga posetim. Plašim se da je to pravo danas ugroženo, odnosno nema ga. Onda da sa te neke praktične strane, ukoliko dve osobe žive zajedno, da prosto partneri koji su strejt seksualnog opredeljenja, odnosno heteroseksualnog opredeljenja, imaju prava koja homoseksualci nemaju. Na primer, nasleđivanje penzije ili zajednička imovina i to su sve neke stvari koje nam u prvom trenutku nisu važne, ali ukoliko bismo rešili da živimo sa nekim zajedno, prosto pre ili kasnije bi te stvari morale da budu u prvom planu, kao veliki problem koji bi se pojavio.... Na kraju, ne daj bože da mu zatreba neki organ, ili nešto, pošto i tu ima nekih zakonskih regulativa koje ne dozvoljavaju nekom ko nije najbliži srodnik krvni, ili bračni partner. Možda ovako pričam u magli jer nisam u toku, ali ne može da pomogne i ako želi. (LGB osoba)

Najveći deo ispitanika/ca bez obzira na seksualnu orijentaciju i stav prema homoseksualnosti prepoznaje da su ranije navedena prava tesno povezana sa pravnim regulisanjem i priznavanjem neke vrste zajednice homoseksualnih osoba.

Pravo na nasleđivanje, da, i na penziju, imovinu, sve to mora da bude tako, mora da bude tako! I treba da bude tako ako već to partnerstvo znači nešto, neku zajednicu. (heteroseksualna osoba)

Zato što to rade svi drugi ljudi, pa zašto to ne bi radili i oni. Ne mislim da je to njihova... to je njihovo lično opredeljenje, oni imaju pravo na to, bez obzira na njihovu orijentaciju, kakva god ona bila, kao i svi ostali ljudi, zašto da ne. (heteroseksualna osoba)

Isto kao i kod strejt ljudi, zašto ne bismo i mi imali sva prava, kao i ostali. (LGB osoba)

Mislim da i hetero i homoseksualci treba da imaju ista prava. (heteroseksualna osoba)

Mislim da bi trebalo da imaju [sva prava, prim. M. S.], jer je njihova zajednica kao i normalna strejt zajednica. Ako su ravnopravni sa strejt ljudima, treba da budu ravnopravni u svemu. Mislim da bi trebalo da imaju i ovo pravo i generalno mislim da bi imali sva prava kao i strejt parovi. Oni imaju iste probleme, realne kao i strejt ljudi. Kad su u paru i tu je to jako slično... osim što u okolini nisu prihvaćeni. Treba da imaju sva ista prava kao i strejt ljudi. Sva. Sva. (LGB osoba)

33. Zanimljivo je da je ovaj ispitanik na načelno pitanje o pravima na početku, odgovorio: *Pa, imaju sva prava... Ne znam sad... Zaštićeni su k'o beli medvedi. Ne znam sad koja im prava fale.*

Da ne bih sad odugovlačila, sve ono što imaju hetero veze, hetero brakovi, ta prava treba da imaju i gej. Znači, to je to. Gej osobe su ljudi kao i svi drugi, pa zašto ne bi imali prava kao i svi drugi? Ni manje, ni više. (LGB osoba)

Treba dozvoliti da uđu u tu neku, da kažemo bračnu zajednicu. Ili, kako se to u Hrvatskoj zove... Njima je dozvoljeno sklapanje zajednice koliko sam shvatio. Čak bi trebalo, ako oni stvore tu neku zajednicu, da imaju pravo i na socijalno i na nasleđivanje penzije i na nasleđivanje kuće i imovine i svega. Prvo, treba doći do nekog zakonskog okvira kojim bi oni ušli u tu neku zajednicu. Jer, ako nemate zajednice negde na papiru... (heteroseksualna osoba)

Zanimljivo je da čak i kod onih sa negativnim odnosom prema homoseksualnosti, ideja o priznavanju zajednice homoseksualnih osoba kao načinu rešavanja nekih praktičnih svakodnevnih problema ne izaziva *apriori* negativnu reakciju.

Može, da, naravno, ako žive u nekoj zajednici, ne u braku, nego u zajednici. Zato što je neko od njih nezaposlen, zato što taj drugi radi i ima prava na zdravstvenu zaštitu. Nisam za zajednicu, ali će morati doći do toga, neka bude to brak legalizovan, neka bude zajednica njihova. Zato što... čak i između muškarca i žene je to promašena stvar, a kamoli između osoba istog pola. Koliko samo razvoda ima. Ne verujem više u to, jesam u braku i ok, imam srećan brak i sve to stoji, ali ne verujem ni u bračnu zajednicu muškarca i žene a kamoli između osoba istog pola. (heteroseksualna osoba)

U suštini zbog vaše pomoći jedno drugom, te socijalne zaštite, života, pa znaš šta ja mogu da se kladim da sam primećivao neke ljude u mom okruženju da žive istospolno, starije žene recimo, žene koje su, kaže to joj je sestra, kakva sestra kad joj je obolela pre deset godina, međutim vremenom shvatih da one imaju interese na neki način, vole se poštovati se, žive, šta znam i jesam i nisam [za to, prim. M. S.]. Na što ono... Ne znam šta da ti kažem, meni ne smeta, znači ja nikog ne ugrožavam, ako ja ugrožavam tvoja prava to je nasilje, ali ti ni mene ugrožavaš niti ja tebe ugrožavam, prema tome meni to ne smeta, a u suštini otkud znam to, malo mi... čudno. (heteroseksualna osoba)

Kod ispitanika/ca koji načelno odbijaju mogućnost da se prizna bilo koji oblik zajednice homoseksualnih osoba najčešće je to posledica viđenja da bi priznavanje takve zajednice bio tek „međukorak“ ka priznavanju prava na brak. Utisak je da otpor prema priznavanju braka između homoseksualnih osoba dominantno potiče iz povezivanja braka sa decom, odnosno sa eventualnim priznavanjem prava homoseksualnim parovima da usvajaju decu.

Razlog zbog koga ne bih u startu prihvatio da mi sad neko ponudi „ok ajde da im damo pravo na takvu zajednicu životnih partnera“ jeste to što barem iz dosadašnjeg iskustva: daje im se prst, oni hoće ruku. Mislim da im to ustvari ne bi bilo dovoljno, sigurno, nego bi to samo bio korak ka jednog dana porodici, usvajanju dece i normalizacija i uklapanje u ustavno viđenje porodice kao odnosa između dva partnera bilo kog pola. Tako da samo zbog toga sada bih podvukao crtu zato što bi to bilo međukorak ka nečemu većem. Tako da mislim da im ni to ne bi trebalo dozvoliti. (heteroseksualna osoba)

U moralnoj dilemi sam, jer sa jedne strane smatram da treba da imaju pravo; sa druge strane da ne treba... Pravo na nasleđivanje penzije, ok. Pravo na nasleđivanje zajedničke svojine, ok. Ne znam zašto bih ja sad od tebe otimao nešto što nije moje. A sad ovo... ako su uspostavili zajednicu na dugo vremena i u njoj stekli nešto zajednički da treba da imaju pravo to da podele ravnopravno. To je nekako normalno i pošteno... Sa druge strane mislim da je uvođenje toga u

neki zakon... To je uvertira za legalizovanje brakova koje ja lično ne podržavam. Sve postaje normalno. Ništa se više ne zna. Tako priznaš ovo, priznaš ono... i onda korak po korak imaš tatu i tatu, mamu i mamu... Mislim da se čvrsto treba držati da se to ne dozvoljava. (heteroseksualna osoba)

Trebalo bi prvo da dozvolim da se to uopšte registruje. Ja polazim od toga da ne bih mogla da prihvatim to kao zakonitu zajednicu, jer bi onda tražili još. (heteroseksualna osoba)

Druga vrsta odbijanja priznavanja pominjanih prava LGB osobama čini se da je povezana i sa suštinskim nerazumevanjem koncepta ljudskih prava generalno i obavezom države da ih štiti i unapređuje. Može se pretpostaviti da je to deo šireg neshvatanja da je demokratija u celini (i) sistem institucija i odnosa u čijem fokusu su zaštita i ostvarivanje prava individue (njihovih ljudskih prava) bez obzira na to kojoj grupi pripadaju. Umesto prava koja svako ljudsko biće *ima* samim svojim rođenjem, ljudska prava se uspostavljaju kao privilegija koja se *daje* i/ili *zaslužuje* (zbog brojnosti ili „korisnosti“ osobe za društvo). Pretpostavljena korisnost se najčešće ogleda u reproduktivnoj funkciji.

Pa po meni recimo ako gledamo to kao na beneficiju, ako jedan partner recimo ne radi i ne ostvaruje pravo radom na zaštitu, opet dobija to pravo iz razloga što recimo doprinosi natalitetu stanovništva u bukvalnom smislu tako što recimo ima potomstvo sa tom osobom. U ovom slučaju to je nemoguće. Pošto smatram da nije pametno dozvoliti osobama LGBT populacije da usvajaju decu iz tog razloga ne vidim zašto bi imali pravo na tu privilegiju. (heteroseksualna osoba)

Mislim da ne treba da nema razloga da budu. Ne znam ovo društvo koliko uopšte ima interesa, kakav je benefit jednog društva iz brakova takvih. Ajde, pretpostavljam da će njima značiti, ali ne bi trebalo jer je to mali procenat. (heteroseksualna osoba)

Pa mislim da ipak treba samo heteroseksualni da imaju tu mogućnost da nasleđuju, jer ipak heteroseksualni parovi iza sebe ostavljaju društvu neki progres, nasleđe, decu i tako dalje. Zbog toga. Ta majka koja nasledi penziju pokojnog muža ima neko dete iza sebe kome treba pomoći u životu. (heteroseksualna osoba)

Brak koji sam ja zasnovao sa svojom suprugom je reproduktivni brak što znači da će od te penzije imati još neko, neku korist, ne samo ja. (heteroseksualna osoba)

Pitanje priznavanja prava homoseksualnim parovima na usvajanje dece je kod ispitanika/ca izazivalo dosta nedoumica. *Čini se da ono kod značajnog dela njih bez obzira na seksualnu orijentaciju i načelnog prihvatanja priznavanja svih ostalih prava, funkcioniše kao neka vrsta „granice“.*

Pa, ne znam, kažem, nisam nikad tako daleko razmišljala, meni ti ljudi zaista ne smetaju, družim se sa njima,

znaju moj život, znam ja njihov, i sve što se dešava ali opet, nekako mi je... prosto mi nije prirodno da budu u braku, da imaju dete i sve to. Meni ne smeta, nek rade šta hoće, nemam taj problem, sedim sa njima, družim se svakodnevno, ali prosto nisam učena tako i nisam odgajana tako, prosto, Bog je stvorio muškarca i ženu za porodicu, decu, bla bla. Nemam ništa protiv ali još uvek mi je to nekako... ne znam... (heteroseksualna osoba)

E, to još uvek ne. Pa mislim zbog, tako da kažem, sredine u kojoj živimo. Mislim da to još uvek nije dostignuto. Ja nemam ništa lično protiv toga, zašto da ne, ali mislim da još uvek nije vreme za tako nešto u našoj zemlji, da postoje neki drugi problem kojima ljudi treba da se bave. Pa ne znam, nezaposlenost, obrazovanje, da je sve više neobrazovanih ljudi. To su po meni nekakvi prioriteti, koji su negde važniji. (heteroseksualna osoba)

Eto, i ja sam izgubio roditelje pa ih nemam. I šta sad? Ima dece koja odrastaju bez roditelja, pa izrastu u dobre, kvalitetne ljude. Ali ako je nema šta je bolje? Da dete raste po nekim sirotištima ili da ima dve tate? Nisam pametan šta bih ti rekao. Ja idem na ono idealno. Ako je ikako moguće, ja sam za očuvanje tradicionalne porodice. Zato što je majka ženski princip, otac je muški princip. Ta dva principa zajedno kad vaspitaju dete mislim da daju prave rezultate. Jedna je majka, jedan je otac i to ne može ništa da zameni. Primećujem i deca koja su usvojena, u heteroseksualnim vezama ili brakovima, opet onog dana kada se sazna da su usvojena imaju težnju da nađu svoje biološke roditelje. To je ono – krv nije voda. (LGB osoba)

Nemam mišljenje o tome. Nije mi ni za, ni za protiv. Ne znam. To mi je još uvek nekako za ovu sredinu prerano. Time se ja vodim. Na sva ova pitanja ja se vodim da je još uvek malo prerano za to. Pa, dok ne bude potpuno normalno da si gej kako možeš da usvajaš decu? Prerano je. Ima važnijih stvari. Da se ide korak po korak. Baš tako! Jer to je baš onako napadno. (LGB osoba)

Ispitanici/e koji/e su izrazito protiv priznavanja prava homoseksualnim parovima na usvajanje dece, najčešće polaze od pretpostavke da će dete učenjem po modelu i samo biti homoseksualno i/ili da bi odrastanje u homoseksualnoj porodici na neki način destruktivno uticalo na dete.

Od dva zla dobro ne može da ispadne, dve osobe istog pola ne mogu da budu biološki roditelji zajedničkog deteta, to nije nije gen, nije njihova krv. Oni će moći dete da oblikuju kako oni misle da je dobro, svojim modelom ponašanja i to ne može da bude dobro. Onda će ono obavezno da bude gej. (heteroseksualna osoba)

To nikako. Onda bi to mogla i deca da vide... Kao da je to normalno, pa bi i oni bili gej. Sve to ide iz kuće. (heteroseksualna osoba)

Samo... ne znam, kako mislim, pa šta bi bilo od tog deteta posle da i bi to dete posle nastavilo da bude kao vi ili će biti heteroseksualno? Pa naravno [biće homoseksualno, prim. M. S.], zato što će vremenom, godine jedan od... tvog partnera... znači to dete ostaje samo, znači on mora nekog da traži, znači opet će biti gej, nestaju ljudi polako, a nikako da ostanu tu iza njih na neki način, tako, ne znam. (heteroseksualna osoba)

Neprirodno je da dete ima dve mame ili dve tate, to je reproduktivno nenormalno, nemoguće... Možda neće da bude gej, ali u neke poroke ide sigurno. Možda u narkomaniju, kriminal, bilo šta, jer u startu je drugačije od druge dece. U startu i onda tu neku različitost pribegne nekom ekstremizmu, verovatno da bi se istaklo od druge dece jer hoće da bude drugačiji ode u kriminalne vode, ode u neke nedozvoljene radnje, samo zato da bi dokazao drugoj deci kako je on još bolji od njih i ode i onda sve ide u propast vremenom. (heteroseksualna osoba)

Kao destruktivno po dete se posebno navodi argument u čijoj osnovi je tradicionalistički (patrijarhalni) model porodice baziran na komplementarnosti ženskih i muških rodni uloga koji se socijalizacijom prenose na decu. Tako se kao razlog za odbacivanje prava na usvajanje dece navodi nedostatak odgovarajućih porodičnih modela, odnosno očinske i majčinske figure u homoseksualnim porodicama.

E tu sam malo podeljenog mišljenja. Jednim delom da. U smislu: da, trebalo bi da imaju decu, da ih podižu, da im bude fino, lepo, sve to, ali gledajući to dete, ipak je priroda naložila da dete raste uz majku ili oca? Ne mora to da bude majka ili otac, neka bude muško i žensko. Dete kao dete kada se razvija nešto će od majke da nauči, nešto će od oca da nauči. Što znači ipak treba dva roditelja. U smislu muško-žensko. Ovde ako imaš dva muška, pitanje je šta će to dete da nauči. Samo je to poenta sa moje strane mišljenja. Da, treba im dozvoliti, treba imati decu, treba legalizovati to kako se već kaže, ali prirodnije mi je za dete dok je manje, dok uči da bude uz muško žensko. Podeljenog sam mišljenja. (LGB osoba)

Ja imam porodicu, imam brak. Prvo, od dve žene, gde je jedna biološka majka, možda bi i moglo da prođe. Ali ni to nisam siguran. A što se tiče dva muškarca, nikako. Baš zbog toga, taj majčinski instinkt i te stvari koje žena poseduje, koje oseća, to je nezamenljivo. To sam kroz svoju porodicu doživeo i video. Apsolutno se protivim time. Mislim da ne mogu... Ne bih to odobravao. Da usvoje... Jer ako pričamo o odgajanju... Jer dete kroz odnos sa roditeljima, nebitno da li je devojčica ili dečak, kroz odnos sa roditeljima dosta toga je određuje, uči i prihvata norme. Ima ona stara izreka „gledaj majku, biraj ćerku“. Kakva će biti mati, takva će biti i ćerka. Apsolutno ima u tome istine. Tako da mislim da je uloga oca i majke podjednako važna u razvoju i odgoju, bili to da li je muško ili žensko i ne može to ništa da zameni. Nijedna druga varijanta. (heteroseksualna osoba)

Iako postoje debate o tome da ima dece koje su ovako nesrećna i da bi bila srećna s njima, mislim da to nije prirodno i normalno okruženje da dete raste sa dva roditelja istog pola. Mislim da detetu stvarno ne mogu da pruže odgovarajuću ulogu majke i ulogu oca. Prosto ne može jedna osoba da preuzme ulogu drugog za iste stvari. (heteroseksualna osoba)

Pa, ne znam. Mislim da je detetu potrebna jedna porodična figura, znači treba da bude jedna osoba muškog pola i jedna osoba ženskog pola. A mislim da homoseksualne bračne zajednice ne mogu da ispune tu neku vrednost. Neće biti majčinske prisutnosti, ljubavi i pažnje ili sad čega... Pa, ne znam, nikad nisam razmišljao, ali mislim da će biti uskraćena u

odnosu na decu koja su izrasla i izgradila se iz porodične neke priče. Pa ne znam, ljubavi nekoj, pažnji. Zaista ne znam. Znate, ljubav oca prema detetu i majke nije ista. Razlikuju se. A osobe istog pola ne mogu to da ispune. (heteroseksualna osoba)

Ali ja sa svoje tačke gledišta mislim da je to dete uskraćeno za jednog oca koji će da mu kupi fudbalsku loptu sa kojim će da igra, sa kojim će da čačka po kolima, ili da rasturi neki stari kasetofon koji će da drnda... Jednostavno uskraćen je za jednu očinsku figuru u životu. (LGB osoba)

Jedan od razloga koji se često navodio za odbacivanje prava na usvajanje dece za homoseksualne parove su posledice koje bi dete trpelo usled reakcije okoline. Ono što je zanimljivo je da se pitanje kako će dete iz homoseksualne porodice odrastati pojavljivalo i kod osoba koje nisu odbacivale pravo na usvajanje. Ovo ukazuje da negativan stav prema homoseksualnosti jeste oblik društvene norme o kojoj postoji svest, bilo da se ta norma prihvata ili ne.

Pa, kako će da gledaju to dete? Ne znam baš... I šta će da kaže kad ga pitaju ko su mu mama i tata? To dete će da krene u školu, pa komšiluk, pa druga deca... Svašta će da mu pričaju. Nisam ja za to... Jadno to dete. Nisam ja za to. Svašta bi prošlo. (heteroseksualna osoba)

To je mnogo teže objasniti svima, nego njima dvoma i tom detetu. Čak mislim da će to dete izuzetno brzo to da ukapira, čim ode u školu, ilio obdanište će da ukapira – zašto imam dve mame ili dve tatice. Mislim da nismo još spremni i branim tezu da to još ne treba, i branim je sa jakim argumentima. (heteroseksualna osoba)

Pa ne znam kako se to, zato što, znači još da dve osobe istog pola žive zajedno to se onda tretira kao cimeri pa još može da prođe, al ako se tu javi dete, prvo kako to sa drugima, mislim zbog okoline, drugo kako se to detetu predstavi, kako ne znam... Pa u jednom momentu dete odraste i postavlja pitanje... Ja ne znam kako bi se to, ja mislim da je to komplikovano zato što, kako bi se to postavilo. Jel to onda neko ko živi sa nama, recimo moje njeno dete, il sam ja onda neko ko živi sa njima ili sam ja mama, iako to dete ima dve mame, zašto drugi nemaju dve mame, onda ga opet, nekako ne znam kako to ide, šta najbolje za dete, ja mislim da je to malo komplikovano, ali opet mislim da se sve da rešiti... Ja mislim da će to da bude nekako problem kad dođu u kontakt s onom decom koja imaju, koja su drugačije vaspitana da razmišljaju drugačije. (LGB osoba)

I kad bih imala dete... bilo bi lepo da imam dete... Bilo bi me strah za njega. Ok, ja nisam imala negativnih iskustava u tom smislu da me neko maltretirao, tukao, ovo, ono. Doduše, ja nisam ni upadala u oči... Ali ne bi mi bilo svejedno zbog tog načina kako nas ljudi vide. Teško je, bre. Bilo bi ok da smo uređeno društvo. Tad bi mi bilo svejedno. Ali nismo. Da prolazi kroz neku golgotu, ne bih stvarno volela. (LGB osoba)

Kod ispitanika/ca koji podržavaju priznavanje prava na usvajanje dece polazna pretpostavka je često da je to u interesu same dece koja odrastaju u domovima za nezbrinutu decu ili na ulici.

Pravo da usvajaju decu zato što deca treba da budu usvojena od bilo koga, ne da budu na ulici, ne u domovima i institucijama, nego da neko brine o njima, nema veze što su gejevi, i treba neko da brine o toj deci. Svakako je bolje da deca odrastaju u nekoj porodici gde će dobiti zaštitu nego da odrastaju u domovima za nezbrinutu decu. (heteroseksualna osoba)

Zato što ta deca stvarno nemaju nikoga i ako neko stvarno želi da usvoji dete, mislim da treba da postoji ta mogućnost. Zato što smatram da to dete, bez obzira što društvo smatra da deca ne treba da odrastaju u istopolnim zajednicama, da je deci bitnije da imaju s kim da žive, makar bili istopolni roditelji. (LGB osoba)

Mislim da bi, zato što u suštini trebalo bi da se gledaju deca sa te strane a ne oni, jer je najbitnije da se detetu pruži neki dom, e sad da li je dom pun ljubavi, niko ne garantuje detetu koje je usvojeno u heteroseksualnoj zajednici da će da odrasta normalno i da će imati sve uslove, ljubav, pažnju, obrazovanje i ostalo, tako da ne bi trebalo da se pravi razlika tu sad. (heteroseksualna osoba)

To bi bilo najbolje i za širu zajednicu, da se homoseksualcima dozvoli da usvajaju decu, ako ništa drugo, usrećiće sigurno to neko dete koje će bolje živeti u nekom porodičnom okruženju, ili samo sa ocem, nego da živi u domu. (LGB osoba)

A i pre svega deca bi imala svoj dom, svoj život, učili bi, išli bi u školu, ne bi se vukli po domovima. Naravno da je to njihova sudbina, niko nije tamo njih odveo zato što oni to vole. Bilo bi lepo da država to dozvoli, da ta deca mogu da žive punim plućima, da se normalno školuju, da imaju normalno društvo. A sad, da li će biti gej par u braku, mislim da je sasvim nebitno. (LGB osoba)

Često je ovaj argument praćen (posebno kod LGB osoba) stavom da bi homoseksualne osobe bile ne samo podjednako dobri roditelji kao i heteroseksualne osobe, nego i bolji. Kao razlozi za to se vide, s jedne strane, što bi to roditeljstvo bilo planirano; s druge, ranije pominjane predstave o homoseksualnim osobama kao kulturnijim, obrazovanijim i brižnijim (koji često dele i LGB i heteroseksualne osobe).

Generalno mislim da bi se homoseksualne osobe bolje brinule o deci i mislim da bi dete sasvim normalno odraslo, da bi možda čak imao i više pažnje nego neka deca kod heteroseksualnih roditelja. (LGB osoba)

Mislim da bi se to dete 90 puta bolje odgajalo nego u nekoj normalnoj porodici. Jer smatram da su dosta intelektualno jači. I mentalno jači nego 90%, što bih ja rekla, normalne... Na gej populaciju, an tu elbidži populaciju, jer smatram da 2 muškarca koji su u vezi, oni su pretežno na većem intelektualnom nivou. 90%. Ja bar... iz ove grupe moja ćerka što se druži, to su ipak fakultetski obrazovani, nisu zavisni od roditelja, imaju svoj posao. Možda su dobrostojeći bolje nego masa drugih ljudi. I možda bi se to dete bolje odgajalo nevezano kako će to dete biti seksualne orijentacije... (heteroseksualna osoba)

Čak mislim da bi se možda i bolje brinuli o deci nego neki drugi roditelji. Pa mislim da su te osobe inteligentnije i pažljivije i da bi bolje razumeli dete nego drugi. (LGB osoba)

Mislim da sama činjenica što je neko homoseksualac ne znači da je dobar ili loš roditelj, ali po nekoj logici, najverovatnije ima smisla ja mislim da ljudi koji usvajaju da bi trebalo da, dok dođe do toga da neko usvoji dete, budući da ga jako želi, pa za razliku od onog kome se desi da ima dete... (heteroseksualna osoba)

Bili bi kao bilo ko drugi... Ne kao bilo ko drugi, jer i među njima postoje osobe koje jesu za roditeljstvo i one koje nisu za roditeljstvo, ali bi bili podjednako dobri kao i strejt ljudi. Šta više, možda bi trunčicu bili bolji, zato što su stvarno želeli to dete. Dok nije baš da strejt osobe ne žele decu, ali oni sami kažu „a, desilo mi se slučajno“. Dok kod LGBT parova kada žele da usvoje dete, oni pričaju duži vremenski period, radi se na tome mnogo duži vremenski period. To je stvarna, iskrena želja, dok kod nekih strejt parova im se desi slučajno. (LGB osoba)

6. NASILJE I SOCIJALNA DISTANCA PREMA HOMOSEKSUALNIM OSOBAMA

Kao što je već pominjano, u ovom istraživanju se homofobija tretira kao vrsta predrasuda, koje se kao i svi stavovi sastoje iz tri komponente: kognitivne (uverenja, znanja i stereotipi o pripadnicima/cama neke grupe), emotivne (negativna osećanja prema pripadnicima/cama određene grupe) i konativne (motivacija da se manje ili više snažno diskriminišu pripadnici/e te grupe) (Duckitt, 2003). Oblici manifestacija homofobije mogu varirati u stepenu snage koji poseduju. Konativna komponenta negativnog stava prema homoseksualnosti se osim u diskriminaciji homoseksualnih osoba, ispoljava i u distanciranju od njih (kada se vezuje za pojam *socijalne distance*³⁴).

Ono što ohrabruje u nalazima ovog istraživanja je da svi/e heteroseksualni/e učesnici/e odbacuju direktno (fizičko) nasilje prema homoseksualnim osobama (koje predstavlja i najuočljiviji oblik ispoljavanja homofobije). Da nasilje postoji i dalje, s jedne strane, govore izjave ispitanika/ca o situacijama kojima su sami/e prisustvovali/e ili su čuli/e za njih; s druge, svest da kod homoseksualnih osoba postoji strah za vlastitu bezbednost (čak i kada se nasilje ne dešava).

Imam, imam dva druga, to nije bilo na poslu, nego ovako, na njima se prosto vidi (da su homoseksualne osobe, prim. M. S.), *čovek i kada ih vidi sumnja i to se prosto fizički vidi. Imali su situaciju... oni su prolazili, njih dvojica su stvarno samo drugovi, svako od njih ima svoju polovinu, i neko ih je video, pa su ih jurili i premlatili.* (heteroseksualna osoba)

Pada mi na pamet da se možda ne osećaju bezbedno, možda se plaše kad izađu na ulicu da li će neko da ih napadne ili nešto. To se na ženama manje primećuje, sad ima žena na kojima se vidi. Ima i muškaraca na kojima se vidi, i na kojima se ne vidi. Na onima na kojima je očigledno, njima je malo teže. (heteroseksualna osoba)

A i ovaj momak što je otišao za Beograd, ja sam tek posle čula tu priču. Bože dragi, dal' je moguće? Da je on pošao s tim dečkom, kao zabavljali se... Pa je posle dobio batine. On je čupao obrve, nosio dužu kosicu, lep... Lep, sladak dečko. Što bi rekli, žensku lepotu ima. I on je valjda s tim dečkom krenuo. Posle su ga sačekali neki i bili. Imao je rebra polomljena, da je baš... nisu bile obične batine. To je bilo... sad ima jedno tri godine... sad ne mogu tačno da se setim. Dal'

34. Pojam socijalne distance se vezuje za američkog sociologa R. Parksa koji je definisao kao „stepen i meru razumevanja i intimnosti koji karakterišu predsocijalne i socijalne odnose uopšte“. Ovaj pojam (*donekle modifikovan*) je E. Bogardus uzeo kao teorijski okvir za Skalu socijalne distance kojom se ona meri preko konkretnih odnosa u koje pripadnici/ce različitih grupa mogu da stupaju. Pretpostavka koja joj je u osnovi je da različite socijalne relacije podrazumevaju i različit nivo emocionalne bliskosti odnosno udaljenosti, pa je samim tim i prihvatanje određene relacije sa nekom apstraktnom osobom, pripadnikom/com te grupe odraz opšteg stava prema toj grupi. Uobičajen način merenja socijalne distance sastoji se u tome da se ispitanicima/cama predoči lista različitih socijalnih grupa, a zatim i različitih socijalnih odnosa, od vrlo bliskih do vrlo udaljenih, a zatim se od ispitanika/ce traži da označi u koje odnose bi, a u koje ne bi pristao da stupi sa pripadnicima/cama navedenih grupa. Danas je uvreženo mišljenje da je socijalna distanca najbliža konativnoj komponenti stava koja može, ali i ne mora biti u skladu sa preostale dve komponente (*emotivnom i kognitivnom*). Nju ne treba poistovećivati sa diskriminacijom, jer ako nešto nekome „smeta“, to ne znači da bi on diskriminatorsku praksu nužno podržao ili u njoj učestvovao. Ipak, velika distanca ukazuje na socijalnu izolovanost grupe, a ekstremno visoka distanca upozorava na verovatnu diskriminaciju i neprijateljstvo prema određenoj grupi (*Haveška i saradnici, 1998*).

ga je posle bilo sramota, pa je otišao u Beograd, ja ne znam. Kad se sve to izdešavalo, on je posle toga otišao u Beograd. I otad nisam više čula nikakve priče. (heteroseksualna osoba)

Ono što zabrinjava je da značajan deo heteroseksualnih osoba druge vrste nasilja (pogrdne i omalovažavajuće verbalne iskaze, izbegavanje, diskriminaciju...) i ne prepoznaje kao nasilje i/ili ih u velikoj meri relativizuje. To se posebno odnosi na suptilnije i rasprostranjenije oblike psihološkog nasilja s kojima se susreću homoseksualne osobe u vidu šala, ismevanja i ogovaranja. Ti iskazi se često doživljavaju kao relativno bezazleni, bez dubljeg promišljanja da oni takođe, predstavljaju oblik pritiska za konformiranjem i prihvatanjem postojećeg ustrojstva društvenih odnosa, kao i vrstu sankcije ukoliko to izostaje.

Vidim da nešto nije kako treba i onda su mi oni rekli „ma, Milanče peder“... Samo mi je smešno. Prihvaćen je on, ali je ismevan, na neki način ga ismevaju. Ne zato što je gej, nego zato što laže o devojkama, i drugim stvarima... Konkretno kod njega, ne poznajem ga dobro ali mislim da patološki laže. Mislim da ne želi da se predstavi tako, sramota ga je. (heteroseksualna osoba)

Pa možda kad su mali, u porodici daljoj imam rođaka koji se kao mali i oblačio u žensko, nosio štikle, a imao sestru mlađu i boga mi je bio ismejavan od malena, itekako i sami pokreti i stav i ruke i sedenje i govor, sve je na to ukazivalo, međutim niko nije mogao od njihovih roditelja, niti su pokušali nešto, verovatno ih je bilo i sramota i šta ja znam. Ne verujem da su ga vodili negde da sa nekim porazgovaraju o tome. (heteroseksualna osoba)

Evo i danas ima sin mog druga iz osnovne škole, koji se i dalje druži sa devojčicama i neće nijedan muškarac sa njim da se druži. „Stefane, šta je bilo? Ma daj mama, svi ga zezaju – peder!“ Druži se sa devojčicama... (heteroseksualna osoba)

Gledam to i na poslu kol'ko ljudi možda i ne smeju da se otkriju iz razloga što... zato što bi krenuli komentari kolega. Nisu sad to lake stvari. Nego kad krene priča onda neki kažu „e, nemoj da mi pričaš o tom pederu“... I ako bi i neko bio to, onda bi morao da čuti, jer neprijatno je... Verovatno bi se loše osećao... Ne bi ni smeo da kaže, pa da ga posle ogovaraju... A možda bi mu i pričali svašta i u oči... Ne znam... Nikad nisam bila u takvoj situaciji... Verovatno bi izbio neki konflikt... Ali nisam bila u takvoj nekoj situaciji... Stvarno nisam... (heteroseksualna osoba)

Pa vojska sama neće ga primi, nema zanimanja, neće s njim na teren, neće s njim da se kupaju, neće u grad, koji je bio odvojen non-stop. Odvratno prema njemu. Podrugivali se. Meni je bilo nekako žao, šta znam, nekako... Žao mi čoveka. (heteroseksualna osoba)

Izbegavanje kao izraz želje za udaljavanjem od objekta koji izaziva nelagodu, predstavlja zapravo pasivno izražavanje negativnog stava prema homoseksualnosti. Takvo izražavanje homofobije najvidljivije je u domenu socijalne distance, odnosno nespremnosti da se sa homoseksualnim osobama stupa u različite socijalne odnose (što u određenim situacijama dovodi do njihove socijalne izolacije). Jedan deo ispitanika/ca to formuliše na sledeći način:

Recimo da svojim izborom ostajem korektan prema tim osobama i da kasnije dolazim u kontakt s njima, ili da ne dolazim, ali što se mog samog izbora ličnog ne biram da se družim sa gej osobama, ne biram da produbljujem svoja prijateljstva sa njima i prosto ostajem korektan i objektivan i tu se završava kontakt. Prosto ne ide mi stav o njima ni ka boljem ni ka gore, ali ne bih se osećao prijatno da se družim s njima, recimo. „S njima“ sad to zvuči kao da pričam o nekim vanzemaljcima. Ne vidim sebe uopšte u društvu LGBT osobe i to je to. Moj izbor bi bio da taj. (heteroseksualna osoba)

Poslovno da [komunicirala bih, prim. M. S.], jer sam profesionalna u tom smislu, ali ne bih mogla da se družim van posla sa njim, verovatno. Jer to negde, opet samo zato što oni stvaraju neprirodnost i ističu to na taj neki način, ne znam... (heteroseksualna osoba)

Ove komšinice su same došle tu. One su se našle i tu jednostavno oni žive, tu jednostavno ne prave nikom problema, ne pravi njima niko problem i to je okej priča. Nema nekog velikog problema. Naravno, svojoj deci ne dozvoljavam da idu tamo, njima ne dozvoljavam da idu kod nas. (heteroseksualna osoba)

Vidim po mom suprugu, recimo, on je stariji od mene 6 godina, on recimo ne voli njih da vidi u kući. On već ima neki gard prema njima. Čak je prosto u početku, kad je saznao to pokušao da spreči da oni dolaze. I dan danas on ne može da se pomiri sa tim da oni dolaze kod nas. I on izbegava ih. Kad oni dođu on izađe, ili gledamo da... u tom nekom mimohodu... Ali ne voli da se oni družu, voleo bi čak i nekako da ih izbegne i sve to, totalno da ih iznegne iz kuće, ali ne može ni dan danas da se pomiri sa njima. Mada, ja kažem da je bio mnogo dobar sa njima, i ono sve, čak im roditelje znam i sve. Ali on sada njih par godina od kako su se deklarirali, što bi se reklo, on ne voli njih više ni da vidi, ni da dođu niti šta ja znam. (heteroseksualna osoba)

Nerazumljivo mi je. Ne kažem sad ja da su to neki loši ljudi. Samo ih jednostavno ne razumem i ne shvatam i ne bih mogao da se družim sa njima. Jednostavno mi se gadi. Ni da mi budu u blizini. (heteroseksualna osoba)

Onda su oni počeli da ga ignorišu, onda je krenulo igra „igrajmo se vazduha“. Najgora igra koju deca mogu da izmisle. Nisu ga prijavljivali da nije u školi, nije tu, oni ga ne prijave, taj za njih ne postoji u odeljenju. Ja pitam gde je taj oni kažu „ne znamo“. (heteroseksualna osoba)

Pa, bila je jedna žena kad sam radila u butiku, tu u centru... Lepa žena... razvedena... Ona je isto radila u butiku, tu blizu... I svaki dan je dolazila, pa mi kaže kako mi je lepa bluza, pa kosa, pa haljinče... Nisam ja to ništa znala... Komšinka mi rekla „Pa, jel' znaš da je ona to?“ Ja joj kažem „Bože, bože, ne pričaj svašta“, al' mi postalo nezgodno kad dođe... Dal' ona sad misli da sam i ja to?... Pa, ništa, kad vidim da će da dođe, a ja zaključam radnju i odem negde... Posle više nije dolazila... Ne znam šta je bilo... (heteroseksualna osoba)

(Ne)prihvatanje potencijalne interakcije sa LGB osobama javlja se u različitom stepenu i može imati različite vidove. U ovom istraživanju socijalna distanca prema homoseksualnim osobama praćena je kroz pitanja koja su se ticala

prihvatljivosti različitih vrsta socijalne interakcije sa LGB osobama. Ponuđeno je pet nivoa socijalne interakcije (vrste odnosa). Najširi nivo ticao se odnosa prema javnim ličnostima za koje se zna (ili ispitanici/ce pretpostavljaju) da pripadaju LGB populaciji, kao i pitanja kako bi reagovali/e na saznanje da javna ličnost kojoj se dive ili je vole, pripada LGB populaciji. Sledeći novoi su obuhvatali odnos prema ispoljavanju homoseksualnosti u javnom prostoru (poput ljubljenja na ulici ili držanja za ruke), odnos prema homoseksualnim osobama iz šire okoline (krug poznanika/ca), pa sve do bliskih socijalnih kontakata kakvi su prijateljstvo i srodstvo. Pretpostavka je bila da će spremnost na socijalnu interakciju sa homoseksualnim osobama kod ispitanika/ca biti tesno povezana sa njihovim generalnim odnosom prema homoseksualnosti, odnosno da će sa izraženošću homofobije, rasti i socijalna distanca prema LGB osobama. Drugim rečima, što bi ponuđeni nivoi socijalne interakcije bili bliskiji ispitanicima/cama, to bi trebalo da postoji veći stepen njenog odbijanja. U slučaju ovog istraživanja, pomenuta pretpostavka se pokazala opravdanom.

Kada su u pitanju javne ličnosti koje ispitanici/ce navode kao omiljene, za najveći deo heteroseksualnih ispitanika/ca saznanje da je u pitanju homoseksualna osoba, ne bi promenilo mnogo. Skoro zanemarljiv deo njih kaže da bi nakon toga prestalo da je prati.

Pa nastavio bih da ih pratim, da se tako izrazim, ali bi me malo razočarali i verovatno bi mi malo opalo interesovanje za njih iskreno. Bili bi mi manje interesantni. Ne znam, sami po sebi bi mi bili manje interesantni. Možda i ne bi, ne znam. Eto sa ovim glumcem kojeg sam naveo iz serije, ništa se nije promenilo kad sam saznao da je gej i još jedan drugi glumac koji glumi u seriji 'Štreberi' jednog od glavnih likova, apsolutno mi se nije promenio stav kad sam saznao da je gej. Nimalo, niti uživanje, niti priča o njemu, niti bilo šta, niti bilo kakav negativan komentar. U suštini ne bi se promenilo ništa. (heteroseksualna osoba)

Eto Džordž Majkl kad je imao duet Wham nije bio gej. Volela sam to da slušam, imam njegove ploče. Kad sam saznala pomislila sam – e jadan! E jadan, onako lep, mogao je da ima ... ko zna koliko, on je imao žene. Šalim se i ja, naravno da nije jadan, nego je žalosno, trebalo bi da je... Sad, mi žene, kad pratimo glumca i to, već smo matore i više to radimo iz zezanja, izaberemo po nekog – i to je moj dečko, jel tako, ili Džordž Majkl, ili Kluni, neko voli ovog, neko onog, i sad kad saznamo nešto iz njegovog privatnog života prosto se razočaramo kao da je to naš partner, poistovećujemo se, u tom smislu se zezam. Njegov je izbor. (heteroseksualna osoba)

Nikako [ne bi promenilo mišljenje o njima, prim. M. S.], baš me briga. Pomislila bih: 'e baš šteta', ali i dalje bi mi bili omiljeni. (heteroseksualna osoba)

Ne, definitivno ne [bi promenilo mišljenje o njima, prim. M. S.], jer nema razloga. Ni najmanje ne bi uticalo da promenim mišljenje. (heteroseksualna osoba)

Mislim, ne smeta mi to. Zašto bi to uticalo na mene? Volim njihove pesme, volim njihov rad, a to, da li je neko gej, ili nije, to je njegova stvar. (heteroseksualna osoba)

Ne bi uticali ni bolje ni lošije. Meni je od osobe do osobe. Sad ko je kakve orijentacije i šta radi, mene to... Ne znači. Ne pravi nikakvu razliku. (heteroseksualna osoba)

Rek'o bi „Šta ti to treba, burazeru?“. Ne bi mi bilo isto... Nekako... ne znam... ne bi mi bilo isto... Ne znam stvarno, ali ne bi mi bilo isto. Zdrav, prav, a peder... ne znam. (heteroseksualna osoba)

Sa povećanjem nivoa bliskosti interakcije, opada stepen njene socijalne prihvatljivosti i raste stepen odbijanja. Ono što je zanimljivo je da iako odbijanje postoji, ono je pretežno pasivno. Kod ispoljavanja homoseksualnosti u javnom prostoru (poput ljubljenja na ulici ili držanja za ruke), najveći deo ispitanika/ca navodi da bi im to bilo „čudno“, „neprilično“, nešto na šta nisu navikli/e. Ali čak i oni/e sa izraženijim homofobičnim stavovima kao svoju moguću reakciju vide pretežno ignorisanje i/ili napuštanje mesta gde se to odvija. Neka vrsta odstupanja je utisak da je veći stepen odbijanja ispoljavanja homoseksualnosti u javnom prostoru, nego površnih kontakata sa homoseksualnim osobama iz šire okoline (poznanci/ce, susedstvo). Može se pretpostaviti da je to tesno povezano sa vidljivošću, odnosno prekoračenjem društvenog zahteva da se homoseksualnost skriva.

Ne bi mi bilo prvi put da to vidim. Evo, kad sam bila u Švedskoj kod drugarice, videla sam dva momka... Ali ovde... Ne znam... Možda bi mi bilo čudno što tako javno to rade. Ipak je to kod nas čudno. Kod nas nisam to videla. Bilo bi mi čudno da kod nas to sretnem na ulici, da vidim. Da to ovde rade i da drugi to vide. Plašila bi se da će nešto da im se desi. Ko zna šta bi moglo da se desi... da im dobacuju ili da ih čak biju. Bilo bi mi čudno samo zbog toga kako smeju. Čudno je to ljudima ovde. Nismo navikli valjda. (heteroseksualna osoba)

Pa dobro, nije mi prijatno to kad vidim ali između četiri zida neka rade šta hoće, ovako na ulici mi nije prijatno da ja sad to vidim... Ne znam kako da objasnim... Ali nit bi ja reagovala da to vidim, nit bi im bilo šta rekla, odakle mi pravo. Baš me briga. (heteroseksualna osoba)

Možda mi ne bi bilo prijatno. Možda. Ali posle nekog vremena bih se navikao. (heteroseksualna osoba)

Ne bi mi prijalo uopšte. Osećao bih jednu nelagodnost. Između ostalog i gađenje. Ne znam zbog čega. To je stvar psihe. Ne znam, ne mogu da objasnim. Eto, to je dovoljno. Znači ne bih se osećao prijatno apsolutno. Mislim da bih se sklonio odatle. Pokušao bih da okrenem glavu na drugu stranu i da se sklonim od izvora neprijatnosti. (heteroseksualna osoba)

Mislim da bi to trebalo zadržati u sferi privatnosti. Po meni je nekulturno... dobro, zavisi koliko je javno mesto, ali recimo u prevozu, ili neko mesto gde ima više ljudi u grupi, nekulturno je čak i da heteroseksualni par izražava na taj način prisnost, a kamoli homoseksualni par. Ne bi mi bilo prijatno uopšte da vidim tako dva muškarca. (heteroseksualna osoba)

Pravo da Vam kažem ne bih ni obratio pažnju na to. Prošao bih pored njih. Bilo bi mi možda čudno, ali ne u toj meri da bi nešto pridavao značaj veliki.... Pa, sad sve zavisi dokle to ide, do koje mere to ide. Ni kad vidim strejt osobe koje

se ljube ne bude mi to baš prijatno. Ako izražavaju neke nežnosti, sad ne idu do nekih... ako je to sad nešto diskretno, zašto da ne. A sad da to prelazi neku granicu ukusa nekog dozvoljenog, to bi mi svakako bilo degutantno. Kako i u strejt. (heteroseksualna osoba)

I ovde se pojavljuje razlika u zavisnosti da li su u pitanju homoseksualni muškarci ili homoseksualne žene. Odnos prema ispoljavanju muške homoseksualnosti u javnom prostoru je oštrij. Može se pretpostaviti da je to povezano sa većom osudom muške homoseksualnosti generalno (o čemu je ranije bilo reči).

Ne bih se osećao ugroženim i neću reći da ne bih imao ništa protiv toga, ali opet mislim da je to neodgovarajuće, recimo. Nepriлично prosto. Više bi mi smetalo videti dva muškarca, nego dve žene, ali opet ne. (heteroseksualna osoba)

Mislim da tu postoji itekako razlika kad su u pitanju žene i gej muškarci... zato što strejt ljudi mnogo blaže gledaju na žene nego na muškarce.... Ne znam zašto. Muškarci deluju nekako rogobatnije nego žene. Agresivnije deluju muškarci nego žene. Kada su muškarci deluje to mnogo drugačije. I bolesnije i vulgarnije nego kada su žene... To muškarcima može da bude čak i privlačno. Tako da bi to više prihvatili strejt muškarci nego ovo drugo. (heteroseksualna osoba)

Kako bih se osećala.. pa ništa, okrenula bih se i otišla. Ako tako gledam, onda sam ja ugrožena, ja ne želim da gledam takvu scenu, dva muškarca. Ako sam stala da čekam autobus, ne mogu da ih gledam, zašto ja moram da okrećem glavu. Gadno mi je. Dve žene ne, to smo već konstatovali. Nisam ni za jedno istopolno ljubljenje, ali ako već moram da biram između, pre bih mogla dve žene, i nekako mi nije gadno. (heteroseksualna osoba)

Kada su u pitanju površna poznanstva i odnosi prema homoseksualnim osobama iz šire okoline sa kojima ne postoji veća emotivna involviranost, ispitanici/ce kao svoje reakcije uglavnom navode nezainteresovanost i toleranciju. Ono što se nameće je u kojoj meri je ta vrsta tolerancije posledica distance prema homoseksualnim osobama gde je sama homoseksualnost prepreka za produbljivanje odnosa.

Pa za neke se nisam čudio jer sam po tim znacima prepoznavanja na prvi pogled znao da su gej, dok kod nekih drugih sam se iznenadio jer uopšte ne deluju, tj. ne spadaju u taj kliše, stereotip. Ništa specijalno u suštini. Mene ne zanima to zaista, mislim nije me zanimalo, nije me ugrožavalo direktno. (heteroseksualna osoba)

Pa kažem eto tog rođaka, mada ne viđam ga često, ne družimo se, ne znam ništa o njemu. Imam jednog dečka u komšiluku za koga znam da je gej, hm, znam iz priče, znam po stavu, znam jer se komšija moj druži sa njim. Ali ono zdravo-zdravo, nekad kad se zadesimo dole, popijemo kafu, normalno se ponaša... Preko komšije sam čula. Pa ništa, već sam znala, po hodu, par pitanja mu postavila, jel se oženio, nije se oženio, blizu živi ali se nismo družili. Radio je tu ranije, prolazio, viđala ga kod komšija. (heteroseksualna osoba)

Nema reakcije, da vam kažem ljudi koji su tamo negde, nešto, znači eto moj frizer mislim da je homoseksualac, čula sam da je, uopšte on je meni dobar frizer i to je to. Znači to je njegova privatna stvar. Mislim da je seksualnost privatna stvar. (heteroseksualna osoba)

Na ideju o bliskim prijateljima koji bi im saopštili da su homoseksualne osobe, značajan deo učesnika/ca istraživanja reaguje nelagodnom (koja se nekad manifestuje smehom, a nekad odbijanjem da se uopšte o tome razmišlja). Oni/e koji/e navode da bi to promenilo njihov odnos s prijateljem/icom, ističu da bi to bio razlog da toj osobi ne bi više verovali. S druge strane, veliki deo ispitanika/ca navodi da iako im ne bi bilo lako da prihvate tu činjenicu, da bi ipak pokušali da nađu način da podrže prijatelja/icu.

Ne znam... Ne bi. Znam te ko si, znam te šta si, nisi se folirao, sad možeš ti da se foliraš 5-6 dana ali ne možeš 20 godina... Ali ne znam... ne znam stvarno. (heteroseksualna osoba)

Ne znam, ali mislim da bih vremenom ne bih bila sigurna zbog čega se ona druži sa mnom, onda bih počela da sumnjam u to zbog čega ona, šta ja znam, možda će ne daj bože... Bio bi mi problem, osećala bih se nelagodno... Pa ne, ali bih verovatno moj odnos prema njoj postao drugačiji, jer bi to bilo nešto... počela bih da sumnjam i izgubila poverenje u nju, jer pitanje od kada je ona, u tom smislu... mada mislim da se čovek sa time rađa, mislim da tu preorijentacija ne postoji. Mislim da je neko sklon oduvek, samo je pitanje da li je to priznao ranije ili kasnije i da li je eventualno probao da ipak ostane negde, pa shvatio da to nije to. Mislim da se sa time rađa... Mislim da bi ostali više „tako“ i da bi se to vremenom verovatno [prekinulo, prim. M. S.]... (heteroseksualna osoba)

Jaog ne znam... Prihvatio bih i dalje, ali bih mu rekao „skloni se od moje guzice, da prostiš“. Problem je u smislu što je on prikrivao neke stvari i uvek postoji ono seme sumnje da može da prikrije i nešto drugo. Može da radi nešto drugo. Recimo uzeo mi je ovo, ukrao mi je nešto. (heteroseksualna osoba)

Pa, verujem da mi ne bi bilo svejedno, koliko god da sam ja otvorena. Ne bi mi bilo svejedno sigurno, prva reakcija bi sigurno bila šok, ali prosto to je nešto što ja ne bih mogla da promenim i to bih prihvatila tako kako jeste, znači ne bih se odrekla tog nekog i to je to. Bilo bi mi žao, bilo bi mi krivo ali šta sad, ja tu ne mogu ništa da promenim, to je tako. Verovatno bih razmišljala, verovatno bi mi bilo teško zbog tog nekog, jer njemu ne bi bilo lako. (heteroseksualna osoba)

Razočarao bih se, pričao bih sa njim, ali ga ne bih odbacio. Prihvatio bih ga. Ne bi mi bilo lako, ali bih prihvatilo. (heteroseksualna osoba)

Naravno, čini se da je to povezano i sa svakim konkretnim odnosom, odnosno dužinom prijateljstva i intenzitetom emotivnog investiranja u odnos. Jedna od ispitanica za koju je ovo pitanje bilo posebno teško i koja se dugo opirala čak i pokušaju da u toj situaciji zamisli sebe i svoju dugogodišnju prijateljicu s kojom je izuzetno bliska, navodi:

Joj... ne znam kako bih reagovala... [dugo razmišlja, prim. intervjuerke]... Ne bi bila ljuta... Pitala bi se kako to sad odjednom. Kako bih se osećala?... Ne znam... Baš ne znam iskreno [dugo razmišlja, prim. intervjuerke]... Ma, znaš šta

- *baš me briga! Pa i da jeste, nije ona samo to. Mi se znamo sad više od 30 godina. Sve delimo. Kad brinem oko nečega, ja se prvo s njom savetujem... I putovale smo zajedno. I svake godine idem i ona dolazi. Baš me briga i da jeste.* (heteroseksualna osoba)

Homoseksualne osobe kao članovi/ice porodice izazivaju najviše otpora i najintenzivnije emocionalne reakcije. Ovo nije neočekivano, jer je tu stepen bliskosti i emotivnog investiranja za najveći broj ljudi i najizraženiji. Ohrabrujuće je da samo jedan od ispitanika decidirano kaže da bi se homoseksualne osobe odrekao bez obzira na to ko je u pitanju (bliski prijatelj/ica, članovi/ice porodice ili dete), dok ostali/e navode da bi uprkos svemu, tu činjenicu probali da prihvate.

Mislim da bih bio šokiran. I osećao bih se veoma neprijatno. Ali mislim da bih vremenom morao da prihvatim činjenicu. Prihvatio u smislu da bih bio svestan da jesu. Duboko osećam u sebi da bi postojala neprijatnost... Nema razloga da ne pozivam [na porodična okupljanja, prim. M. S.]. Dok mi ne dovede dečka i da mi se ljube. Posle bi se završila priča... Pa, ne bih ga više zvao na porodično okupljanje... mislim da se ne bi to poklopilo u priču, ne bi se ostali ukućani osećali prijatno. Nije samo do mog ličnog stava, nego i do stavova ostalih. (heteroseksualna osoba)

Ne daj bože. Zaista to je jedna od stvari koje ne bih voleo da doživim. Ja prvenstveno gledam na to kao na neku neprijatnu stvar, na neku devijaciju, ili nešto nenormalno. I zaista, pogotovu da je moje dete ili neko blizak, zaista mi apsolutno ne bi bilo ni malo... i ne znam kako bih odreagovao ali razočarao bih se svakako . (heteroseksualna osoba)

To je moj brat i to je moja sestra. I to tu ništa ne može da promeni da li je homoseksualac, da li je kriminalac, da li je ne znam... Zato što je to moj brat i moja sestra. Ako je to ono što njih čini sretnim, ako doprinosi kvalitetu njihovog života, uopšte njihovom životu, znači moj zadatak je da učinim sve uopšte, u porodičnim odnosima da ti ljudi bude sretni, da doprinesem njihovoj sreći, njihovom zadovoljstvu, njihovom dobrom životu... (heteroseksualna osoba)

Verovatno bi me uplašilo, ali stala bi na stranu tog nekog, ne bih ga se odrekla, u svakom slučaju.. da je neko iz porodice, jer trebala mu je sigurno hrabrost... (heteroseksualna osoba)

Stvarno ne znam. Nemam pojma. Znači ako pričamo o bližnjima, deci, braći i sestri, moja želja je da su oni zadovoljni i srećni. Ako ih to čini srećnim, verovatno bih ja bio nemoćan da tu nešto promenim. Ali lično ja kao ono brat ili roditelj, mislim da bih ja bio nezadovoljan. Ne kažem razočaran, ali nezadovoljan zato što ne bih mogao da dobijem dete biološko iz nekog tako braka... Ali ako je stvarno dete, ako je brat rođeni sa kim si odrastao, ako ti je, što se kaže, srastao u krvi, ne može se odbaciti. Verovatno bih se pomirio sa godinama. Ne znam, to je neko moje mišljenje. (heteroseksualna osoba)

Ovakav stav je posebno izražen kada su deca u pitanju.

Pa dete je dete, sigurno da bih prihvatio, ali zaista, zaista ne znam da li će mi se stav menjati i kako još sazrevam... sigurno da bi tu bilo i srama i ljutnje i tog osećaja podbačenosti i pitanja šta će sutra biti s njim i kako će živeti i zašto bi sebi stvarao neke dodatne probleme ili taj neki osećaj diskriminacije i šta mu to treba u životu. (heteroseksualna osoba)

Pa, nije prijatno ali to je moje dete. Pa želim da bude hetero, želim da nastavi prezime, da ima takav život sa ženom, da ima svoje dete, napravljeno prirodnim putem. Za mene kao majku da, da dete bude srećno. Za mene da, za okolinu ne, za muževljevu rodbinu, ne – Crnogorci. (heteroseksualna osoba)

Uh, onda bih bio duboko razočaran, verujte. Ne mogu da zamislim tu jednu takvu situaciju, verujte mi... Mislim da bih se osećao slomljenim i ne znam da li bih se izvukao iz toga, zaista. Psihički bih to teško podneo. Mislim da bih se rasepao. Ali, opet kažem to je jedna realna situacija i dok je čovek stvarno i realno ne doživi ne može da donese neki zaključak. Ovo je samo neka podsvesna možda reakcija... Zavisí opet od njegovih reakcija. Da li bi dovodio dečka ili bi devojkú dovodio, u tom smislu. Mislim da bi mi to strašno smetalo i preko toga ne bih mogao... Pa, da li bih ga izbacio ili bih se jednostavno potrudio da to ne bude tu... potrudio – u smislu skrenuo bi mu pažnju da to ne radi. (heteroseksualna osoba)

Verovatno bi mi bio odvratan osećaj, u tom prvom segmentu, kad bi sama skontala, sigurno mi ne bi bilo pravo i trebalo bi mi par dana da se sastavim, ali to su stvari koje su nepromenljive. Ti možeš da istučeš dete, da ga zatvoriš, ovo ili ono, ali to se ne menja, to je tako, jedino da moliš boga da prihvatiš to i da se trudiš da pomogneš da se bori u životu. (heteroseksualna osoba)

Mislim da bi moja prva reakcija bilo ono, katastrofa. Dete je čovek, pa je to odlučilo. Ako ja ne bih mogao da se pomirim, to je neka moja stvar. Ali mislim da bi vremenom... ono... prihvatio. Da bih se loše osećao i ne znam šta, ali da bi vremenom to prošlo. Kao što i sve u životu prolazi. (heteroseksualna osoba)

Ja bi rek'o 'ajd' da vidim jel' neka faza, možda će to da prođe... možda je pubertet... 'ajd' sad nešto... Možda joj se to trenutno sviđa... „Trenutno me drma to, ali će posle da prođe“... Prvo bi to pomislio: „Možda je to nešto prolazno“. Ali da je to stvarno... pitao bi je da mi ispriča celu istorijicu... odakle to ona pamti na tamo na tamo na tamo da bi me ubedila da je takva. [Duže razmišlja, prim. intervjuerke] Ne bi mi bilo dobro... da dođe „ej, ja volim svoju drugaricu; ja sam gej, to mi nije drugarica“. 'Ajde, bre, pusti to... neću to da čujem. Pa, prvo bi bio ljut... A posle... ne znam kako bi reagovao... Ne mogu ja to da prihvatim... Ali ne znam... ne znam kako bi se osećao... Teško mi je da zamislim... Ali... ako se oni rađaju takvi... treba onda stvarno da me uveri da je to tako... A šta da radiš ako je tako? Ako se oni rađaju takvi? Onda to ne možeš da promeniš. Da teraš da krije od drugih? Ne znam... ali opet bre, ne mora javno... Možda bi se pomirio s tim, ali bi mi bilo teško kao roditelju... jer ne mogu to da zamislim. Ali šta ćeš. Trudiš se da budeš najbolji roditelj. (heteroseksualna osoba)

Odnos prema ideji da bi vlastito dete moglo da bude homoseksualno u značajnoj meri je obojen pretpostavkom da to nužno znači da neće imati svoju porodicu, strahom od reakcije okoline i zabrinutošću za kvalitet života koje bi dete imalo u takvoj sredini. To se pojavljivalo i u odgovorima onih ispitanika/ca koji su na početku intervjua na opšta pitanja o položaju LGB osoba u Srbiji navodili da one nisu ni na koji način ugrožene i da nemaju nikakvih problema zbog svoje orijentacije. Imajući u vidu da je samo jedan ispitanik naveo da bi se odrekao deteta kada bi bilo homoseksualno, utisak je da je razlog za ovu vrstu pomeranja zapravo promena pozicije ispitanika/ca. Drugim rečima, za ljude koji imaju negativan stav prema homoseksualnosti priznavanje da se homoseksualne osobe sreću sa različitim problemima zbog svoje seksualne orijentacije može da implicira da je i njihovo ponašanje deo tog problema. Sa promenom pozicije u smislu napora da se homoseksualnost deteta prihvati, problem neprihvatanosti LGB osoba se pomera na odnos „nekih drugih“.

Brinulo bi me društvo, familija... šta će oni da kažu... I ono glupo... odmah razmišljaš „nećeš imati unučiće“. Joj, joj... [Dugo čuti, prim. intervjuerke] Nisam ja o tome mislila nikad. Ja imam 47, pa sam ja tu na sredini... Oni [familija prim. M.S.] bi se odrekli sigurno... Ja sam tu na prelazu - eto, ne volim, ali 'ajde... nekako bi se trudila da prihvatim... (heteroseksualna osoba)

E to sad ne znam, opet ti kažem možda, da vidi da odemo kod nekog psihologa malo da popriča, pa ako mu je tako suđeno, šta ćeš... Bože sačuvaj dete da odbacim. Budale, čoveče. To su budalčine. To ti je ono šta će reći javnost, šta će reći komšije, šta će reći okolina, to ja pričam - okolina. (heteroseksualna osoba)

Ja sam iz Makedonije, suprug iz Bosne. Tu bi bio veliki... da objasniš ko je, šta je. Moj sin da nema devojk, nego... To bi verovatno bilo godinama olajavanje, pričaćenje i to sve. Ali, na kraju krajeva, briga me. Šta je tu je. Ne živiš ti od naroda... To bi bilo tri dana doviđenja i svako čudo... (heteroseksualna osoba)

Bila bih zabrinuta za njega, nisam sad samo ja u pitanju, ja ću ga sigurno prihvatiti ali neće biti prihvaćen od okoline, muževljeve okoline, okoline u kojoj živi. To nije dobro za njega. Ipak su oni [homoseksualne osobe prim. M.S.] na neki način neprihvaćeni, ismejani... Još uvek ih ljudi ne gledaju tako baš sa razumevanjem, ipak im se smeju. Da je brat ili sestra – isto, najteže je dete. (heteroseksualna osoba)

Verovatno teško. Sigurno teško. Tu uđe ponos prvo.. pa kako to, pa kako to da je on različit od drugih, pa strah, onda znate da tu populaciju ne vole samim tim je već ušao u mnogo veći problem nego što bih ja mogao da imam kao problem, taj strah, nema lepog osećanja, niti će ikad, u ovoj sredini, biti to lepo osećanje, ili sigurno narednih 15–20 godina. (heteroseksualna osoba)

Baš to, društvo, rođake, ne znam da li bih se osećala, nije svako psihički sposoban za tako nešto. Možda ako bi se odlučio ili odlučila za taj korak možda ne bi mogao da podnese sav taj teret okoline, možda bi se razboleo nešto. Ne može svako da podnese da se bori za svoja prava. (heteroseksualna osoba)

7. STRATEGIJE PORICANJA

Kao što je na samom početku već pomenuto, utisak je da su za dobar deo heteroseksualnih ispitanika/ca pitanja vezana za egzistenciju i položaj LGB osoba nešto što ne povezuju sa svojom svakodnevicom, pa njihov odnos prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama najčešće predstavlja reprodukciju dominantnog javnog diskursa o homoseksualnosti i pratećih društvenih narativa bez njihovog dubljeg promišljanja.

Utisak je da u dominantnom javnom diskursu o homoseksualnosti i dalje prevlađuje negativan stav o homoseksualnosti i homoseksualnim osobama, utemeljen između ostalog na prihvatanju različitih hijerarhija između različitih kategorija ljudskih bića kao legitimnih i poželjnih. Na drugoj strani, čini se da je koncept ljudskih prava izborio svoju legitimnost što se ogleda (i) u tome što se njegov program retko javno odbacuje. Iako ostaje pitanje u kojoj meri se zaista i razume. Posledice tog jaza za značajan deo (posebno heteroseksualnih) ispitanika/ca su teškoće u formulisanju odgovora, kao i nekoherentnost samih stavova koji se iznose. Taj jaz se najčešće „popunjava“ različitim psiho-socijalnim strategijama kojima se poriče njihova kontradikcija i opravdava postojeći negativan stav prema homoseksualnosti, kao i posledice koje on ima po homoseksualne osobe. Ovde se termin „poricanje“ koristi na način na koji ga određuje Stenli Koen (Stanley Cohen) za označavanje čitavog niza fenomena (retorskih sredstava, mehanizama, kognitivnih i logičkih grešaka i slično) kojima se „neka nepoželjna situacija (događaj, stanje, fenomen) ne priznaje, ignoriše ili predstavlja normalnom“ (Cohen, 2003: 89). Njihov cilj je odbrana i prevladavanje psihološke ili moralne nelagodnosti i očuvanje slike sebe (i svoje grupe) kao moralnih i pravednih. Ono što je važno imati na umu je da se različiti oblici poricanja odvijaju i na makro i na mikro nivou, koriste se u manje ili više razvijenim varijacijama u različitim kontekstima i međusobno se ne isključuju. Naprotiv, mogu da se javljaju istovremeno, čak i u istoj rečenici. Razlika između *ličnog* i *javnog* (i *zvaničnog*³⁵) poricanja je maglovi-ta i fluidna – lično poricanje se uvek oslanja na zajedničke narative, a protivrečni elementi formiraju temeljnu strukturu: njihov međusobni odnos je ideološki³⁶, a ne logički. Poricanje se odvija u tri osnovna vida od kojih se svaki pojavljuje u različitim varijacijama: *bukvalno poricanje* („ja ne znam za to i/ili to se ne dešava“), *poricanje tumačenja* („desilo se ili se dešava, ali je to zapravo nešto sasvim drugo“) i *poricanje implikacija* („opravdano je to što se dešava/desilo“). Svaki od njih ima sopstveni psihološki status. Kako to navodi Koen: „*Bukvalno poricanje* može biti iskreno neznanje koje nije za osudu, promišljeno okretanje glave od činjenica koje su mučne da bi se priznale; polusvesno stanje samoobmanjivanja u kojem jedan deo istine krijemo od samih sebe; kulturno neprimećivanje jer je stvarnost deo našeg pogleda na svet koji ne dovodimo u pitanje; ili jedan od niza proračunatih oblika laganja, obmanjivanja i dezinformacija. *Poricanje tumačenja*

35. Zvanično poricanje su javni, kolektivni i organizovani oblici poricanja. U demokratskim društvima (ili onima koja pretenduju da su takva) zvanično poricanje ne ide kroz direktne zabrane određenih tema u javnosti, već je suptilnije. Koenovim rečima: „...*istina se ulepšava, o nekim pitanjima se raspravlja u javnosti, događaji se predstavljaju na određen način, medijima se tendenciozno daju neke informacije, uspostavlja se selektivan odnos prema žrtvama, poriče se tumačenje vezano za spoljnu politiku. Poricanje nije lična stvar, već se ugrađuje u ideološku fasadu države. Društveni uslovi koji podstiču zlodela postepeno se spajaju sa zvaničnim tehnikama poricanja stvarnosti.*“ (Cohen, 2003: 34).

36. Ovde se ideologije razumeju u širem smislu kao diskurzivni resursi koji doprinose formiranju kolektivnih društvenih identiteta. One razvijaju shvatanja u odnosu na istoriju, kolektivna iskustva, društvene pozicije i društvene veze sa drugim grupama (Van Dijk, 2006: 146–147).

obuhvata razne stvari – od stvarne nesposobnosti da se shvati šta činjenice znače drugima do duboko ciničnog preimenovanja tih činjenica kako bi se izbegla moralna cenzura ili zakonska odgovornost. *Poricanje implikacija* proističe iz nekih prilično banalnih popularnih tehnika izbegavanja moralnih ili psiholoških zahteva, ali je prožeto izvesnom iskrenošću koja nas može obmanuti.“ (Cohen, 2003: 32–33).

Kod *bukvalnog poricanja* reč je o tvrdnji da se nešto nije desilo, ne dešava ili da nešto nije istinito. Bukvalno (*faktualno*) poricanje podrazumeva poricanje činjenice ili znanja o činjenici iz bilo kog razloga, u dobroj ili lošoj nameri i bez obzira na to da li su u pitanju stvarno neznanje, promišljene laži ili nesvesni mehanizmi odbrane. Kod učesnika/ca u ovom istraživanju ono se često ogledalo na jednoj strani, u navodima da ne znaju, nisu razmišljali/e ili da nisu informisani o položaju LGB osoba; na drugoj, kroz direktnu tvrdnju da su homoseksualne osobe, kada su u pitanju njihov položaj i prava, u istoj situaciji kao i osobe heteroseksualne orijentacije.

Ne znam ja to... Ne znam... Ne volim nešto... Ne razmišljam nešto o tome... Ja sam udata i imam decu, pa nekako... Ne može ni da mi padne na pamet... Ne znam ni šta mi padne na pamet iskreno...
(heteroseksualna osoba)

Da ti kažem, do prvog vašeg pokušaja Prajda nisam ni znao da neko nekog ugnjetava. Znači nisam znao, e posle ste počeli sa Prajdom, posle je bilo maltretiraju nas, ko vas maltretira, je li te ko maltretiro kad si izaš'o na ulicu?
(heteroseksualna osoba)

Njihov položaj kao ljudi jeste položaj kao svake druge osobe u državi bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju i ne razumem odakle ta potreba stalno da se prebacuje da oni imaju neki lošiji položaj, jer ipak seksualnost se vezuje za neku privatnost, a uživaju prava svakodnevno kao i svaka druga osoba i uopšte nisu u nekom nižem startu, nekoj goroj poziciji, pa da onda moraju da se izvlače, da im se daju prava. (heteroseksualna osoba)

Mi sad možemo do sutra, ali oni su u istom položaju k'o i svi drugi. Ja ne vidim da su oni u nekom drugačijem položaju... imaju sva prava... Ne znam sad... Zaštićeni su k'o beli medvedi. Ne znam sad koja im prava fale.
(heteroseksualna osoba)

Pa malo je preneglašena i iako imam utisak da populacija nema toliko odbojan stav prema LGBT populaciji... Kao da je ta grupa ljudi mnogo više ugrožena nego neke druge grupe po bilo kom kriterijumu, a nije.
(heteroseksualna osoba)

Mislim da su prihvaćene normalno, da nisu omalovažavane, da su umanjene njihove ljudske vrednosti i tako dalje. Smatram da imaju jednaka prava kao i svi ostali pripadnici ovog našeg društva. (heteroseksualna osoba)

Jednostavno mislim da oni uopšte nisu ugroženi. Oni žive u svom nekom svetu. Znači, ja se vezujem za neke događaje iz svoje neke bliže sredine i smatram kao činjenično stanje oko sebe. Smatram da uopšte nisu ugroženi, uživaju

sva svoja prava, niko ih ne sputava u njihovim aktivnostima, privatnim i tako dalje. Smatram da ništa, ni u kom smislu nisu ugroženi nego u odnosu na ostalu populaciju. (heteroseksualna osoba)

Kada je u pitanju *poricanje tumačenja*, ne poriču se sirove činjenice (nešto se desilo/dešava), ali se poriče interpretativni okvir u koji se događaji smeštaju, odnosno pripisuje im se drugačije značenje. Na taj način se prebacuju u drugu „ne tako strašnu“ kategoriju događaja. U suštini, to su objašnjenja gde se nasilje prema LGB osobama u nekoj meri priznaje, ali se svodi na delovanje individualnih faktora: pojedinačne incidente i individualna ponašanja, sticaj okolnosti i/ili slučajnost. Jedan od vidova poricanja tumačenja je *poricanje povrede* koje se kod ispitanika/ca najčešće pojavljivalo kroz različite formulacije navodnog preneglašavanja ugroženosti homoseksualnih osoba u odnosu na ugroženost drugih ljudi.

Ja mislim da to nije ništa gore nego što se svima nama dešava. Konkretno primer, saznao sam danas, deca se čula sa koleginicom, deca bila u parku, igrala se, došao čovek, pokazao im nož i oteo telefone. Deca od... ne znam, osnovna škola. Kada pričamo o svemu tome treba da napravimo... o deci, o svemu tome, o svakoj da kažem podgrupi, pa da imamo sve te parametre i onda da kažemo ko je ugroženiji. To se dešava svima. (heteroseksualna osoba)

To je samo medijski naduvano. Kakve se teške tuče dešavaju po gradu, slomljeni, izbodeni, upucani, ubijeni. Ali ovi mediji... kao prebili gej aktivistu, 'ajde sad ćemo da duvamo, da potpirujemo. Ovdje se samo radi o preneglašenom potenciranju. (heteroseksualna osoba)

Pa, bore se definitivno za neka svoja prava, ali smatram da njihova prava nisu u tolikoj meri ugrožena koliko se u javnosti predstavlja. (heteroseksualna osoba)

Mislim da se to previše potencira bespotrebno društvu. (heteroseksualna osoba)

Dobro, ljudi ne vole to. Ali neće sad da odbije da ga leči zato što je peder ili policija neće da reaguje kad ga biju zato što je to što jeste. Možda će u sebi svašta da misle ili će možda da ga gledaju „evo, vidi ga peder“. Ali će da rade svoj posao. Dobro, nisu prihvaćeni. Ali ni ja nisam prihvaćen svuda... da odem u pozorište možda bi neko rekao „vidi ga, seljak“. (heteroseksualna osoba)

Pa opet to je sve individualno, sve zavisi među kakvim ljudima se kreću, kakvi su ti ljudi, kako oni na to gledaju. (heteroseksualna osoba)

Jedna od varijacija *poricanja povrede* je nešto što bi se moglo nazvati *magijskim legalizmom*.³⁷ On se sastoji u dokazivanju da recimo, diskriminacija prema homoseksualnim osobama ne postoji, jer bi tako nešto bilo nelegalno prema postojećim zakonima i Ustavu. Nakon toga sledi *magijski silogizam*: diskriminacija u smislu nejednakog postupanja prema osobi ili nek oj grupi na osnovu nekog njihovog (stvarnog ili pretpostavljenog) *ličnog svojstva* je zabranjena, dakle, kada se to dešava to nije diskriminacija, jer nije posledica sistematskog delovanja, utemeljenog u društvenim predstavama o homoseksualnosti.

37. Ovo je posebno izraženo u oceni rada zaposlenih u državnim institucijama o čemu je ranije bilo reči.

U bilo kojoj sferi, ne verujem da neko ima taj problem. Niti lekari, niti sudije, niti policajci, jednostavno niko to ne sme, ne bi trebalo da radi diskriminaciju bilo kog tipa, da li je neko Rom, gej ili ... To ne bi smelo da se radi, ti si na poslu i moraš da radiš to što radiš ko god stane pred tebe, ali sada ima nekih ličnih razloga zašto bi neko želeo da odugovlači, eto – pati malo zato što si takav, toga sigurno ima, ali to su opet ekstremni ljudi. (heteroseksualna osoba)

Mislim da nema zakonskih razloga po kom osnovu [za diskriminaciju, prim. M. S.]. Normalna država ne može da donese zakon koji diskriminiše nekog. A pogotovu taj koji sprovodi zakon je samo šalterski radnik. Može po nekoj privatnoj inicijativi, ali iznad njega postoji šef i svako ko naiđe na neki problem može da se obrati šefu. (heteroseksualna osoba)

Opet mislim da nema tu apsolutno zašto bi bilo neko rangiranje u tome. Mada su i oni [homoseksualne osobe, prim. M. S.] sa te strane isto rangiran. Kada se pojavim na vrata i kad me vide ovoliku [govori o svojoj kilaži, prim. M. S.], u fazonu onom... I verovatno da i oni možda imaju tu... kada uđu recimo tako... Ali ne vidim ovako što bi oni imali problem da li je neko gej, da li je lezbejka, da li je ne znam ovaj ili onaj da bi mu pružio neku pomoć. Isto prema meni. Ja kad uđem kod lekara a on [ispušta zvuk čuđenja, prim. M. S.], ja mu kažem „Znam da imam 50 kg viška, teraj dalje“. Kao da ja nemam ogledalo u kući... pređi preko toga i teraj dalje. Ali ne vidim zašto bi nekome uskratili lekarsku intervenciju ili pomoć zbog toga. To bi bilo apsolutno [neprihvatljivo, prim. M. S.] (heteroseksualna osoba)

Dobro, ličnih stvari i ličnih razloga uvek može da postoji. Znači, ne generalno, ali ako naleti na sudiju koji je striktno protiv toga, mislim da ne bi bili ... mislim da bi samo odugovlašćeno bilo, možda bi nešto „čisto eto“, trajaće duže, ali mislim da su to pojedinci, mislim da je to lično. Generalno ne bi smelo da bude te diskriminacije, sad ja neću da ti završim zato što si takav ili ... mislim da to ljudi generalno ni ne rade. Možda pojedinci, ali opet prikriveno, da se ne primeti, eto čisto malo da ... sad ću da te vratim pet puta, ali završiće na kraju jer mora. Ne verujem da su oni tu nešto ugroženi. (heteroseksualna osoba)

Imaju sva prava, da li je to zaista tako baš svuda, ima možda pojedinačnih slučajeva da nije tako, ja to ne znam, mislim da imaju. (heteroseksualna osoba)

U slučaju *poricanja implikacija*, ne poriču se ni činjenice, ni njihovo načelno tumačenje, ali se poriču ili minimalizuju psihološke, političke ili moralne implikacije koje iz takvog tumačenja obično proističu – odgovornost da se deluje da bi se postojeće stanje popravilo. Takvo poricanje se često naziva „racionalizacijom“. Jedan od njegovih dominantnih oblika kod učesnika/ca istraživanja je ono što Koen naziva *poricanje postojanja žrtve (2003: 152–153 i 172)*. I ovde se on u suštini svodi na iskaze: „*Oni su počeli*“, „*Pogledajte šta oni nama rade*“ i „*Dobijaju ono što su zaslužili/zaslužuju*“. Zaključak koji (eksplicitno ili implicitno) sledi je Koenovim rečima „*Ljudi koje nazivate žrtvama nisu stvarno žrtve; mi koje osuđujete [...] stvarne žrtve; kad se sve sabere, oni su pravi agresori; prema tome, zaslužuju da budu kažnjeni; pravda je na našoj strani*“ (2003: 153). U tom procesu, zahtevi za većim pravima i boljim položajem homoseksualnih osoba se uspostavljaju kao agresivni i arogantni, nasilje i diskriminacija kao odbrambena reakcija, a efekat je oslobađanje svake odgovornosti za postojeću društvenu nejednakost.

Ali nekako stiče se utisak kroz takvo ponašanje da LGBT populacija trenutno, ako se priča o zaštiti njihovih

prava, uživa više prava nego građanin koji se deklariraše kao običan građanin, koji se znači ne deklariraše kao ugrožen jer nema neku osobenost posebnu i baš iz takvog ponašanja individua se stiče utisak kao da uživaju neka prava više nego ostatak populacije i da zbog tog uživanja prava i zbog te priče o njihovim pravima korak po korak usvajanja i dobijanja nekih sloboda, sebi daju za pravo glasniji, bučniji, drčniji pa čak i lenji i da očekuju da će baš zbog te diskriminacije za manje truda dobiti više. To je po meni isto negativan trend jer onda prosto deklarisanjem kao gej osobe i vađenjem na neku diskriminaciju mogu, ne radeći ništa, da dobiju ništa, što je po meni jeste jedan loš trend i svakako da izaziva nezadovoljstvo kod drugih. Svakako da loše utiče i ostavlja neki loš ukus u ustima i ne prija. (heteroseksualna osoba)

Jednostavno više nisu ovde i u tom smislu sam izgubila kontakt, pošto su se oni okrenuli ljudima koji su... da su oni ti koji su napravili krug ljudi sličnih njima, da su oni ti koji su odbacili neke drugačije ljude. Oni sami prave taj krug oko sebe.... jednostavno sebe grupišu i drže se zajedno i to ističu na neke nepotrebne načine. Oni su napravili sebe ugroženima. Mislim da oni žele da budu nepovoljniji [u nepovoljnijem položaju, prim. M. S.], da oni od sebe prave žrtve. Da ljudi jednostavno imaju otpor prema njima. (heteroseksualna osoba)

Ne smetaju nama gejevi, nama smeta što nam „brkaju“ oči i provociraju nas, pa posle kažu „nemojte da nas dirate“. Vi nas napadate, nama brkate u oči, a vi ste večno žrtve. (heteroseksualna osoba)

Čak mislim da, ako dođu na vodeće funkcije, da su diskriminirani oni koji nisu u njihovom „taboru“. Mislim da ako dođe do neke funkcije da oni povlače svoje, zato se i bojim te učiteljice koja bi na taj način to eksponirala. Iz straha da su ugroženi oni ugrožavaju druge, realno. (heteroseksualna osoba)

Pa to je ono što sam rekla malopre, provociraju nepotrebno, prave oko sebe taj neki obruč i kao da lepe etikete „mrzite me“, bukvalno oni nameću većinskom stanovništvu kako da se ophode prema njima i jedinstavno kada neko priča „nas mrze, nas mrze, nas mrze“, onda ispadne stvarno vas mrze, ali da se toliko ne potencira, mislim da bi sve prošlo mnogo neopaženije, jer ja uopšte ne vidim razlog zašto bi se oni toliko eksponirali, zašto bi se toliko pričalo o njima. (heteroseksualna osoba)

Individue s kojima sam ja dolazio recimo u kontakt, neke su normalne kao i svake druge, da se tako izrazim i nema nikakvih naslućivanja, a kasnije bih saznao da su oni priznali da su gej, dok kod drugih, uglavnom pripadnika većine LGBT populacije uvek sam nailazio na neki nadmen stav, na neku drčnost, jako ružan ton obraćanja, neko pametovanje, nešto izigravanje. Prosto se izdvajaju u grupi, ako se recimo nalaze u grupi, nekim svojim stavom, govorom, načinom ponašanja koji se meni ne sviđa i koji se prosto ne uklapa i valjda se zato vezuje za neko nenormalno ponašanje. (heteroseksualna osoba)

Zanimljivo je da su neki/e od ispitanika/ca imali/e potrebu za dodatnim podupiranjem teze o ugroženosti heteroseksualnih osoba od homoseksualnih kroz eksplicitno ili implicitno dovođenje u pitanje motiva onih koji zagovaraju prava LGBT osoba, kao i povezivanje izvora finansiranja LGBT organizacija i organizacija za ljudska prava (kao „promotera“ prava homoseksualnih osoba) sa problematičnim izvorima novca ili delovanjem država (prvenstveno SAD i Evropske unije) koje se vidi kao neprijateljsko.

Međutim, tu vidim jedan raskorak između male zajednice LGBT populacije koja baš te probleme nekako naglašava i ono što sam na početku rekao baca u prvi plan i medijski dosta diže prašinu oko sebe iz motivisanosti novcem. Jer sigurno neko sa strane ko finansira to u cilju integracije LGBT populacije, njega samo zanima da se to čuje i vidi. (heteroseksualna osoba)

U tim svetskim moćnicima pretpostavljam da postoje ljudi koji imaju sklonosti prema LGBT populaciji, i iz tog aspekta pretpostavljam da žele da im pomognu, kako bi sebe afirmisali, ne znam. Mislim, nisam u potpunosti upućen. (heteroseksualna osoba)

Ali nisam sigurna kako se finansiraju, po meni je novac iz kriminala potpuno isto što i novac iz tog [gej, prim. M. S.] lobija. Apsolutno nema razlike da li je neko stekao prodajom droge ili stekao, čak ne znam ni ko to finansira, ali znam da su mnogo velike pare u pitanju. Da, to je novac koji je došao tu, a niko ne zna odakle je, a velik novac je u pitanju. Zašto bi neko finansirao projekat vredan ne znam koliko miliona, realno, u zemlji koja nema privredu, nema para, nema ničega, a eto, NVO imaju para za to. Neko to gura i neko tu pokušava da kupi sve te ljude kojima će da bude bolje, recimo. 'Vidite kako smo mi fini, mi vam pomažemo... Mislim da je problem jer se ne sankcioniše pranje novca od kriminala na primer kroz prodaju droge i oružja. Znači prodaja oružja je najstrože sankcionisana, a ovde niko ne zna odakle novac, a oni su kao pomoć iz tamo neke zemlje, a pitanje ko je taj novac stekao i ko stoji iza svega toga. (heteroseksualna osoba)

Mislilo bi se da oni [SAD, prim. M. S.] to serviraju, da su mu dali pare da kaže da je gej, da nas satru u zdravo seme... Pa... ne znam... zbog naše vere, pravoslavlja... (heteroseksualna osoba)

Govori mi da je to nešto sto je čisto izrežirano... Nije se to prvi put desilo ovde, zna se od koga, od strane Zapada... Nije samo u Srbiji, oni su tu po celom svetu to rade, ne samo kod nas, pa da kažemo, što kažu babe „Amerikanci hoće nas da unište...“. To oni svuda rade. E, sad, zbog čega to rade ne znam. (heteroseksualna osoba)

Jedan od ispitanika to direktno formuliše u obliku takozvanog *optuživanja optuženaca* koje se u suštini svodi na pomeranje pažnje sa sopstvenog ponašanja (ponašanja *vlastite grupe*) na pitanje da li oni koji se vide kao kritičari imaju pravo da kritikuju naš odnos prema homoseksualnim osobama. Putem *poređenja u sopstvenu korist* na primeru odnosa prema izbeglicama iz Sirije, ponašanje „stranih“ kritičara se uspostavlja kao licemerno i selektivno, a kritika se odbacuje kao nepravedna.

To je sve zbog Evropske unije... Koliko smo dobri i tolerantni upravo pokazuje ova situacija što nas je sad snašla. Ne bi trebalo da nam niko, pa ni EU postavlja zahteve... Ni da nam oni pričaju da mi nismo tolerantni. Oni [izbeglice, prim. M. S.] ovde imaju sve k'o i ostali... Tamo gde su ljudska prava zagantovana, oni su zagrađeni žicom, a ovde šetaju ulicom slobodno. Nemoj nikoga da diraš, nemoj da kradeš, neće ništa da ti se desi. Daćemo ti novac i hranu. Isto to važi za gej populaciju. Nemoj nikog da diraš i nemoj da se ponašaš kako ne treba i sve je u redu. (heteroseksualna osoba)

Kao poželjni način ponašanja za LGB osobe uspostavlja se zahtev „u svoja četiri zida“ (što je u suštini neka vrsta „lokalne

varijante *don't ask/don't tell*³⁸ gde je homoseksualnost „stvar intime“ i nešto o čemu se ne govori. Ono što se vidi kao odgovarajuće ponašanje homoseksualnih osoba je tesno povezano sa svođenjem čitavog identiteta homoseksualnih osoba na seksualnost u kome se u suštini politički zahtev za jednakošću, prestankom nasilja i promene položaja LGBT osoba u društvu, pomera na seksualno ponašanje i načine ispunjavanja seksualnih potreba.

A to što radim sa svojom ženom je intima, ne paradiram time. Jednostavno, šta da mi sad paradiramo, ponosni smo? (heteroseksualna osoba)

Ni strejt osobe ne pričaju toliko o svom seksualnom opredeljenju. Zašto bi sad neko ko je drugačije seksualne orijentacije 24 časa to isticao? I kad bi govorio samo o isključivo o tome, kako je to što jeste, i mislim da je tu negde problem. Mislim da ne bi postojao problem ukoliko je ta osoba ok, to što jeste, ali ne priča mnogo o tome, ne ističe to. Zato što previše o tome govore. Mislim da to treba da bude njihova stvar. (heteroseksualna osoba)

Ako se ti ničim ne izdvajaš, ako živiš svoj život, ne iznosiš javno svoje stavove, niti se busaš time što si gej, zašto ja ne bih sa tobom pričala, nemam nikakav problem da budeš zaposlen, da budeš u društvu ljudi... (heteroseksualna osoba)

Mislim da bi bilo mnogo bolje da čute i rade to što rade i to je to. Mislim da ovako provociraju i iritiraju narod. Skreće pažnju nepotrebno na njih. Kažem, ima ih verovatno svuda oko nas, ali ne znamo i niko nema problem i kada se sazna nema se taj problem, mislim da niko neće da otpusti osobu zato što je gej, ali ako je on nasilan i on nešto spopada nekoga, uslovno rečeno, naravno da će to bude neprijatno i da stvara problem, ali opet svojim ponašanjem stvara problem. (heteroseksualna osoba)

Zavisi to opet i od njih, od njihovog eksponiranja, itd. Mislim, ja lično poznajem takve ljude, potpuno normalne osobe, koje imaju svoje živote najnormalnije i koje nisu opterećene 24 časa time što one zapravo jesu. Prosto ljudi ih prihvataju takve kakvi jesu. Ne pričaju o tome, ne ističu to nešto mnogo, samim tim ljudi mislim znaju da su to što jesu, ali gledaju ih najnormalnije, kao i sve ostale ljude. Sve to opet utiče i zavisi od njih samih, kako se oni prosto lično ponašaju. (heteroseksualna osoba)

U tom smislu da su to isto ljudi kao i svi drugi, bez neke preterane potrebe i pompe za isticanje seksualnosti. Jednostavno ti radiš u svoja četiri zida šta hoćeš i živiš svojim životom kako hoćeš bez batina, bez kamenovanja. (LGB osoba)

Zašto moraju svi da vide, zašto moraju svi da znaju, zašto vi jednostavno sami terate ljude da razmišljaju o vama? Živite svoj život normalno kako ste dosad živeli. Ja nemam ništa protiv ja vam govorim, ali ne treba non-stop

38. *Don't ask/don't tell* je kolokvijalni izraz za kadrovsku politiku oružanih snaga SAD u odnosu na homoseksualne i biseksualne osobe. Osnov ove politike je zakon koji je izglasan 1993. godine, a njena suština je da se pripadnicima oružanih snaga zabranjuje pod pretnjom otpuštanja da otvoreno iskazuju svoju homoseksualnu orijentaciju; istovremeno je nadređenima zabranjeno da istražuju seksualnu orijentaciju svojih potčinjenih. U praksi to znači da su homoseksualne osobe mogle služiti u američkim oružanim snagama, uz uslov da skrivaju svoju seksualnu orijentaciju od svojih kolega/inica. Ovaj zakon je ukinut 20. septembra 2011. godine. Videti na primer, „'Don't ask, don't tell' ban on gays in US military ends“, *BBC News USA & Canada*, 20. septembar 2011. godine. Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-14981082> Poslednji pristup 27. januara 2016. godine.)

nekoga potezati za šta vi mislite... meni ćete biti na očima jer sam ja gledao u tebe, a ne treba, ponaša se ono normalno kao maska... (heteroseksualna osoba)

Ono što se odmah nameće kao pitanje je šta bi bila „odgovarajuća mera“ razgovora o homoseksualnosti i položaju LGBT osoba u društvu. Međutim, samo pitanje je pogrešno, jer položaj homoseksualnih osoba nije pitanje seksualne privlačnosti i različitih načina zadovoljavanja seksualnih potreba, pa sama formulacija predstavlja zapravo zamenu teza. U tom smislu, pitanje nije uopšte da li se o tome priča previše. U skladu sa tradicionalističkom patrijarhalnom konstrukcijom homoseksualnosti kao zazornog i sramnog (što ako već postoji, treba skrivati) – svaki razgovor je „previše“. Iz takve postavke, reakcije većine na prelazak društvenih granica kroz različite vrste nasilja prema LGBT osobama uspostavlja se (opet) kao opravdana, logična i razumljiva. A odgovornost za nasilje i diskriminaciju se prebacuje na homoseksualne osobe.

Pa da se autistična osoba pojave i da tako provociraju, možda bi i njih neko tukao. Možda je pitanje pristupa... Svim onim detaljima koji nisu tipični. Ja nemam problem sa time da muškarac obuče roze majicu, naprotiv znam masu njih koji nose i nemaju problem sa time, niti im je neko rekao „ti si gej zato što si obukao roze“, kao što ja nosim plavo ili zeleno. Mislim da boja ne određuje, nego način na koji se ta boja eksponira i nosi. Oni vrlo često imaju ili bedževe ili neku oznaku, nešto što će ih... oni sami sebe etiketiraju, na neki način. Jednostavno imaju potrebu da obeleže sebe da se vide. I onda negde time provociraju. (heteroseksualna osoba)

Pa, samim tim što otvoreno istupaju, i javno na ulicama, i to, izazivaju gađenje kod ljudi i samim tim sebi donose problem. (heteroseksualna osoba)

Čak i onda ako ih ne prihvataju prosto nemaju potrebu da to izražavaju nekim fizičkim nasiljem dok baš ovim stalnim zahtevima za Parodom i troškovima oko čuvanja Parade koji su ogromni i tom nekom slikom šetnje, šareno, da se time iritira neki deo populacije možda opet motivisan nekim drugim razlozima, ali svakako da se iritira i da se u tim danima dešava nasilje kao što se desilo pre ne znam koliko godina baš zato što se bode prst u oko. (heteroseksualna osoba)

Potenciranje je nešto što je kontraproduktivno. To nervira ljude, pa se onda svašta dešava. Provocira ih, a posle „kriv đavo“. Zato što se to potencira tako... Oni to sami rade [izazivaju, prim. M. S.]. Sami traže kaznu. Ne znam zašto, u manjini su i dalje. (heteroseksualna osoba)

Zanimljivo je da se varijacija prebacivanja kompletne odgovornosti za vlastiti položaj na individualno ponašanje homoseksualnih osoba u nešto blažem obliku može pratiti i u odgovorima LGBT ispitanika/ca kroz prihvatanje zahteva za većom ličnom snagom homoseksualnih osoba u slučaju da žele da društveno napreduju. Ostaje pitanje u kojoj meri je to kod njih deo strategija preživljavanja (način na koji se nose sa okruženjem koje se dominantno vidi kao neprijateljsko i zastrašujuće), a u kojoj meri se takav zahtev zaista smatra legitimnim.

Možda malo teže, ali ako je neko baš baš jaka ličnost da se izbori za to, što da ne. Verovatno može. (LGB osoba)

Uvek postoji šansa, da ukoliko se za neku osobu sazna da je LGBT da postoji neko drugačije ophođenje prema njoj, ali ako neko ima snage da se bori, mislim da ne postoji prepreka da ne uspe u tome. (LGB osoba)

Ako odeš da tražiš neki posao i ako pretpostave da si to oni će te izbaciti s posla ili ga nećeš dobiti. Moraš baš da budeš jak i da se boriš za sebe, da istraješ u nekim svojim namerama da nastaviš školovanje, ili u poslu da se dokazuješ. (LGB osoba)

U poricanje implikacija kao oblika poricanja spadaju i iskazi ispitanika/ca kojima se pitanje poboljšanja položaja LGB osoba i unapređivanja njihovih prava pomera „negde u budućnost“. Oni se mogu svesti na varijacije tvrdnje „da postoje neke važnije stvari koje treba rešavati“. U njihovom osnovu je s jedne strane, nerazumevanje da dominantno negativni društveni stav prema homoseksualnosti ima posledice po egzistenciju homoseksualnih osoba *ovde i sada*, da direktno oblikuje njihov svakodnevni život i njihove šanse i mogućnosti. S druge strane, ovom vrstom iskaza se implicira da samim tim što je ova tema „manje važna“, nije ni vredna diskusije i da bi LGB osobe trebalo da se zadovolje onim što imaju.

Nisu gejevi sad prioritet. Ako uvek bude većinskih problema, onda nažalost nikada neće doći na red. Mogla bi država da podeli malo poslove pa da se bavi malo i time. Svi žele da se bave onde gde imaju interes i gde mogu doći do novca, ne bave se mnogim stvarima, ne bave se time da deci omoguće školovanje, da deca imaju knjige, da imaju jednog izdavača, to nam je najbolnije pitanje. Imamo knjige od 5-8 razreda, 6 meseci tražim knjige da pokupim od prethodnih generacija i ne mogu. Svake godine dolaze novi izdavači, bombarduju profesore sa tim, i ja ne mogu da koristim udžbenike od prethodne generacije u ovim vremenima kad je mnogo teško, kad su knjige skupe, a ti imaš u državi koliko izdavača. To je problem. (heteroseksualna osoba)

Znaš šta, možda sam ja u nekom balkanizmu, možda ja razmišjam da treba decu praviti, praviti, praviti, ali ja znam da za tu decu država treba da bude jaka, da ja imam posao da ne budem napravio siročice, znači to što ja pričam kad bi bilo šta bi bilo da je država jaka, da je snažna, pa bi i to došlo na red. Znaš, a vidiš ti da propadamo, čoveče. (heteroseksualna osoba)

Pa, nisam razmišljao... Nisam razmišljao stvarno... Ma, ne protiv sam! Ima tol'ko, tol'ko nekih stvari... evo, ne dao Bog, osobe sa invaliditetom, koliko je njima potrebno pažnje i koliko je njima potrebno sve to... I sad ovi gejevi što traže, neću njima, nego hoću ovima da pomognem i kraj... 'Ajd' da rešimo ove kojima je teže. Da prvo rešimo to. Ima mnogo toga. Treba da se postavi neki redosled. Da se postavi nešto što ima neki prioritet. Nešto da se reši pre ovoga. (heteroseksualna osoba)

Nema preterane potrebe za takvu jednu promociju. Srbija ima mnogo većih problema životnih kojim treba da se bave u odnosu na sve to. (heteroseksualna osoba)

Znači previše, 'mi smo homoseksualci, mi tražimo prava', pa znaš li koliko ljudi imaš koji nemaju 'leba da jedu? Koliko ljudi imaš koji prosto nemaju para za ogrev? (heteroseksualna osoba)

Zato i kod nas zna da će biti kada se ne budemo bavili nekim egzistencijalnim stvarima, doći ćemo do nivoa gde ćemo se baviti ovakvim sekundarnim stvarima. (heteroseksualna osoba)

8. BITI LGB OSOBA U SRBIJI – ISKUSTVO I STRATEGIJE PREŽIVLJAVANJA

Za LGB osobe je internalizovanje negativnog stava prema homoseksualnosti generalno, vlastitoj homoseksualnosti i drugim homoseksualnim osobama skoro neizbežna posledica odrastanja u homofobičnom i heteronormativnom društvu baziranom na binarnom rodnom režimu i podrazumevajućoj heteroseksualnosti. Kao i homofobija društvenog okruženja, ona obeležava egzistenciju homoseksualnih osoba u svim aspektima njihovog života, strukturišući ne samo njihove životne šanse, odnose sa drugima (od površnih do najintimnijih), već i osećanje ličnog samopoštovanja i psihološki integritet. Proces osveščivanja vlastite homoseksualnosti odvija se uglavnom prvo kroz svest o svojoj različitosti u odnosu na većinu i naporom da se ta različitost objasni i prihvati. Ovo nije neočekivano kada se ima u vidu da deca vrlo rano razvijaju sposobnost prepoznavanja sebe i drugih kao pripadnika/ca različitih grupa. To razumevanje dugo ostaje na nivou emocija i vrednosti kao onoga što je „dobro“ i „loše, „poželjno“ i „nepoželjno“ (Tajfel i Forgas, 2000) i pod jakim uticajem je prvo roditelja i najbližeg okruženja, a zatim nastavnika/ca, vršnjačke grupe i medija. Heteroseksualnost je jedna od društvenih normi koja je duboko ukorenjena u sve društvene institucije, uključujući porodicu, a tokom odrastanja na sliku sveta i stvarnosti, sebe i drugih bitno utiču roditeljska očekivanja i značenja koja prenose.

Jedan od ispitanika, govoreći o prihvaćenosti homoseksualnih osoba, to eksplicitno i navodi kao vid očekivanja s kojim se odrasta.

Ja mislim da većina isto očekuje da je većina strejt. Za početak roditelji od svoje dece. Posle roditelja dolazi rodbina, a posle njih generalno celo društvo. To jest većina društva, pošto im je nekako neshvatljivo da LGBT osobe stvarno postoje, već da je to neki trend. (LGB osoba)

Coming out proces (kao proces koji uključuje dva bitna aspekta: proces otkrivanja vlastite homoseksualnosti sebi i njeno otkrivanje drugima) je multidimenzionalan i traje tokom celog života. On obuhvata i unutrašnju i spoljašnju sferu života individue: od priznavanja vlastite seksualne orijentacije sebi preko njenog priznavanja drugima u različitim domenima života, do označavanja sebe kao pripadnika/cu grupe homoseksualnih ljudi, odnosno prihvatanje homoseksualnosti kao dela sopstvenog identiteta.

U ovom istraživanju gotovo svi/e homoseksualni/e ispitanici/e navode da su postali svesni/e privlačnosti koju osećaju prema pripadnicima/cama istog pola relativno rano, najčešće u periodu predpuberteta ili puberteta.

Ja sam od malena znao, od 14, 15. godine da sam to, jer su me oduvek privlačili muškarci. Retko kada sam gledao za devojkom. (LGB osoba)

Ja sam se zaljubljujivala u dečake kad sam bila mala i mislim da sam negde prvi put osetila neku vrstu privlačnosti ka devojčicama vrlo rano, u trećem-četvrtom razredu osnovne škole. Tad sam shvatila da mogu da se zaljubim i u devojčicu i onda, vremenom, sam počela da se zaljubljujem samo u devojčice, kasnije žene. Nisam to toliko u glavi kao nešto iskategorisala, da sam razmišljala na tu temu, nego sam prosto samo puštala svoje emocije takve kakve jesu. (LGB osoba)

Mislim da sam negde kraj osnovne škole, početak srednje shvatila. Onako čudno, još uvek nisam bila svesna verovatno i mislim da je kratko trajao period razmišljanja šta je to. Međutim, vrlo brzo sam shvatila šta me ispunjava i da ne moram da bežim od toga kad mi je lepo. (LGB osoba)

Ja sam ono rano otkrila ko sam, ali mi je trebalo vremena da počnem da izlazim sa devojčkama. Znaš, treba taj korak da napraviš. Pogotovo ovde. Pogotovu što ja mislim da... Mnogi su psihički otišli baš zbog toga što nisu sigurni šta su. (LGB osoba)

Javljujući se prvo kao svest o razlici u odnosu na heteroseksualnost kao onoga što je „normalno“, „prirodno“ i poželjno, a zatim kao prepoznavanje i preispitivanje svog subjektivnog iskustva koje od toga odstupa, taj proces se za značajan deo homoseksualnih ispitanika/ca nije odvijao lako. Naprotiv, bio je praćen konfuzijom i nesigurnošću, osećanjem krivice i stida, različitim teškoćama da se vlastita homoseksualnost prizna i prihvatiti.

Pa bilo mi je jako teško. Baš zato što su me tako vaspitali, zato što to nije normalno, pa i onda mi je bilo teško da prihvatim da mi se sviđa devojka i da neće da prođe... mislim da je bilo neko gađenje tako razočarenje, tako, ali prošlo je... (LGB osoba)

Pa, ovako, ja sam još pre nego što sam počeo da razmišljam po pitanju vere bio duboko nesrećan time što sam gej. Mene je to opterećivalo. Ja sam to umeo tako kroz šalu, mada je bilo i zbilje u tome, govorio „Jao Bože što me stovri ovako, samo muku imam. Jao, što bih voleo da sam strejt, nađem devojku, imam decu, uživam, lep, porodičan život“. Ovo večite neke trzavice... Mene je sve to opterećivalo i ja sam stalno govorio „Eh, bože, kada bi me mogao...“ (LGB osoba)

U tom mom hodanju i traganju, vožnji biciklom po takvim mestima, ja sam išao sam sa sobom i govorio „Ti nisi homoseksualac. Ti nisi homoseksualac“. Nadao sam se. „Nisi, nisi, nisi.....“ Hteo sam da ti kažem da sam imao grižu savesti. Naravno da jesam. (LGB osoba)

Ja se zbog svih tih reakcija i dan-danas osećam postićenim i mnogo puta poželim da sam strejt. Jesam prihvatio, znam ko sam, znam šta sam, ali mnogo puta želim da nisam i mnogo puta kad šetam gradom ili bilo kako osećam se postićenim i neprijatno mi je jer osećam da svi gledaju u mene i da se priča o meni, da se zna šta sam i da šetam gradom onako obeležen. (LGB osoba)

Jedan deo ispitanika/ca bez obzira na stepen u kojem su danas prihvatili svoju homoseksualnost, navodi osećanje usamljenosti, neuklapanja i izolovanosti koji je taj proces pratio i/ili dalje prati.

Još kao tinejdžer kada, ne znam, izađemo negde u grad i svi moji drugari su sa nekim devojkama, odnosno pokušavaju da upoznaju neke devojke, da budu sa njima, ja to nisam radio i prosto sam se s te strane osećao usamljenim, jer se nisam ponašao kao većina mojih vršnjaka. (LGB osoba)

Internet je meni otvorio oči. Tu sam i prve neke kontakte ostvario i prvo upoznavanje i priču i video koliko ljudi ima tu u stvari, a plašio sam se da sam totalno sam u toj celoj priči. (LGB osoba)

Moram da kažem da jesam [bio uplašen, prim. M. S.] kada sam prelomio zbog toga što sam mislio da sam sam, da se to nikom drugom ne dešava jer nisam poznavao nikoga drugog. Nisam znao šta će sad biti sa mnom, u kom smeru će sad moj život da ide, kako ću ja sad sa drugim ljudima. (LGB osoba)

Pa, tužno... Tužno sam se osećala... A bio mi je umro i tata... Mnogo tužno sam se osećala... Imam ja mamu i dve sestre, ali sam se osećala... tako... k'o bez igde ikog... Mnogo tužno... (LGB osoba)

Bilo mi je teško u tu ruku što je kasnije bilo teško stvarno naći prijatelja koji će te prihvatiti i prijatelje koji su ajde da kažemo normalni. I u gej svetu postoje nenormalni ljudi, takoreći nenormalnih ljudi, ne možeš ni tu naći prijatelje u svakome, a opet ne možeš naći u svakoj strejt osobi prijatelja jer ne prihvataju to svi. Eto, kad sam već prihvatio da sam gej osoba, to mi je bilo teško. (LGB osoba)

Sudeći po odgovorima ispitanika/ca, najveći deo njih je pre priznavanja sebe kao homoseksualne osobe, prošao kroz pokušaje izgradnje heteroseksualnog identiteta i uklapanja u postojeće heteroseksualne norme.

Znajući za sebe od malena, tačnije od neke moje 12-13. godine da me to privlači, skrivao sam to do svoje 29. godine izbegavajući činjenicu da je to to; sklanjao, razmišljao na drugačije načine, pokušavao da imam i seksualne odnose i sa ženama, pa nisam uspeo... (LGB osoba)

Ja sam do drugog razreda srednje škole jako se trudio da budem sa devojkama i potisnuti možda tu želju za bilo šta drugo i sebi sam govorio da to nije normalno, da ja te stvari ne osećam i kad sam gledao nekog muškarca govorio sam sebi „zašto to gledaš“ i gledao bih baš neku devojku namerno. Ja nikad nisam imao neku dugu i jaču vezu sa devojkom verovatno iz tog razloga. Već kada bi trebalo da dođe do nečeg ozbiljnijeg ja sam raskidao. Jednostavno nisam mogao da se vežem za devojku jače, tako da što se toga tiče baš, baš mi je bilo teško da prihvatim sebe kao takvog. (LGB osoba)

Tako da do tog nekog momenta dok ja sebi nisam rekla „bre brate, volim žene, zašto da se patim sa muškarcima“, ja sam imala dečkiće, izlazila. To nije to. Ja ne uživam u tome. I do tog momenta dok ja nisam izašla iz te priče da nisam to što sam se predstavljala, da jesam nešto drugo, trebalo mi je vremena. Ali mnogi, čini mi se do kraja života, ostanu tako začaureni, da ne smeju da se usude na taj korak. (LGB osoba)

Čak sam jednom i pokušavao da se nateram, ali jednostavno to ne ide. Ja primetim žensko na prvu loptu. Ja volim da vidim lepu ženu, ali ona mene seksualno ne uzbuđuje, ja sam tu apsolutno neupotrebljiv. Najdalje što sam otišao je da sam probao da se samozadovoljavam maštajući o devojci. To je bila muka živa [smeh, prim. M.S.] I onda samo pomislim na nekog tamo slatkog iz razreda. Tako da sam to hteo i probao. Zato što sam hteo da se uklopim u društvo... (LGB osoba)

Kažem trudio sam se na sve načine da budem sa drugim polom. Nisam nažalost uspeo. Imao sam dva bezuspešna pokušaja. Nisam, nije bilo emocija... Tada sam želeo da imam i decu i porodicu, ali sada nažalost... Šta bih voleo? Gledajući sastav društva i kako se sve prolazi, želeo bih da sam strejt, da imam ženu i dete. Da imam tu rutinu života. (LGB osoba)

Egzistencija i mogućnosti uspostavljanje pozitivnog homoseksualnog identiteta LGB osoba oblikovana je poljem interakcije između homofobije okruženja (porodice, bliže okoline, društva) i internalizovane homofobije. Strah od socijalne osude i doživljaj potencijalnog socijalnog odbacivanja moćna je determinanta u ponašanju ispitanika/ca i njihovom doživljaju sebe i stvarnosti.

Jer to kad sam već prelomio i kad sam prihvatio... ne reći prihvatio, kad sam prelomio da sam to, znam da sam to, nema drugoga, jednostavno nisam imao drugo objašnjenje za svoje ponašanje, za svoje postupke, svoja osećanja, tu sam bio uplašen za sebe, u stvari da nikada neću biti prihvaćen, da neću imati prijatelja, da neću imati decu, da neću imati brak. (LGB osoba)

Pa ako želiš da budem surovo iskren, nisam siguran ni da sam je prihvatio do kraja, jer me plaši ideja da ću doživeti duboku starost, a da ću i dalje tražiti životnog partnera i da neću iskusiti to kako je biti otac. I onda zbog tih nekih stvari, zbog tog nekog straha da ću ostati usamljen jer je generalno u Srbiji teže održavati vezu sa nekim životnim partnerom ukoliko je u pitanju homoseksualna veza nego heteroseksualna. Zbog tog nekog svog straha za budućnost kao homoseksualca koji živi u Srbiji, misli da ni sam nisam prihvatio tu činjenicu da ja jesam homoseksualac. Pa mi se tako dešava da uhvatim sebe da razmišljam kako ću ipak jednoga dana možda i da se oženim, da imam porodicu, iako su te ideje sve slabije kako godine prolaze. Ali u principu, pretpostavljam da ja sam sebi do kraja ne smem da kažem „Da, homoseksualac si, to je prosto nešto sa čim treba da živiš do kraja života, čak iako to podrazumeva da ćeš biti usamljen do kraja života kao homoseksualac“. Plašim se toga i mislim da zbog toga donekle imam tu neku kočnicu da sam sebi do kraja priznam da jesam to što jesam. (LGB osoba)

A znam zasigurno za sebe da kad bih ja na poslu spomenuo ko sam, da bi to bilo odbacivanje samo tako. Da li bih mogao da napredujem? Nema šanse. Ljudi generalno ne žele homoseksualca u svojoj blizini. (LGB osoba)

Ako sad neko ima neku firmu i ako drugi saznaju da je on gej, boji se za svoj opstanak, da li će neko posle kod njega doći ili neće, kako će se radnici ponašati, kako će klijenti sa kojima sarađuje da reaguju. Verovatno to sve ima uticaj. Ili možda zato što ima porodicu. Zato što ljudi generalno imaju loš stav prema gej osobama i dovoljno je samo da kažeš da si gej i odmah si odbačen. (LGB osoba)

Iako nijedan/na od LGB ispitanika/ca u ovom istraživanju ne navodi lično iskustvo fizičkog nasilja, svest da je ono moguće i strah od njega je konstanta u životima najvećeg dela njih.

Nisam pomišljao da će sad neko da me napada zbog toga, ali kasnije sam shvatio da to može da se desi svaki dan. I malo, malo pa se dešavalo, ali hvala Bogu ništa strašno. Prođe ponekad neka cigla pored glave... [smeh, prim. M.S.] (LGB osoba)

Pa da mogu slobodno da izađu u kafiće, da slobodno šetaju gradom, da ne moraju da se okreću i da imaju taj pritisak u glavi da li će ga neko udariti, da li će ga neko gledati, da li će neko da mu nešto dobaci. Taj pritisak u glavi stoji da gledaš da li će ti neko nešto uraditi, pogotovu noću. (LGB osoba)

I kad idem ulicom i susretnem se sa grupom nekih mlađanih muškaraca, u punoj snazi, koji mi ne izgledaju baš nešto pristojno, da kažem, uplašim se zbog toga što možda izgledam kao lezbejka, ili da li će im smetati moja garderoba, da će im biti čudno nešto u vezi mene i da bi me napali. Plašiš se nasilja? Da. I ne mogu da zamislim da sa svojom partnerkom mogu normalno da se ponašam na javnim mestima. Nikako ne mogu to da zamislim, mislim da bismo dobile batine obe. (LGB osoba)

A ne imaš samo dva kluba i ne znam ići ćeš 100 km od svog mesta da bi izašao u klub gde možeš slobodno da se ponašaš, da se osećaš slobodno. Niko ne traži da se ljubi kada izađeš u kafić sada, nego samo da izađeš i da se ponašaš slobodno, a ne da gledaš oko sebe da li će te neko udariti, da li će te neko povrediti. (LGB osoba)

Svi se vrtimo oko razmišljanja drugih, kako gledaju tebe. 'Ajde ti poljubi nekoga ovde na sred ulice. Biće dobacivanja, biće neke jurnjave, ako naletiš na dve budale mogu da te prebiju zato što drugačije razmišljaju... (LGB osoba)

Imajući u vidu, da je proces *coming out*-a u velikoj meri interpersonalno iskustvo i da nosi rizik od negativne reakcije i odbacivanja, čak i opasnost od fizičkog nasilja, najveći deo ispitanika/ca bira kome će i u kojoj meri otkriti svoju seksualnu orijentaciju. Posebno zastrašujuća mogućnost je odbacivanje i gubljenje (emotivne i materijalne) podrške porodice. To nije neočekivano, jer je tu generalno i emotivno investiranje najveće, a tokom odrastanja je to najčešće i pitanje mogućnosti preživljavanja.

Dečka što su isterali iz kuće, šta je bilo sa tim dečkom na kraju više niko ne zna. Da li je završio kod nekog u kući ili ne znam, moraće možda da radi ovo ili ono da bi preživeo, ili mu je neko pomogao... (LGB osoba)

Znam za primer čak i ljude koje ja poznajem koji su prosto kada su se autovali, kada su rekli svojim roditeljima za svoje seksualno opredeljenje, u najmanju ruku su bili narušeni ti porodični odnosi, u najčešćem broju slučajeva. Ali ima čak i nekih ekstremnih primera gde su završili na ulici, morali su da se osamostaljuju sa već 17, 18 godina kao jako mladi. (LGB osoba)

Poznajem jednog druga koji ima roditelje koji ga osuđuju zato što je gej i on po ceo dan nije kući da ne bi bio sa roditeljima, da ga ne bi osuđivali. Bukvalno, kad god dođe kući oni će mu uvek nešto govoriti. Kao „Kad god izađeš, ti ideš da spavaš s nekim“ što nema veze s vezom. Kako sad ti da objasniš starijim ljudima da nije sve tako crno kao što oni misle da jeste? To je jedan primer i meni je jako žao što tom dečku nema ko da pomogne što se tiče tih svojih prava da jednostavno živi normalno. Dobro, on ima drugove, drugarice i bori se sa tim, izlazi na kraj. Ali nikad ne znaš kada nekom može pući glava zbog toga i ubiti se, obesiti se. (LGB osoba)

Opasnost od različitih oblika psihološkog nasilja (izolacija, ogovaranje, pogrđni i omalovažavajući verbalni iskazi i slično) takođe, duboko obeležava egzistenciju homoseksualnih osoba. Nekada je to u obliku ličnog iskustva, nekada kao saznanje o tome da se to dešava drugima.

Moja najbolja drugarica sada... Ja sam imala 5 najboljih drugarica u srednjoj školi... stalno smo bile zajedno, izlazile smo zajedno, pile kafu jedna kod druge... Kad mi je umro otac... Umro mi je tata... i moja najbolja drugarica je stalno bila uz mene... Ne znam kako bi to prošlo bez nje... Kako bih to preživela... Spasila mi je život... Ne znam kako bih bez nje... Ja sam istetovirala njeno ime na ruci iz zahvalnosti. Onda sam primetila da me od drugih drugarica, niko ne zove. Ni na kafu, ni da izađemo. Ništa. Prestale su da me zovu zato što misle da sam lezbejka. Samo tako su prestale... Ja ne postojim. (LGB osoba)

Pa dobro, u principu ja imam tu sreću da živim sam, imam svoj stan, ali sam imao iskustvo gde sam bio u višegodišnjoj ozbiljnoj vezi, ali je prosto postojala ta neka... neću da kažem problem, niko nam nije pravio problem, ali postojala je neka nelagodnost zbog komšiluka koje onako čudno gleda, jer prosto kad neko dolazi uveče kod mene a izlazi ujutru, taj dečko na fakultet, ja na posao, gledaju, čude se. Osetio sam da tu čak postoji možda i neko ogovaranje. Nisam obraćao pažnju na to, ali u nekim situacijama je stvarno nezgodno biti do kraja slobodan u tom smislu. (LGB osoba)

Imao sam jako loša iskustva u srednjoj školi kada sam se poverio jednom drugaru. Ja sam mislio da je on meni stvarno dobar prijatelj i da će ostati između nas. Međutim, nije bilo tako i to se proširilo po celoj srednjoj školi skoro. Tu su krenula onda podsmevanja, podrugivanja i slično. Sada što mi prvo pada na pamet je da ulazim u učionicu i da kako sam ušao u učionicu tako su počeli da se smeju i da dobacuju, da se dogovaraju, ogovaraju i slične stvari. Do kraja srednje škole je trajalo. Mislim, onako, što je meni bilo neprijatno, ružno. Nije bilo nekih uvreda zato što smo bili veoma složni te prve dve godine dok se ništa nije znalo. Stvarno smo bili jako dobri i jako složni svi. Bio sam stvarno dobar sa svima, tako da neke uvrede nisu bile, ali su bila podsmevanja, ogovaranja. Znao sam da su pričali o meni, jer jednostavno kako sam ušao u učionicu tako su krenuli da se smeju, da pričaju, da dobacuju, ali nisam obraćao pažnju. (LGB osoba)

Ne znam, ljudi sa kojima radim su ogovarali jednu osobu za koju su sumnjali da je gej. Pa ne znam, on kao radi za pare, ko zna gde i spava, ko zna s kim spava. Onda je na kraju taj dečko dao otkaz. Njega su tako nekad znali da zadirkuju i ne znam tačno, neke reči da koriste. To su te neke gluposti koje povrede čoveka. (LGB osoba)

Pa moraš da se kriješ stalno, da se sklanjaš, da se čuvaš, pošto se na nekome primeti da je to, zavisi od toga kako se ko oblači, kako ko se ponaša u društvu. Neko obuče uske pantalone, neko se drugačije brije, neko drugačije hoda, drugačije puši cigaru, čujem po pričama, ja sad ne pratim ko šta radi. U firmi jedan dečko sa nama koji je isto to, po njemu se baš primetilo ko je, pa kad on ode negde oni su ga ogovarali, pričali svašta. Izmišljaju priče. Većina mrzi gej populaciju, u Srbiji je to normalno... Neki bi ih ubili, neki bi ih tukli. Osuđuju ih. U principu: „Ja bih se ubio. Ne bih bio to“. Zato što valjda ne razumeju ili neće da razumeju, šta ja znam. (LGB osoba)

Ali na primer, kako on drži cigaru, pa ga zezaju ako on puši, kao puši kao žena. To je asocijacija na to da je on gej. „Vidi kako pije vodu, drži čašu“, kao da je to stvarno bitno, a dečko je stvarno radio ono svoj posao kako treba da radi i nikada nije rekao neću. (LGB osoba)

Eksterna i internalizovana homofobija snažno strukturisu i partnerske odnose i mogućnosti za njihovo ostvarenje. Ograničenja koja nameće negativan stav prema homoseksualnosti za uspostavljanje zadovoljavajućih partnerskih odnosa, polaze već od same mogućnosti upoznavanja potencijanih partnera/ki. Jedan od ispitanika to formuliše na sledeći način:

Najviše mi je smetalo u mojoj homoseksualnosti to što nisam u prilici da upoznajem osobe kao što se poznaju heteroseksualni mladići i devojke gde je to neko poznanstvo, pa neki izlazak, pa se tu onda vidi da li se sviđate jedan drugome, da li ne, pa tek onda kontakt fizički. Kod homoseksualaca je tako zato što oni pod jedan nemaju možda ni uslove, pogotovu u Srbiji možda ni uslove da se drugačije poznaju, a sa druge strane se malo i propagira taj raskalašan način života. (LGB osoba)

S druge strane, i kada se uspostave, izazovi homoseksualne veze u homofobičnoj sredini su radikalno veći. Oni se kreću od nedostatka podrške okoline, nepostojanja društvenih rituala koji je učvršćuju do nemogućnosti da se veza planira. Ovo često vodi krhkosti homoseksualnih partnerskih odnosa i osećanju da je odnos privremen i unapred osuđen na propast.

Ja to gledam kroz vezu svoju, emotivnu, u kojoj ne mogu da planiram ništa konkretno, prvo je problem porodica koja ne zna ništa, moja porodica nema pojma ništa o meni, nisam autovana, takođe ne zna ni partnerkina i onda mi ne možemo da planiramo tu neku... kao strejt ljudi... povezanost sa familijom, jednostavno nešto porodično... (LGB osoba)

Pogotovo ako su dugogodišnje veze u pitanju, kao i u strejt partnerstvu, uvek je potrebno da se prave, posle određenog vremena, koraci da bi se ta veza učvrstila. Svakako. Da li ćete prvo da počnete da živite zajedno i da delite život baš ozbiljno. Pa onda dolazi odluka da li ćete da imate decu... Svakako mislim da kad si u dugogodišnjoj vezi, da mora sa vremena na vreme da se napravi neki korak ka nekom višem stupnju zajedništva. Mislim da veza trpi, jer se ne prave ti koraci ka učvršćavanju. Ima uticaja to i na emocije. (LGB osoba)

Pa, mislim da su ti odnosi prilično teški i da imaju neku negativnost sa sobom. Ne zato što su homoseksualni... To je neko moje, da kažem, iskustvo i neko moje gledište na takvu vrstu odnosa... vuku neku težinu za sobom iz više razloga. Prosto od sredine gde živimo do, kako se ljudi ophode prema homoseksualnim parovima i tako dalje. Dakle, ima

prosto tu neku tamu u sebi... Osetila sam taj mrak i na svojoj koži. Čini mi se da je to nekako postao standard. Ja, ne sećam se kada sam poslednji put čula da neko ima uspešnu homoseksualnu vezu bez nekih drama, katastrofa i tako dalje... Čini mi se da tu postoje različite vrste frustracija. Na različitim nivoima su ljudi u takvim vezama frustrirani. Zato što nisu prihvaćeni, zato što su odbačeni što od strane porodice, pre svega, što od strane okoline u kojoj žive. I da se nekako samim tim povlače, a onda to povlačenje dovodi do neke unutrašnje tame koja se čini i da se kroz te veze prikazuje i dokazuje i da te veze nemaju tu neku nit koja može da podigne, nego samo spusti. To pričam i na osnovu svog iskustva. (LGB osoba)

Znao sam da je to osuđeno na kraj. Samo sam molio Boga da to duže potraje. A inače znao sam da na to mora da se stavi tačka. Imao sam unutrašnju borbu sa sobom da to nije u redu, ali te jednostavno nosi emocija i ne možeš da se... njega sam baš iskreno voleo. Ono najiskrenije. Dubinski. Za njega sve! Čak sam imao ispade neke. Bio je tada počeo rat već. Hrvatska i sve ono, raspad. On je dobio poziv za vojsku, ja se prijavio da idem sa njim u vojsku. Meni je to bilo najprirodnije. Onda sam čak i došao i rekao sam, pošto su njega su pokupili, rekao idem i ja. (LGB osoba)

Uz sve ranije rečeno i kao neka vrsta sažetka, razlozi koje LGB ispitanici/ce najčešće navode kao obrazloženje zbog čega ne govore drugima o svojoj seksualnoj orijentaciji (čak i kada osećaju potrebu za tim), mogu se grubo svrstati u tri kategorije: strah od odbacivanja i diskriminacije, strah od narušavanja postojećih odnosa i promene ponašanja bliskih ljudi, i strah da su izneverili/le i/ili osramotili/le porodicu. Ove kategorije nisu isključive, već se u realnosti prepliću i pojačavaju i u njima se spaja sinergetsko dejstvo eksterne i internalizovane homofobije.

Kada je u pitanju *strah od odbacivanja i diskriminacije*, ispitanici/ce navode:

Ali opet smatram da ako bi se neko autovao bi bio diskriminisan. Pa i u školi, i na poslu i svugde. Jednostavno mislim da smo kao društvo nekako nezreli, 'ajde da tako kažem. Mislim, koje javne ličnosti su autovane? Ja ne znam nikoga sem Jovana Ćirilova. A on je čovek bio čovek za sebe. Ne znam koja su njegova životna iskustva, ali neko ko nije javna ličnost, nego je običan smrtnik koji je autovan, da li bi on bio diskriminisan? Verujem da bi. (LGB osoba)

Ovo je težak krst. Nije lako biti gej. Nije lako ni sa sobom, ni sa okolinom. Odbacuje te društvo, još da te odbace tvoji najmiliji, to je jako teško. (LGB osoba)

Pa moraš [da skrivaš svoju seksualnu orijentaciju, prim. M. S.], jer ćeš biti odbačen, bićeš pečatiran. Od prijatelja ne, društva i posla da, saradnika da, eventualno od neke osude od strane društva, okoline... Za sad nisam imao problema što se tiče nekih bliskih prijatelja kojima sam se poverio ali recimo moj posao, koji ne bi da pominjemo, u državnoj službi pomenuti to što jesi, to je problem. Znači neće niko da me istera sa posla, ja verujem, ali bilo bi odbacivanja u smislu „evo ga peder, nemoj sa njim, idemo mi na kafu, nemoj njega da zoveš“. Tu kreću polako da te šikaniraju, da na kraju ostaješ sam... Čuo sam šta se priča... Kao vidi ga kakav je, teraj ga u pip. [zvuk koji se pušta prilikom censure, prim. M. S.]. Samo zato što je možda feminiziran, samo zato što zbog tog stila oblačenja što smo rekli na početku.” (LGB osoba)

Ne osećam potrebu jer imam toliko prijatelja koji su gej, ne osećam potrebu da sad rizikujem da možda izgubim i nekog strejt prijatelja zato što bih mu se autovao... Prosto to je neko nasleđeno stanje ovde da imam neke prijatelje od ranije koji su strejt i ne želim da prekinem druženje sa njima zato što sam homoseksualac, a opet ne želim ni da rizikujem da ih izgubim u većoj ili manjoj meri, možda i potpuno kao prijatelje zato što ću im se autovati. (LGB osoba)

Strah da ću biti u nekoj većoj ili manjoj meri isključen iz nekog socijalnog okruženja, da. Ali, strah da će neko fizički da ugrozi moj integritet, da će neko da me napadne zato što sam homoseksualac, mislim da nisam, ali prosto zato što nikad nisam bio u takvoj situaciji srećom, da sam na takvom mestu i među takvim ljudima koji bi bili spremni da se fizički obračunaju sa mnom kada bi znali da sam homoseksualac. Prosto nisam bio u takvoj situaciji da bih se plašio za taj neki fizički integritet, ali u socijalnom smislu da ću biti isključen, strah sam osećao. (LGB osoba)

Posebno zastrašujuća je mogućnost *narušavanja postojećih odnosa i promena ponašanja bliskih ljudi* koju coming out sa sobom nosi.

Ali sad, nameće se pitanje zašto ne želim da mu se autujem. Prilično sam siguran da u ovom slučaju njega konkretno, najboljeg prijatelja, ne bih izgubio, ali bih njega možda doveo u neku nezgodnu situaciju, da se možda u javnosti drugačije ponaša prema meni, plašeci se da njega nešto ne osuđuju zato što je najbolji prijatelj homoseksualcu. Mislim, to je malo kompleksna tema jer sa jedne strane verovatno bi svako ovde mogao da proveri ko mu je zaista iskreni prijatelj, a nema drugog efikasnijeg načina da se proveri nego da mu kažem „Da, ja sam gej, prihvati, ne prihvati“. Pa ako ne prihvati onda mi stvarno i nije bio neki dobar prijatelj, ali uvek postoji mogućnost da neko jeste prijatelj, ali da će se iz nekog neznanja otuđiti. (LGB osoba)

Ne verujem da bi mi [brat, prim. M. S.] naneo neko zlo, ali bi naši odnosi verovatno bili drugačiji nego sad. Prihvatio bi teže i mislim da bi se ređe viđali i da bi odnosi zahladneli. Zato što je on jedan od tih koji mrzi takve osobe, ne znam iz kojeg razloga. U stvari, možda sad već ne, jer je sad stariji. Pre, kad je bio mlađi, bio je u tom fazonu: mrzim ih, treba ih ubiti. (LGB osoba)

Moja tetka iz Beograda je liberalna prema ideji da su svi moji prijatelji... mislim, liberalna prema činjenici da su svi moji prijatelji gej, i ona ih gotivi. Ali kada bi znala da nisu samo moji prijatelji gej, već da sam i ja, mislim da bi njen stav bio očajan. Sve je to u redu dok nisi moj. Kada si moj, onda to više nije moj. Pa ono drama, razgovori, napeta situacija. Ništa drastično. Nema tu isteravanja iz kuće. Ali bi imala jednu presiju. Pa ono, treba da se lečim. Ne znam baš da li bi bilo lečenje. Nisam razmišljala o tome. Stvarno nisam. Ne znam. Razgovori u smislu da ja sad njima nešto objasnim kako se to desilo, šta se desilo, da li su oni tu nešto pogrešili u vaspitanju, odgoju, bla, bla bla. To su gluposti o kojim ja stvarno nemam živaca da se bavim. (LGB osoba)

Imam ja još jednu drugaricu koju znam dosta duže od nje, koja mi je bliža u tom nekom smislu zato što je znam duže i zato što smo dosta toga prošli zajedno... Prosto pretpostavljam da bi i ona to prihvatila, jer mi deluje kao osoba koja ne deli ljude prema seksualnom opredeljenju. Ali... možda bi promenila ponašanje prema meni zbog okruženja u kojem je ona. Podsvesno verovatno bi. Ali ona je udata i ima svoju decu i njen muž ne bi toliko prihvatio lako kao ona.

Tako da pretpostavljam da bi donekle bila obazrivija u druženju sa mnom, podsvesno prosto. Ne mora niko osim nas dvoje da zna, ali bi ona u svojoj podsvesti verovatno malo bila obazrivija u druženju sa mnom iz nekog straha da ne saznaju njeni... Prosto, kada ne znaju da sam gej ponašaće se prema meni prirodnije. Malo zvuči nelogično, ali čini mi se da je tako. (LGB osoba)

U osećanju da bi otvoreno označavanje sebe kao homoseksualne osobe bilo neka vrsta izneveravanja bliskih ljudi, nešto što ih može povrediti i/ili osramotiti, često se direktno povezuju svest o homofobiji okruženja i teškoće u prihvatanju vlastite homoseksualnosti. Ovo je posebno izraženo kada su u pitanju roditelji. Čini se da je kod jednog dela ispitanika/ca to bar u nekoj meri povezano i sa osećanjem krivice (koja je istovremeno i manifestacija i afirmacija „roditeljskih“ vrednosnih normi od kojih ispitanik/ca odstupa). A posledica je stid i želja da se postojeća (pozitivna) slika o sebi ne naruši. Utisak je da, čak i kod ispitanika/ca koji/e su uspeli/e da u značajnoj meri prihvate svoju seksualnu orijentaciju, želja da se na izvestan način „zaštite“ ljudi koje vole igra važnu ulogu u odluci da se o ovom aspektu života ne govori.

Nisam to uradila jer nisam sigurna da bi to dobro prihvatili. A svakako mislim da bi bili tužni povodom toga i onda nekako ne želim baš da ih unesrećujem, mada, sa druge strane, kada bi mi postavili konkretno pitanje, mislim da bih odgovorila iskreno, ali se to neće desiti. Sudeći po tome kako ja živim, oni bi trebalo da razmišljaju o tome, trebalo bi bar da pomisle na to da ja možda jesam gej ali mislim da im negde i nije na kraj pameti. Mislim da oni prosto misle da mene ne zanimaju muškarci, da mene to prosto ne zanima, da me ne zanimaju brak, deca, da sam ja prosto tako jedna osoba koju to sve ne interesuje. Ili im ne pada na pamet ili su to toliko blokirali. Ja ne mislim da bi njihova reakcija bila takva da bi oni mene odbacili ili slično, ali već su u nekim godinama i život im je svakako težak, ja ne živim sa njima od 19. godine, ne delim stvari iz svog života sa njima, ni emotivne ni ostale. Nismo toliko bliski. (LGB osoba)

Strah od neprihvatanja od strane Boga i da ću završiti tamo gde ne treba da završim jednog dana. Pakao. Uuuuu... ne mogu da kažem da ga sad nemam. Ali nije to strah od pakla, nego ti je kao strah da ne povrediš roditelje, da ih ne izneveriš. Boga. Ili nekog svog bližnjeg. (LGB osoba)

Mislim da bi na neki način razočarala svoje roditelje. Razočarala u smislu da neće imati potomke, da...znaš, ono kao, da nisu tako zamišljali.... Eto! I samo mi je to... I praktično, u mojoj okolini svi znaju. Ubeđena sam da zna i moja mama, ali nikad nisam izgovorila. Tako da... samo mislim da me je eto to plašilo - razočaranje roditelja. I ništa me drugo ne zanima i niko drugi me u principu, ne zanima. Moj život je moja stvar. Ne bi volela svoje roditelje da.... Ne znam kako to da opišem... Nije ni klasično razočaranje. Ne bi se oni mene odrekli. Nije to...naravno... normalna smo porodica i volimo se i sve, ali mislim da bi im bilo krivo. Krivo zato što možda ne bi imala neki život kako su oni zamišljali da će biti. Eto, u tom smislu. Bez obzira što ja možda živim bolji život sada, ovako u svojoj priči, nego što bi ga imala sa nekim muškarcem, da bi njih zadovoljila, kao što radi dosta njih. (LGB osoba)

Moja majka radi dva posla... ona sve nas tri izdržava... I mi nekad nešto radimo, ali ona radi dva posla... Prepodne u banci, popodne čisti kuće, pravi torte... Mnogo bi se sekirala. Ne bih mogla da joj kažem... Ona nas je

odgajila... Mnogo bi se sekirala... Radi stalno... s posla na pos'o... Sad još ja da je... nisam želela da joj kažem... One [sestre, prim. M. S.] bi isto reagovala loše. Sekirale bi se što se mama sekira. I što sam dozvolila sebi da se tako nešto čuje o meni. Možda bi ih bila i sramota što ljudi pričaju tako, sramota od ljudi. Svi bi verovatno rekli da je to zato što smo rasle bez oca. Pa nas je majka ispustila. A to nije tačno. Uvek je brinula o nama. Ali ljudi znaju da pričaju i zagorčavaju život. I one bi se sekirale. (LGB osoba)

Znaš kako, moja porodica je Mi smo Crnogorci... I oni su u tom pogleduda napraviš kuću, decu i tako da živiš ceo život... Tako da mislim da bi oni jako loše reagovali. Međutim, oni su svi najveće nade polagali u mene. Sve najbolje za mene, ceo život. Svoju decu nisu gledali ko što gledaju mene. I onda meni moja tetka, kad sam joj rekao da sam gej, ona meni kaže u momentu kaže: „Kako će majka?“, a ja kažem da neću da joj pričam uopšte: „Neću ni ja! Nikad ne priznaj“. (LGB osoba)

Jedan od kompromisa između potpune otvorenosti po pitanju vlastite seksualne orijentacije i njenog skrivanja je uspostavljanje „zone tišine“ o njoj kao posledice prećutne saglasnosti da se o tome ne govori. Ta zona ćutanja na izvestan način predstavlja „liniju manjeg otpora“ – ostavlja prostor bliskim ljudima iz okruženja da zadrže odnos, a da ne moraju da direktno zauzimaju stav o homoseksualnosti generalno. S druge strane, za homoseksualnu osobu smanjuje stres koji konstantno skrivanje povlači i daje veću slobodu u organizovanju svakodnevnog života.

Sad tu neki tu gde živimo jedan dečko verovatno sumnja, ali mislim da nije siguran, pošto se viđamo svaki dan kad dođem s posla, popijemo kafu. On nije gej, ali mislim da sumnja zato što moj dečko dolazi kod mene i onda je verovatno već skontao tokom godina da nijednom nije došla neka devojka, nego je uvek došao taj dečko. Ali nikada me nije pitao, niti mi je rekao nešto loše u vezi s tim. (LGB osoba)

On [brat, prim M. S.] sumnja ali me nikada nije pitao, možda zato što nema hrabrosti. Verovatno treba puno snage, pogotovo takvim osobama koje će teže prihvatiti. Njemu treba mnogo više snage jer sam mu ja brat, ili ako mu je neki drug koga ceni i poštuje, teže će to prihvatiti. (LGB osoba)

Ja svoju homoseksualnost ne objavljujem tek tako. Ja sam 15 godina živeo sa mojim partnerom u drugom gradu. Ja pretpostavljam da su ljudi koje sam tamo upoznao, a i ljudi koji sam ovde ostavio su nagađali. Ja nikad nisam otvoreno rekao, niti me niko nije otvoreno pitao. Toliko su vaspitani bili. Ali pretpostavljam da znaju. (LGB osoba)

Ima njih dosta kojima je verovatno sve jasno, ali pričutkujemo tu temu. Ima i nemali broj onih za koje znam da to ne bi prihvatili i do sad nisam osetio da je toliko važno da im se autujem, ali bih voleo da mogu slobodno da se ponašam i pred svim prijateljima i porodicom, jer čak i moja majka ne zna, iako je majka, i njoj je sve to već odavno jasno, ali prosto eto pričutkujemo. Zvanično neko priznanje. (LGB osoba)

Hranitelj [hraniteljka, prim. M. S.] je ok po tom pitanju, dok su njen muž i sinovi protiv toga. Mada, u poslednje vreme su se nešto utišali. Ja im ništa nisam rekao, ne znam da li su možda čuli od nekoga sa strane ili su skontali, pa su prestali. (LGB osoba)

Pre su konstantno imali tako neka pitanja – kad ću imati devojku, pa sigurno mi je ovo devojka, pa sigurno mi je ono devojka. I onda je to prestalo i jedino što mi pada na pamet je da su shvatili za mene da sam gej i da me zbog toga ne pitaju više. Pošto je to bilo konstantno. (LGB osoba)

Kažem ti, ja sam ubeđena da mama zna. Zato što...mislim.... Dosta smo vezane.... psihički. U smislu, kad' mi nešto nije dobro, ona zna. Ima jaku intuiciju, mama. Tako da sam ja ubeđena da zna. Pogotovo što [devojka ispitanice, prim. M. S.] i spava kod mene, ja spavam kod... znaš. Mi se ponašamo kao svaki normalan par. I mama je baš gotivi. Tako da, upravo to... Znači, mislim da zna, ali da se ona ne usuđuje da izgovori na glas. Evo zašto mislim to. Jednom ne znam gde smo putovali i bezveze... listamo novine. I sad ona kaže: „Vidi ... spominju da će gej osobe, da će lezbejke da mogu da idu na veštačku oplodnju....“. I onda je ukapirala šta je izgovorila... ništa... nastavila da lista novine... Tako da, znaš, mislim da ako ne pričamo o tome, to ne znači da ona ne zna. Zna i sve je ok. (LGB osoba)

8.1. STRATEGIJE PREŽIVLJAVANJA

Za LGB ispitanike/ce, napor da se zaštite od posledica koje nosi većinski negativan odnos prema homoseksualnosti i izbegne stigma koju ona neminovno povlači sa sobom, rezultira različitim strategijama preživljavanja kojim se vlastiti život koncipira na načine za koje se pretpostavlja da najbolje mogu da ih preduprede.

Odgovori značajnog dela ispitanika/ca, pokazuju da je skrivanje vlastite seksualne orijentacije jedna od dominantnih strategija preživljavanja. Ono zahteva konstantan napor u nadgledanju vlastitog ponašanja, stalni oprez i osmišljavanje niza aktivnosti kojim bi se tajna sačuvala od okoline.

Pretpostavljam da neki moji prijatelji danas kada imam 34 godine, kada me nikada nisu videli sa devojkom, makar od tih nekih dečaćkih dana da sam u ozbiljnoj vezi. Ukoliko u moje 34 godine gde radim, imam svoj stan, nemam ozbiljnu vezu, ne razmišljam o ženidbi. Kad me pitaju da li ću da se ženim, ja kažem ne planiram. To su sve neke stvari koje uz moj karakter ličnosti koji je godinama izgrađen, moji bliski prijatelji me znaju kao nekog ko je nežnija osoba od većine muškaraca. Pretpostavljam da mnogi od njih sumnjaju da jesam i da bi to verovatno i prihvatili kada bih im rekao. (LGB osoba)

Za mene ne znaju da sam gej i ja ne izgledam drugačije, ali pošto nemam devojku pitaju kad ćeš da se ženiš. Gledaš da izbegneš te odgovore. Mada ljudi posumnjaju kada nemaš devojku, sumnjičavi ali nisu sigurni što je lakša okolnost. (LGB osoba)

Naš život je obeležen time što moramo da skrivamo koga volimo, i moramo da planiramo naše živote u skladu sa tim da sve mora da bude nekako privatno, intimno, skriveno, ne možemo da planiramo brak. (LGB osoba)

Pazi, ja ne znam nekoga ko je javno deklarisan, javno otvoren a da... da sam propratio njegovo napredovanje kroz posao. Nisam u kontaktu sa takvim nekima pa da kažem da znam. (LGB osoba)

Odnosno bilo je nekih slučajeva gde su me pitali. Konkretno od skoro slučaj – išao sam kod druga na selo i onda sam kroz priču sa njegovom komšinicom spomenuo da se bavim tim poslom, a ona je rekla „Ali imamo mi ovde jednog dečka koji je [to, prim. M. S.] studirao“. Ja sam se setio da u stvari ja tog dečka znam, i rekao sam „pa dobro, ja ga znam, studira, nismo još nikad radili zajedno, ali poznajem dečka“. Pričutao sam pri tome da je taj dečko homoseksualac. Naravno, zašto bih to izneo, naročito u takvoj sredini, na selu. I onda mi se desilo, dok sam bio kod tog druga, pričao sam sa njegovim bratom u drugom delu prostorije, ta komšinica je već krenula da ogovara tog momka, kao „Ej, taj što studira novinarstvo, on je gej. Jesi ti siguran da i ovaj tvoj drug nije gej“. I onda me je taj moj drug kroz šalu više pitao, nije bilo te neke zle namere kod njega: „A kako se ti znaš sa tim dečkom“. Naravno, pošto sam ih ja čuo da su pričali rekao sam „Pa znam ga kao nekog ko studira isto što i ja. Mislim, eto sreli smo se više puta na terenima gde je on bio na praksi, ja na poslu“. Naravno, prečutao sam da smo se čak i poljubili. (LGB osoba)

Ali, mi se nikada ni ne srećemo u gradu da ne bi neko primetio, da ne bi neko video. Ako odemo na kafu, to je isto ono kao gde ćemo sesti, šta ćemo uraditi, stalno neka skrivanja i preispitivanja. (LGB osoba)

Strah od reakcije okoline, napor da se izbegne osuda ili da se ona predupredi, skrivanje kao bitan izvor stresa, kod nekih od LGB osoba dovodi i do povlačenja iz socijalnih situacija kao potencijalno opasnih i zastrašujućih. Iako ova strategija kratkoročno donosi korist, dugoročno nosi opasnost od samoizolacije, usamljenosti kao efekta zatvaranja prema drugima i pojačavanje straha, osećanja inferiornosti i neadekvatnosti.

Pa mogu reći da sam zbog svega toga mnogo povučen. Da slabije izlazim u grad, da slabije komuniciram sa ljudima. Znači, komuniciram samo sa ljudima za koje znam da su to prihvatili ili su iste orijentacije, ili tako nešto. I plašim se jednostavno da uđem u komunikaciju sa nekom osobom koja neće to prihvatiti i jednostavno taj neki strah da neću imati neku temu da pričam sa tom osobom, ili da kad izađemo u grad, uvek se bojim da se neću moći opustiti, što ustvari i jeste tako. Stvarno se ne mogu opustiti na nekom mestu koje ne prihvata nas. (LGB osoba)

Onda nemogućnost da imam strejt prijatelje prema kojima mogu da budem otvoren. Jednostavno većito neko življenje u velu tajne. Ja sam svoje prijatelje iz rodnog grada, iz škole svesno prekinuo odnose kako bih ostvario svoj život sa svojim partnerom. To sam uradio. (LGB osoba)

Ja sam normalna osoba, jer sam celu tu stvar rešila sa sobom i samim tim dobro izašla iz toga. To sam ja i to je to. Ali nisam sigurna koliko bi neka druga osoba psihički bila spremna na to, za tako nešto. Možda bi sve ovo, sva ta pitanja koja si postavljala... Možda bi to malo psihički nesigurnije osobe u sebe slomilo. To te pritiska. Samo mi je taj deo... Klinci znaju da budu jako surovi. Kad je neko debeo, zovu ga „bumbar“... I znaš da ne naprave neku etiketu da se dete istraumira u tom smislu da nikad ne može da se oporavi od toga. Da ne može ni sebi da prizna, a da ne pričamo o nekom drugom, da se povuče u sebe. Znaš to su sve neke stvari, pogotovo u pubertetu kada su i inače nesigurni. I kad

sve može da ih isporemeti. (LGB osoba)

Čini se da je jedna od strategija preživljavanja LGB osoba u sredini koja se vidi kao dominantno neprijateljska i ugrožavajuća, i neinvestiranje u dublje odnose sa drugima. Utisak je da je to povezano ne samo sa prethodnim (često negativnim) iskustvima osobe, već i stepenom samoprihvatanja, samopoštovanja i uverenosti da se ljubav i poštovanje zavređuje. Otvaranje ka drugima (prema okolini, ali i drugim homoseksualnim osobama) povećava rizik od gubitka i (novog) povređivanja. Neinvestiranje u odnose i dublju emotivnu razmenu, okrenutost kratkotrajnim, površnim odnosima se tako na izvestan način uspostavljaju kao oblici prevencije i zaštita od bola koji se očekuje. Ovaj vid funkcionisanja može da ukazuje na potiskivanje sopstvenih potreba za vezivanjem i bliskošću, kao i nedostatkom poverenja da će se u drugima naći pomoć i podrška. Dugoročno on vodi daljoj usamljenosti i osećanju izolovanosti, praznine i nesigurnosti kod homoseksualnih osoba, kao i nemogućnost uspostavljanja osećanja prihvaćenosti i pozitivnog homoseksualnog identiteta.

A ima dosta negativnih pojava gde homoseksualci žive život kroz neke internet, čet sobe gde pokušavaju da upoznaju neke druge ljude, a opet za neke pogrešne stvari, bez nekog pokušaja da razviju neki dublji emotivni ili prijateljski odnos sa nekim ko je homoseksualac jer se plaše da žive slobodno svojim životom. (LGB osoba)

Bila je u vezi jedno vreme i onda je počela da beži i što je više vremena prolazilo počela je da se sklanja od toga i nije mogla... mislim da je sestri rekla i pošto žive zajedno, počela je neka netrpeljivost, nije sestra prihvatila to i mislim da se i sama uplašila u suštini, ali to njeno i dalje stoji, ona neće od toga pobeći. (LGB osoba)

Meni se dešavalo čak da u društvu imam prijatelja koji jeste homoseksualac i primetio sam da me gleda na taj neki način, da mu se sviđam i čak se i desilo nešto među nama. Ljubili smo se i posle nekoliko nedelja potpuno se udaljio od mene tako da više i nismo u kontaktu kada bih izlazio sa tim nekim društvom on nije izlazio ako zna da se ja pojavljujem. Prosto me izbegavao od nekog tog straha. Tako da, ukoliko neko ko jeste homoseksualac iz straha mene izbegava zato što zna da sam gej, veća je šansa da će me iz straha od ostalih izbegavati neko ko je heteroseksualac i ako u načelu prihvata to moje opredeljenje. (LGB osoba)

Ja nekako mislim da je većina ljudi dobra i da na tim sajtoovima su ljudi poput mene i neki dobri ljudi koje poznajem, ali jednostavno isto zbog loših iskustava i razočarenja ljudi više nisu spremni da investiraju ni u prijateljstvo, ni vezu i da jednostavno su se ljudi prepustili tim nižim strastima i da jednostavno jure za time. (LGB osoba)

A druga vrsta [posledica, prim. M. S.], najčešća, čini mi se u poslednje vreme, jeste da se ljudi shvativši da su gej seksualne orijentacije povlače u sebe i da onda ne vide neku perspektivu u svom životu. Ne trude se na primer da prožive taj život, ne pokušaju da nađu nekog životnog partnera, prosto veruju da to nije moguće u ovoj situaciji i onda se dešava da ne vide smisao ni u čemu i da prosto počinju da se ponašaju na neki ekstreman način, tipa: promiskuiteti, sa bilo kim, bilo kada, bez nekog emotivnog značaja, ulaze u neke odnose površne. Čak mnogi ljudi razvijaju neke komplekse, pa iz nekog razloga koji drugima nije jasan počinju da se ponašaju kao loše osobe prema drugim ljudima, iako za to realno nemaju potrebe. (LGB osoba)

Jedan deo ispitanika/ca kao način na koji se homoseksualne osobe nose sa osudom i/ili pritiskom okoline navodi „dvostruki život“, odnosno izgradnju paralelnih, potpuno odvojenih sfera funkcionisanja. Onu „javnu“ karakteriše napor da se kroz fasadu „normalnosti“, bar prividno ispune očekivanja okoline i sakrije vlastita seksualna orijentacija, dok intimna ostaje ograničena na vrlo uzak krug ljudi kao deo „mračne tajne“.

Koliko ja znam većina gleda da zadrži to za sebe, da drži to u tajnosti. Čak i kada se to nekome vidi po izgledu, oni se trude da se ponašaju kao i ostali da ne daju do znanja da su gej. (LGB osoba)

Ima onih kojima je to prosto moguće da vode neki dvostruki život, da zasnuju brak. Znam i takve ljude, koji čak imaju i decu i porodicu koja ne zna za njih. Naravno, svaka žena će ako zaista voli svog supruga na kraju i sama da shvati da će to dovesti do nekih problema. To je jedna vrsta posledica, da ljudi prosto žive nekim dvostrukim životom nikada slobodni do kraja. (LGB osoba)

I ta kuma, malo-malo, te ima dečka, te nema, te ovo, te ono. A u stvari je lezbejka. I ja je pitam: „Pa, dobro bre, šta radiš to? Šta radiš sebi? Mislim, jel' ti uživaš sa tim likom? Pa, kao: „Pa ne, ali znaš...“ Ne, nego dovede kući dečka i njena mama je ok. (LGB osoba)

Moj problem, u stvari nije problem, jeste što ja u stvari jako volim decu, ali da bih u Srbiji mogao da imam svoje dete morao bih da verovatno živim nekim dvostrukim životom, odnosno da lažem neku devojkicu sa kojom bih se venčao, sa kojom bih imao dete, ili više dece, porodicu, živio bih u laži. To verovatno ne bi bilo dobro ni za mene, ni za moju porodicu i tu eventualnu suprugu, na kraju ni za koga ne bi donelo ništa dobro. Ili bih, druga opcija koju imam jeste da nađem neku drugaricu, verovatno je i logičnije naći neku drugaricu koja je i sama tog opredeljenja seksualnog, tj. koja i sama voli devojke u njenom slučaju, pa bismo živeli u nekoj vrsti bračne zajednice. Mada i to bi bilo previše komplikovano, jer pre ili kasnije, šta ako ona nađe neku devojkicu u koju se zaljubi i počne da živi sa njom i uzme dete sa sobom. Šta onda? Mislim, previše je komplikovano. (LGB osoba)

8.2. COMING OUT – ISKUSTVA I FAKTORI

Otkrivanje svoje seksualne orijentacije drugima nikada nije laka odluka. Gubitak podrške i ljubavi prijatelja i porodice, kao i ugroženost fizičke sigurnosti, gubitak roditeljske emotivne i finansijske podrške i ograničavanje u karijeri neke su od mogućih posledica. Po odgovorima ispitanika/ca može se zaključiti da najveći deo njih vrlo pažljivo pristupa odluci kome će je otkriti, a od koga će je sakrivati. Utisak je da značajan deo LGB ispitanika/ca zapravo kreira dve odvojene sfere života gde u najbiližem socijalnom okruženju mogu biti otvoreni/e, dok na poslu i široj okolini o tome ne govore. Bliski prijatelji/ce su obično prva instanca otvaranja i obično se **coming out** dešava nakon dužeg vremena i već uspostavljenog poverenja. Ispitanici/ce svoje iskustvo otvaranja uglavnom opisuju kao pozitivno. Ovo nije neočekivano, jer se najčešće i biraju osobe za koje se pretpostavlja da neće negativno reagovati.

Bilo je nekih ljudi u mom životu koji su me prosto pitali jer su sumnjali, ali već u njihovom pitanju vidiš da je neko već u tome i da ima ok mišljenje prema tome, pa te kao... mislim da ti jesi, da li jesi? Onda ja kažem – jesam, jer vidim da je taj neko skroz s tim opušten. Nisam [imala nikakva negativna iskustva, prim. M. S.], ali možda zato što se prosto ne krećem među takvim ljudima koji su baš homofobični izrazito. A i kad bih se kretala, pazila bih, skrivala bih se. (LGB osoba)

Prvi put sam se autovala svojoj najboljoj prijateljici, kad sam imala 13 godina. Pa odmah posle i ostalim tadašnjim prijateljima, znači celom tom mom uskom krugu prijatelja u malom mestu u kom sam živela. To nije bilo autovanje tipa – e znate šta, ja sam lezbejka nego je to bilo autovanje tipa – ja sam se zaljubila, ja volim tu i tu osobu, koja je žensko... I prihvatili su to kao nešto potpuno normalno. To mi je puno značilo, kako da ne. Ja se nisam, ni u jednom momentu, plašila njihove reakcije, ni na kraj pameti mi nije bilo da me neće prihvatiti, prosto sam znala da hoće, to mi je bilo prirodno, bilo im je drago zapravo što ja njima to govorim. Oni su shvatili da je to nešto što ne bi baš svako mogao da kaže. Imala sam tu sreću da sam bila okružena takvim ljudima. To je bilo probijanje leda, posle sam tokom života... uvek su neki bliski ljudi znali... Nije bilo nikakvih loših reakcija, nikad. (LGB osoba)

Pa ona uopšte nije ni bila iznenađena jer smo se toliko dugo družili da i toliko smo bliski prijatelji, mi lično a i javnost nas je tako doživljavala kao toliko bliske prijatelje da su svi bili ubeđeni da nečega ima među nama. A pošto i ona zna kao i ja da među nama nema ničega verovatno je i njoj sve već odavno bilo jasno. Tako da, kada sam joj rekao to nije bilo neko preveliko iznenađenje a prosto sam želeo da imam nekog prijatelja koji je strejt i kome mogu otkriti da sam homoseksualac. Pretpostavio sam da ću se osetiti nekako lakše i lepše da se rešim tog tereta da sad i pred njom moram da pazim šta pričam. Stalno sam pričao sa njom o toj nekoj mojoj vezi. Naravno, u početku je to bila devojka u koju sam zaljubljen, sa kojoj sam bio 4 i po godine, a onda sam joj rekao taj neki nadimak koji ja koristim za tu osobu da to u stvari nije u ženskom nego u muškom rodu, prebacio sam ga u muški rod. Pošto sam ja to kroz neku šalu napravio, ona se čak tome i nasmejala i mislim čak da joj je donekle i bilo drago jer sada lično i ona sad ima tu neku potvrdu da mi nismo zajedno zato što ona meni nije draga, već zato što me ne privlače žene u tom smislu. To je možda ženska sujeta, malo da se našalim. Ne ženska, nego ljudska sujeta, da ne ispadne da sam nešto... (LGB osoba)

Nekako se povežeš, pa se to oseti. Nikada nisam imala potrebu da sednem i kažem: E, slušaj, sad imam nešto da ti kažem. Nikada nisam imala te napete razgovore. Sve je bilo opušteno. (LGB osoba)

Moji najbliži prijatelji koji su heteroseksualci. Ima ih konkretno dva. Znaju. Prvi je reagovao sa pitanjem „Stvarno?“ ja sam rekao „da, ja sam to što jesam, prihvati ili odustani“. Na to je on rekao „naravno, okej, ti si to što jesi, meni to ne smeta i ako ti treba pare da se venčaš u Holandiji, daću ti“. To je bila prva reakcija, a drugi je bio oduševljen time što jesam. Prihvatio je super, baš je bilo ekstra, bilo je i zanimljivo. Nisam očekivao takvu reakciju, ali bila je idealna. Pa očekivao sam da bude malo drugačijeg stava, odbojni možda, ali bila je sušta suprotnost. (LGB osoba)

Utisak je da su trajanje poznanstva i dubina odnosa bitni bitni faktori u odluci da se o vlastitoj seksualnoj orijentaciji govori.

Mislim da bi me prihvatio takvog kakav jesam, ali nikada niti me je on pitao niti bih ja njemu... možda bih mogao da mu kažem i da bi on prihvatio zato što se već dosta godina družimo. Jer kao što kažem, ako te neko poznaje kao osobu dugo vremena, onda će lakše prihvatiti da si ti gej, nego ako te neko zna mesec-dva dana ili tri meseca. (LGB osoba)

Da, ali naravno nećeš da se autuješ nekome... to sve zavisi od procene. Proceniš kako će to da utiče na nekog, da li će taj neko da prihvati to ok ili neće... Procenila sam da su me toliko zavoleli da ne postoji ništa što bi ih odvratilo od toga da sam ja neko ko je njima drag i normalan. (LGB osoba)

Njemu sam saopštio znajući da on ima negativno mišljenje i očekivao sam da će da bude „okej, 'ajde čao“. Ipak se mi dugo znamo. Objasnio sam mu da to ne menja činjenicu šta sam ja. Ja sam to što jesam, ja sam to bio juče i pre 10 godina i da sada on to zna. A nije morao da zna i ništa ne bi promenilo, to ostaje isto što jeste. I on je tu onda shvatio poentu priče. (LGB osoba)

Uvek je dolazio taj momenat... da ako nisu sami pripadnici LGBT populacije kojima ne moram to posebno da naglašavam, ako su to strejt ljudi, vrlo brzo, posle produblivanja odnosa su oni to saznawali, ja sam im saopštavala i nikada nisam imala problem. Ali ja biram sa kim ću da se družim i prijateljim. (LGB osoba)

Ako se za trenutak vratimo heteroseksualnim ispitanicima/cama, može se videti da i oni/e trajanje poznanstva i bliskost određuju kao važan faktor u svom prihvatanju nečije homoseksualnosti.

Pa oni se družu dosta. Od srednje škole. Čerka je 90-to godište. Onda su tako počeli da se družu, dolazili su tu i prosto nisam imala... nisam znala apsolutno. U početku sam ih prihvatala kao drugare i to sve... Ja mislim pre 2-3 godine da je ona meni rekla. Kao „mama, šta misliš“ tako i tako. Da li su oni njeni rekli ja nemam pojma kako je ona saznala, nisam nikad čula. Nisam nikad ni pitala iskreno. Kaže „tako i tako“. Oni su valjda par su njih dvoje, u stvari. Kao tako i tako. Kao, jel ti imaš neko ružno mišljenje o njima da nastave i dalje da dolaze? Ja kažem: „Sine, ja njih toliko godina znam da sada apsolutno nemam... mislim da bih promenila mišljenje na osnovu njihovih seksualnih opredeljenja, apsolutno... Možda što sam znala tu decu, dok nisam znala da su gej. Možda sam ih tada zavolela i onda sada, tako recimo ne menjam mišljenje. Njih dvojica su mi recimo, ono što se kaže, neki nivo tog razmišljanja. Znači prema njima dvojici kako osećam, da ih prosto volim kao svoje dvoje dece. (heteroseksualna osoba)

Pa dobro, na primer, ovaj jedan drug... Ja odem kod njega i njegovog dečka, odemo na ručak, zezamo se, tu mi sad nešto specijalno i ne smeta, znam to je to i uopšte ne reagujem, ne znam, tu sam već dugo vremena, pa mi je to nekako ok. (heteroseksualna osoba)

Kako sam saznala? Pa znate kako, baš sam razmišljala o tome skoro i sećam se da je taj moj drugar, on je bukvalno čekao da mi porastemo, da bi rekao tako nešto. Da budemo zreli... On je bio to što je bio još od malih nogu, ali čekao je. To je bilo, on mi je baš bukvalno rekao... Pa ništa, to meni ništa nije promenilo. Ja sam stvarno znala da je to to, samo što čekala sam. Nikad nisam bila prosta da kažem: 'hej čoveče, jesi li ti to?' Verovatno je i on, tad sećam se imao i prvu ljubav i ovo-ono i verovatno se tad ne znam ni ja šta desilo, verovatno taj moment da mi jednostavno porastemo i to je bilo celo društvo. Svi smo, sećam se svi smo sedeli zajedno kad je on to izjavio. (heteroseksualna osoba)

Ispitanici/ce čiji/e porodice znaju za njihovu seksualnu orijentaciju takođe, svoj *coming out* opisuju kao pozitivno iskustvo.

Znali su moji pokojni roditelji, zna moj rođeni brat i njegova žena. Ja sam im rekao. [Prihvatili su, prim M. S.] odlično. Bez ikakvih problema. (LGB osoba)

Pa ne znam kako je [sestra, prim. M. S.] saznala, ali ima taj instinkt u sebi, jer često kada odemo kod nje uvek govorim ja sam sa dečkom... ne sa dečkom, ja živim sa tim i tim. I onda je ona samo jednog dana pitala „Jesi li ti u vezi sa njim?“ i ja, nema šta da lažem. I ona je to prihvatila. Verovatno je ona to znala, samo joj je trebala potvrda. (LGB osoba)

Moji roditelji su mog partnera znali. Mi smo živeli zajedno. Mama je pustila suzu, ne zato što je ona bila pogođena, nego su brinuli za mene jer su mislili da ću zbog svoje seksualnosti mnogo patiti u životu. Da ću biti ili odbačen i da ću imati problema. Zbog toga se ona malo i rasplakala, ali je odmah posle toga rekla „Dobro, imam gej sina, mi tebe volimo“. I otac isto. Tražili su da upoznaju mog partnera čisto... pošto sam tad imao 19 godina da znaju sa kim sam. Oni su me pitali, kažu „Jao, čini nam se da si ušao u gej društvo“. (LGB osoba)

To je bilo isti dan kada sam ja mojim roditeljima rekao. Mene je mama pitala „Da li hoćeš da kažemo Marku?“, mom bratu, rekao da. Pitala me „Hoćeš mi da mu kažemo“, rekao „nemojte, ja ću mu reći“. I pošto sam bio uplakan i sav sam se tresao, bio sam uznemiren oko svega, odem da se tuširam. Brat nije bio tu. Ulazi on u wc i kaže „Ej, buraz, jel sve u redu?“ Rekoh da jeste. „Nešto su mi keva i čale čudni, da nisu nešto nadržani?“ Rekoh „sve je u redu, idi u sobu, evo kad izađem iz kade i dođem treba da pričamo“. „A važi“. I odem ja kod njega u sobu. „Šta je bilo?“ Pa ništa, rekao, pitali me mama i tata nešto. „Šta su te pitali?“ „Pa pitali me da li sam gej“. „I?“ „Pa ja sam im rekao da jesam“. „A, pa znao sam ja to!“ Rekoh „kako si znao?“ „Video sam ja slike u kompjuteru neke“. (smeh) Tako da je on mene provalio još ranije. (LGB osoba)

Bratu je trebalo malo duže. Ni sada nije potpuno okej sa tim. Nije mu to fuj ili nešto, ali smatram da i dalje ne shvata šta to u stvari znači. Razume to kao u fazonu da ću imati dečka i da me privlače muškarci, ali ne razume ništa više od toga. Mislim da ne shvata da tu postoje mnogo dublje nešto, a da nije samo da me privlače muškarci. (LGB osoba)

Čini se da je odluka o otvaranju roditeljima i najužoj porodici tesno povezana sa osećanjem prihvaćenosti u porodici i bazično dobrim odnosom sa roditeljima generalno. Ovo oblikuje i odluku o *coming out*-u. Ako osoba oseća da je porodica prihvata, ona će imati hrabrosti da otkrije svoju seksualnu orijentaciju, sa pouzdanim osećanjem da će svejedno ostati prihvaćena. Može se pretpostaviti da tamo gde toga nema, većina ispitanika/ca bira da o svojoj seksualnoj orijentaciji ne govori.

Ja sam znao da sam to što jesam, samo što sam odrastao nekako sam u tom životnom dobu. Nije bio niko ko bi me u porodici osuđivao. I moja majka je stvarno bila dobra žena, čak mislim i da je među živima sada da bi ona prihvatila, da mi ne bi ništa rekla. Bilo bi joj možda i drago što imam jednu osobu 7 godina skoro. Mislim da bi ona to prihvatila. Ali imao sam tu sreću da jednostavno sam sebe prihvatim i da nije bilo nekog pritiska što se tiče okoline i porodice, da mi neko zabranjuje i da me neko tera da imam devojkicu. Mislim da roditelji dosta utiču na takvu decu da žive normalno. (LGB osoba)

Vikend pre toga mi je mama rekla „Jao, šta god da je u životu znaj da te mi volimo“. I tu je meni već bilo jasno... A oni nisu glupi. Oni su vrlo liberalni. Oni sve provaljuju. Mama zna sve. Nema šanse da se to sakrije. (LGB osoba)

Ja sam sebe vrlo lako prihvatio. Uvek sam bio svestan toga, makar sam ja tako razmišljao, da bi mi život bio puno jednostavniji da nisam gej. Ali dobro, to sam što sam i šta ja znam. Ali mi je bilo lakše da izađem prema mojima, da im se otvorim, jer su oni bili prilično liberalni, mlada generacija, oni su to lepo prihvatili, bili su svesni svega toga tako da... (LGB osoba)

Takođe, jedan deo ispitanika/ca navodi ekonomsku nezavisnost homoseksualnih osoba kao bitan faktor u odluci da se generalno otvoreno (otvorenije) govori o vlastitoj seksualnoj orijentaciji.

Ljudi koji su se osamostalili, imaju svoj posao, stan, njima je mnogo lakše da žive taj LGBT život, potpuno slobodno, dobro ne baš potpuno, u nekim granicama, da ostvaruju ono sve što zamisle. Znam puno parova koji žive zajedno ali opet se skrivaju na neki način. To su obično zvanično cimeri i cimerke, roditelji ne znaju, kad dođu u posetu... nije to to zapravo, ali opet je mnogo lakše i mnogo slobodnije nego kad si u sprezi sa roditeljima i familijom. (LGB osoba)

Za homoseksualce je jako važno da budu obrazovani, baš zato što žive u homofobičnoj sredini, jer smatram da obrazovanje i finansijska sigurnost mogu da obezbede čak i u ovoj nazadnoj Srbiji, koliko toliko siguran život. Udoban život. Živimo u takvom društvu da ako si na društveno poželjnoj poziciji, ako si finansijski nezavistan, možeš sebi da obezbediš koliko toliko normalan život bez obzira šta okolina o tome misli. (LGB osoba)

Mislim da je tu ekonomska sigurnost najvažnija. To je najbitnije. Mislim da se u Srbiji ne autuju prvenstveno

zbog ekonomske sigurnosti. Zbog mogućnosti da neće imati od čega da žive ako se autuju. Plaše se da će da izgube posao, radno mesto, da neće posle moći da nađu novo. Jer svi mi živimo od rada. Mislim da je to problem broj 1. To se naravno, ne odnosi samo na gejeve, ali njima je još teže. Kod gej ljudi je to još upadljivije. To im je još plus otežavajući faktor. Mislim da bi svaka gej osoba mogla da se nosi sa verbalnim provokacijama i pitanjima... dobro sa nasiljem ne... Mogli bi da objasne ko su, zašto rade šta rade, ali od ovoga im bukvalno zavisi život. (LGB osoba)

Kao ključan razlog zbog koga su se odlučili/e na *coming out*, ispitanici/ce navode želju da budu iskreni sa ljudima do kojih im je stalo kao bitnog segmenta u izgradnji bliskosti i produbljivanju odnosa, kao rasterećenje od psihičkog pritiska koji ograničava mogućnost da se „život živi punim plućima“.

A to sam uradila zato što sam smatrala, mada smo imali 13 godina, ta prijateljstva su ipak bila vrlo intenzivna i duboka, da ja njih zapravo nešto lažem i da treba da budem iskrena, kako u svemu drugom tako i u tim nekim najbitnijim stvarima za mene, kao što su emocije. I smatrala sam da će oni mene da prihvate zato što me vole i poštuju. (LGB osoba)

Pa priznala sam zato što sam imala potrebu da kažem, verovatno sebi da olakšam, a ne njima. Tako da, eto, verovatno nisam mogla da se opravdam zašto sam bila tužna ili šta god. Jednostavno ponekad svima nama, koliko god bili jaki, treba da pričamo o tome. Osetila sam potrebu da pričam o tome jer je problem u odnosu sa jednom osobom baš zato što je situacija takva, što je to neprihvatljivo. Jer druga osoba nije bila kao ja, da je briga šta će reći ko, tako da je tu bilo malo problema i onda zbog toga ja sam imala potrebu da im kažem. E sad kako će oni da shvate, da li će da prihvate, to je njihovo. Ja imam potrebu kad već pet dana krijem da sam... vide da mi nešto fali, moram da kažem, a ne mogu da lažem, da pričam nešto drugo, tako da posle sam prestala da pričam o problemima. Zato je jednom i pričano o tome i onda posle rešavam probleme na drugi način. (LGB osoba)

Živeo je u takvom okruženju i sve je to ukazivalo na to da će biti negativno mišljenje, ali sam imao potrebu da mu kažem jer ja svoje najbliže prijatelje ne želim da držim u laži. Onda je moja bila odluka da mu saopštim. (LGB osoba)

Pa, nekako kapiram – prijatelji su, pa je glupo da im krijem nešto što je mnogo bitno. Mislim to sam ja, moj život. Ako to ne podelim sa svojim prijateljima, onda mi nisu prijatelji. Nekako mi je to normalno... E, onda je nažalost uticao i rat u ovoj državi gde sam ja promenio mišljenje i sebi i o drugima. Dva puta sam zamalo poginuo dole. Bio sam meta snajpera. Mogao sam da izginem i što bih ja sad zabejavao i druge i sebe, da nešto krijem, a mogao sam da budem mrtav. (LGB osoba)

Ali ja ću uvek ponavljati – jedan mi je život i hoću da ga iskoristim maksimalno. Radiću samo ono što meni prija. I nemam nameru da radim nešto što tebi prija i da si ti srećan. Eto, neću. Ti živi svoj život, nemoj u moj da se petljaš. Toliko je sad mladih ljudi počelo... capne odjednom, od ovog ili onog. Šta ću ja? Da se silim da ceo život trpim nešto i sutra me nema, a nisam proživela? (LGB osoba)

Samo sam bio u fazonu da ne želim da ćutim, ne stidim se sebe, ne radim ništa loše, i ako će ovo druženje biti intimnije ili duže, onda bolje da znaju odmah, nego da se posle mora da se objašnjava, da saznaju sa strane... Ja kažem i ako ti se sviđa, sviđa ti se, ako ne ćao doviđenja. (LGB osoba)

Kao posledicu otvaranja prema drugima, značajan deo ispitanika/ca koji se odlučio na *coming out*, navodi produblјivanje odnosa sa osobom s kojima se razgovaralo, kao i vlastito osećanje rasterećenosti i veće prihvatanje sebe.

Rasterećeno, najkraće rečeno rasterećeno i danas mi je jako drago zbog toga jer možemo otvoreno da pričamo o svemu i među nama nema nikakvih tajni. Ja njoj mogu da pričam o nekim svojim ljubavnim pričama, ona je meni mogla oduvek i čini mi se da i ona sad otvorenije to priča, jer zna da ni ja ništa od nje ne krijem pa joj je lakše da ni ona ne krije nešto od mene. Možda se taj njen odnos prema meni promenio u smislu da me možda na neki način doživlјava kao neku vrstu najbolje drugarice. Sada, nešto što muškarcima, bliskim prijateljima, ne bi mogla da priča, otvorenije priča meni. Prosto, više me doživlјava kao nekog ko je bliži u tom nekom smislu intimnom i tih nekih problema i tajni koje ne može da podeli sa svakim. (LGB osoba)

Možda smo malo postali, ne baš prisni, ali smo počeli pričati o intimnijim temama, pošto do tada, jeste da smo bili mlađi i da nismo ni mogli pričati... ali počeli smo da pričamo neke intimnije priče, o svojim simpatijama, vezama... (LGB osoba)

Slobodno. Zadovoljno. Srećno. Bilo je tada i veza od 6 godina, tako da je bilo lepo. Meni je bilo lepo. Da. Definitivno da [je trebao to ranije da prevaziđe, prim. M. S.]. Zato što sam izgubio dobar deo života smatrajući da sam nešto što nisam. Moj život od 18 do 29 je prazan prostor. A, eto, od 18 sam mogao da imam nešto, čak i da imam pored sebe nekog. (LGB osoba)

9. SMANJIVANJE HOMOFODIJE I NAČINI UNAPREĐIVANJA POLOŽAJA HOMOSEKSUALNIH OSOBA

Na kraju treba reći da izjave značajnog dela ispitanika/ca navode na pomisao da su načinjeni koraci ka većem prihvatanju homoseksualnosti i homoseksualnih osoba u Srbiji, u prvom redu kroz povećanje tolerancije prema LGB osobama.

Mislim da to funkcioniše, da se to stvarno promenilo u poslednjih par godina. Ljudi sada imaju veća prava, šetaju slobodnije. Ranije su ljudi kada prođu pored gej para dobacivali i vršili nasilje nad njima, sada nekako čini mi se da samo prođu... Ranije bih možda brinula da li će nešto da im se desi, ali sad ne. Promenilo se to. Sada bi ih možda gledali sa negodovanjem, ali ne verujem da bi se nešto desilo. Neko nasilje i slično. (LGB osoba)

Pa ne znam, eto samo generalno u svojoj okolini mislim da su ljudi malo drugačiji, ne gledaju sad na to kao pre, kad se desi nešto to je odmah bum, a sada ljudi i ne pridaju tome toliko veliki značaj. Što se više priča o tome, nekako kao i svaka druga tema, čim se mnogo priča o tome, da li postaje dosadno ili već nije zanimljivo. Sve ono što je novo privlači pažnju i uvek se nađe nešto zanimljivije od toga, tako da eto mislim, samim tim što se priča o tome, što se više povlači to kroz medije, da se menja stav, odnosno da se zataškava taj negativan stav. Neće sad sigurno svi imati pozitivan stav o tome, ali mislim da se ta neka mržnja možda prema njima ili negativan stav, da se menja. U stvari nije da se promenio, nego se zataškava. (LGB osoba)

Mislim da je taj napredak krenuo relativno skoro. Mislim da se taj napredak dešava u prethodnih par godina. Ili je to u nekom momentu izgledalo kao da će krene, pa je stalo, pa se onda tu svašta nešto dešavalo, prajdovi i šta ti ja znam, i ona je to sad krenulo da ide nekim tokom. Jeste sitan na nekom globalnom nivou, ali ako gledaš na nivou Srbije i Beograda on jeste veliki. Evo, daću ti primer od prošle nedelje. Ja sam imala situaciju da sam se ljubila sa devojkom u potpuno strejt kafiću, u centru grada gde ljudi apsolutno nisu reagovali. Čak šta više i ono što je bila reakcija, bila je krajnje pozitivna. Čini mi se da su ljudi naučili da gledaju svoja posla. I kada nešto komentarišu, kao u mom slučaju, reakcija je bila krajnje pozitivna. (LGB osoba)

Ispitanici/ce koji/e vide napredak u odnosu prema homoseksualnim osobama i poboljšanje njihovog položaja, to uglavnom povezuju sa procesom pridruživanja Evropskoj uniji i generalno, stasavanjem novih liberalnijih generacija.

Mislim da se menja, jer čim je počelo više da se priča o tome, počeo je i da se menja stav, ali to ne znači da će to biti nekad prihvaćeno kao nešto sasvim uobičajeno, ali da, menja se i pritisak je baš zato što su ti problemi dospeli u javnost. Taj pritisak je i na vladu i na predsednika, na sve ostale, na državu... vrši pritisak EU jer i iznad naših najviših ima viši, tako da sad trenutno pod tim pritiskom i popuštaju. (LGB osoba)

U zadnje vreme mislim da su se ljudi, ovaj, kako da kažem, dosta više prihvataju to, nego što su recimo ranijih godina. Da li je to možda zbog ulaska Srbije u Evropsku uniju, da li je to jedan od zahteva, sad ne znam, ali mislim iz svog okruženja ličnog mogu tako negde da zaključim. [...] Veća u odnosu na ranije, ali ipak mislim da je malo veći procenat onih koji ne podržavaju. (LGB osoba)

Ono što sam primetio je da i deca sama menjaju stvari na bolje jer u vreme kada sam ja išao u osnovnu i srednju školu to je bilo baš tabu tema, a vidim da danas srednjoškolke mnoge imaju drugare koji se ne kriju, koji otvoreno iskazuju to svoje seksualno opredeljenje. Pitanje je sada koliko su oni shvatili šta jesu u tim nekim godinama tinejdžerskim, ali otprilike naslućuju i to čak i ne kriju, pre svega od tih nekih svojih drugarica, pošto devojčice to nekako lakše prihvataju. Primetio sam da ima dosta tih školaraca u tinejdžerskim godinama koji su prilično liberalni prema homoseksualcima zato što imaju takve drugare ili drugarice koji se ne kriju u nekoj većoj meri ili se u potpunosti ne kriju od ostalih svojih drugara u školi i to je verovatno nešto pozitivno što daje nadu da će veći broj u tim novim generacijama koje će sutra voditi državu biti liberalnog stava prema homoseksualcima. (LGB osoba)

E sad, znaš kako ti je kod nas je to uvek tabu-tema. Šta znam, nemam ništa protiv, ali šta znam, ali valjda ako je njima normalno i meni je normalno. Nema niko da kaže da se može ili ne može. Znači potpuno, kako se kaže to vaše, vama vaše, meni svoje i niko nikom ne smeta... Pa tabu tema zato što za ovaj vek još uvek nije, ali za 21, 22, 23 vek već biće to normala. Pa, znate kako je, tabu tema je bio i seks u devetnaestom veku, pa je posle postao normal, otkud ja znam. (heteroseksualna osoba)

Čini mi se da ove nove, mlađe generacije upravo to – da počinju da gledaju svoja posla, i da ih briga šta se tamo u nečijem drugom dvorištu dešava, što je potpuno normalno. Opet, starije generacije, kod njih to ne možeš da menjaš. One će uvek gledati tuđa posla, ono „da komšiji crkne krava“ i te fore i to je tako. Ali ovi mlađi čini mi se da idu u drugačijem pravcu. Eto, kažem, ja sam imala situaciju gde komentari nisu bili negativni... Mislim da je to jedan lep izuzetak, ali mislim da idemo ka tome da takvih, pod znacima navoda, izuzetaka bude sve više, da se takve situacije dešavaju sve više. Bitno je da se klupko odmotava u tom pravcu, da ne stojimo u mestu i da nemamo taj zadržati stav. Jer, čim se oseti neka vrsta promene, pa čak i na ovom primeru, koji je možda sad mali, ali ako to tokom godina krene da se ponavlja na iks drugih lokacija i na iks drugih primera, a ne samo na mom, znači da smo na dobrom putu. (LGB osoba)

Ali ipak razmišljanja su u tom smeru da je malo liberalnije razmišljanje u odnosu na ranije godine. Drugačije se razmišlja. Konkretno pre dva ili tri dana sam na poslu imao komentare oko gej parade koje će da bude uskoro, pa je bilo šale na tu stranu. Čak dve kolegice su dobacile „Pa šta ima veze? Gay is okay“. Što ranije nije bilo... ne znam, taj kolektiv gde sam sada ne znam kako su ranije razmišljali, ali sada je bilo tako. Nije bilo pogrdnih, nije bilo negativnih razmišljanja, već više u stilu „Jaoj, što mora sad da se radi“. Više bih rekao da je pozitivnijeg razmišljanja nego ranijih godina. (LGB osoba)

Po ispitanicima/cama, ono što bi trebalo da usledi su dalji napori na poboljšanju položaja i prava LGB osoba. Utisak je da se ključnom vidi uloga države u prvom redu kroz efikasnije sprovođenje zakona i zaštitu homoseksualnih osoba u svim oblastima društvenog života i unapređivanje institucionalnog i normativnog okvira na svim nivoima.

To je sad već pitanje i zakona i Ustava zemlje. Ali eto, makar neki minimum za početak: da se može registrovati neko partnerstvo, baš zbog tih nekih stvari, koje možda u trenutku se ljudima ne čine bitne ali, ako krenu da žive s nekim, to su stvari od životnog značaja, kao što je pitanje zajedničke imovine ili nasljeđivanje neke penzije, ili ako se ne daj bože neko razboli, pa da može njegov partner sa punim pravom da ga poseti u bolnici. (LGB osoba)

Ali jedino tako da država kaže da ih stvarno prihvata da budu ko i svi... Ne razmišljam o tim takvim stvarima, ali ako država to kaže, onda mora da im omoguće. Al' to tek kada ih prihvati naša država i onda će to tako da ide. Država ti kaže i to je tako. Ja mislim da je to jedini način. Ako država kaže „to je regularno“ i doviđenja. Ja bi isto rekla „Ako je država to rekla, onda je tako“. (heteroseksualna osoba)

Pa treba da se donesu zakoni i da se ti zakoni poštuju. Da ne bude sada – doneli smo zakon i taj zakon ne važi... Ako se desi neko nasilje, onda kazna za to treba da bude na 5-10 godina bez obzira da li ga je udario jednom ili dva puta i onda kada bi se to uradilo sa 5,6 osoba onda bi se ljudi zapitali: „E, pa šta ja to radim“ i ne bi više radili. Kao što su i navijači u Engleskoj bili najgori na celom svetu, pa kad su uveli kaznu od 3 godine zatvora ako baciš papirić na teren, onda više niko ne baca papirić. Sad su mirniji nego na teniskom meču. Tako i ovde isto – kada bi kaznili desetoricu i kada bi ta kazna stvarno bila takva od 5-10 godina onda ljudi to više ne bi radili. Mislim da bi došli sebi na neki način, da bi prihvatili. (LGB osoba)

Eto pomnju se neke zakonske norme koje ne postoje kod nas, neke stvari koje će u praktičnom smislu olakšati život homoseksualcima, neka zakonska regulativa koja bi sigurno morala da se promeni, ali i u smislu te neke zaštite koje smo pominjali. Država bi morala mnogo više da se angažuje, da bude efikasnija u rešavanju nekih situacija gde su homoseksualci diskriminirani. Od državnih organa ili službi im nije pružena zaštita koja im pripada po zakonu. Formalno-pravno po zakonu taj stepen zaštite jeste visok, ali mislim da bi država nekim efikasnijim merama, kažnjavanjem onih koji ne poštuju taj zakon mogla da učini mnogo više za homoseksualce, uz naravno veća ljudska prava kroz te neke zakone koji bi bili liberalniji. (LGB osoba)

Šta znam... Trebalo bi država da se malo okrene njima, ta prava, da imaju i oni... da ne budu rangirani... „ma to su homoseksualci, ko njih šiša?“ Da budu ravnopravni članovi, da kao što svima daju da daju i njima. Normalno, ono što može, u granicama normalnog, što drugima ne bi toliko upadalo u oči. Sasvim normalno osnovno za život, ništa predimenzionalno. Ako ih više neko maltretira, da ipak malo povedu računa. Mislim, zaštita pripada svakome ravnopravno. Nema tu rangiranja: ti si te populacije, ovoga ću da zaštitim više, ovoga manje. To bi trebalo nevezano koje si ti opredeljenosti da ti zaštitu pruže. I ovome i onome, i trećem, i petom. (heteroseksualna osoba)

Treba da se bavi u smislu da ih ne degradiraju prilikom zapošljavanja i u svim ostalim segmentima, ljudi će normalno da obavljaju posao, možda bolje nego neko ko je hetero. U tom smislu svako treba da ima jednako pravo. Država treba da utiče na to da se ne diskriminišu po tom pitanju, nego [da se vrednuju, prim. M. S.] po znanju, umeću, kvalitetima drugim koji su bitni poslodavcu. (heteroseksualna osoba)

U unapređivanju položaja homoseksualnih osoba i smanjivanju homofobije, kao posebno važnu ispitanici/ce navode ulogu obrazovnog sistema i značaj edukacije. Ovo nije neobično kada se ima u vidu da je sistem obrazovanja jedan od

najmoćnijih faktora u oblikovanju jedinke i da kao institucionalizovani oblik socijalizacije, on prenosi i društveno poželjne obrasce ponašanja i mišljenja.

Pa po meni što je više obrazovanja to je veća tolerancija između ostalog i prema LGBT populaciji. U mom slučaju iako mi je u nekom smislu rasla tolerancija, dobijao sam više informacija i sazrevao opet sam zadržao neke stavove i granice svoje koje imam o normalnosti i nekim stvarima koje se podrazumevaju i prosto nekim granicama koje treba da se podvuku, ali mi je u suštini rasla tolerancija ka tome da, ako znam da je osoba preko puta mene gej, nemam ništa protiv nje samo po sebi. (heteroseksualna osoba)

Pa mislim da bi trebala kroz neke programe, neke edukacije... U školama, na fakultetima. Možda bi mogla da se uvede neka edukacija, neka radionica, da se prosto približi ljudima. Ljudi imaju stav o tome ili ga nemaju, prosto, eto, kao da se napravi neka radionica. (heteroseksualna osoba)

Trebalo bi po tom pitanju uraditi nešto, ali ne znam koliko je država spremna da uradi tako nešto. Da uvede, ne znam, 20 časova, da se priča o tim ljudima, da ti ljudi nisu ne znam ni ja šta, da su to obični ljudi kao i svi drugi, samo što su drugačijeg seksualnog opredeljenja. Isto su i sposobni da rade i pametni da uče, sve rade kao i svi drugi ljudi. (LGB osoba)

Sistem obrazovanja kada je reč o prihvatanju homoseksualaca u društvu ne može da menja stvari, ali može da pomogne u maloj, ali ne tako zanemarljivoj meri. (LGB osoba)

Mislim da treba, što se tiče obrazovanja, od samog starta, od osnovne škole, deci da se kaže da to postoji. Jer deca dok ne dođu u pubertet, i ne shvate na kojoj su strani, ne razmišljaju na tu temu, šta može da se desi, i šta može od svega da ispadne ali opet na primer, nisam za to da se deca... ono kad deca biraju da li će veronauku ili seksualno obrazovanje, znam da je tu bilo polemike, ali nisam za to da se deca uče da je to normalno. Teško je da vi dete učite, koje je možda hetero ali da učite, možda kroz učenje i prihvatanje toga može da krene na tu stranu. Opet, bezveze mi je da se deca uče da je to normalno da se na ulici šetaju dva dečaka i da se ljube i drže za ruke. To mi je stvarno bezveze. Pa, prosto da znaju da postoji ta opcija, ali ne da se deca uče da je ta opcija normalna. Jer meni to nije prirodno. (heteroseksualna osoba)

Ako se od najranijeg stadijuma, od osnovne škole priča o tome, da to ne bude zabranjena tema, jer kada je zabranjena tema svako će svoje mišljenje neko izgraditi i neće imati nikakve činjenice o tome, tako da mislim da još od osnovne škole treba da se počne sa edukacijom. Generalno mislim da je seksualnost predmet koji se ne spominje nigde, nebitno da li je u pitanju heteroseksualno ili homoseksualno opredeljenje. Mislim da u osnovnoj školi i dalje nema seksualnog obrazovanja, a nekada je to postojalo. Danas deca nemaju pojma ni o čemu tako da mislim da bi trebalo to da se uvede pa uz to naravno da bi trebalo da se priča i o homoseksualnosti kao pojavi. (LGB osoba)

Trebalo bi da bi se deca upoznala činjenicama kako nastaje, da ne bi bilo zatupljivanja kao što sam malopre rekao – tog pogrešnog razmišljanja i razmišljanja u odnosu... razmišljanja kako većina misli. Sad ja dam neko pogrešno mišljenje i svi prihvate jer njemu to odgovara. Ajmo malo kroz knjige da se neko edukuje, pa kada mu neko kaže „to je

tako“, da on kaže „e, ne, ja sam učio da nije to tako“. (LGB osoba)

Kada je u pitanju način na koji bi mediji mogli da doprinesu smanjivanju homofobije u društvu, njihova uloga se vidi s jedne strane, u informisanju o postojanju LGB osoba; s druge, u mogućnost da se kroz drugačiji pristup, egzistencija homoseksualnih osoba približi građanima i građankama. To bi u prvom redu zahtevalo kompleksniji prikaz LGB osoba u medijima i diferenciraniji pristup pitanjima koja su važna za njihov položaj.

Onda bi im bilo lakše da shvate i možda ne bi bilo takve i tolike netrpeljivosti i manje bi imali problema. Kad upoznaš problem onda ga lakše i rešavaš. (heteroseksualna osoba)

Čini mi se da generalno mediji u Srbiji imaju pogrešan pristup. Jer umesto da obrađuju neke priče koje bi donele neku ljudsku stranu, izveštava se o homoseksualcima kao o nečemu što se prosto nameće kao obaveza svim stanovnicima da moraju to da prihvate zato što je to tako u redu, i da moraju prosto da tolerišu homoseksualce. A mislim da bi bilo mnogo bolje da se mediji sa neke ljudske strane bave time, da pronađu neke životne priče, nažalost teške životne priče, gde će na primeru tih ljudi pokazati širem gledalištu, javnosti – evo i on je čovek i ima pravo da živi, a ne može da živi slobodno jer ima takav i takav problem zato što je homoseksualac. Mislim da bi ljudi više prihvatili i više bili zainteresovani za takve, ajde da kažem, toplije ljudske priče, nego neke marketinške pamflete: „homoseksualizam mora da se prihvati zato što je to u redu, zato što je to u 21. veku obaveza Srbije zbog EU“, ili tako nešto. Mislim da je sa te strane pristup pogrešan, da prosto bi trebalo javnosti da se predstavi ta neka toplija, ljudska strana. Jer opet se vraćam na ono - svako sigurno ima u svom okruženju nekoga ko je homoseksualac i ko nije previše srećan zbog toga i značilo bi mu da zna da ga prihvataju. (heteroseksualna osoba)

Veća medijska zastupljenost, ali ne u smislu šarenila i paradiranja, nego jednog ozbiljnog razmatranja problematike života homoseksualaca u Srbiji. Pa i razvijanja svesti kod ljudi da tako nešto postoji. (LGB osoba)

Pa, da ne budu samo skandali ili incidenti... Da ne bude ni samo o nasilju... nego neke priče o tome kako gej ljudi žive, kakvi su im životi, s kim se druže, možda šta sve rade... da to budu priče o životu... a ne samo dal' je neko s nekim spavao, obljubio ga, prebio... kao da je to sav život osobe koja je gej. (LGB osoba)

Isplanici/ce takođe, navode da bi otvorenost u javnosti poznatih ličnosti o vlastitoj seksualnoj orijentaciji, kao i veći aktivistički angažman samih homoseksualnih osoba na unapređivanju sopstvenog položaja, doprineo s jedne strane vidljivosti i različitosti homoseksualnih osoba međusobno; s druge, efekat delovanja čiji cilj je poboljšanje položaja LGB osoba bi bio veći.

S tim što je meni jako krivo što kod nas ne postoji nijedan političar koji bi se otvoreno autovao. Ja mislim da kada čovek sam iznese svoj, takoreći prljav veš postaje nedodiriv. E, sad, koliko je to za javno mnjenje prihvatljivo ili ne, ne znam, ali je moja želja da postoji neka javna ličnost koja, pa između ostalog i političar, koji bi se javno otvorio da je gej, uz naravno neki normalan plan i program njegove stranke imao bi moju podršku. (LGB osoba)

Da izađe i kaže: ja sam to i to. Ja mislim da bi se mnogo više ljudi našlo tu i reklo: E, i ja sam! Eto, ipak, on je rekao, što bih i ja čutao? Ja verujem da bi to značilo dosta, ali se to neće desiti još dugo, dugo... To bi mnogo značilo. Umesto paravana, dece i šta ja znam. [Pominje poznatog pevača za koga pretpostavlja da je homoseksualne orijentacije, prim. M. S.] Nije da on ne može da napravi decu, može da napravi dete, ali da kaže „Ja sam te pripadnosti“, mislim da bi to mnogo više promenilo svest ljudi. Ne bi se to krilo, ne bi bilo učaureno i mnogo bi se više otvorilo. (heteroseksualna osoba)

Niko se ne usuđuje da tako javno kaže „Ej, ja sam gej“ k'o što imaš svuda po Evropi. Da si premijer, pa kažeš „Ovo je moj partner“ i to je to. Idemo dalje. „Ja vodim državu, a ovo je moj privatni život“. A onda ne bi bilo ni toliko stereotipa, jer ti kad pogledaš gej ljude oni su isto svi različiti. Zato se i nerviram, jer ima toliko... Ogroman ih je broj i u politici, i u muzici, i među glumcima, ima ih... Samo kad bi malo bili otvoreniji da bi društvo počelo malo da se menja. Počeli bi da prihvataju. [...] Znaš, ja ne bih ništa postigla da kažem naglas npr, na poslu: „Juhuu, ja sam lezbejka“. Ništa ne bih. Ali oni mogu da promene tako što će da se skupe i... ne znam... Oni imaju neku moć koju mi ostali nemamo... Da je bilo malo više poznatih ljudi i da su pričali o sebi i svom iskustvu, bar malo bi drugačije. Neki korak bi bio. (LGB osoba)

Trebalo bi više da se borimo za svoja prava, na neki način više izlazimo u javnost. Mislim da bi najviše trebalo ovi ljudi koji su u životu postali neko i nešto i koji jednostavno imaju neku moć da... da krenemo od njih, da istupaju u javnosti i da se tu nekako borimo zajedno. Možda da krenemo od političara, pa onda od ljudi koji imaju firme i koji su uspešni u svom životu, koji iza sebe imaju karijeru. Naravno, neki bi prihvatili, neki ne bi. Većina ne bi. Ali bez obzira, da krenemo od njih... mislim da bi promenili dosta toga. Da izađeš i da tražiš neka svoja prava, zaštitu. Naravno, za sve treba vremena, pa i za to. Možda 4,5 godina pa bi ljudi na kraju prihvatili. (LGB osoba)

Mislim da ima, ali ako se tim njihovim akcijama ne pridaje značaj ljudi neće imati priliku da znaju da se to uopšte sprovodi. Jer oni opet to, nije da rade u tajnosti, nego ne istupaju javno dovoljno, ja mislim. Mislim da bi generalno treba da se kroz NVO [nevladine organizacije, prim. M. S.] istupa javno, a ne da se to radi tako što će pojedinci da budu izloženi šikaniranju u suštini, nego mislim da bi se sam stav naroda o tome mogao promeniti tako što će organizacije kao skup ljudi izaći i pričati javno o problemima. (LGB osoba)

Jedan deo ispitanika/ca navodi važnost direktnih kontakata sa homoseksualnim osobama. Pretpostavka koja je u osnovi ovakvog viđenja je da će njihovo bliže upoznavanje sa sobom nositi i unošenje kompleksnosti u viđenje homoseksualnih osoba kao grupe, odnosno razumevanje da je to grupa sastavljena od različitih individua koje međusobno mogu da se vrlo razlikuju.

Svako od nas ima uticaja na svoju okolinu. Iz mog ličnog iskustva znam da su neki ljudi pre nego što su mene upoznali bili homofobični i to izrazito. A tokom nekog deljenja iskustva sa mnom, uopšte druženja sa mnom i kroz saznanje da sam ja pripadnik LGBT populacije su promenili mišljenje i osvestili se, u smislu da sam ja neko ko je normalno ljudsko biće. Mislim da svako od nas može da utiče u toj meri na svoju okolinu... Mislim da je lični uticaj na okolinu najvažniji. (LGB osoba)

Mislim da to najbolje utiče na tu promenu koju treba da se desi. Kad te upoznam, pa shvatim da si super bez obzira da si gej. ... da nije manje dobar čovek. To je taj klik koji treba da se desi svima u glavi. Mislim, imaš ti i među LGBT ljudima koju su potpuno karakterni kreteni, loši ljudi. I to nema veze sa time što su LGBT. A onda imaš i sjajne ljude koje

ne treba da karakterišeš zato što su LGBT. Mora da postoji momenat upoznavanja. Da postoji prostor za upoznavanje pa da se vidi da li mu neko paše ili ne paše. (LGB osoba)

Pa to verovatno treba da se malo više razgovara sa njima, da malo više uđu u tu problematiku šta ih muči, šta su njihovi problemi, šta su... Šta je to što ih vređa, što ih opsega, što ih, recimo, na ulici, autobusu, na tramvaju, da li im je nešto rekao. Kako ti ljudi reaguju na njih, zbog čega? Što smatraju da su oni drugačiji. Ako ne iritiraš nikoga na ulici, a recimo on ti dobaci i nazove nečim. Na osnovu čega? Zašto? Da ipak malo nekako razgraniče i da uđu u problematiku... Ali kada čovek razgovara, sasvim drugačije bi imao mišljenje o tome. Samo razgovor za sve. Neke tribine, neka tako ta dešavanja, da se ljudi malo više upoznaju. Ljudi su se odvojili od svega i svačega. Kada bi to malo više... ne znam. Tako neki razgovori, bar što se mene tiče. (heteroseksualna osoba)

Zanimljivo je da jedna od ispitanica direktno formuliše sumnju da pojedinačni kontakti sa LGB osobama mogu suštinski dovesti u pitanje stereotipe i predrasude prema homoseksualnim osobama kao grupi. Njeno objašnjenje je na tragu onoga što Olport naziva „prepravljajem ograde“ (*re-fencing*) – tendencija da se osoba koja odstupa od negativnih karakteristika koje se pripisuju čitavoj grupi tretira kao izuzetak. Na taj način, u slučaju konkretnog „izuzetka“ dolazi do kratkog otvaranja „ograde“ kako bi se on priznao, ali odmah nakon toga sledi snažno zatvaranje te iste ograde, da se ne bi narušila vlastita opšta slika grupe prema kojoj se ima negativan stav (Allport, 1954).

Tako isto i sa gej osobama. Ako istupaju same, bez obzira ako neko promeni mišljenje o njima, neće se promeniti generalno mišljenje da su oni svi takvi. Da su ok, da su predusretljivi. Mislim da će generalno to mišljenje i dalje da stoji, samo će se menjati mišljenje o pojedincu. U tom smislu mislim da važi da su oni drugačiji, da je to neprihvatljivo, da su različiti, bolesni i šta god i sad ako se pojavi jedan za koga vidite da je ok dečko i pomaže i radan je i vredan je, to će promeniti mišljenje samo o njemu kao homoseksualnoj osobi, neće promeniti mišljenje generalno o njima. Jer ako je taj neko ko je gej osoba normalan, možeš da pričaš s njim, da sediš pored njega, da ne ujeđa, neće da... mada, opet zavisi od osobe, od toga da li neko želi da menja svoja uverenja ili ne želi, ali mislim da se generalno stavovi i mišljenja neće menjati. (LGB osoba)

Kao neka vrsta sažetka može se reći da ispitanici/ce načine za poboljšavanje položaja LGB osoba i smanjivanje homofobije u društvu uglavnom vide kroz pristupe koji kombinuju kolektivne intervencije (usmerene na veliki broj ljudi odjednom i na više kolektivne vrednosti kao što su saradnja i tolerancija) i individualne (čiji je cilj promena shvatanja pojedinaca/ki). Kroz isticanje uloge državnih institucija, kulture, društva i medija, utisak je da dominira viđenje kojim se naglašava značaj menjanja stereotipa i predrasuda prema homoseksualnim osobama odozgo nadole, prema pojedinačnim ljudima. Ovo nije bez osnova. Iako ostaje činjenica da je predrasude (a homofobija je jedan njihov oblik) teško menjati argumentima, može se pretpostaviti da dolaženje u kontakt sa velikim brojem informacija (putem obrazovnog sistema i medija) koje su inkonzistentne negativnom stavu prema homoseksualnim osobama mora dovesti do preispitivanja sopstvenih uverenja. S druge strane, veća vidljivost LGB osoba (bilo u okviru aktivističkog i političkog delovanja; bilo u spremnosti javnih ličnosti iz različitih oblasti društvenog životada da govore o vlastitoj seksualnoj orijentaciji) i više ličnih kontaktata sa homoseksualnim osobama vide se kao način razbijanja stereotipa o homoseksualnim osobama, predstavama o njima kao homogenoj grupi i otvaranje prostora da se vide kao osobe u svim njihovim različitostima.

REZIME I ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Svrha ovog istraživanja bila je dublje i detaljnije ispitivanje motiva, strahova i predrasuda koji stoje u osnovi homofobije i internalizovane homofobije, utvrđivanje sličnosti i razlika u usvajanju i reprodukciji stavova kod heteroseksualnih i homoseksualnih osoba (gej, lezbejki i biseksualaca), kao i načina na koji postojeći stavovi prema homoseksualnosti i posledično, homoseksualnim osobama oblikuju život homoseksualnih osoba i utiču na njihov položaj u društvu. Homofobija je ovde određena na najopštiji način kao negativan stav prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama. Ona se u slučaju homoseksualnih osoba pojavljuje kroz odnos prema sebi, kao negativan stav prema vlastitoj homoseksualnosti i drugim LGB osobama kada se može govoriti o internalizovanoj homofobiji. Kao glavni izvor podataka u istraživanju korišćeni su podaci dobijeni polustrukturisanim dubinskim intervjuima. Uzorak istraživanja, stratifikovan po rodu, starosti, obrazovanju, materijalnom statusu i tipu naselja, obuhvatao je 22 heteroseksualne i 22 homoseksualne osobe starosti iznad osamnaest godina. Ukupno 44 intervjua realizovano je u periodu od juna do septembra u Beogradu, Novom Sadu, Subotici, Kragujevcu i Nišu. Prosečno trajanje intervjua bilo je oko 90 minuta.

Zbog svoje rasprostranjenosti u društvu o homofobiji (i) u kontekstu ovog istraživanja, može se govoriti kao nekoj vrsti društvene norme oko koje postoji intersubjektivna saglasnost, a ne nečemu što je specifično za pojedinca/ku. Ta društvena norma se formira (la) ne samo samo putem direktnih kontakata, već i (mnogo više) tokom socijalizacije pod uticajem roditelja, vršnjačke grupe i posebno, obrazovnog sistema i medija. Negativan odnos prema homoseksualnosti u društvu generalno i posledično prema homoseksualnim osobama, kroz svoju kognitivnu (najčešće pogrešna ili uprošćena uverenja o LGB osobama kao grupi), emotivnu i konativnu komponentu (koja se najčešće ogleda u diskriminaciji pripadnika LGB populacije i/ili distanciranju od njih), duboko strukturise sve aspekte života LGB osoba: od onih najintimnijih, svakodnevnog života i odnosa sa drugima, do njihove generalne društvene pozicije kao grupe. Dominantni negativni društveni stav o homoseksualnosti (i posledično, homoseksualnim osobama) prepoznaju svi/e učesnici/ce istraživanja bez obzira na seksualnu orijentaciju i izraženost homofobičnih stavova, što ukazuje da je u pitanju zajedničko, društveno znanje. Ono što je ključno je razlika između poznavanja i svesnosti o postojanju negativnih stereotipa o homoseksualnim ljudima u društvu i njegovog prihvatanja i podržavanja. Homofobičnost se upravo ogleda u stepenu prihvatanja tih negativnih stereotipa kao istinitih i njihovog uticaja na ponašanje prema homoseksualnim osobama.

Uprkos našim očekivanjima, osim seksualne orijentacije koja se najčešće pojavljivala kao ključna diskriminanta u odnosu prema homoseksualnosti, među ispitanicima/cama nije bilo značajnijih razlika u odgovorima u odnosu na starost, obrazovanje ili mesto življenja. Nivo obrazovanja se ogledao najviše u sposobnosti artikulacije stavova i njihovoj konzistentnosti. Rod se pojavljivao kao značajan prvenstveno u intenzitetu odbacivanja homoseksualnih osoba. Utisak je da je to odbacivanje generalno kod muškaraca izraženije u odnosu na ono na koje se nailazi kod žena. Takođe, da muškarcima homoseksualne osobe češće vezuju za seksualnost i seksualno ponašanje, dok ih žene nešto više povezuju sa svojim predubeđenjem da neće imati porodicu i decu. I kod jednih i drugih prve asocijacije se najčešće vezuju za mušku homoseksualnost, pa se tema ženske homoseksualnosti uglavnom otvarala tek nakon direktnog pitanja intervjua/ke.

Ono što ohrabruje je da gotovo svi/e ispitanici/ce odbacuju direktno fizičko nasilje prema homoseksualnim osobama. S druge strane, ono što zabrinjava je da značajan deo heteroseksualnih osoba druge vrste nasilja (omalovažavajuće i pogrdne verbalne iskaze, izbegavanje, diskriminaciju...) i ne prepoznaje kao nasilje i/ili ih u velikoj meri relativizuju, svodi na individualne incidente i individualnu odgovornost, doprinoseći na taj način održanju atmosfere u kojoj je takvo nasilje moguće. Tako ostaju i neprepoznati načini na koje je nasilje ugrađeno u institucionalne i društvene strukture, kao i oni aspekti kulture koji ga čine mogućim i prihvatljivim (strukturno i kulturno nasilje). U svim intervjuima je već na prvi pogled upadljiva razlika između heteroseksualnih i LGB ispitanika/ca u pristupu homoseksualnosti. Bez obzira na izraženost homofobije, heteroseksualne osobe najčešće u svojim odgovorima polaze od društvenog narativa o homoseksualnosti bez njegovog dubljeg promišljanja, često zauzimajući navodno neutralnu poziciju. Kada su u pitanju osobe sa izraženijim homofobičnim stavovima, po pravilu je to diskurs o homoseksualnosti kao ugrožavajućoj za društvo, dok kod heteroseksualnih osoba koje se zalažu za jednakost i ravnopravnost LGB osoba, taj zahtev uglavnom predstavlja sastavni deo diskursa o ljudskim pravima. Za razliku od njih, LGB osobe po pravilu čak i kada su pitanja formulisana na opšti način, u svojim odgovorima polaze od vlastitog iskustva i iskustva bliskih osoba uz mnogo diferenciraniji pristup temi. Ova razlika nije neočekivana s obzirom na to da ono što se za heteroseksualne osobe pojavljuje kao načelno pitanje o kome mogu, ali ne moraju da razmišljaju, za homoseksualne osobe je pitanje elementarne egzistencije i njihovog svakodnevnog iskustva. U slučajevima (auto)homofobije kod LGB osoba, njena manifestacija se osim kroz eksplicitne verbalne iskaze, mogla pratiti i kroz sklonost da se o homoseksualnim osobama i njihovom položaju govori kao o „njima“, „njihovom“ položaju, prihvaćenosti, načinu života i naglašavanju razlike između „mene“ i „njih“. Ovo je bilo uočljivo čak i kod nekih ispitanika/ca koji su na kognitivnom nivou u značajnoj meri artikulirali zahtev za društvenom ravnopravnošću LGB osoba kao načelni stav, ali bi kod artikulacije odgovora na pitanja koja se tiču prihvatanja sebe i ličnih iskustava, imali mnogo više problema zbog emotivne tenzije. To može da predstavlja indiciju da prihvatanje vlastite homoseksualnosti na emotivnom nivou ide mnogo teže nego na kognitivnom upravo zbog internalizovane homofobije.

Takođe, bez obzira na izraženost homofobičnih stavova, sve osobe u istraživanju dele isto znanje o stereotipima koji se vezuju za homoseksualnost i LGB osobe, ali se razlika ispoljava u stepenu njihovog prihvatanja kao istinitih i njihovom podržavanju. Po rezultatima ovog istraživanja, ne postoji razlika u formi stereotipa koji se reprodukuju o homoseksualnosti i homoseksualnim osobama između heteroseksualnih osoba i LGB osoba, osim što LGB osobe i kada ih reprodukuju, uglavnom to rade u manjoj meri i s manje intenziteta. S druge strane, iako sadrže istu osnovu, ti stereotipi su kod LGB osoba razrađeniji i kompleksniji uz utisak da je to često velikim delom deo strategija preživljavanja (odnosno pokušaja izgradnje i zadržavanja ličnog samopoštovanja) u okruženju koje se vidi kao izrazito neprijateljsko.

Ono što je zajedničko za sve učesnike i učesnice istraživanja, bez obzira na seksualnu orijentaciju, jeste percepcija heteroseksualnih osoba i LGB osoba kao članova/ca jasno razgraničenih kategorija (grupa), nejednakih svojstava i pozicija. Međutim, ključna razlika je u onome gde se vide razlozi za ove nejednakosti. Kod onih sa manje ili više izraženim negativnim odnosom prema homoseksualnosti, postoji sklonost da se pripadnici LGB populacije vide mnogo sličnijim međusobno nego što oni objektivno jesu, uz uspostavljanje seksualne orijentacije kao njihove ključne (ako ne i jedine) karakteristike i redukcije na nju čitavog identiteta LGB osobe. Nejednakost se tu percipira kao logična posledica reakcije društva na devijaciju (bez obzira na to da li je ona posledica prirodnog poremećaja i bolesti,

disfunkcionalnosti primarne porodice ili fiksacije na određenom stadijumu razvoja ličnosti) koja temeljno ugrožava prirodni poredak stvari, i njegovu operacionalizaciju u vidu društva koje je utemeljeno na tim „prirodnim“ zakonitostima kroz poštovanje „tradicionalnih vrednosti“. Podvarijanta ovakve predstave je viđenje homoseksualnosti kao nečeg stranog, „uvezenog sa Zapada“ gde se pitanje ljudskih prava (gde se najčešće smeštaju zahtevi za jednakošću i ravnopravnošću i LGB osoba) vidi kao uvezeni, porobljivački diskurs Zapada. Tu se takođe, homoseksualnost konstruiše kao „pomodarstvo“, dekadencija i posledica razaranja tradicionalnih odnosa, a LGB osobe se uspostavljaju kao „moralni“ ili zbog svoje podložnosti manipulaciji, „intelektualni“ devijanti. Svim ovim se postojeći negativan odnos prema homoseksualnosti i nejednakost LGB osoba racionalizuje kao nešto što je dobro za društvo u celini. Za razliku od toga kod ispitanika/ca kod kojih homofobija nije izražena, seksualna orijentacija LGB osoba se vidi kao jedna od varijacija ljudske seksualnosti s kojom se osoba rađa, a društvena nejednakost LGB osoba kao posledica većinskog negativnog odnosa prema homoseksualnosti i istovremeno opravdavanje te nejednakosti. Takođe, njih generalno karakteriše diferenciraniji pristup LGB osobama u smislu naklonosti ili nenaklonosti koja se vidi kao rezultat kvaliteta interakcije i ličnih karakteristika individue, a ne posledica nekog intrinzičnog svojstva svih LGB osoba.

Sudeći po odgovorima ispitanika/ca jedan od značajnih izvora negativnog odnosa prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama proizilazi iz narušavanja hegemonog rodnog režima u smislu relativno strukturiranih odnosa između muškaraca i žena u institucionalnom i vaninstitucionalnom okruženju, u čijoj osnovi je binarna rodna podela i heteroseksualnost kao norma. Temelj takvog rodnog režima, opredmećenog u različitim rodnim ulogama, različitim identitetima i različitim rodnim reprezentacijama (uključujući i različit rodni performans), esencijalistički je formulisan polni identitet. Rodna razlika je konstruisana kroz polarizaciju, kao sučeljavanje suprotnosti nejednakih svojstava i vrednosti – „muškarac“ nasuprot „ženi“, a razlika u svojstvima, ulogama, pozicijama i moći muškaraca i žena se vidi kao „normalna“ manifestacija prirodnih (psiholoških i bioloških) razlika među njima. Stav prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama umnogome je obojena reakcijom na narušavanje tih binarnih opozicija (čiji sastavni deo su i binarne opozicije aktivno/pasivno, racionalno/emotivno, dominantno/submisivno, javno/privatno i tako dalje). Homoseksualne osobe se vide kao one koje narušavaju binarnu rodnu podelu i istovremeno, čini se da je niže vrednovanje homoseksualnih osoba tesno povezano sa nižim vrednovanjem žena generalno, svojstava i uloga koje se njima pripisuje, kao i njihove rodne reprezentacije. Kroz spajanje aktivne seksualnosti koja se u patrijarhalnom sistemu prvenstveno vezuje za muškarce i osobina i ponašanja koja se vide kao prirodna svojstva žena, oni se za homofobičnije ispitanike/ce pojavljuju kao ugrožavajuća i potencijalno subverzivna „siva zona“. Utisak je da emocionalne reakcije koje prate ono što se vidi kao narušavanje prirodnog i moralnog poretka, ovaploćenog u rodnom režimu, zavise prvenstveno od značaja koji mu se pridaje. Kod ispitanika/ca su one različitog intenziteta i kreću se od manje ili više izraženog neodobravanja do intenzivnih emocija kakva je gađenje.

Kada su u pitanju pozitivni stereotipi o homoseksualnim osobama mehanizam stereotipizacije kroz impliciranje navodne homogenosti homoseksualnih osoba (i ukidanje njihove međusobne različitosti) ostaje isti uz menjanje predznaka. Ne postoji bitnija razlika u pozitivnim stereotipima i njihovom reprodukovanju između homoseksualnih i heteroseksualnih osoba. Ono što je uočljivo u odgovorima značajnog dela heteroseksualnih ispitanika je nekonzistentnost u stavovima, pa se dešavalo da pozitivni i negativni stereotipi stoje jedni pored drugih (ponekad čak u

istoj rečenici). Istovremeno, može se pretpostaviti da je reprodukovanje pozitivnih stereotipa samih homoseksualnih ispitanika/ca o homoseksualnim osobama više povezano sa željom za uspostavljenjem pozitivnog socijalnog identiteta i jačanjem samopoštovanja kroz pomeranje poređenja na aspekte koji su za njih povoljniji, nego sa odsustvom svesti o njihovim međusobnim razlikama. Kada se bliže pogledaju pozitivne osobine koje se uglavnom pripisuju homoseksualnim muškarcima („fini“, kulturni, uredni, „da vode brigu o sebi“, skloni umetnosti, estetici, nežni, osećajni, verbalno spretni, savesni i tako dalje), zanimljivo je da su to uglavnom pozitivne osobine ženskog rodnog stereotipa.

Kada su u pitanju transrodne i transeksualne osobe, one kod svih ispitanika/ca izazivaju najviše zbunjenosti, nedoumice i ambivalentnosti. Homoseksualni/e ispitanici/ce u značajno većoj meri prepoznaju šta je transrodnost i generalno imaju pozitivniji stav prema transrodnim osobama. U svojim odgovorima oni/e najčešće navode još izraženiju ugroženost i marginalizovanje transrodnih osoba u odnosu na homoseksualne osobe. Ono što je zanimljivo u odgovorima ispitanika/ca sa negativnim stavom prema transrodnim osobama je da se ponovo pojavljuje reakcija na narušavanje binarne rodne podele koja se vidi kao prirodna. Utisak je da se na različite načine variraju negativni stereotipi o homoseksualnim osobama, samo u još radikalnijem vidu. Reakcija na narušavanje binarne rodne podele (posebno rodne reprezentacije) još je izraženija u odgovorima koji su se ticali odnosa prema transeksualnim osobama. On je uglavnom negativan kod najvećeg dela ispitanika/ca bez obzira na seksualnu orijentaciju. Ono što je iznenađujuće je stepen saglasnosti značajnog dela ispitanika/ca bez obzira na seksualnu orijentaciju u negativnom stavu prema biseksualnim osobama. Utisak je čak da je osuda od strane homoseksualnih osoba izraženija. I heteroseksualne i homoseksualne osobe ih u većini vide kao one koji „sede na dve stolice“ i koji su zbog toga i promiskuitetniji. To se pripisuje ili nekoj vrsti eksperimentisanja sa vlastitom seksualnošću pre „finalnog“ određivanja da li su heteroseksualni ili homoseksualni. Ili (što je u slučaju homoseksualnih ispitanika/ca zastupljenije stanovište) da je reč o nemogućnosti da se prihvati vlastita homoseksualnost zbog internalizovane homofobije. Može se pretpostaviti da je razlog za to u osnovi (ponovo) binarno shvatanje seksualnosti bazirano na pretpostavci da su ljudi ili heteroseksualni ili homoseksualni, koje biseksualnost svojom fluidnošću i prelaženjem granica radikalno izaziva.

Agensi homofobije, odnosno faktori koji utiču na održavanje i reprodukovanje homofobije, na osnovu odgovora značajnog dela ispitanika/ca, mogu se smestiti u širi kulturni, i društveno-ekonomski okvir. Utisak je da, bilo da o tome postoji refleksija ili ne, jedan od važnih faktora negativnog stava prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama netrpeljivost prema različitosti generalno (kako god ona bila određena – verski, etnički, rodno, seksualno...), prihvatanje nejednakosti između različitih kategorija ljudskih bića kao „prirodnih“ i „normalnih“, i tradicionalizam, posebno u shvatanju poželjnih uloga i odnosa između muškaraca i žena. Osim netrpeljivosti prema različitosti i tradicionalizmu, jedan deo ispitanika/ca kao agense homofobije vidi baš konformiranje sa dominantnim društvenim stavom o homoseksualnosti koja je tesno povezana sa izraženim autoritarnim stavovima (čiji deo je i bezuslovno prihvatanje grupnih normi) kod većine stanovništva, neznanje i neinformisanost o homoseksualnosti i egzistenciji LGB osoba, kao i u nekim slučajevima, reakcionu formaciju vlastite nepriznate i potisnute homoseksualnosti.

U oceni delovanja društvenih institucija i načina na koji one utiču na održavanje i reprodukovanje homofobije, ono što se odmah na početku pojavljivalo u odgovorima ispitanika/ca je generalna ocena o urušenosti, nestabilnosti,

stihijnosti u delovanju državnih institucija i visok stepen nepoverenja u njih. Dominantna percepcija je da sistem funkcioniše voluntaristički, umnogome u zavisnosti od pozicije i moći pojedinca/ke i trenutnih okolnosti. U odnosu na homoseksualne osobe, delovanje obrazovnog sistema, dominantno se svodi na ignorisanje postojanja homoseksualnih osoba kroz nezastupljenost ovih tema u obrazovnim programima (osim kada je u pitanju povremena i saradnja sa organizacijama civilnog društva u obliku neke vrste neformalnih oblika obrazovanja). Kada je pitanju delovanje medija, pored opštih opaski o senzacionalističkom pisanju medija, snižavanja standarda novinarstva i njihovoj zavisnosti od različitih centara moći, značajan deo učesnika/ca istraživanja (nešto izraženije oni/e heteroseksualne orijentacije), njihovo delovanje se uglavnom vidi kao neutralno. U oceni stava, delovanja načina na koji crkva utiče na položaj LGB osoba, kod učesnika/ca ovog istraživanja postoji konsenzus kao o izrazito negativnom, bez obzira na lični stav ispitanika/ca prema homoseksualnim osobama; dok se organizacije civilnog društva (posebno LGBT organizacija) i dalje vide kao dominantni nosioci aktivnosti menjanja položaja LGB osoba (bez obzira na to u kojoj meri ispitanik/ca smatra to poželjnim).

Kada je u pitanju društveni položaj homoseksualnih osoba, uprkos normativnom i inistucionalnom okviru gde su u formalnom smislu načinjeni pomoci i koji nominalno štiti njihova ljudska prava i postavlja osnove za zadovoljavanje njihovih prava i potreba, odgovori značajnog dela ispitanika/ca daje drugačiju sliku onoga što se dešava u praksi. Utisak je da nedostaci normativnog i institucionalnog okvira i neprepoznavanje specifičnog položaja LGB osoba kao izuzetno ranjive grupe (što rezultira i nedostatkom praktičnih javnih politika), stihijsko i voluntarističko funkcionisanje sistema i dominantna kulturna matrica, i negativan odnos prema homoseksualnosti, čine da homoseksualne osobe ostaju suštinski nezaštićene. U praksi u gotovo svim oblastima to dovodi do toga da rešavanje problema LGB osoba često zavisi od ličnih karakteristika zaposlenih u institucijama i njihove senzibilisanosti koja se ogledala u formulacijama tipa „sve zavisi kako na koga naletiš“. Iako odgovori ispitanika/ca daju sliku ugroženosti LGBT osoba u gotovo svim oblastima života, pored policijske zaštite (kao pitanje elementarne bezbednosti -) i političkog delovanja (posebno kada je u pitanju Prajd), zapošljavanje i radno okruženje se izdvajaju kao oblasti gde su homoseksualne osobe najranjivije. To nije neočekivano s obzirom na ekonomsku situaciju u Srbiji i to da zbog izražene homofobije homoseksualna orijentacija predstavlja još jedan od otežavajućih faktora u borbi za sve malobrojnija radna mesta. Ono što je zanimljivo kada je u pitanju političko delovanje je da je s jedne strane, Prajd njegov najvidljiviji oblik i prva asocijacija na homoseksualne osobe kod značajnog dela (posebno heteroseksualnih) ispitanika/ca; s druge strane, najveći deo učesnika/ca istraživanja bez obzira na seksualnu orijentaciju ga ne prepoznaje kao takvo. Odnos prema Prajdu je mesto i najveće polarizacije u mišljenjima. Čini se da on umnogome u ovom trenutku predstavlja simbol mogućnosti i ograničenja za prihvatanje homoseksualnih osoba. To nije neočekivano budući da Prajd postojanje homoseksualnih osoba kao grupe čini najvidljivijim, kao i da najviše dovodi u fokus (eksplicitno ili implicitno) ustanovljenu pretpostavku o homoseksualnosti kao nečemu što treba skrivati (i zahtev da se to i radi). Često se zahtev da se homoseksualnost skriva racionalizuje svođenjem Prajda sa oblika aktivističkog delovanja za poboljšanje društvenog položaja homoseksualnih osoba na pitanje i načine ispunjavanja seksualnih potreba. U tom procesu Prajd se uspostavlja kao potenciranje koje je kontraproduktivno i iritantno, a od „potenciranja homoseksualnosti“ do nasilja kao opravdane reakcije na provokaciju je onda tek korak. Kod učesnika/ca istraživanja koji polaze od jednakosti LGB i homoseksualnih osoba kao legitimnog cilja, odgovori se diferenciraju prvenstveno oko dilema vezanih za efekte dosadašnjih parada ponosa i potrebe za promišljanjem pristupa čiji bi učinak u ovom momentu bio veći.

Kada se govori o pravima homoseksualnih osoba, treba imati u vidu da mogućnost njihovog ostvarivanja određuje polje interakcije između institucionalnog i normativnog okvira, praktičnih problema u funkcioniranju sistema generalno i dominantnih kulturnih obrazaca čiji je sastavni deo i negativan odnos prema homoseksualnosti (i posledično, prema LGB osobama). U ovom istraživanju fokus je bio na pravima koja homoseksualne osobe danas nemaju u Srbiji: pravu na zdravstveno osiguranje preko partnera/ke; pravu na nasleđivanje penzije u slučaju smrti partnera/ke; pravu na nasleđivanje imovine u slučaju smrti partnera/ke; pravu na sudski postupak o podeli imovine u slučaju prestanka zajedničkog života; pravu da budu tretirani kao članovi/ce porodice (donose odluke o partneru/ki) u slučaju bolesti ili smrti i pravu da usvajaju decu. Za značajan deo heteroseksualnih ispitanika/ca ovo je načelno pitanje o kome zapravo nikad nisu dublje razmišljali/e i tesno je povezano sa njihovim generalnim stavom prema homoseksualnosti i homoseksualnim osobama. Utisak je da su baš ta pitanja kroz osvetljavanje konkretnih problema s kojima se LGB osobe susreću u svakodnevnom životnim situacijama, najviše skretala pažnju na razliku u pravima i poziciji heteroseksualnih i homoseksualnih osoba. Najveći deo ispitanika/ca bez obzira na seksualnu orijentaciju i stav prema homoseksualnosti prepoznaje da su ranije navedena prava tesno povezana sa pravnim regulisanjem i priznavanjem neke vrste zajednice homoseksualnih osoba. Zanimljivo je da čak i kod onih sa negativnim odnosom prema homoseksualnosti, ideja o priznavanju zajednice homoseksualnih osoba kao načinu rešavanja nekih praktičnih svakodневnih problema ne izaziva apriori negativnu reakciju. Priznavanje prava homoseksualnim parovima na usvajanje dece je kod ispitanika/ca izazivalo najoštriju polarizaciju. Čini se da ono kod značajnog dela njih bez obzira na seksualnu orijentaciju i načelnog prihvatanja priznavanja svih ostalih prava, funkcioniše kao neka vrsta „granice“. Razlozi za odbijanje mogućnosti da homoseksualne parovi imaju pravo da usvajaju decu kretali su se od pretpostavke da će dete učenjem po modelu i samo biti homoseksualno, preko toga da bi odrastanje u homoseksualnoj porodici na neki način destruktivno uticalo na dete, do posledica koje bi dete trpelo usled reakcije okoline. Ipak, utisak je da je oštrina odbijanja mnogo više povezana s tim da bi priznavanje ovog prava i konačno delegitimizovalo tradicionalnu patrijarhalnu porodicu kao jedinog ispravnog, „prirodnog“ modela porodice i predstavljalo korak ka suštinskom prihvatanju homoseksualnosti kao jednom od ispoljavanja ljudske različitosti. Iako su pomaci u tom pravcu napravljeni, čini se da je to još uvek daleko. Prihvaćenost se i dalje za značajan deo učesnika/ca ovog istraživanja dominantno svodi na odsustvo direktnog (fizičkog) nasilja, dok se druge vrste nasilja (pogrđni i omalovažavajući verbalni iskazi, izbegavanje, diskriminacija...) i ne prepoznaju kao nasilje i/ili se velikoj meri relativizuju. To se posebno odnosi na suptilnije i rasprostranjenije oblike psihološkog nasilja s kojima se sreću homoseksualne osobe u vidu ismevanja, ogovaranja i izbegavanja. Ti iskazi se često doživljavaju kao relativno bezazleni, bez dubljeg promišljanja da oni takođe, predstavljaju oblik pritiska za konformiranjem i prihvatanjem postojećeg ustrojstva društvenih odnosa, kao i vrstu sankcije ukoliko to izostaje.

Socijalna distanca prema LGB osobama, odnosno (ne)spremnosti da se sa homoseksualnim osobama, stupa u različite socijalne odnose (što u određenim situacijama dovodi do njihove socijalne izolacije), javlja se u različitom stepenu i ima različite vidove. U ovom istraživanju socijalna distanca prema homoseksualnim osobama praćena je kroz pitanja koja su se ticala prihvatljivosti različitih vrsta socijalne interakcije sa LGB osobama. Ponuđeno je pet nivoa socijalne interakcije (vrste odnosa). Najširi nivo ticao se odnosa prema javnim ličnostima za koje se zna (ili ispitanici/ce pretpostavljaju) da pripadaju LGB populaciji, kao i pitanja kako bi reagovali/e na saznanje da javna ličnost kojoj se dive ili je vole, pripada LGB populaciji. Sledeći nivoi su obuhvatali odnos prema ispoljavanju homoseksualnosti u javnom prostoru (poput ljubljenja na ulici ili držanja za ruke), odnos prema homoseksualnim osobama iz šire okoline (krug poznanika/ca), pa sve do bliskih

socijalnih kontakata kakvi su prijateljstvo i srodstvo. Pretpostavka je bila da će spremnost na socijalnu interakciju sa homoseksualnim osobama kod ispitanika/ca biti tesno povezana sa njihovim generalnim odnosom prema homoseksualnosti, odnosno da će sa izraženošću homofobije, rasti i socijalna distanca prema LGB osobama. U slučaju ovog istraživanja, ova pretpostavka se pokazala opravdanom. Kod ispitanika/ca sa homofobičnijim stavovima, sa povećanjem nivoa bliskosti interakcije, opada stepen njene socijalne prihvatljivosti i raste stepen odbijanja. Neka vrsta odstupanja je utisak da je veći stepen odbijanja ispoljavanja homoseksualnosti u javnom prostoru, nego površnih kontakata sa homoseksualnim osobama iz šire okoline (poznanici/ce, susedstvo). Može se pretpostaviti da je to tesno povezano sa vidljivošću, odnosno prekoračenjem društvenog zahteva da se homoseksualnost skriva. U slučaju javnih ličnosti i površnih poznanstava, odnos prema homoseksualnosti se uglavnom svodi na toleranciju i nezainteresovanost. Kada su u pitanju bliski prijatelji, veliki deo ispitanika/ca navodi da iako im ne bi bilo lako da prihvate tu činjenicu, da bi ipak pokušali da nađu način da podrže prijatelja/icu. Homoseksualne osobe kao članovi/ice porodice izazivaju najviše otpora i najintenzivnije emocionalne reakcije. Ovo nije neočekivano, jer je tu stepen bliskosti i emotivnog investiranja za najveći broj ljudi i najizraženiji. Ohrabrujuće je da samo jedan od ispitanika decidirano kaže da bi se homoseksualne osobe odrekao bez obzira na to ko je u pitanju (bliski prijatelj/ca, članovi/ce porodice ili dete), dok ostali/e navode da bi uprkos svemu, tu činjenicu probali da prihvate. To je posebno izraženo kada su u pitanju deca. Odnos prema ideji da bi vlastito dete moglo da bude homoseksualno u značajnoj meri je obojen pretpostavkom da to nužno znači da neće imati svoju porodicu, strahom od reakcije okoline i zabrinutošću za kvalitet života koje bi dete imalo u ovakvoj sredini.

Kao što je na samom početku već pomenuto, utisak je da u dominantnom diskursu o homoseksualnosti i dalje prevlađuje negativan stav o homoseksualnosti i homoseksualnim osobama, utemeljen između ostalog na prihvatanju različitih hijerarhija između različitih kategorija ljudskih bića kao legitimnih i poželjnih. Na drugoj strani, čini se da je koncept ljudskih prava izborio svoju legitimnost što se ogleda (i) u tome što se njegov program retko javno odbacuje, iako ostaje pitanje u kojoj meri se zaista i razume. Posledice tog jaza za značajan deo (posebno heteroseksualnih) ispitanika/ca su teškoće u formulisanju odgovora, kao i nekoherentnost samih stavova koji se iznose. Taj jaz se najčešće „popunjava“ različitim psiho-socijalnim strategijama kojima se poriče njihova kontradikcija i opravdava postojeći negativan stav prema homoseksualnosti, kao i posledice koje on ima po homoseksualne osobe. Poricanje se odvija u tri osnovna vida od kojih se svaki pojavljuje u različitim varijacijama: bukvalno poricanje („ja ne znam za to i/ili to se ne dešava“), poricanje tumačenja („desilo se ili se dešava, ali je to zapravo nešto sasvim drugo“) i poricanje implikacija („opravdano je to što se dešava/desilo“). Kod učesnika/ca u ovom istraživanju bukvalno poricanje se često ogledalo na jednoj strani, u navodima da ne znaju, nisu razmišljali/e ili da nisu informisani o položaju LGB osoba; na drugoj, kroz direktnu tvrdnju da su homoseksualne osobe, kada su u pitanju njihov položaj i prava, u istoj situaciji kao i osobe heteroseksualne orijentacije. Kada je u pitanje poricanje tumačenja, ne poriču se sirove činjenice (nešto se desilo/dešava), ali se poriče interpretativni okvir u koji se događaji smeštaju, odnosno pripisuje im se drugačije značenje. U suštini, to su objašnjenja gde se nasilje prema LGB osobama u nekoj meri priznaje, ali se svodi na delovanje individualnih faktora: pojedinačne incidente i individualna ponašanja, sticaj okolnosti i/ili slučajnost. Jedan od vidova poricanja tumačenja je poricanje povrede koje se kod ispitanika/ca najčešće pojavljivalo kroz različite formulacije navodnog preneglašavanja ugroženosti homoseksualnih osoba u odnosu na ugroženost drugih ljudi. Kod poricanja implikacija, ne poriču se ni činjenice, ni njihovo načelno tumačenje, ali se poriču ili minimalizuju psihološke, političke ili moralne

implikacije koje iz takvog tumačenja obično proističu – odgovornost da se deluje da bi se postojeće stanje popravilo. Jedan od njegovih dominantnih oblika kod učesnika/ca istraživanja je ono što Koen naziva poricanje postojanja žrtve u kome se odgovornost za homofobiju i njene posledice prebacuje na homoseksualne osobe i njihovo ponašanje. U tom procesu, zahtevi za većim pravima i boljim položajem homoseksualnih osoba se uspostavljaju kao agresivni i arogantni, nasilje i diskriminacija kao odbrambena reakcija, a efekat je oslobađanje svake odgovornosti za postojeću društvenu nejednakost. Zanimljivo je da se varijacija prebacivanja kompletne odgovornosti za vlastiti položaj na individualno ponašanje homoseksualnih osoba u nešto blažem obliku može pratiti i u odgovorima LGB ispitanika/ca kroz prihvatanje zahteva za većom ličnom snagom homoseksualnih osoba u slučaju da žele da društveno napreduju. Ostaje pitanje u kojoj meri je to kod njih deo strategija preživljavanja (način na koji se nose sa okruženjem koje se dominantno vidi kao neprijateljsko i zastrašujuće), a u kojoj meri se takav zahtev zaista smatra legitimnim.

Za LGB osobe internalizovanje negativnog stava prema homoseksualnosti, vlastitoj homoseksualnosti i drugim homoseksualnim osobama je skoro neizbežna posledica odrastanja u homofobičnom i heteronormativnom društvu. Kao i homofobija društvenog okruženja, ona obeležava egzistenciju homoseksualnih osoba u svim aspektima njihovog života, strukturišući ne samo njihove životne šanse, odnose sa drugima (od površnih do najintimnijih), već i osećanje ličnog samopoštovanja i psihološki integritet. Iako nijedan/na od LGB ispitanika/ca u ovom istraživanju ne navodi lično iskustvo fizičkog nasilja, svest da je ono moguće i strah od njega je konstanta u životima najvećeg dela njih. Proces osveščivanja vlastite homoseksualnosti odvijao se uglavnom prvo kroz svest o svojoj različitosti u odnosu na većinu i naporom da se ta različitost objasni i prihvati. Kako navodi značajan deo njih, to je proces koji nije nimalo jednostavan i praćen je nesigurnošću, osećanjem krivice, usamljenošću, strahom od odbacivanja od bliskih ljudi i toga da su ih izneverili/e, zabrinutošću za vlastitu bezbednost. Na jednoj strani, ovaj proces obeležen je različitim iskustvima psihološkog nasilja, odbacivanja i izolacije, krhkošću partnerskih odnosa i problemima u zbližavanju i otvaranju ka drugima; na drugoj, različitim strategijama preživljavanja koje se kreću od pokušaja izgradnje heteroseksualnog identiteta, odluke da se skriva vlastita homoseksualnost i vodi paralelni život, do samoizolacije i neinvestiranja u odnose sa drugima. Za jedan deo ispitanika/ca je odluka na coming out (najčešće prvo bliskim prijateljima/cama, a onda eventualno roditeljima) posledica želje za prevazilaženjem otuđenosti i stresa koje stalno skrivanje nosi sa sobom, kao i želja za iskrenošću u odnosima i bliskošću sa drugima. Govoreći o svom iskustvu coming out-a i reakcija koje su ga pratile, ispitanici/ce uglavnom navode da je ono bilo pozitivno i za njih osnažujuće. Ovo može biti povezano i s tim što se najčešće i biraju osobe za koje se pretpostavlja da neće loše reagovati, kao i s tim što su se za njega lakše odlučivale osobe koje su imale veću podršku porodice generalno.

Na kraju, kao neku vrstu zaključka treba reći da rezultati ovog istraživanja navode na pomisao da su načinjeni koraci ka većem prihvatanju homoseksualnosti i homoseksualnih osoba u Srbiji, u prvom redu kroz porast svesti i kod ispitanika/ca sa izraženijim homofobičnim stavovima da je direktno nasilje prema homoseksualnim osobama društveno neprihvatljivo (iako postoji sklonost da se ono posredno opravdava). Po rečima značajnog dela ispitanika/ca, ono što bi tek trebalo da usledi su dalji naponi na poboljšanju položaja i prava LGB osoba. Oni bi s jedne strane, morali da uključuju unapređivanje institucionalnog i normativnog okvira i odgovarajuće javne politike, efikasnije delovanje države u sprovođenju zakona, zaštiti homoseksualnih osoba, rad na edukaciji i informisanju građana i građanki ; s druge, veći politički i društveni angažman homoseksualnih osoba.

LITERATURA

Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading: Addison-Wesley.

Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.

Ashmore, R. D., Deaux, K. and McLaughlin-Volpe, T. (2004). An organizing framework for Collective identity: articulation and significance of multidimensionality. *Psychological Bulletin*, 130(1), 80–114.

Barth, F. (2002). An Anthropology of Knowledge. *Current Anthropology*, 43 (1), 1-18.

Berger, P.L. i Luckmann, T. (1992). *Socijalna konstrukcija zbilje*. Zagreb: Naprijed.

Blagojević, M. (2002). Žene i muškarci u Srbiji 1990-2000, Urođnjavanje cene haosa. *Srbija krajem milenijuma, razaranje društva, promene i svakodnevni život*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu. 283-314.

Blagojević-Hjused, M. (2012). *Žene i muškarci u Srbiji: Šta nam govore brojevi?*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj: Publikum.

Brown, R. (2004). *Group Processes*. Oxford: Blackwell Publishing.

Brown, R. (2005). *Prejudice: its Social Psychology*. Malden: Blackwell Publishing.

Brown, R, Hinkle, S., Ely, P. G., Fox-Cardamone, L., Maras, P. & Taylor, L.A. (1992). Recognising group diversity: individualist-collectivist and autonomous-relational social orientations and their implications for intergroup process. *British Journal of Social Psychology*, 31, 327-342.

Koen, S. (2003). *Stanje poricanja – Znati za zlodela i patnje*. Beograd: Samizdat B92: Edicija REČ.

'Don't ask, don't tell' ban on gays in US military ends, *BBC News USA & Canada*, 20. septembar 2011. godine. Dostupno na: <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-14981082> Poslednji pristup 27. januar 2016. godine

Devine, P. G. (1989). Automatic and controlled processes in prejudice: the role of stereotypes and personal beliefs. In: A. R. Pratkanis, S. J. Breckler and A. G. Greenwald (Eds.), *Attitude structure and functions*. Hillsdale: Erlbaum.

Dollard, J., Doob, L. W., Miller, N. E., Mowrer, O. H. and Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University Press.

Duckitt, J. (2003). Prejudice and intergroup hostility. U: D. Sears, L. Huddy and R., Jervis (Eds.), *Political Psychology*. Oxford: University Press.

- Eisler, R. (1984). Violence and Male dominance: The Ticking Time Bomb, *Humanities in Society* 7 (1/2).
- Fassinger, R. E. (1991). The hidden minority: Issues and challenges in working with lesbian women and gay men. *Counseling Psychologist*, 19, 157–176.
- Haaga, D. (1991). Homophobia? *Journal of Social Behavior and Personality*, 6, 171–174;
- Herek, G. M. (2004). Beyond “Homophobia”: Thinking about sexual prejudice and stigma in the twenty-first century. *Sexuality Research and Social Policy*, 1(2), 6–24.
- Havelka, N., Kuzmanović, B., Popadić, D. (1998). *Metode i tehnike socijalnopsiholoških istraživanja*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Hodge, J. L. (1975). *The Cultural Basis of Racism and Group Oppression: An Examination of Traditional "Western" Concepts, Values and Institutional Structures Which Support Racism, Sexism and Elitism"*. Berkeley California: Two Riders Press.
- Hudson, W., & Ricketts, W. A. (1980). A strategy for the measurement of homophobia. *Journal of Homosexuality*, 5, 357–371.
- O’Donohue, W., & Caselles, C. E. (1993). Homophobia: Conceptual, definitional, and value issues. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 15, 177–195;
- Rot, N. (2006). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Šmale, V. (2003). *Istorija muškosti u Evropi (1450-2000)*. Beograd: Clio.
- Tajfel, H. and Forgas, J. P. (2000). Social categorisation: cognitions, values and groups. U: C. Stangor (Ed.). *Stereotypes and Prejudice*. Philadelphia: Psychology Press.
- Tajfel, H. and Turner, J. C. (2004). The social identity theory of intergroup behavior. U: J. T. Jost and J. Sidanius (Eds.), *Political Psychology*. Hove: Psychology Press.
- Van Dijk, T. A. (2006). *Ideologija – multidisciplinarni pristup*. Zagreb: Golden Marketing/Tehnička knjiga.
- Woolf, L. M. Rhulsizer, M. (2005). Psychosocial roots of genocide: risk, prevention, and intervention. *Journal of Genocide Research*. 101-128.
- Weinberg, G. (1972). *Society and the healthy homosexual*. New York: St. Martin’s.

UVOD U INTERVJU

- Hvala Vam što ste pristali da učestvujete u istraživanju.
- Ovaj intervju je deo istraživačkog projekta Centra za kvir studije (CKS) i razgovaraćemo o odnosu i stavovima prema osobama drugačije seksualne orijentacije u našoj sredini.
- Intervju će trajati otprilike 2 sata.
- Ovde nema ni tačnih ni pogrešnih mišljenja. Nas samo interesuje da čujemo Vaše stavove.
- Vaši odgovori će biti korišćeni isključivo u svrhu istraživanja.
- Istraživanje je anonimno i nijedan Vaš stav neće biti pripisan Vama lično, niti će biti Vašeg imena u bilo kom izveštaju ili publikaciji.

UPITNIK

1. Mesto življenja: _____

2. Pol:

1. Ženski
2. Muški
3. Drugo. Šta? _____

3. Koliko ste godina napunili? _____

4. Koji je Vaš najviši stepen obrazovanja (poslednja završena škola)?

(SAMO JEDAN ODGOVOR)

1. Nezavršena/ završena osnovna škola;
2. Srednja škola;
3. Fakultet ili Viša škola;
4. Specijalističke, postdiplomske, doktorske, postdoktorske studije.

5. Da li trenutno studirate?

(SAMO JEDAN ODGOVOR)

1. Da
2. Ne

6. Šta ste po zanimanju? Kako zarađujete za život?

7. Šta Vam prvo padne na pamet kada pomislite na homoseksualne osobe? Koja je Vaša prva asocijacija?

**8. Po Vašem mišljenju, u kojoj meri su osobe drugačije seksualne orijentacije prihvaćene u našoj sredini?
Zašto tako mislite?**

(Napomena: Cilj ovog pitanja je utvrditi na koji način to što je neko LGB osoba obeležava život, odnosno kako se se to vidi. Ako ispitanik/ca odgovori da nisu prihvaćene ili to nisu dovoljno, podsticati ih da to objasne što detaljnije: "U kom smislu?" "Na koji način?", "Šta mislite da su posledice toga na LGB osobe?")

9. Da li su po Vašem mišljenju osobe drugačije seksualne orijentacije u nepovoljnijem položaju u odnosu na druge ljude u Srbiji? Zašto? Na koji način?

(Napomena: Cilj je utvrditi na koji način to što je neko LGB osoba obeležava život, odnosno kako se se to vidi. Ako sami ne kažu, izlistati probleme i pitati za svaki konkretno šta misli.)

- Zapošljavanje;
- Napredovanje u poslu;
- Socijalna zaštita;
- Zdravstvene usluge;
- Obrazovanje i stručno usavršavanje;
- Političko delovanje;
- Pravosuđe;
- Policijska zaštita;
- Oblast javnog informisanja (mediji).

10. Koja prava mislite da bi osobe drugačije seksualne orijentacije trebalo da imaju, a sada ih nemaju?

(Napomena: Za svaku od ovih stavki koje ispitanik/ca nije naveo pitati "zašto da?" posebno "zašto ne?")

- Pravo na zdravstveno osiguranje ;
- Pravo na nasleđivanje penzije u slučaju smrti partnera/ke;
- Pravo na nasleđivanje imovine u slučaju smrti partnera/ke;
- Pravo na sudski postupak o podeli imovine u slučaju prestanka zajedničkog života;
- Pravo da budu tretirani kao članovi porodice (donose odluke o partneru) u slučaju bolesti ili smrti;
- Pravo da usvajaju decu.

11. Po Vašem mišljenju, u kojoj oblasti su osobe drugačije seksualne orijentacije najčešće izložene diskriminaciji?

- Zapošljavanje;
- Napredovanje u poslu;
- Socijalna zaštita;
- Zdravstvene usluge;
- Obrazovanje i stručno usavršavanje;
- Političko delovanje;

- Pravosuđe;
- Policijska zaštita;
- Oblast javnog informisanja (mediji).

12. Šta sve utiče na položaj i odnos prema osobama drugačije seksualne orijentacije?

(Napomena: Ako sami ne kažu izlistati i pitati za svaki konkretno šta misli: mediji, crkva, nevladine organizacije, obrazovanje, ponašanje LGB osoba...)

13. U kojoj meri država treba da se bavi položajem osoba drugačije seksualne orijentacije? Zašto?

(Napomena: Cilj pitanja je utvrditi kako se vidi odgovornosti države. Ako ne pomenu nasilje, pitati direktno : Šta je sa nasiljem prema LGB osobama? Na koji bi način država treba da utiče na suzbijanje nasilja prema LGB osobama?)

14. Po Vama, koji bi bili načini da se poboljša položaj osoba drugačije seksualne orijentacije? Zašto?

(Napomena: Ako sam ne pomene, pitati za medije, obrazovanje, nevladine organizacije i sl. Primer: U kojoj meri mislite da teme vezane za položaj LGB osoba treba da budu zastupljene u obrazovanju?)

15. U kojoj meri postojeći načini za poboljšanje položaja osoba drugačije seksualne orijentacije zaista utiču na poboljšanje njihovog položaja?

(Napomena: Referisati se na njihov prethodni odgovor.)

16. Da li znate neku poznatu ličnost iz bilo koje oblasti, i bilo kog vremena (sadašnjeg ili prošlog) bilo iz Srbije ili iz sveta koja je bila drugačije seksualne orijentacije?

(Napomena: Ako zna, pitati da navede koju.)

17. Ako biste saznali da je neko od vaših omiljenih sportista, estradnih ili TV zvezda, pisaca, glumaca ili glumica drugačije seksualne orijentacije, kako bi to, ako uopšte, uticalo na vas?

(Napomena: Ako sami ne kažu, pitati da li bi to uticalo na način na koji je (ih) gleda? Zašto?)

18. Da li bi ste se osećali ugroženim da vidite dva muškarca da javno izražavaju svoju homoseksualnost, odnosno da se ljube, drže za ruku, grle na javnom mestu? A da li bi ste se osećali ugroženim da vidite dve žene da javno izražavaju svoju homoseksualnost, odnosno da se ljube, drže za ruku, grle na javnom mestu?

(Napomena: Ovo pitati samo osobe koje se određuju kao straight.)

19. Da li imate nekog ko je osoba drugačije seksualne orijentacije u svom okruženju? Ko je ta osoba?

(Napomena: Ovo pitati samo osobe koje se određuju kao straight.)

20. Kako ste saznali da je u pitanju osoba drugačije seksualne orijentacije? Kako ste na to reagovali? Da li se vremenom Vaša reakcija, mišljenje o tome menjalo? Ako se menjalo, šta je uticalo na promenu mišljenja?

(Napomena: Ovo pitati samo osobe koje se određuju kao straight.)

21. Da li neko zna za Vašu seksualnu orijentaciju? Ko? Kako su saznali? Kakva je bila njihova reakcija? Kako ste se osećali? Ako ste vi rekli, kome ste rekli? Zašto baš toj/tim osobi/osobama? Zašto ste to odlučili da uradite? Da li se reakcija vremenom menjala? Ako ne znaju, šta mislite kako bi reagovali kada bi saznali?

(Napomena : Ovo pitati samo osobe koje se određuju kao LGB. Izlistati sve ako sam/a ne pomene – porodica, prijatelji/ce, poznanici/ce, susedstvo, radno okruženje radno mesto...)

22. U kojoj meri je vama bilo lako ili teško da prihvatite vlastitu seksualnu orijentaciju? Zašto?

(Napomena : Ovo pitati samo osobe koje se određuju kao LGB. Ako ispitanik/ca ima problema da imenuje svoja osećanja, postaviti potpitanja: Da li ste ikada zbog svoje seksualne orijentacije osećali izolovano/im, postuđeno/im, uplašeno/im, krivim/om?)

23. Kako biste reagovali da Vam bliska osoba iz porodice (dete, brat, sestra...) i/ili neko od bliskih prijatelja/ica kaže da je drugačije seksualne orijentacije? Kako biste se osećali?

(Napomena: Ovo pitati samo osobe koje se određuju kao straight. Kod pitanja oko sećanja, ako ispitanik/ca ima problema da imenuje svoja osećanja, postaviti potpitanja: da li biste bili zabrinuti, uplašeni, ljuti... Zašto?)

24. Da li znate šta znači skraćena LGBT? Šta znate o transrodnim osobama?

SUMMARY AND FINAL EXAMINATION

The purpose of this research was a more detailed and extensive study of the motives, fears and prejudice forming the basis of homophobia and internalised homophobia, to establish similarities and differences in adoption and reproduction of homophobic attitudes by heterosexual and homosexual people (gays, lesbians and bisexuals), as well as the manners in which the existing attitudes towards homosexuality and homosexual people shape the lives of homosexual people and influence their position in the society. Homophobia is determined here in the most general manner as a negative attitude towards homosexuality and homosexual people. In case of homosexual people it is manifested in their attitude towards themselves, as a negative attitude towards their own homosexuality and other LGB people known as internalised homophobia. As the central source of data in the research, the data acquired through semi-structured in-depth interviews were used. The sample of the research, stratified according to gender, age, education, material status and type of settlement, consisted of 22 heterosexual and 22 homosexual people above 18 years of age. A total of 44 interviews were conducted in the period from June to September in Belgrade, Novi Sad, Subotica, Kragujevac and Niš. The average duration of the interview was approximately 90 minutes.

Due to its presence in the society, one can talk about homophobia in the context of this research as a type of social norm surrounded by intersubjective consensus, and not as something specific of an individual. This social norm was formed and is formed not only through direct contact, but also during socialisation process under parents' influence, peer group's influence and especially, the influence of education system and the media. Negative attitude towards homosexuality in the society generally and consequently towards homosexual people, through its cognitive (mostly wrong and simplified beliefs about LGB people as a group), emotive and conative component (mostly reflected in discrimination of LGB people or distancing oneself from them), deeply structures all aspects of life of LGB people: from the most intimate moments, everyday life and relationships with others, to their general social position as a group. Dominant negative social attitude on homosexuality (and consequently, homosexual people) is recognised by all participants in the research, regardless of their sexual orientation and the expression of homophobic attitudes, which points out to the fact that it is a common, social knowledge. What is central is the difference between knowing and the awareness of the existence of negative stereotypes about homosexual people in the society and its acceptance and support. Homophobia and being homophobic are reflected in the level of acceptance of negative stereotypes as true and their influence on the behaviour towards homosexual people.

Despite our expectations, apart from sexual orientation which mostly appeared as key discriminant in relation to homosexuality, there were no significant differences in replies among the interviewees in relation to age, education or place of residence. The level of education was mostly reflected in the ability to articulate attitudes and their consistence. Gender appeared as important primarily in the intensity of the rejection of homosexual people. The impression is that

this rejection is generally more expressed in men, in relation to the one found in women. Additionally, men associate homosexual people more with sexuality and sexual behaviour, while women associate them more with their own prejudice that they will not have families and children. In both men and women, the first associations are related to male homosexuality, so the issue of female homosexuality was mostly mentioned only after the interviewer's direct question.

What is generally encouraging is that almost all interviewees reject direct physical violence towards homosexual people. On the other hand, what is concerning is that a significant number of heterosexual people does not recognize other forms of violence as violence (scornful and derogatory language, rejection, discrimination, etc.), and/or they largely relativise it, reduce it to individual incidents and individual responsibility, in this way contributing to the perpetuation of the atmosphere which makes such violence possible. In this manner, the ways in which violence is built in institutional and social structures remain unrecognised, as well as those cultural aspects which make it possible and acceptable (structural and cultural violence). In all interviews the difference between heterosexual and LGB interviewees in relation to homosexuality is immediately striking. Regardless of the level or presence or expression of homophobia, in their answers heterosexual people mostly start with the social narrative on homosexuality, without any deeper engagement with it, often taking a supposedly neutral position. When it comes to people with greater presence of homophobic attitudes, it is as a rule a discourse on homosexuality as a threat to society, while in heterosexual people advocating for equality of LGB people, this demand is generally a crucial part of the human rights discourse. Unlike them, LGB people as a rule, even when the questions are formed in a general manner, start with their own experience and the experience of people they are close to in their answers, with a much more differentiated approach to the subject. This difference does not come as a surprise, taking into account the fact that what appears for heterosexual people as a general question they can, but don't have to ponder on, for homosexual people is the issue of elementary existence and their everyday experience. In cases of (auto)homophobia in LGB people, apart from explicit verbal expressions, its manifestation could be traced in the inclination to talk about homosexual people and their position as "them" and "their" position, acceptance, way of life and stressing the difference between "me" and "them".

This was perceived even in some interviewees who on a cognitive level significantly articulated the demand for social equality of LGB people as a general attitude, but they had more problems with articulating answers to questions related to accepting oneself and personal experience, due to emotive tension. This can indicate to the fact that accepting one's own homosexuality on emotive level is much more difficult compared to the cognitive level, exactly due to internalised homophobia.

Additionally, regardless of the level of homophobic attitudes, all participants of the research have the same knowledge on stereotypes relating to homosexuality and LGB people, however the difference lies in the level of their acceptance as true and their support. According to the results of the research, there is no difference in the form of the stereotypes reproduced on homosexuality and homosexual people between heterosexual and LGB people, except that LGB people usually reproduce them less and with less intensity. On the other hand, although they contain the same basis, these stereotypes are more elaborate and more complex in LGB people, with the impression that this is often and

largely the result of the survival strategies (that is, the result of the attempt to build and keep self-respect and self-esteem), in an environment regarded as extremely hostile.

What all the participants of the research had in common, regardless of their sexual orientation, is the perception of heterosexual and LGB people as members of clearly separated categories (groups), of unequal characteristics and positions. However, the key difference lies in the reasons for these inequalities. Those with less or more expressed negative attitude towards homosexuality, exhibited an inclination to perceive LGB people as much more similar among themselves than they objectively are, with establishing sexual orientation as their central (if not the only) characteristic and reducing the entire LGB person's identity to it. Inequality here is perceived as a logical consequence of the society's reaction to deviation (regardless of whether it is a result of natural disorder or illness, primary family's dysfunction or fixation at a certain level of personality development), which presents a threat to the natural order of things and its operationalisation in a sense of a society based on those "natural" laws by respecting "traditional values". This notion's subcategory is the perception of homosexuality as something foreign, "imported from the West", where the issue of human rights (where usually the demands for equality of LGB people are placed) is seen as colonial discourse of the West. Here we also have the construction of homosexuality as something "trendy", decadent and the result of the destruction of traditional relations, while LGB people are established as "moral" or due to their susceptibility to manipulation, "intellectual" deviants. All this contributes to the rationalisation of the negative attitude towards homosexuality and inequality of LGB people as something good for the society as a whole. On the other hand, with interviewees who did not exhibit high levels of homophobia, LGB people's sexual orientation is seen as one of the variations of human sexuality a person is born with, while social inequality of LGB people is perceived as a result of the majority's negative attitude towards homosexuality and at the same time a justification of such inequality.

Additionally, they are usually characterised by a more differentiated approach to LGB people in a sense of an inclination or the lack of it, which is perceived as a result of the quality of interaction and personal traits, and not as a consequence of some intrinsic characteristic of all LGB people.

Judging by the interviewees' responses, one of the significant sources of the negative approach towards homosexuality and homosexual people comes from the disruption of the hegemonic gender regime in a sense of relatively structured relations between men and women in an institutional and noninstitutional environment, at the basis of which lies a gender binary and heterosexuality is the norm. The basis for such gender regime, objectified in various gender roles, different identities and gender representations (including a different gender performance), is essentially formed sexual identity. Gender difference is constructed through polarisation, by positioning opposites of unequal characteristics and values – "man" as opposed to "woman", while the difference in characteristics, roles, positions and power of men and women is seen as a "normal" manifestation of natural (psychological and biological) differences among them. Attitude towards homosexuality and homosexual people is largely determined by the reaction to the disruption of these binary oppositions (whose constitutional part are also binary opposites, active/passive, rational/emotive, dominant/submissive, public/private and so on.). Homosexual people are perceived as those who

disrupt gender binary and at the same time, it seems that the lower valuation of homosexual people is tied to the lower valuation of women in general, their characteristics and roles ascribed to them, as well as their gender representation. By merging active sexuality, which in patriarchal society is primarily tied to men, with characteristics and behaviours seen as natural characteristics of women, they appear to the more homophobic interviewees as a threatening and potentially subversive “grey area”. It seems that emotional reactions which follow what is perceived as the disruption of natural and moral order embodied in gender regime, depend primarily on the significance attributed to them. They are of different intensity and range from lesser or greater disapproval to intense emotions such as loathing.

When it comes to positive stereotypes about homosexual people, the mechanism of stereotyping through implication of supposed homogeneity of homosexual people (and the removal of their differences) remains the same with the change of sign. There is no significant difference in positive stereotypes and their reproduction between homosexual and heterosexual people. What is perceived in responses of a significant number of heterosexual interviewees is inconsistency in attitudes, so it happened that positive and negative stereotypes were both expressed (sometimes even in the same sentence). At the same time, we can assume that the reproduction of positive stereotypes about homosexual people by homosexual interviewees has to do more with the wish to establish a positive social identity and the strengthening of self-respect by moving the comparisons to more favourable aspects, than with the absence of awareness about their mutual differences. When we take a closer look at the positive characteristics mostly ascribed to homosexual men (nice, well-mannered, neat, “take care of themselves”, “love art”, aesthetes, gentle, emotional, eloquent, conscientious and so on), it is interesting to note that those are often positive characteristics of a female gender stereotype.

When it comes to transgender and transexual people, they elicit the most confusion, dilemma and ambivalence in interviewees. Homosexual interviewees recognise much better what being transgender means and generally have a more positive attitude towards transgender people. In their responses they usually cite even greater vulnerability and marginalisation of transgender people in comparison to homosexual people. What is interesting in the responses of interviewees with negative attitude towards trans people is that the reaction to the disruption of the gender binary perceived as natural reappears here. It seems that in various ways negative stereotypes about homosexual people vary, only in a more radical manner. A reaction to the disruption of the gender binary (especially gender representation) is even more perceptible in responses related to the attitudes towards transexual people. It is mostly negative in most interviewees regardless of their sexual orientation.

What comes as a surprise is the level of agreement of a considerable number of interviewees regardless of their sexual orientation in their negative attitude towards bisexual people. It appears that judging of bisexual people by homosexual people is even greater. Both heterosexual and homosexual people see them mostly as those who “want to have it both ways” and who are naturally more promiscuous because of it. It is also ascribed to a kind of experimenting with one’s own sexuality before some “final” determination and choice of either homosexuality or heterosexuality. Additionally, this being more a common stand with homosexual interviewees, that it is a matter of impossibility to

accept one's own homosexuality due to internalised homophobia. One can assume that the reason for this lies in the binary understanding of sexuality based on the assumption that people are either heterosexual or homosexual, a stand which bisexuality with its fluid nature and disruption of borders radically challenges.

Agents of homophobia, that is, factors which influence maintenance and reproduction of homophobia, based on responses of a significant number of interviewees, can be situated into a wider cultural and socio-economic frame. It seems that, regardless of whether there is a reflection on it or not, one of the important factors of the negative attitude towards homosexuality and homosexual people is intolerance to difference in general (religious, ethnic, gender, sexual, etc.), the acceptance of inequality between different categories of people as "natural" and "normal", and traditionalism, especially in understanding desirable roles and relationships between men and women.

Besides traditionalism and intolerance towards difference, a certain number of interviewees perceive conforming with the dominant social attitude on homosexuality as the agent of homophobia, closely connected with authoritarian attitudes (also unconditional acceptance of group norms as integral part of it) in the majority of people, ignorance and the lack of information on homosexuality and LGB existence, as well as in some cases, reaction formation of one's own unacknowledged repressed homosexuality.

In evaluating the activity of social institutions and the ways they influence maintenance and reproduction of homophobia, what appeared at the very beginning in interviewees' responses is the general evaluation of collapse, instability and chaos in the functioning of state institutions, as well as a high level of distrust in them. Dominant perception is that the system functions arbitrarily and to a great extent depends on the position and power of the individual and the circumstances at the time. In relation to homosexual people, the functioning of the education system is dominantly reduced to ignoring the existence of homosexual people through underrepresentation of these subjects in curriculums (except when it comes to occasional cooperation with civil society organisations in the form of informal types of education). When it comes to the functioning of media, apart from general comments on sensational reporting of the media, lowering of journalistic standards and their dependence on various centers of power, a significant number of research participants (somewhat greater in those of heterosexual orientation), sees their activity as mostly neutral. In evaluating the attitude and the influence the Church has on the position of LGB people, there is a consensus among the research participants on it being extremely negative, regardless of the interviewees' personal stand on homosexual people; while civil society organisations (especially LGBT ones) are still perceived as the dominant agents of change of the LGB people's position (regardless of the extent to which the interviewee finds it desirable).

When it comes to the social position of homosexual people, despite the normative and institutional frame where formally speaking certain steps forward have been made and which nominally protects their human rights and sets the basis for the practice of their rights and satisfaction of their needs, the responses of the considerable number of interviewees provide a different picture of what happens in reality. It seems that the shortcomings of normative and

institutional frame and the failure to acknowledge a specific position of LGB people as an extremely vulnerable group (which results in the absence of practical public policies), chaotic and arbitrary functioning of the system and the dominant cultural matrix, as well as the negative attitude towards homosexuality, contribute to the situation in which homosexual people remain essentially unprotected. In practice in almost all domains, this leads to the situation in which the solving of LGB people's problems often depends on personal characteristics of the institutions' employees and their sensitisation, which was reflected in formulations such as „It all depends on the employee you encounter“. Although interviewees' responses provide a picture of LGB people's vulnerability in almost all aspects of life, besides police protection (as the issue of elementary safety) and political activity (especially when it comes to Pride parade), employment and work environment are singled out as domains where LGB people are most vulnerable. This comes as no surprise, bearing in mind the economic situation in Serbia, as well as the fact that due to high homophobia, homosexual orientation represents yet one more aggravating factor in the fight for employment. What is interesting when it comes to political activity is that on the one hand, Pride parade is its most visible form and the first association to homosexual people in most interviewees' responses (especially heterosexual); on the other hand, most research participants, regardless of their sexual orientation do not perceive Pride parade as such. The relation to Pride is also a place of greatest polarisation in opinions. It seems that it largely represents a symbol of possibility and limitation for the acceptance of homosexual people. This comes as no surprise taking into account that Pride parade makes the existence of homosexual people as a group invisible, and brings into focus (explicitly or implicitly) the established assumption about homosexuality as something one should hide (and the demand to do so). The demand to hide homosexuality is often rationalised by reducing Pride from the activist form used to improve the social position of LGB people to the issue and manners of satisfying sexual needs. In the process, Pride parade is established as an emphasis which is counterproductive and irritant, and there is but a step between "emphasising homosexuality" and violence as a justified reaction to provocation. With research participants whose starting point is equality of LGB and homosexual people as a legitimate aim, answers are differentiated mainly around dilemmas related to the effects of Pride parades past and the need to rethink and find the approach whose impact would be greater at the moment.

When it comes to homosexual people's rights, one should bear in mind that the possibility for their realisation is determined by the field of interaction between institutional and normative frame, practical problems in general functioning of the system and dominant cultural patterns whose integral part is the negative attitude towards homosexuality (and consequently towards LGB people). In this research the focus was on the rights homosexual people still do not have in Serbia: the right to health insurance through partner; the right to inherit partner's pension income after his/her death (pension inheritance rights); inheritance rights in case of partner's death; the right to judicial proceedings for division of property in case of cessation of their domestic life; the right to be treated as members of the family (to make decisions about their partner) in case of illness or death and the right to adopt children (LGBT adoption rights). For the considerable number of heterosexual interviewees this is a question they have never basically thought through and is closely connected with their general attitude towards homosexuality and homosexual people. It seems that these exact questions have pointed out to the difference in rights and positions of heterosexual and homosexual people the most, by shedding light on real problems LGB people have to deal with in their everyday lives.

The greatest number of interviewees regardless of their sexual orientation and attitude towards homosexuality recognize that the before-mentioned rights are closely connected with legal regulations and the acknowledgement of some kind of community of homosexual people. It is interesting to note that even with those with negative attitude towards homosexuality, the idea of acknowledging some practical everyday problems does not automatically cause a negative reaction. Acknowledging the LGBT adoption rights caused the harshest polarisation among the interviewees. It appears that it functions as a kind of "limit" among the interviewees regardless of their sexual orientation and theoretical acceptance of all other rights' recognition. Reasons for the rejection of possibility for homosexual couples to have the right to adopt children ranged from the assumption that the child would himself/herself be homosexual by being given an example, to the assumption that growing up in a homosexual family would somehow have destructive influence on the child, to the consequences the child would suffer due to the reactions of the environment. Nevertheless, it seems that the harshness of this rejection has much more to do with the fact that the acknowledgement of this right would finally delegitimise traditional patriarchal family as the only right, „natural“ family model and would thus represent a step forward in crucial acceptance of homosexuality as one of variations of human behaviour. Although the shift in this direction has been made, it still seems that real change is far away. Acceptance, still for a significant number of interviewees, predominantly means the absence of direct (physical) violence, while other sorts of violence (derogatory and disparaging language, exclusion, discrimination, etc.), are not even recognised as violence and/or are to a great extent relativised. This refers especially to more subtle and prevalent forms of psychological violence homosexual people have to deal with, such as mocking, gossiping and exclusion. These statements are often perceived as relatively harmless, without knowledge that they too represent a form of pressure to conform and accept the existing system of social relations, as well as a type of sanction if this fails to happen.

Social distance towards LGB people, that is, the absence of readiness to engage in various social relations with homosexual people (a thing that in certain situations leads to their social isolation), appear in various amounts and take different forms. In this research social distance towards homosexual people is followed through questions regarding the acceptance of various forms of social interaction with LGB people. Five levels of social interaction (types of relations) were offered. The most extensive level referred to the attitude towards public figures who are known members of LGB population (or interviewees assumed they are LGB), as well as questions about how they would react if they found out that a famous person they admired or liked was an LGB person.

Next levels referred to the attitude towards expressing homosexuality in public space (such as kissing in the street or holding hands), attitude towards homosexual people from their environment (circle of acquaintances), to close social contacts such as friends and relatives. The assumption was that the readiness for social interaction with homosexual people in interviewees would be closely connected with their general attitude towards homosexuality, that is, that with the increase of homophobia, social distance towards LGB people would also rise. In case of this research, the assumption proved to be justified. In interviewees with homophobic attitudes, with the increase of interaction closeness level, its level of social acceptability fell and the rejection level rose. Some kind of departure is the impression that the level of rejection of homosexuality expression in public is greater than superficial contacts with homosexual

people from one's broader environment (acquaintances, neighbours). We can assume that it is closely connected with visibility, that is, with the refusal of the social demand to hide homosexuality. In case of public figures and superficial acquaintances, the relation towards homosexuality is mostly reduced to tolerance and indifference. When it comes to close friends, a large number of interviewees said that although it would not be easy for them to accept the fact, they would try to find a way to support their friend. Homosexual people as family members cause the greatest resistance and most intense emotional reactions. This is to be expected, since the level of closeness and emotional investment here is the highest. It is encouraging to say that only one interviewee responded that he would reject a homosexual person regardless of who it was (a close friend, family member or child), while others stated that they would try to accept the fact despite everything. It is especially high when it comes to one's children. The attitude towards the idea that one's child could be homosexual is to a large extent determined by: an assumption that it automatically means that he or she will not have his/her own family, fear from the reaction of the environment and concern for the quality of life the child would have in such a context.

As it has been stated in the beginning, it seems that in the dominant discourse on homosexuality a negative attitude on homosexuality and homosexual people still prevails, based among other things on acceptance of various hierarchies between different categories of human beings as legitimate and desirable. On the other hand, it seems that the concept of human rights has won its legitimacy reflected in the fact that its programme is rarely publicly rejected, although the question to what extent it is genuinely understood remains. The consequences of this gap for the considerable number of interviewees (especially heterosexual) are represented in the difficulties to form answers, as well as the incoherence of the very attitudes they express. The gap is often "filled" with different psycho-social strategies employed to deny their contradiction and justify the existing negative attitude towards homosexuality, as well as the consequence it has on homosexual people. The denying takes place in three basic forms, with each appearing in different variations: literal denial ("I've never heard of it" or "It doesn't happen"), interpretation denial ("It happened or it happens, but it's entirely a different matter"), and implications denial ("What happens/happened is justified"). In interviewees' answers literal denial is often reflected on the one hand in saying they don't know, haven't thought about it or are not informed about the LGB people's position, and on the other hand, in a direct statement that homosexual people, when it comes to their position and rights, are in the same situation as heterosexual people. When it comes to interpretation denial, raw facts are not denied ("Something happened/is happening"), but the interpretative framework of the events, and a different meaning is ascribed to them. In essence, those are explanations in which violence against LGB people is to an extent recognized, but is reduced to parts of individual factors: separate incidents and individual behaviour, circumstance and/or coincidence. One of the types of interpretation denial is the denial of abuse which usually appeared in interviewees' responses through various formulations of supposed emphasis of vulnerability of homosexual people in relation to other people's vulnerability. In implications denial, it is not facts that are denied, nor their general interpretation, but psychological, political and moral implications which usually proceed from such interpretation – the responsibility to act in order to improve the existing conditions. One of its dominant forms in research participants is what Coen calls denying the victim, in which the responsibility for homophobia and its consequence are blamed on homosexual people and their behaviour. In the process, demands for more rights and improved position of homosexual people are presented as

aggressive and arrogant, violence and discrimination as defense mechanisms, and the aim is to clear oneself of any responsibility for the existing social inequality. It is interesting that the variation of putting complete responsibility for one's position on individual behaviour of homosexual people is noted in somewhat milder form in LGB interviewees' responses, namely in accepting the demand for greater personal strength in case they want to advance socially. The question to what extent it is a survival strategy (a way they deal with their environment which is dominantly perceived as hostile and frightening), and to what extent is such demand truly seen as legitimate remains.

For LGB people, internalising negative attitude towards homosexuality, their own homosexuality and other homosexual people is almost an inevitable consequence of growing up in a homophobic and heteronormative society. Just as the homophobia of social surroundings, it marks homosexual people's existence in all aspects of their lives, thus structuring not only their chances in life and relationships with other people (from superficial to the most intimate), but also their feeling of self-respect and psychological integrity. Although neither of LGB interviewees in the research talks about a personal experience of physical violence, the awareness of it being a possibility and fear from it are constant in the lives of most of them. The process of becoming aware of one's own homosexuality mostly happened through awareness of one's difference in relation to the majority and efforts to explain and accept this difference. As many of them have noted, it is a process, not at all simple, followed by insecurity, the feeling of guilt, loneliness, fear of rejection by family and friends and the feeling that they let them down, as well as fear for one's safety. On the one hand, this process is characterised by various experiences of psychological violence, rejection and isolation, fragility of romantic relationships, intimacy problems and problems of opening up to others. On the other hand, it is characterised by various survival strategies ranging from attempts to form heterosexual identity, decision to hide one's own homosexuality and lead a parallel life, to self-isolation and not investing oneself in relationships with others. For one part of the interviewees the decision to come out (usually to close friends first and then family), is a result of the desire to overcome alienation and stress which constant hiding brings, as well as the desire for sincerity in relationships and intimacy with others. Talking about their experiences of coming out and the reactions that followed, interviewees mostly said that they had been positive and empowering for them. This can be connected with the fact that they usually chose people they believed would not react negatively upon being told, as well as that people who opted for this were those with greater family support in general.

In the end, as a kind of conclusion it should be said that the results of the research lead us to believe that important steps for greater acceptance of homosexuality and homosexual people in Serbia have been made, mainly in raising the awareness in interviewees with greater homophobic attitudes that direct violence against homosexual people is socially unacceptable (although there is a tendency to justify it indirectly). In words of a considerable number of interviewees, what should follow are further efforts to improve the position and rights of LGB people. On the one hand, these efforts will have to include the improvement of institutional and normative framework and adequate public policies, more efficient engagement of the state in implementing laws and protecting homosexual people, work on educating and informing citizens, and on the other, a greater political and social engagement of homosexual people themselves.

Osvrti na istraživanje i recenzije

KONSTRUKCIJA HOMOSEKSUALNOSTI I (NE)MOGUĆNOST INDIVIDUALNE I DRUŠTVENE EMANCIPACIJE

Vladimir Miletić

UVOD

Seksualni identiteti predstavljaju jedinstveno polje za analizu budući da je njihovo konstituisanje posredovano brojnim diskursima karakterističnim za određenu kulturnu sredinu, ali i velikim brojem individualnih i drugih sredinskih činilaca poput društvene mikroklimе, porodičnih odnosa, političkih agendi i sl.³⁹ Način na koji su seksualni identiteti strukturisani kasnije određuje posledice koje imaju na ličnom i društvenom planu, odnosno načine na koji mogu da budu upotrebljavani, koja su to mesta isključivanja, zabrana i privilegija koje pružaju odnosno uskraćuju subjektima.⁴⁰

Dragoceno iskustvo čitanja intervjuа sadržanih u ovom istraživanju u kojima se otkrivaju načini na koje LGB i heteroseksualne osobe konstruišu svoje identitete upravo govori u prilog kompleksnosti ovih identiteta na ličnom planu i ocrtava brojne dileme koje polivalentnost ovih identiteta nosi sa sobom. Ako se za svrhe analize privremeno izdignemo od nivoа pojedinca i iskaze posmatramo na nivou elemenata koji se nalaze u području primene određenih konstrukata o seksualnosti, iza naizgled šarolike tapiserije implikativnih dilema, internalizovane homofobije, pretnje, panike i etičkih pitanja, stoji relativno jednostavan koordinatni sistem na kom je većina ovih dilema jasno pozicionirana.

U ovom tekstu ću pokušati da ekspliciram neke važnije dimenzije koje se ističu u odabranim narativima, da pokažem njihove taktičke upotrebe koje nisu ni jednoobrazne ni nužno dosledne, kao i da otkrijem neke važne implikacije koje ovakav način gledanja na konstruisanje seksualnog identiteta može imati prvo na planu topografije „prostora tolerancije“⁴¹, odnosno polja u kojima je dozvoljeno (ako ne do kraja i legitimizovano) odigravanje seksualnih identiteta, i na jednom širem planu, mogućnosti političkog delovanja u ovim i ovakvim identitetskim okvirima, kao i ozbiljna ograničenja koja oni postavljaju u borbi za ostvarenje LGBT prava.

Voleo bih da naglasim da je moj pogled na rezultate ovog istraživanja pre svega jedan pogled na političke implikacije određenog načina stvaranja identiteta, način da se uspostavi most između psihologije identiteta i politike identiteta, te da je to samo jedan od mogućih načina na koji rezultati mogu da se razumeju. Iz jedne sasvim druge perspektive, imam potrebu da napomenem da je ovo istaživanje mnogostruko značajno i sa stanovišta proučavanja LGBT psihologije u Srbiji, pa i za razvoj psihologije uopšte, budući da baza znanja iz ove oblasti tek sada počinje da se razvija na srpskom jeziku. Ovo istraživanje je, u tom malom korpusu znanja, prvo te vrste.

39. Clarke, V. et al. (2010). *Lesbian, Gay, Bisexual, Trans & Queer Psychology: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press

40. Miletić, V. (2015). *Razvojni modeli LGBT identiteta*. U: Miletić V. & Milenković A. (2015). Priručnik za LGBT psihoterapiju, Beograd: UMZ.

41. Fuko, M. (2006). *Istorija seksualnosti I: Volja za znanjem*. Beograd: Karpos.

TEORIJSKA POZADINA LIČNOG I DRUŠTVENOG PROSTORA KONSTRUKCIJE IDENTITETA

Bilo bi korisno na početku ukazati na jedan i metodološki i teorijski problem i način na koji planiram da ga zaobiđem, kada ga već zbog sučeljavanja teorijski nesamerljivih sfera za potrebe ovog teksta nije moguće razrešiti.⁴²

Kada govorimo o identitetima uopšte, ne možemo zaobići činjenicu da istovremeno govorimo o nečemu što je društveno konstruisano, te pojedinac, ukoliko ne želi da plati cenu društvenog ostrahizma u zamenu za potpunu slobodu kreiranja sopstvenog identiteta, mora da odabere između njemu ponuđenih društvenih alternativa, koje su u nekim sferama izuzetno stabilne i, uronjavanjem u diskurs biologije, do te mere reifikovane da ih je teško dovesti u pitanje na društveno prihvatljiv način, i nasuprot tome, življenog iskustva tog identiteta koji zbog intrapsihičke i sredinske kompleksnosti doživljava višestruke transformacije, fragmentiranja i rekonstrukcije i koji sa te strane zaista predstavlja proizvod ličnog konstruisanja, proizvod čiju je višeslojnost i delikatnost teško ugraditi na prihvatljive polove veoma grubo delećih društvenih konstrukata, a ponekad uopšte nemoguće i jezički posredovati.

Socijalni konstrukcionizam s kraja sedamdesetih i početka osamdesetih godina daje brojne korisne i originalne kritike na društvenu produkciju identiteta i istraživaču omogućava veoma komfornu, teorijski dobro elaborisanu poziciju za analizu diskurzivnih praksi koje oblikuju i seksualnost. Manjkavost slike koju daje socijalni konstrukcionizam je to što nije moguće uvažiti u potpunosti lične izbore, značenja i mogućnosti konstrukcije i rekonstrukcije identiteta van nadindividualnih⁴³ diskurzivnih praksi. Nasuprot tome, teorije koje svoje uporište imaju u fenomenologiji, a koje su meni kao psihoterapeutu od primarnog značaja jer omogućavaju razumevanje i mapiranje semantičkog prostora pojedinca, uglavnom zanemaruju važnu komponentu socijalne konstrukcije identiteta i opet pružaju samo parcijalnu sliku, pridajući pojedincu možda i više agensnosti u stvaranju sopstvenog identiteta i delovanju nego što on ima u socijalnim okvirima.⁴⁴

Kako bih dao i društvenu i ličnu perspektivu, koju narativi u ovom istraživanju nude, objedinjenu u jedan entitet (homoseksualnost/homofobiju) i kako bih zaobišao konfuziju davanjem dve nesamerljive i verovatno povremeno konfliktne analize, ovaj tekst ću teorijski bazirati na teoriji ličnih konstrukata, američkog psihologa i teoretičara Džordža Kelija (George Kelly).⁴⁵ Keli je svoju teoriju inicijalno publikovao sredinom 20. veka i ona predstavlja model ličnosti i kognicije zasnovan na varijanti američkog pragmatizma koju Keli naziva konstruktivni alternativizam. Keli predlaže da naše individualno iskustvo gledamo kao da je strukturisano u hijerarhijski organizovanim bipolarnim konstruktima. Konstrukti koji se nalaze na vrhu hijerarhije tvore naše identitete. Ove bipolarne strukture predstavljaju konstrukciju realnosti, a ne njenu sliku ili odraz i kao takvi su hipotetičke strukture koje su podložne reviziji u skladu sa novim iskustvima. Za Kelija je važna metafora čoveka kao naučnika koji svojim ponašanjem ili mišljenjima proverava sopstvene hipoteze o sebi i svetu u laboratoriji koju sačinjava društvo čiji je osoba deo. Značajno za konstruisanje

42. Stojnov, D. (2011). *Od psihologije ličnosti ka psihologiji osoba*. Novi Sad: Mediterran, str. 253.

43. Ovde podrazumevam sve što se nalazi van mogućnosti izbora pojedinca: društvo, kultura, itd.

44. Pavlovic, J. (2011). Personal construct psychology and social constructionism are not incompatible: Implications of a reframing. *Theory Psychology*. June 2011.Vol. 21, no. 3 396–411.

45. Kelly, G. A. (1963). *A Theory of Personality: The Psychology of Personal Constructs*. New York: Norton.

homoseksualnosti je i to da za Kelija testiranje hipoteza ne predstavlja utvrđivanje njihove objektivne istinitosti zato što se validacioni kriterijumi nalaze unutar sistema (dakle, subjektivno su konstruisani), već njihove funkcionalnosti – koliko dobro omogućavaju predviđanje i koliko korisne vodiče za akciju pružaju.

Teorija ličnih konstrukata pruža korisne alate za sistematičnu analizu konstrukata koji se koriste za uokviravanje i definisanje identiteta. Kelijeva pozicija je metateorijska što omogućava primenu istih kriterijuma na analizu pojedinaca i društvenih sistema, zato što se i jedni i drugi mogu posmatrati kao hijerarhizovani, kompleksni sistemi konstrukata čija su značenja relaciona, tj. dolaze iz interpersonalnog prostora, pre nego isključivo iz intrapsihičkog.

Od ključnog značaja za razumevanje ovog teksta je koncept „javnih konstrukata“ koji je Keli razvio kako bi objasnio način na koji društva komuniciraju svoja značenja i kako ta zajednička značenja postaju delovi sistema konstrukata njegovih članova.⁴⁶ Javni konstrukti predstavljaju značenski most između domena intrapsihičkog i društvenog.⁴⁷ Ovakav način gledanja na pitanja odnosa društvenog i ličnog konstruisanja identiteta omogućava nam da seksualne identitete posmatramo kao skupove određenih javnih i ličnih konstrukata, pa su tako istovremeno deo i javnog, ali i ličnog prostora, između čega postoji određeni kontinuitet mada ne i jasno razgraničenje. Stoga, kada govorimo o javnim konstruktima u vezi sa seksualnim identitetom, parcijalno govorimo i o ličnim značenjima, s tim da puno razumevanje ličnog konstruisanja identiteta treba tražiti u ostatku sistema pojedinca sa kojim javni konstrukti intereaguju. Na ovaj način, izbegava se obezmoćavanje društveno proizvedenih subjekata.

Ovo je posebno važno u domenu političke akcije, emancipacije i aktivizma u najširem smislu. Jedan od temelja teorije ličnih konstrukata i jeste upravo preuzimanje odgovornosti ne samo za sopstveni idenitet, već pre svega za njegovu rekonstrukciju. I Keli i Fuko se slažu oko jednog: „Dosta toga se ovih dana govori o važnosti da čovek bude ono što jeste. Pretpostavlja se da je zdravo da se bude ono što pojedinac jeste. Dok mi je pomalo teško da shvatim kako čovek može biti bilo šta drugo, pretpostavljam da se pod ovim podrazumeva da ne bi trebalo da težimo ka tome da budemo bilo šta osim onoga što jesmo. Ovo mi se čini kao veoma glup način življenja; zapravo, naklonjen sam tome da tvrdim da bi svima nama bilo bolje ako bismo se potrudili da budemo nešto drugo u odnosu na ono što jesmo“.⁴⁸ Kelijeva teorija je, u skladu sa svojim korenima u američkom pragmatizmu, teorija akcije i lične odgovornosti, na ličnom i na društvenom/političkom planu.

Ako principe akcije i odgovornosti primenimo na temu homofobije, onda odgovornost za njeno održanje i delovanje nije isključivo delegirana homofobima. Ono što nam teorija ličnih konstrukata nedvosmisleno govori – čak i ako seksualnost dominantno konstruišemo javnim konstruktima koje možda nismo svesno odabrali da imamo u svom repertoaru – mi jesmo odgovorni što, onda kada uvidimo nedostatke i problematične implikacije tih značenja, nismo učinili nešto da ta značenja promenimo, rekonstruišemo ili u potpunosti odbacimo. Za Kelija, prava emancipacija i borba protiv homofobije

46. Kelly, G. A. (1955). *The Psychology of Personal Constructs: Volume I*. New York: Norton.

47. Stojnov, D. & Butt, T. (2002). *The Relational Basis of Personal Construct Psychology*. In: R. Neimeyer & G. Neimeyer (Eds.), *Advances of personal construct theory: New Directions and Perspectives*, 81–113. Westport, Connecticut and London: Praeger.

48. Kelly, G. A. (1964). The language of hypothesis: Man's psychological instrument. *Journal of Individual Psychology*, 20, 137–152.

ne bi se sastojala samo u borbi za pravnu-formalnu ravnopravnost, niti u borbi za kvalitetniji rad državnih institucija, pa čak ni u borbi za vidljivost LGBT zajednice u najširem smislu, već u produkcivanju propozicionalnijeg pristupa konstruisanju seksualnosti, dodavanju novih dimenzija značenja i odvajanja od opresivnih konstrukata kojima je trenutno seksualnost uokvirena. Nova značenja omogućila bi i novi spektar političkih akcija za LGBT osobe.⁴⁹

Ovo istraživanje pruža dragocene uvide u dimenzije u kojima je homoseksualnost trenutno pozicionirana i vešto otkriva načine na koji homofobija kroz ove dimenzije govori i deluje. Kao prvo istraživanje ove vrste kod nas, pruža nam odličnu podlogu za dalje elaborisanje i mapiranje homofobije u srpskom društvu. Kroz narative heteroseksualnih i LGB osoba možemo izvršiti mapiranje elemenata homofobičnog diskursa koji su internalizovani i koji kod pojedinaca određuju različite intrapsihičke konflikte i potencijalne probleme i ograničenja da se emotivne i seksualne potrebe zadovolje na adekvatan način. Za društvenu analizu potonja mogućnost možda nije od presudnog značaja, ali za svako psihološko-kliničko rezonovanje mora biti početna tačka.

KONSTRUKTI HOMOSEKSUALNOSTI

Budući da je ovo istraživanje fokusirano na LGB osobe i na homofobiju, teško je govoriti o tome gde bi ispitanici na ovim dimenzijama o kojima ću govoriti postavili heteroseksualnost, premda je ona uvek implicitno konstruisana čim se govori o homoseksualnosti. Stavljanje ovih dimenzija u kontekst diskursa o heteroseksualnosti bilo bi veoma interesantno zato što bi nam to pružilo priliku da vidimo da li postoje neke deljene dimenzije značenja na kojima je heteroseksualnost konstruisana, ali neheteroseksualne varijante seksualnosti nisu.

U narativima LGB i heteroseksualnih ispitanika, postoji masa različitih i naizgled raznorodnih elemenata kojima se konstruiše homoseksualnost i posledično odnos pojedinca prema njoj. Međutim, broj značajnih dimenzija na kojima se ovi elementi postavljaju, veoma je mali. Izdvojio sam četiri za koje smatram da su od značaja i za izučavanje LGBT psihologije i za političko, aktivističko delovanje:

1. Biološko – elektivno
2. Muško – žensko
3. Tradicionalno - moderno
4. Javno – privatno

Konstrukti koje sam gore naveo upotrebljavani su veoma često na konstelatoran način, odnosno pozicioniranje homoseksualnosti na polu jednog konstrukta sa sobom povlači obavezno pozicioniranje na precizno određenim polovima svih drugih konstrukata. Ovakvo konstruisanje predstavlja osnov za formiranje predrasuda. Recimo, ukoliko je homoseksualnost konstruisana kao urođena, onda se to vrlo često konstruiše kao da nosi sa sobom probleme sa hormonima (začuđujuće čest iskaz i među LGB osobama) koji sa sobom povlače da su homoseksualci feminizirani,

49. Stojnov, D. (2013). Stereotypes that help define who we are. *Journal of Constructivist Psychology*, 26, 21–29.

dakle, odstupaju i od svoje rodne uloge i to je oličeno u načinu na koji se oblače, što znači da „paradiraju“ ili iznose u javnu sferu svoju seksualnost, a to opet implicira da predstavljaju pretnju po tradicionalnu porodicu.

Biološko – elektivno

Neki od važnih elemenata koji spadaju u područje primene ovog konstrukta su: homoseksualnost kao hormonski uslovljeno stanje, homoseksualnost kao genetski determinisana pojava, homoseksualnost kao evolutivni problem (dve osobe istog pola ne mogu da imaju decu). Nasuprot ovim elementima koji ukazuju na biološko poreklo homoseksualnosti stoje elementi koji ukazuju na to da je u pitanju izbor, stoga i nešto što može da se promeni: homoseksualnost kao nešto moderno, nešto što se odabere u detinjstvu, identitet koji je uslovljen nedostatkom određene roditeljske figure, ali i identitet koji se bira iz besa prema jednom polu (npr. jedan od ispitanika, LGB osoba, govori o lezbejkama koje su agresivne, dok druga heteroseksualna osoba govori o lezbejkama koje su besne na muškarce).

Značaj ove dimenzije nemoguće je preceniti za konstruisanje sopstvenog identiteta, ali i za političke posledice upotrebe ovog identiteta. Ona se upotrebljava kao način da se homoseksualnost depatologizuje, jer na ovoj dimenziji ona može da se vidi kao nešto što je prirodno, urođeno i van mogućnosti odabira pojedinca, pa samim tim i nepromenljivo. Istovremeno, upotrebom ove dimenzije homoseksualnost može veoma lako da se patologizuje tako što se gleda kako hormonalni poremećaj ili kao genetski uslovljen poremećaj (recimo, poređenja sa Daunovim sindromom ili autizmom). Zanimljiva je permeabilnost⁵⁰ ovog konstrukta, pa ga jedna LGBT osoba upotrebljava da aktivnu i pasivnu ulogu u seksu potencijalno dovede u vezu sa hormonalnim statusom osobe: „Aktivni muškarci su (smeh) muškarci. Oni su više ono „Daj pivo da pijem“. Otkud znam. Barem tako nekako ja imam iskustava. Da li je to hormonski određeno, ili je to stvar psihičkog doživljaja samog sebe, znači koliko je neko samouveren u svoju seksualnost. To je ono – falusni i analni tip. Sad, aktivni su više falusni tipovi, više su usredsređeni na genitalije, dok pasivni taj analni tip čoveka. I obično su ranjiviji, nežniji... Znači treba imati erekciju, treba biti potentan, treba biti aktivan u krevetu i šta ja znam...“.

Na još temeljnijem nivou, ono što se postiže konstruisanjem homoseksualnosti kao biološkog entiteta, jeste njeno reifikovanje kojim se lako skreće u esencijalističko, antiemancipatorno konstruisanje homoseksualnosti, budući da je takvo viđenje pozicionirano nasuprot relativističkih paradigmi koje homoseksualnost, rod, ali i pol (Batler i Fuko) promatraju kroz prizmu delovanja diskursa, političkih i ideoloških interesa, ali i istorijske kontingentnosti koja oblikuju tela i identitete. Esencijalističko viđenje homoseksualnosti ne ostavlja prostora za njenu reinterpretaciju: homoseksualnost je biološka karakteristika i ništa osim toga.

Onda kada je identitet konstruisan kao urođena karakteristika, nešto sa čim mora da se živi i što je nepromenljivo, osoba može da koristi svoj identitet a da ne snosi ono što anticipuje kao posledice (gubitak rodne uloge, nasilje, odbacivanje, itd.). Međutim, odricanje od izbora i odgovornosti pretpostavlja iz perspektive teorije ličnih konstrukata i strategiju odbrane od potencijalne krivice. U tom smislu, argumentacija da je homoseksualnost prihvatljiva zato što nije izbor podrazumeva u izvesnom smislu dozu autopatologizacije i može biti indikator internalizovane homofobije, zato što

50. Permeabilnost je termin koji se odnosi na broj elemenata koji jedan konstrukt može da primi.

poziva na toleranciju iz razloga što neko ne može da odabere suprotno, implicitno ostavljajući dojam da to suprotno jeste ono poželjno, odnosno normalno.⁵¹

Muško – žensko

Možda najčešće i najeksplicitnije upotrebljavan konstrukt u narativima je dovođenje u vezu homoseksualnosti sa rodnim i polnim identitetom i društvenim ulogama. U istraživanju autori su ovaj konstrukt detaljno mapirali označivši razičite slojeve njegovih podređenih značenja: racionalnost/emotivnost, dominantnost/submisivnost, itd.

Kroz razvrstavanje elemenata na ovoj dimenziji, veoma je lako uočiti neraskidivu povezanost homofobije i mizoginije. Heteroseksualna žena daje sledeći iskaz: „Mnogo je bio vezan za majku, ona privržena njemu i nekako... čini mi se – preveliki uticaj majke na muško dete, nešto u njemu izazove da je on oponaša. Treba na muško dete da ima više uticaj od muškog roditelja. Smatram da i to ima veze“. Ovde ne samo da se homoseksualnost dovodi u vezu sa gubitkom rodne uloge („oponaša majku“), nego se odgovornost za seksualnost deteta prebacuje u majku, koja ima preveliki uticaj na njega – nije rečeno da je otac imao premali uticaj, nego da je majčin uticaj prevelik!

Muška homoseksualnost povezuje se sa odstupanjem od standardne rodne uloge: „Ono feminizirani. Jednostavno mi se gade“. Ili: „Telesni stav. Pokret, mimika, govor. To izaziva mislim kod ljudi taj negativan stav. Je l' možete da zamislite da muškarac sedi prekrštenih nogu i da ima stav kao žena?“ Sa druge strane, iste ili slične stereotipove neretko imaju i LGB osobe: „Feminizirani, piskav glas, upadljivi u društvu... Pa ono... kako ono mladi zovu... šareno, upadljive boje, vesele boje...“; nešto flagrantniji primer autohomofobije izgleda ovako: „Ako je ikako moguće, ja sam za očuvanje tradicionalne porodice. Zato što je majka ženski princip, otac je muški princip. Ta dva principa zajedno kad vaspitaju dete mislim da daju prave rezultate. Jedna je majka, jedan je otac i to ne može ništa da zameni“.

Zanimljiva je pojava labavljenja⁵² primene ovog konstrukta u okviru jednog istog iskaza, odnosno preraspodelom elemenata duž ove dimenzije. Primera radi, jedan ispitanik govori o tome da je gej muškarce lako prepoznati po tome kako se oblače i kao primer navodi majice roze boje. Potom odmah menja iskaz i navodi da ipak nije reč o roze majici, već o tome na koji način se nosi roze majica. Drugi ispitanik navodi: „Šta ga tera da se čupka? To ne razumem, pa ja kao muško... U redu je da izgledaš uredno, pa hajde skратиš ne znam... dlake ispod pazuha ako si maljav, obriješ se, negde ne znam i obrvicu doteraš... Ali sad da si ti pa baš nešto... ne znam... pa, šta još? Sjav za usne da stave? Gde je tu muškost?“ „Čupkanje“ prvo nedvosmisleno nije u redu, potom se određena vrsta „čupkanja“ ipak dopušta heteroseksualnim muškarcima, ali pod određenim uslovima koji se potom proširuju. Heteroseksualni muškarac nije feminiziran kada se čupka, već ostaje muževan. Ovakva vrsta labavljenja, koja se do kraja iskaza završava sve nepreciznijim jezikom, još je upadljivija.

Iz okvira teorije ličnih konstrukata postoji nekoliko mogućih interpretativnih varijanti, od kojih bih pretnju⁵³ izdvojio kao

51. Kitzinger, C. (1995). Social constructionism: implications for lesbian and gay psychology. In A.R.D'Augelli and C. J. Patterson (eds.), *Text of identity*. London: Sage.

52. Labavljenje podrazumeva pomeranje elemenata sa jednog pola konstrukta na drugi.

53. U teoriji ličnih konstrukata pretnja se definiše kao svest o neizbežnoj sveobuhvatnoj promeni u sržnoj strukturi. Najprostije rečeno, pretnja šalje poruku: ukoliko dam ovaj iskaz, moraću da promenim način na koji gledam na svoj identitet.

možda najzanimljiviju za razumevanje ovog fenomena. Preraspodela elemenata na konstrukt se vrši (između ostalog) onda kada bi određeno pozicioniranje jednog ili više njih moglo da dovede do sveobuhvatnog preispitivanja (rodne) uloge osobe. Ovakva vrsta labavljenja mogla bi da bude indikator da osoba koja daje homofobični iskaz u trenutku davanja tog iskaza, sebe mora da pozicionira na sličan način kao osobu o kojoj govori, te stoga labavi svoj iskaz kako bi njegove konsekvence bile manje jasne.⁵⁴

Tradicionalno – moderno

Dimenzija tradicionalno – moderno na mnogo načina boji konstruisanje nacionalnog identiteta u Srbiji i često se upotrebljava u političkom diskursu, ne samo u sadašnjem vremenu, već je suprotstavljanje tradicije i modernizacijskih tokova karakteristika srpskog političkog života više od jednog veka.⁵⁵ Takođe, ova dimenzija ima veoma veliko područje primene i njeni elementi mogu se naći u najrazličitijim društvenim kontekstima.

Konkretno, u slučaju homoseksualnosti, ona se u ovom istraživanju ili smešta u moderno, kako bi se time patologizovala ili prikazala kao instrument ideološke borbe Zapada, način da se demontira tradicionalna (srpska) porodica, izraz imperijalizma ili dekadencije. Neretko se u sličnom kontekstu homoseksualnost konstruiše kao stvar prolazne mode, identitet koji nema više „dubine“ od biranja pomodne odeće, nešto što se nosi i potom odbaci.

Drugi način na koji se homoseksualnost konstruiše u ovom istraživanju je kao deo diskursa o ljudskim pravima. Međutim, čak i ovakav način gledanja homoseksualnosti sa sobom potencijalno nosi određene političke posledice. U tom slučaju, ona se kategoriše kao nešto što je posao države, nešto što je jedna instanca iznad pojedinca, te se pojedinac lišava odgovornosti za emancipaciju, njegova odgovornost se svodi na traženje zaštite i korišćenje prava koje „moderna“ država treba da mu obezbedi. Paralelno sa ovim, veoma je često konstruisanje države kao neefikasne i društva kao beznadežno konzervativnog i praktično nepodložnog promeni („naše društvo je takvo kakvo jeste“), čime se možda implicira da se ni kroz diskurs ljudskih prava ne očekuje drugačija akcija u odnosu na tradicionalističku poziciju: „Koja država? Državu nemamo. Država ne rešava ni neke druge, da kažem, prioriternije stvari, ovo je za državu verovatno ne u drugom planu, nego jedva onako da se nazire u nekoj senci. Mislim da se uopšte ne bave takvim pitanjima... I sad su mnogi diskriminisani i to će uvek tako biti, jer takva nam je država, tu ne može da se promeni. Nikog ne štiti država“.

Privatno – javno

Distinkcija između javne i privatne sfere spada u temeljne dihotomije evropskih društava i jedan je od osnovnih načina uređenja društvenog života. Značenja ovih kategorija i njihova upotreba su se u prošlosti drastično menjale.⁵⁶ U ovde prikupljenim narativima, uglavnom postoji konsenzus, bez obzira na seksualnu orijentaciju, da homoseksualnost pripada

54. Bannister, D. (2005). *Logic of Passion*. In Fransella, F (ed.) *International Handbook of Personal Construct Psychology*. London: Wiley.

55. Stojanović, D. (2012). *Kaldrma i asfalt: Urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890–1914*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju.

56. Bobbio, N. (1997). *The Great Dichotomy: Public/Private*. U: Norberto B. et al. *Perspectives on a Grand Dichotomy* Chicago: University of Chicago Press.

sferi privatnog. Ovakvo poimanje homoseksualnosti govori o njenoj primarnoj preempciji na seksualni čin, čime se sprečava dalje usložnjavanje tog identiteta. Primera radi, u tradicionalnim narativima koje smo u ovom uzorku imali prilike da pročitamo, heteroseksualnost praktično nikada nije svedena na seksualni čin između muškarca i žene, već je njena glavna komponenta dete, porodica koja ide sa detetom, ali i specifična raspodela „crti ličnosti“, rodnih uloga i odnosa.

U jednom ekstremnom primeru, patologizacija homoseksualnosti nastupa upravo zato što se ona pokušava izvesti u domen javnog: „Bolest u nekom smislu. Nekom blažem, ne bukvalnom, ali nešto neprirodno. Bolest u smislu nepotrebnog eksponiranja nečega. Mahom ljudi imaju neku, da kažem anomaliju, uslovno rečeno, a opet nemaju tu neku potrebu da to svima kažu. U tom nekom smislu“.

Insistiranje da se homoseksualnost veže za domen privatnog, veoma je opresivna tendencija, ali ne isključivo opresivna. U Istoriji seksualnosti Fuko piše: „Moć, na sličan način, nalazi utočište u ćutanju i tajni, i u njih ukotvljuje svoje zabrane; ali ćutanje i tajna, isto tako, razlabavljaju zahvate moći i uspevaju da izdejstvuju manje-više maglovita polja tolerancije“.⁵⁷ Jasno je da je jedan od načina vršenja moći izmeštanje i ograničavanje određenih tema u domen privatnog što ima i dalekosežnije moralne posledice. Međutim, prostor privatnog ne mora biti skučen koliko se to čini i može biti veoma plodno tle za proliferaciju različitih seksualnih praksi, ali i određenih podkulturnih fenomena, što otvara prostor za ono što Fuko naziva maglovitim poljem tolerancije.

Kada se u ovim narativima homoseksualnost gura u domen privatnog, to se najčešće radi iz potrebe da se ona istisne iz (kolektivne) svesti kao postojeći fenomen, da se učini da nestane. Veliki deo nelagode u vezi sa LGB osobama izgleda dolazi iz pomenutog redukovanja homoseksualnosti na seksualni odnos. Sa druge strane tog redukovanja leži nemogućnost da se bilo šta povezano sa tim činom, dakle bilo koji drugi aspekt LGB identiteta, propusti u domen javnog, što podrazumeva da LGB identitet nema priliku za relaciono konstituisanje i pronalaženje načina za usložnjavanje i simbolizaciju svojih značenja u javnom prostoru. Ovim, LGB identitet ostaje konstruisan na neverbalnom nivou, posredovan sopstvenim konstruktima koji se nalaze van mogućnosti javne artikulacije, nepoznat ne samo heteroseksualnim osobama, već i LGB osobama, upravo zato što značenja postoje na tacitnom nivou, nekomunicirana, latentna. Ono što se u javnoj sferi o njemu može reći, ostaje posredovano javnim konstruktima.

LIČNA AKCIJA KAO POLITIČKI DOPRINOS: PROBLEM UNIFORMNOSTI KONSTRUISANJA

Dihotomna priroda konstruisanja ukazuje nam na pravac trenutnih aktivističkih tendencija kojima se ostvaruje smanjivanje homofobije i senzibilizacija društva. Strategija je pomeranje duž zamišljene ose čiji nepoželjni deo spektra podrazumeva homofobiju, do suprotnog kraja spektra, gde homofobije više ne bi bilo.

Promena koja se ovim postiže u tipizaciji promena u teoriji ličnih konstrukata naziva se „ping-pong“ promenom i predstavlja najjednostavniju i najpovršniju formu promene. Njena jednostavnost sastoji se u tome što pomeranjem

57. Fuko, M. (2006). *Istorija seksualnosti I: Volja za znanjem*. Beograd: Karpos.

elemenata duž jednog konstrukta proizvodimo drugačije posledice – osobe koje se pozicioniraju nasuprot homofobičnih, drastično će drugačije da govore o LGBT pravima i drugačije će se ponašati u ličnom kontaktu sa LGBT osobama. Spolja gledano, dva različita kraja spektra nose sa sobom radikalno različite ponašajne aspekte. Ovakva promena je najlakša za proizvođenje zato što ne podrazumeva ni rekonstrukciju, a ni usložnjavanje značenja, već naprosto biranje druge strane iste medalje. Srbija svakako nije jedinstven slučaj po ovakvim aktivističkim tendencijama, ali bi mogla da izbegne brojne zamke koje ovakva agenda sa sobom nosi, poput sve konzervativnijih stavova LGBT zajednice i njene ubrzane „normalizacije“, u odnosu na značajno radikalnije aktivističke početke.⁵⁸

U rezimeu istraživanja, autori ističu tendenciju da se homoseksualnost sagledava na sličan način i kod LGB i kod heteroseksualnih ispitanika, ali zaključuju da LGB osobe pokazuju nešto nijansiranije, sofisticiranije načine konstruisanja homoseksualnosti i to je verovatno jedini zaključak autora sa kojim ne bih mogao da se složim. Čini se da LGB osobe imaju nešto razrađeniju argumentaciju i bogatiji terminosistem, što nije ni neobično ni neočekivano. Ovo bogatstvo raznorodnih verbalnih markera, međutim, ne ukazuje i na složenije sagledavanje homoseksualnosti, već tek na činjenicu da o njoj češće govore ili slušaju. Kada se svi elementi posmatraju na nešto višem nivou apstrakcije, značenja koja homoseksualnosti pridaju i heteroseksualne i LGB osobe u ovom istraživanju često (mada ne uvek) su suprotna, ali sa aspekta teorije ličnih konstrukata nisu drugačija, zato što se nalaze na različitim krajevima iste ose.

Ova uniformnost u konstruisanju homoseksualnosti ne daje razloga za optimizam, ali predstavlja vodič za dalju akciju. Određeni javni konstrukti teško da se mogu izbeći pa čak i promeniti u vreme jednog životnog veka zato što je na društvenom nivou u njih suviše investirano (npr. tradicionalno – moderno na čemu se u velikoj meri zasniva konstruisanje srpskog nacionalnog identiteta) ili su do te mere fundamentalni za društveno funkcionisanje (privatno – javno) da ih je i van uskih okvira srpskog društva teško zamisliti drugačije, ali elaboracija homoseksualnosti ne bi trebalo da se zaustavi na tom koraku i da bude zarobljena u tim značenjski relativno siromašnim okvirima.

Osećaj pripadnosti jednoj zajednici gradi se na postojanju određenog specifičnog semantičkog podsistema te zajednice, na mogućnosti njenih članova da igraju određene uloge u okviru svoje zajednice i da dele određene vrednosti.⁵⁹ Za emancipaciju zajednice bilo bi od velike važnosti uspostaviti veću propozicionalnost konstruisanja homoseksualnosti, odnosno uvođenje novih dimenzija značenja umesto upotrebe suprotnih značenja, što bi za posledicu imalo slabljenje ovde prepoznatih javnih konstrukata jer bi pojedinci na raspolaganju imali i alternative, a na ličnom planu bi pružilo pojedincima mogućnost za znatno složenije konstruisanje sopstvenih seksualnih identiteta, uz slabljenje internalizovanih homofobnih konstrukcija i jačanje pripadnosti LGBT zajednici.⁶⁰

58. Jedna kritika konzervativnih tendencija savremenog LGBT aktivizma može se naći ovde: <http://www.newstatesman.com/blogs/lifestyle/2012/04/how-conservatives-hijacked-gay-movement>

59. Vidi: Korolar o zajedništvu i društvenosti, u: Kelly, G. A. (1963). *A Theory of Personality: Personal Construct Psychology*. New York: Norton.

60. Treća faza u razvoju LGB identiteta, prema Vivijen Kas, karakteriše se početkom socijalizacije sa drugim LGBT osobama. Od toga kako će ova faza proći, zavisi u velikoj meri na koje će se načine seksualni identitet osobe dalje razvijati. Zajednica koja bi imala da ponudi drugačije viđenje homoseksualnosti (dakle, ne *suprotno*, već drugačije) u mnogo čemu bi ovaj proces i na ličnom nivou olakšala, umanjila značaj internalizovanih homofobnih vrednosti i ponudila osećaj zajedništva baziran ne na opoziciji, već na različitosti. Vidi: Miletić, V. (2015). *Razvojni modeli LGBT identiteta*. I: Marotić, V. (2015). *Homofobija i predrasude*. U: Miletić, V. & Milenković, A. (2015). Priručnik za LGBT psihoterapiju. Beograd: UMZ.

HOMOSEKSUALAC KAO DEVIJANT

Aleksandar Stojaković

Naredni redovi ne govore o homoseksualnosti kao devijaciji, već o dominantnom društvenom konstrukt koji homoseksualnost označuje kao takvu. Taj konstrukt služi kao objašnjenje homoseksualnosti, a počiva na premisi da je ona nešto ne prirodno i loše. Potom traži odgovore na uzrok nastanka homoseksualnosti (kroz biološke i psihološke narative). Budući da se homoseksualnost doživljava kao devijacija, a homoseksualne osobe kao devijanti, ovaj tekst mapira i čita intervjue i stavove heteroseksualnih i homoseksualnih ispitanika i ispitanica kroz narative i teorije devijantnosti.

Iako ću u nastavku nastojati da raslojim stavove, to pak u stvarnosti neće ići lako budući da se u iskazima ispitanika/ca oni ne daju razlučiti, te se biološki faktori često prepliću sa psihološkim, što nam ukazuje na veliku konfuziju kada je pitanju homoseksualnost, ali i težnju da se kroz uzrok nastanka opravda diskriminacija i socijalna patologizacija. Ono što mi ostaje jasno jeste da biološkoj i psihološkoj patologizaciji prethodi socijalna, te da su ove prve dve samo njeni narativni derivati.

Razlog identifikovanja homoseksualnosti kao devijacije pre svega možemo naći u dubokom i neupitnom uverenju da je heteroseksualnost jedina "prirodna" seksualnost, pre svega zato što je njen plod reprodukcija, te da su drugi oblici ne prirodni (dakle veštački), ali i suprotstavljanju modernim društvenim tendencijama u visoko konzervativnim društvima.

DEVIJACIJA KAO DRUŠTVENA NAPAST

Devijantnost (lat. deviare, skrenuti s pravog puta, odstupati, udaljiti se) se najopštije definiše kao svako odstupanje od društvenih, bioloških ili psiholoških normi. Jasno je da ove norme konstruišu dominantne društvene težnje u vremenjskim i kulturnim okvirima u kojima su se zadesile, ali po njihovom diskursu ih možemo podeliti na institucionalne i kulturne, i odatle dalje raslojavati. Sa druge strane društvenu težnju možemo pronaći pre svega u konstituisanju i održavanju društvenog reda. Ovde se društveni red pojavljuje kao krhka i lomljiva konstrukcija koju je potrebno permanentno negovati i održavati u skladu, i za te potrebe se od njenih članova, koji su u isto vreme i njeni i elementi-činioci, traži poslušnost i disciplina prema društvenim zakonima koji je kao osnovu i konstrukciju definišu. Društveni red, koji smo označili kao primarnu svedruštvenu težnju, pojavljuje se kao nad-cilj svih i ujedno ima i nadindividualnu-transsubjektivnu moć, koja je na lestvici iznad svih subjektivnih težnji za moći. Zasad nije, njeni članovi treba po potrebi da se odreknu, ili da redukuju svoje subjektivne težnje. Dalje, ova društvena težnja je u svojoj biti reakcionarna jer naspram sebe ima razarajuću opasnost na subjektivnom nivou. Stoga ona uvek treba da se čuva od svih pretećih faktora koji bi mogli da je destabilišu i poremete u čemu primarnu ulogu igra društvena kontrola. Subjekti koji prete da poremete društveni red su označeni kao devijantni. Devijant skreće sa puta, odstupa od normi, odvaja se od društva, a takvo ponašanje se negativno vrednuje i izaziva neprijateljske reakcije. Sankcionisanje devijantnog ponašanja vrši društvena kontrola. To je skup sredstava kojima se osigurava da većina članova poštuje društvene norme.

Da bi se konstituisao i kako bi opstao, društveni red treba da ima određenu svest o samom sebi: o svom postojanju, i još važnije – o svojoj beskompromisnoj vrednosti. On ima svoj Id (težnju za opstanak), svoj Ego (spoznaju) i svoj Superego (društvenu kontrolu). To jest on postaje metasubjekt.

UVOD HOMOSEKSUALACA U DEVIJACIJU

More isprepletenih, često i simbiotičkih predrasuda koje patologizuju homoseksualnost kao devijaciju mogu se podeliti u tri dimenzije: 1. Homoseksualnost kao psihički poremećaj; 2. Homoseksualnost kao biološka anomalija; 3. Homoseksualnost kao pretnja socijalnom miru. Simbioza ovih upakovanih predrasuda se pojavljuje pre svega kao posledica opšte konfuzije: da li je homoseksualnost poremećaj, anomalija, ili subkulturna devijacija? Sve ove dimenzije – od psiho-bioloških do socijalnih – se kod ispitanika sa negativnim stavovima prema homoseksualnosti, i poslednično prema homoseksualcima, percipiraju kao pretnja socijalnom redu i miru. Rešenje se pronalazi čitanjem između redova: ostrakizam iz društvenih okvira. Homoseksualci su remtujući faktor, nepoznanica, njihove navike izazivaju čuđenje. Oni su (biološka, psihička, rodna, seksualna, subkulturna) drugost. Homoseksualac je identitet transgresije, subverzije, jednostavno on je – devijant.

Označavanje homoseksualnosti kao devijacije, i homoseksualca kao devijanta, važan je mehanizam očuvanja socijalnog mira od opasnosti. Označen kao devijant i opasnost, sa homoseksualcem se ulazi u direktnu borbu (koja neretko bude i fizičko nasilje) u težnji da se suzbije iz sfere javnog. Usmeravanjem pažnje na devijantnost grupa osnažuje sebe; zajednički neprijatelj podstiče grupna osećanja i učvršćuje grupnu solidarnost.

Devijantno ponašanje se može sankcionisati na dva načina: 1. Pozitivno sankcionisanje – podrazumeva nagradu (nagrada za konformnost), to jest poštovanje pravila društva, u slučaju kada homoseksualac prihvata heteronormativnost i svoju seksualnost zadržava izvan javne sfere; 2. Negativno sankcionisanje – podrazumeva kaznu (za ponašanje koje odstupa od društvenih normi), to jest onda kada homoseksualac teži emancipaciji.

Postoje tri vrste teorija devijantnosti: biološke, psihološke i socijalne. U nastavku pokušaćemo homoseksualnost, to jest percipiranje homoseksualnosti i homoseksualnih osoba kroz izjave ispitanika i ispitanica, da provučemo kroz svaku od njih, posebnu pažnju dajući socijalnim teorijama. Polemišući o homoseksualnosti kao devijaciji iz vizure ispitanika/ca dobićemo novi ugao u teorijskom nastojanju da razume sve okolnosti, diskurse i narative homofobije. Ovo je važan kako akademski tako i aktivističko-politički zadatak, jer uspešnom rešavanju svakog problema prethodi razumevanje subjekta. Uz to, istraživanje koje je pred nama dalo je more podataka koje valja iskoristiti i sagledati sa svih mogućih strana i u budućnosti.

BIOLOŠKE TEORIJE DEVIJANTNOSTI

Biološke teorije devijantnosti proizilaze iz biološke konstitucije pojedinca, koje se uglavnom baziraju na genetskom nasleđu i genetskom sklopu. Italijanski lekar i kriminolog Čezare Lombroso (Cesare Lombroso), jedan od osnivača

Italijanske pozitivističke škole u kriminologiji⁶¹, prvi je predstavnik biološke teorije. Njegovo učenje se naziva atavizam.⁶² Osnovna shvatanja škole su da na ličnost utiču antropološki faktori, a kako će se pojedinac ponašati zavisi od uticaja dodatnih fizičkih faktora. Svaki zločinac se od ostalih ljudi razlikuje po urođenim telesnim i duševnim osobinama koje su karakteristične samo za zločinca. Enriko Feri (Enrico Ferri) ne pridaje veliku važnost unutrašnjim svojstvima, već smatra da su uzroci prvenstveno fizičke prirode. Savremene fiziološke teorije se razlikuju od darvinističkih iz 19. i 20. veka, i uglavnom baziraju na genetskim abnormalnostima i hormonalnim procesima kao objašnjenje devijantnosti (Pavić, 2013).

Uprošćen biološki diskurs, ili njegov eho, možemo čuti u odgovorima ispitanika/ca kada govore o homoseksualnosti. To je uglavnom jedan biološko-patologizirajući narativ kojim se homoseksualnost označava kao devijacija, uz jaku težnju da se odvoji od „normalne” i normativne heteroseksualnosti. Ovaj narativ počiva na biološkoj dimenziji nemogućnosti reprodukcije u homoseksualnom odnosu. Duboko je ukorenjeno i rasprostranjeno mišljenje da je reprodukcija jedna od najvažnijih funkcija svakog živog bića. Ona direktno korespondira sa paničnim narativom o beloju kugi koja pretila da će opustošiti naciju, i koja će naposljetku dovesti do njenog nestanka. U tom kontekstu, po mišljenju ispitanika/ca, homoseksualci ne doprinose opstanku, a onaj ko (biološki) ne doprinosi naciji u uslovima kritičnosti je devijantan. Tako homoseksualnost ulazi u bioplastiku i u eugeničke strukture kao nepoželjan faktor koji opstruiše i protivi se njenoj politici. To je značajan argument homofobije da je homoseksualnost ili nefunkcionalni ili preteći oblik seksualnosti, dok je heteroseksualnost, ona koji doprinosi reprodukciji, jedina ispravna seksualnost.

Prosto moram da kažem da je poremećaj jer ja jesam ovo, oni jesu drugo, za mene je prirodno ovo, nije prirodno to. Šta znači to da nije prirodno... znači da nešto je poremećena neka ravnoteža u prirodi. Za mene je to ravnoteža. Muško-ženski odnosi su ravnoteža u prirodi, nešto što bi trebalo da produži vrstu, jel' tako? (heteroseksualna osoba)

Od dva zla dobro ne može da ispadne, dve osobe istog pola ne mogu da budu biološki roditelji zajedničkog deteta, to nije gen, nije njihova krv. (heteroseksualna osoba)

Uz reprodukciju kao argument osporavanja, pominju se i drugi biološki argumenti kao uzroci homoseksualnosti kao što su genetika ili hormoni. Oni se, u pokušaju odgonetanja, često prepliću i sa drugim narativima, naročito psihološkim. Kada se spominju i genetika i hormoni, oni se i dalje uzimaju kao vrsta defekta, anomalije koja uzrokuje homoseksualnost. Iako se percipira kao defekt, osećanja koja idu uz ovaj narativ su prilično negativna, uz odsustvo empatije koje bi za nekoga sa „defektom” obično imali, te mi se čini da određena politička sfera utiče na kontekstualizaciju narativa.

Da li je to hormonski određeno, ili je to stvar psihičkog doživljaja samog sebe, znači koliko je neko samouveren u svoju seksualnost. To je ono – falusni i analni tip. Sad, aktivni su više falusni tipovi, više su usredsređeni na genitalije, dok pasivni je taj analni tip čoveka. I obično su ranjiviji, nežniji. (LGB osoba)

61. Škola je nastala kao kritika na klasičnu antropološku školu, kao novi pravac u kriminologiji orijentisan ka izučavanju pozitivnih činjenica vezanih za počinioca krivičnog dela.

62. Atavizam (lat. atavus, napredak), sličnost sa precima; slučaj kada se kod potomaka pojave izvesne duševne i fizičke osobine njihovih predaka, osobina predaka.

Imaš genitalije kakve imaš. I ti si prirodno predodređen spram genitalija da obavljaš funkciju tu i tu. E sad, koji se to kvrc desi i šta... Kao što ja nemam odgovor zašto sam ja gej; da li je to genetski uslovljeno, da li je to neka greška u mozgu, da li je to neki disbalans hormona ili je čisto uslovljeno nedostatkom očinske figure, ili dominantnom majkom, ili nemam pojma... Uopšte ne ulazim u to. Nisam se puno bavio time. (LGB osoba)

Važno je primetiti kako naučni narativi nisu jasni, ne pominju se kao oformljen stav, već se pojavljuju u kontekstu promišljanja, ali oni počivaju na uverenju da je homoseksualnost devijacija, samo je potrebno utvrditi kakva, ili (naučno) dokazati da to jeste. Premisa dolazi iz ubeđenja da nešto što ne doprinosi reprodukciji (ili produženju i opstanku nacije) ne može biti zdravo, ili prirodno, a iz toga proizilazi da ne može biti ni dobro.

Ne znam kada bi se uradile detaljne analize svih parametara pretpostavljam da se negde našlo, kao kad se ispituje autizam, kao kad se ispituje Daunov sindrom, pretpostavljam da oni imaju neku anomaliju. (heteroseksualna osoba)

Mislila sam da je to neka vrsta greške, nečega, ili u odgajanju, ne verujem da se rađaju sa tim, možda se i rađaju, ne znam, ali sam smatrala da je to neka greška prirode. (heteroseksualna osoba)

PSIHOLOŠKE TEORIJE DEVIJANTNOSTI

Psihološke teorije pronalaze uzroke devijantnosti u crtama ličnosti koje mogu biti nasleđene ili usvojene socijalizacijom (Haralambos, 2002). Kada je reč o homoseksualnosti, u Frojdovom radu pronalazimo nekoliko putanja kojima je promišljao. Iako je homoseksualnost depatologizovao, i smatrao kao inherentnu fazu u razvoju libida, priznavao i organske faktore, smatrao je da ga to ne oslobađa od proučavanja psihičkih procesa koji dovode do njenog nastanka. Nastanak homoseksualnosti kod muškaraca nije vezivao samo za jedan uzročni događaj, ili okolnost, već za više njih. „Tipičan proces koji je utvrđen u mnogobrojnim slučajevima, sastoji se u tome da nekoliko godina po završenom pubertetu mladi čovek, koji je do tada bio jako fiksiran za majku, menja svoj stav: on se sad identifikuje s majkom i traži objekat ljubavi u kome može ponovo da otkrije samog sebe i koga će moći da voli kao što je majka volela njega“.⁶³ Frojd majku i vezu deteta sa njom, kod muških homoseksualaca, vidi kao važnu predispoziciju za odabir objekta ljubavi koji ima iste genitalije. Uz to on pronalazi i narcizam kao važan element koji konstruiše homoseksualnost. Drugi pravac koji zauzima u proučavanju psihičkih procesa uzroka homoseksualnosti je okrenut ka braći. Govori o ljubomornim impulsima koji se javljaju u ranom detinjstvu prema rivalima, posebno braći. Ta ljubomora dovodi do agresivnog stava prema braći, ali su pod uticajem vaspitanja i stalne bespomoćnosti ovih impulsa, oni pretrpeli potiskivanje i jedan afektivni preokret tako da su raniji rivali postali prvi homoseksualni objekti ljubavi.

Frojdov učenik Džon Bolbi (John Bowlby) razvija teoriju privrženosti prema kojoj dete ima potrebu stvaranja bliskosti s majkom i ocem u prvim godinama života i ako se ova privrženost ne stvori, taj nedostatak bliskosti i empatije može da odvede ka devijantnom ponašanju, kao i to da dete teže ostvaruje bliske emotivne odnose s drugim osobama tokom kasnijeg života (Regoli et al., 2010: 137).

63. Frojd, S. *Paranoja i homoseksualnost*. Preveo sa nemačkog Stevan Jovanović. Beograd: Čigoja štampa. str. 137.

Uočljive su određene poteškoće kada je u pitanju psihopatologizovanje homoseksualnosti. Osećaj ispitanika i ispitanica je da nešto nije u redu sa homoseksualcima, pre svega zbog toga što ih privlači isti pol, ali nisu u stanju da odgonetnu šta tačno. Predrasude idu od lošeg odgajanja u detinjstvu, do frojdrovskog motiva vezanosti za majku.

Mislila sam da je to neka vrsta greške, nečega, ili u odgajanju, ne verujem da se rađaju sa tim, možda se i rađaju, ne znam, ali sam smatrala da je to neka greška prirode. (heteroseksualna osoba)

Bolest u nekom smislu. Nekom blažem, ne bukvalnom, ali nešto neprirodno. Bolest u smislu nepotrebnog eksponiranja nečega. Mahom ljudi imaju neku, da kažem anomaliju, uslovno rečeno, a opet nemaju tu neku potrebu da to svima kažu. U tom nekom smislu. (heteroseksualna osoba)

Ne znam. Možda je to nedostatak očinske figure u detinjstvu, pa se traži to od partnera ili šta ja znam. Možda. (LGB osoba)

Bio je vezan mnogo za mamu. Da li je on oponašao mamu jer je imao problem sa ocem koji je pijanica. Mnogo je bio vezan za majku, ona privržena njemu i nekako... čini mi se – preveliki uticaj majke na muško dete, nešto u njemu izazove da je on oponaša. Treba na muško dete da ima više uticaj od muškog roditelja. Smatram da i to ima veze. Jer moje dete ima sad 16 godina, mnogo sam bila uz njega, moj muž ne toliko i sećam se da sam sa njim i igrala kolca, fudbal i levo i desno... do jednog momenta gde već vidim da dete – mama, mama, mama i ja rek'o „daj, otkači se više od mene“, dokle više mama, daj malo tata, za promenu i jedva sam ga malo izolavala. Sad je već okej, sad je već super, nema nikakvih sklonosti, niti bilo šta. (heteroseksualna osoba)

Osetan je frojdrovski diskurs u odgonetanju nastanka homoseksualaca, kao i insistiranje na rodnim modelima. Rodni identitet konstituiše seksualne identitete. U ovom slučaju seksualnost je blisko vezana za vaspitanje i postojanje rodnog nadzora koji će oblikovati i usmeravati seksualnost deteta. Prisustvo oca, to jest muške figure u životu deteta se pronalazi kao determinišuća. Ovo se može objasniti muškom ulogom na poziciji moći u društvu, koji oblikuje sve važne relacije u njemu, ali i čest nedostatak upravo oca u životima dece koju odgajaju samohrane majke. Homoseksualnost se po ovom narativu uči, to jest ona je svojevrsna greška u vaspitanju. Zbog činjenice koje smo dobili iz istraživanja da je i kod muškaraca i kod žena heteroseksualne orijentacije prva asocijacija na homoseksualnost je samo muška homoseksualnost, te ispitanici/e (što je primetno iz gore odabranih citata) govore samo o muškim homoseksualcima, nepoznato ostaje da li majka i njeno odsustvo igra ulogu u nastanku ženske homoseksualnosti.

SOCIJALNE DEVIJANTNOSTI

Budući da homofobija – kako sam u Uvodu izložio – dolazi kao odgovor na pretnju homoseksualnosti da destabilizuje društvenu jedinicu, binarni odnos moći, socijalna dimenzija važi kao temelj na kome su postavljene predispozicije za devijaciju homoseksualca kroz biološki (anomalija) i psihološki (poremećaj) narativ. Iako je Svetska zdravstvena organizacija skinula homoseksualnost sa svoje klasifikacije bolesti i poremećaja 1990. godine, ona je na istu listu dospela 1977. upravo iz diskursa koji se provlačio kroz društvene strukture, a koji je homoseksualnost video kao

poremećaj. Patologizacija ne dolazi od nauke, već prvenstveno dolazi iz društvene klime i struktura kontrole.

Homoseksualnost kao socijalna devijacija je nešto kompleksnija. On, homoseksualac, odstupa od društvenih normi, skreće sa puta, i stoga biva označen kao devijant. On predstavlja pretnju po socijalni red i zbog toga „izaziva“ neprijateljske reakcije. U tom kontekstu socijalna devijacija homoseksualnosti je složenija: kreće se od seksualnog identiteta, rodnog identiteta, ponašanja i završava se kaznom, deprivacijom prava kao odgovor.

HOMOSEKSUALNOST KROZ TEORIJE SOCIJALNE DEVIJANTNOSTI

Neke funkcionalističke perspektive će nam biti od posebne pomoći prilikom razumevanja narativa sa kojima smo se tokom istraživanja susreli, a koji homoseksualce tretiraju kao devijante. Kada govorimo o funkcionalizmu, prvo bi trebalo spomenuti teoriju anomije, koju je prvi uveo francuski sociolog Emil Dirkem (Émile Durkheim). Stanje anomije⁶⁴, po Dirkemu, je stanje odsustva socijalnih ili društvenih normi. Norme očekivanog ponašanja su odsutne, nedefinisane ili nejasno formulisane. To je stanje u kojem dolazi do destabilizacije starih normi i pravila. Do stanja anomije može doći u razdobljima kriza, ratova i pobuna kao i u doba društvene tranzicije (Zembroski, 2011). Odsustvo ili poremećaj društvenih normi dovodi do njenog nepoštovanja. Anomija se pojavljuje u industrijskom društvu kada oslabi društvena kontrola, a moralne norme nisu dovoljno jake za obuzdavanje prekršitelja zakona.

Prema Dirkemovim stavovima anomija je nedostatak društvenih normi, ali je isto tako i sudar normi, a takvo stanje je karakteristično u novije vreme za zemlje u tranziciji. Dirkem veruje da se u takvom društvu gubi sila društvene kontrole, jača individualizam, pa dolazi do haosa i nereda. Dirkem ovakvo stanje naziva „period vakuuma u shvatanjima o društvenim vrednostima“.

Američki sociolog Robert Merton dalje razvija Dirkemovu teoriju. Anomiju određuje kao tip društvene strukture. Polazi od opasnosti koje proizilaze iz nesrazmera između želja i potreba pojedinca, i sredstava i mogućnosti za njihovo zadovoljenje. Društvo svojom kulturom određuje ciljeve i vrednosti koji stoje na raspolaganju svim članovima društva, ali istovremeno, propisuje načine, sredstva i institucije za njihovo legitimno ostvarenje.

Teoriju anomije, kada je posmatranje homoseksualaca kao devijanata u pitanju, najbolje prezentuje sledeći primer:

Mislim da smo pod uticajem Zapada, medija, ovog i onog počeli da popuštamo i da jednostavno prihvatamo neke stvari koje su ranije bile nepojmljive. U moje vreme je bilo nepojmljivo da vidite dva muškarca da se drže za ruke. (heteroseksualna osoba)

„Strukturno-funkcionalistička perspektiva navodi da kako se društvo modernizovalo, urbanizovalo, i sve više promenilo, intimnost malih, tradicionalnih zajednica se slomila. Kako se veza grupe slomila uzrokujući time manji broj zajedničkih

64. Bezakonje, nezakonitost, neobuzdanost.

pravila, život ljudi postao je nepredvidljiv, kao i društva koja su postala puna nedoslednosti i zbuđenosti, pa su time interesi i dela jedne grupe došla u sukob s drugom“ (Cinard & American Sociological Association, 1964).

Zašto se ta gej parada nije promovisala pre 20 godina? Jel možemo da se složimo sa time da nije bilo promocije? I pre 20 god smo veoma loše živeli i imali smo neke probleme. Nije jasno zbog čega najedanput. Mislim da je i pre 20 god gej populacija postojala u Srbiji, ali nije bilo te... Sve to izgleda uslljeno najedanput, nametnutno od strane Zapada sa nekim ciljem, pretpostavljam. E sad, treba otkriti koji je cilj. Oni to neće nikad otkriti, ovi koji postavljaju svoje vojnike, da kažem, ajde nazovimo ih „vojnike“, LGBT populaciju. Danas. Sutra će neko drugi biti izmanipulisan na neki način. To je klasična manipulacija. (heteroseksualna osoba)

Pa, dolazi sa Zapada... ako je pomodarstvo... ne znam. Nije se ranije pričalo... sad se samo o tome priča... k'o da je moda. (heteroseksualna osoba)

Određena ponašanja homoseksualaca se mogu objasniti preko supkulturnih i interakcionističkih teorija devijantnosti. Supkulturne teorije objašnjavaju devijantnost supkulturom neke društvene grupe. One dokazuju da određene grupe razvijaju norme i vrednosti koje se u određenoj meri razlikuju od drugih pripadnika društva.

Najpoznatija interakcionistička teorija devijantnosti je teorija etiketiranja američkog sociologa Hauarda Sola Bekera (Howard Saul Becker). Prema ovoj teoriji čin postaje devijantan tek kad ga drugi tako dožive i označe. Označeni devijantnima, oni počinju sebe da doživljavaju kao devijantne pa konačno zaista tako i počnu da se ponašaju. Kako navodi Beker (Becker, 1991: 100), sam čin etiketiranja, iako važan, ne može biti shvaćen kao jedino i dovoljno objašnjenje onoga što navodni devijanti rade. Bilo bi nerazumno sugerisati da pljačkaši pljačkaju ljude jednostavno zato što ih je neko etiketirao kao pljačkaše, ili da sve što homoseksualac radi, radi jer ga je neko nazvao homoseksualcem. Ipak, ovakav je pristup najviše doprineo usmeravanju pažnje na način na koji etiketiranje smešta etiketiranog u okolnosti koje mu otežavaju nastavak obavljanja normalnih svakodnevnih poslova, te ga tako navode na „abnormalno“ delovanje.

Homoseksualni ispitanici dele svoja iskustva:

Pa... iz ponašanja većine ljude sa kojima sam se sretao moj neki utisak je da većina ljudi koji su homoseksualci žive prilično promiskuitetno. [...] Dok sam ja pokušavao da nađem sebi partnera i šta ja znam, uglavnom sam nailazio na ljude koji su tražili seks na jedno veče i tako neobavezno druženje pod znacima navoda. (LGB osoba)

Pravi jako ružnu sliku. O homoseksualcima. Da su nastrani. I smatram da ima dosta nastranosti na tim relacijama. Ne smatram, nego znam. (LGB osobe)

I u kontaktu na Romeu me prvo pita da li si aktivan ili pasivan i da li imam sliku polnog organa. Razumeš, ako je to osnova komunikacije, ako je to jedino što se traži, onda je to poražavajuće. (LGB osoba)

Zato što i dalje mislim da je većina promiskuitetna. Po svemu ja gledam. Po rečniku koji koriste. Pa na primer počecu ti od banalnosti: oslovljava sebe i drugu osobu u ženskom rodu, gde se ide "Jao sestro jel' se penje neko na tebe danas? Jao ja bi ti dala" pa ovo pa ono, kao dve drugarice, a ne kao dva muškarca. Cela mi ta kultura „Seks i grada"... kako ćemo? Lako ćemo. 'Ajde da menjamo muškarce, imamo pare, oblačimo se u fine krpice. Jednom se živi. Udri! Ubi! Šta ja znam, ceo taj kulturološki stav koji se ne nameće samo gej populaciji, nego se nameće svima. (LGB osoba)

HOMOSEKSUALCI KAO SEKSUALNI DEVIJANTI

Homoseksualac kao seksualni devijant ukorenjen je u dva konstrukta: 1. Narušavanje rodne binarne celine i odnosa moći koje one performiraju; 2. Redukcija identiteta homoseksualca na seksualnost. O prvom sam govorio opširnije u uvodu ove publikacije. Rodna binarnost, i odnos moći unutar nje, narušava se u seksualnom činu dva muškaraca kada jedan član zauzima poziciju žene, to jest biva penetriran. Taj čin, kako sam u uvodu objasnio, degradira muškarca u svesti heteroseksualnih (ali i homoseksualnih) ispitanika na nivo ženske uloge/pozicije. To je fiziološki i morfološki neprirodna pozicija za muškarca, budući da vlada verovanje o upotrebi polnih organa koje se ponovo zasniva na reprodukcioni narativ. Kako jedan homoseksualni ispitanik izjavljuje: *Ako pričamo o analnom seksu, čak i kod heteroseksualaca, meni je to neprirodno. Jednostavno nije mesto onoj stvari da bude u ovoj. Jednostavno nije joj mesto.*

U drugom konstrukt, sveden na puku seksualnost, homoseksualac je neko ko upražnjava seks i (budući da to čini sa istim polom) sklon je perverziji. On je promiskuitetan, i njegov jedini cilj je seksualno zadovoljstvo. Homoseksualci se vezuju za promiskuitet gde se pojavljuju kao visoko rizična grupa kada je reč o polno prenosivim bolestima.

Dva muškarca koja se vole, to jest imaju odnose... seks. Ja ne znam stvarno šta im je tu lepo i šta im je to dobro. Meni se to gadi. I zato nekome kažeš 'ajd što si peder' - znači da je nešto najgore, dno po meni. Tako ja gledam na to. (heteroseksualna osoba)

I ne znam šta to njih privlači da oni međusobno mogu da imaju odnos. Šta je to... što vole da imaju analni seks? Ili šta već. (heteroseksualna osoba)

Mislim da neki misle da je to bolest. A neki misle zbog toga kako gej osobe žive. Pa, mnogi misle da gej osobe stalno menjaju partnere, pa se tako šire razne bolesti. Polne i svakakve. (LGB osoba)

Budući da smatram da su odnosi moći u binarnoj rodnoj celini i društvu kao njenoj razvijenoj konstrukciji samo simboličke dispozicije seksualnog čina, homoseksualnost se vidi kao opasan destabilizirajući faktor koji upravo preko seksualnog čina preti da rasparča tradicionalno društvo i odnose unutar njega. Zbog toga se homoseksualnost i istopolni seksualni čin radije ograđuje i ostrakuje od javnog uvida, smešta u četiri zida, daleko od očiju svih i na taj način, zatvoren, drži pod kontrolom.

HOMOSEKSUALNOST I DEVIJACIJA RODA

Rod je važan sadržaj društvene hijerarhije moći koju binarna rodna celina konstituiše. Kod ispitanika i ispitanica sa izraženim homofobičnim stavovima na homoseksualnost se gleda kao na faktor koji je opasan po postojeće i tradicionalne društvene odnose – po društveni poredak. Homoseksualnost preti da te odnose uzdrma i razruši, i možda zauvek promeni. Jer homoseksualni odnosi raskidaju binarni poredak nuklearnog odnosa na kome patrijarhalno društvo i odnosi moći počivaju.⁶⁵

Takvi odnosi se raskidaju i rodnom transgresijom: muško ka ženskom, žensko ka muškom. Homoseksualci i homoseksualne su viđeni kao osobe koje nose odeću koja pripada drugom polu. Na isti način oni se daju prepoznati na ulici po mišljenju ispitanika/ca, ali i po gestikulaciji koja stereotipno karakteriše jedan rod.

Pa... njihov izgled me jako iritira. Nisu mi nimalo ženstvene. Previše su mi... Grube su, kratko očišane, ponašaju mi se kao muškarc, agresivno i to. To mi izaziva gađenje. (heteroseksualna osoba)

Jer tačno se na ulici može prepoznati ko je homoseksualac, ko nije. [...] U upoznavanju bi pre bio stisak (ruke, prim. aut.) kao žena i nešto bi bilo... i glas bi imao više kao ženski. Neko držanje. Mislim da mogu stoprocentno da procenim ko je homoseksualac. Jednostavno se vidi po držanju... Mislim da mogu dobro da procenim. (heteroseksualni osoba)

Pa recimo susretao sam često momka u sredini jednoj u kojoj sam često boravio koji je nosio nešto nalik ženskim čizmicama. (heteroseksualna osoba)

Homoseksualni muškarc se doživljavaju kao manji muškarc (demaskulinišu se), a homoseksualne žene kao nedovoljne žene (defeminiju se). Oni iskaču iz svog roda i orbitiraju ka drugom. To je jedan nedefinisan rod, uvek se nalazi između. Takve transgresije *iritiraju* (izazivaju bes), jer prkose društvenim normama o rodnim pravilima, i *stvaraju gađenje*.

Ono feminizirani. Jednostavno mi se gade. Gade mi se ovi... kako se sad zovu ovi... sad što čupaju obrvice bolje nego ženske. Metro! Nisu gejevi, ali ih ne shvatam, muško je muško. To obrvice... to ... Ne volim. I to ne volim. U redu je da ti držiš do sebe, ima higijene i lickanja i kod muškaraca ali ovi gilipteri... ne znam šta su. Ali šta su oni? Feminizirani nešto... Šta ga tera da se čupka? To ne razumem, pa ja kao muško... U redu je da izgledaš uredno, pa hajde skratiš ne znam... dlake ispod pazuha ako si maljav, obriješ se, negde ne znam i obrvicu doteraš... Ali sad da si ti pa baš nešto... ne znam... pa, šta još? Sjaj za usne da stave? Gde je tu muškost? (heteroseksualna osoba)

Ipak homoseksualci imaju tu žensku psihi. Mislim da muškarac ne bi trebalo da ima žensku psihi, jer ženska psihi ume da bude manipulativna, opterećujuća i teška. Pravi muškarc, kad kažem pravi muškarc mislim heteroseksualni muškarc, su vrlo jednostavni ljudi i mislim da je muška psihi vrlo jednostavnija od ženske... I komunikacija sa drugim ljudima

65. Preuzeto iz uvoda.

je jednostavnija. Manje kompleksa, manje ogovaranja, manje gledanja u tuđa posla i šta ja znam. Tako da ja više preferiram muškarce sa muškom psihom... 'Ajde žena je vrat porodice, pa je ženska psiha u gej svetu isto vrat koji ume da manipulise, ume da laže, ume da skriva, da bude zajedljiva, ume da zvoca, ume jedno kaže, drugo misli, a treće radi. Da komplikuje jednostavne stvari. Nezadovoljna je, iskompleksirana. (LGB osoba)

Telesni stav. Pokret, mimika, govor. To izaziva mislim kod ljudi taj negativan stav. Jel' možete da zamislite da muškarac sedi prekrštenih nogu i da ima stav kao žena? (heteroseksualna osoba)

U principu hodanje, ophođenje, komunikacija neka i tako dalje. Ajde da kažem rukovanje i fizički kontakt sa muškim osobama... Uopšte nisam stekao utisak do sada imaju onako mušku, čvrstu gestikulaciju. Ili ne u toj meri kao muškarci heteroseksualnog opredeljenja. (heteroseksualna osoba)

Pa po stavu, ima taj čvrsti stav, zna se šta je muško, šta treba da radi u kući, šta je glava porodice, to je neko na koga treba da se oslone i žena i deca, negde da bude stub deci. Smatram da gej muškarac nije dovoljno emocionalno i psihički jak za tako nešto. (heteroseksualna osoba)

Svi narativi potiču od jasne i hermetične distinkcije roda, njegovih činilaca i uloga. Rod se prvo konstituše, međusobno razgraničava, hermetički zatvara i napokon čuva od subverzije i mešanja. Rod kao takav doživljava se kao stub društva i društvenog reda. Svako njegovo razaranje se posmatra kao atak na društvo i red, stoga, u tom diskursu iracionalnosti, nije nerazumljiva neprijateljska reakcija prema homoseksualcima.

DISKRIMINACIJA I NEJEDNAKOST KAO LOGIČNA POSLEDICA REAKCIJE DRUŠTVA NA DEVIJACIJU

Kada govorimo o pravnom okviru, jasni su uglovi percepcije: dok homoseksualne osobe govore iz ugla egzistencije, heteroseksualne osobe sa negativnim stavovima prema LGB populaciji govore iz određene ideološke pozicije, budući da ih deprivacija pravne infrastrukture LGB osoba ne dotiče. Posmatrani kao devijanti koji prete da razore društvo, koji ne doprinose reprodukciji, koji su „greška prirode“ i, naposljetku, oni koji su nejednaki sa heteroseksualcima i čija je seksualnost inferiorna, oni ni ne zaslužuju da imaju ista prava kao „normalni“.

Prosto mi nije prirodno da budu u braku, da imaju dete i sve to. Meni ne smeta, nek rade šta hoće, nemam taj problem, sedim sa njima, družim se svakodnevno, ali prosto nisam učena tako i nisam odgajana tako, prosto, Bog je stvorio muškarca i ženu za porodicu, decu, bla bla. Nemam ništa protiv ali još uvek mi je to nekako... ne znam... (heteroseksualna osoba)

Pa, po meni recimo ako gledamo to kao na benificiju, ako jedan partner recimo ne radi i ne ostvaruje pravo radom na zaštiti, opet dobija to pravo iz razloga što recimo doprinosi natalitetu stanovništva u bukvalnom smislu tako što recimo ima potomstvo sa tom osobom. U ovom slučaju to je nemoguće. Pošto smatram da nije pametno dozvoliti osobama LGBT populacije. (heteroseksualna osoba)

Mislim da ne treba da nema razloga da budu. Ne znam ovo društvo koliko uopšte ima interesa, kakav je benefit jednog društva iz brakova takvih. Ajde, pretpostavljam da će njima značiti, ali ne bi trebalo jer je to mali procenat. Mislim da država Srbija nema benefita od toga. Šta država Srbija ima od toga što će se ovećiti homoseksualne bračne zajednice? Ne razumem šta bi država Srbija dobila od toga? Ništa. Razumem da je to Švajcarska, tamo se muškarac i žena uzmu i umesto dva poreza, plaćaju tri poreza. Tamo država ima interesa. Ovde to ne postoji, tako da država nema interesa. (heteroseksualna osoba)

Pa mislim da ipak treba samo heteroseksualni da imaju tu mogućnost da nasleđuju, jer ipak heteroseksualni parovi iza sebe ostavljaju društvu neki progres, nasleđe, decu i tako dalje. Zbog toga. Ta majka koja nasledi penziju pokojnog muža ima neko dete iza sebe kome treba pomoći u životu. (heteroseksualna osoba)

Zapažamo da se diskriminacija racionalizuje, intelektualizacijom postavlja novi narativ na mesto gde se devijantnoj grupi depriviraju prava. Takođe, važno je primetiti potrebu da se deprivacija jednoj devijantnoj grupi opravda mehanizmom racionalizacije. Ono što je tu značajno je upravo potreba koja može da se obrazloži određenim promenama u društvenoj svesti kada su homoseksualne osobe u pitanju, stavljanjem diskriminacije u kontekst etike i destabilizacija strukture homoseksualca kao devijanta.

NARATIVI O HOMOFOBII I INTERNALIZOVANA OPRESIJA

Jelena Zulević

U svom čuvenom delu *Priroda predrasuda*⁶⁶, Olport je primetio, pišući o pripadnicima manjinskih grupa, da pošto niko ne može ostati indiferentan na maltretman i očekivanja drugih, očekivano je da će se kod pripadnika grupa koje su izložene ismevanju, potcenjivanju, ponižavanju i diskriminaciji razviti neke ego odbrane napravivši je razliku između onih koje su usmerene na izvor diskriminacije i onih koje su usmerene ka unutra – na samu osobu. U ovom drugom slučaju, identifikacija sa dominantnom grupom vodi samomržnji i osećaju stida/srama zbog „posedovanja“ karakteristike prezrene grupe, kao i odbojnosti prema ostalim članovima grupe koji „poseduju“ tu karakteristiku (Allport, 1954).

Međutim, u istraživanjima fenomena različitih stereotipa /predrasuda i njihove internalizacije dugo je prevladavao individualistički fokus psihologije u kome je ostajala zanemarena činjenica da se oni uvek odvijaju u širem društvenom kontekstu te obuhvataju procese koji nadilaze pojedince. Kultura i društvo, sa svojom strukturom, dominantnim ideologijama, jezikom i diskursima, predstavljaju kontekst u kome se odvija razvoj svakog pojedinca. Razvoj uma neraskidivo je vezan za dostupna kulturna sredstva koja posreduju i oblikuju njegovo funkcionisanje. U tom smislu, formiranje i razvoj identiteta možemo razumeti kao stalnu dinamičku tenziju između individue, društva i socijalnih/kulturnih/istorijskih procesa u kojima se ona odvija. Osoba prisvaja postojeće reči, jezik i forme diskursa dok konstruiše sopstvenu, ideološki posredovanu, perspektivu sveta. Identitet se, stoga, ne može definisati pojmovima individualnih karakteristika i kvaliteta, već uvek predstavlja funkciju dijaloga i odigravanja identiteta korišćenjem određenog seta dostupnih kulturnih oruđa i sredstava, kao i (re)pozicioniranjem sebe u odnosu na reči, jezik i diskurse drugih.

Ovo je izrazito važno za razumevanje fenomena internalizovane opresije/homofobije. Centralni aspekti ovog fenomena nisu set unutrašnjih, dubokih, nepromenljivih psiholoških kvaliteta, karakteristika i atributa već specifičan set dispozicija povezanih sa određenim formama posredujućih aktivnosti koje služe kreiranju relacionog identiteta, a prenose opresivne poruke i skripte. Kako opresivne tako i privilegujuće poruke dolaze iz mnoštva izvora i imaju najrazličitije forme, a obeležene su ideologijama dominantne kulture. Internalizovana opresija je fundamentalno dijaloški i socio-kulturni fenomen (a ne samo psihološki) baziran na društvenim interakcijama i socijalnoj strukturi moći. U tom smislu, važno je razumeti ideologije koje su osobi dostupne u određenom socio-istorijskom kontekstu, i predstavljaju kulturno sredstvo za oblikovanje identiteta.

Istraživanje „Homofobija i internalizovana homofobija“, koje ima za cilj utvrđivanje sličnosti i razlika u usvajanju i reprodukcivanju homofobičnih stavova kod heteroseksualnih i homoseksualnih osoba te razumevanje motiva koji stoje

66. Allport, G. W. (1954/1979). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Perseus Books.

u osnovi homofobije i internalizovane homofobije, obuhvata upravo identifikaciju deljenih društvenih znanja i narativa o homoseksualnosti. Metodološki inovativnim pristupom, u kome se odgovori LGB i heteroseksualnih ispitanika nisu analizirali i prikazivali odvojeno već jedni uz druge, sjajno je ilustrovano postojanje deljenog društvenog znanja kada je u pitanju seksualna orijentacija. Bez obzira na to što su se ispitanici razlikovali u stepenu njihovog prihvatanja, činjenica da neke LGB osobe usvajaju dominantna ideološka stanovišta ukazuje na snagu ovih deljenih narativa.

Kvalitativna orijentacija istraživanja omogućila je detaljniji uvid u sadržaj homofobičnih stavova i narativa. Ovo je izrazito važno zbog toga što omogućava i osmišljavanje različitih koncepata kreiranja otpora. Na primer, kampanje LGBT nevladinih organizacija se mogu specifičnije prilagoditi našem društvenom kontekstu i direktnije odgovoriti na postojeća pogrešna uverenja (a ovo istraživanje nam kazuje i koja konkretno). Drugo, iako nije imalo za cilj, u istraživanju su identifikovani i neki od uspešnih načina menjanja predrasuda (postavljanje dodatnih pitanja tokom intervjuja navodilo je ispitanike na dodatna razmišljanja i donekle menjalo njihove stavove). Kako ovo nije bio fokus istraživanja, ne možemo znati u kom intenzitetu i koliko često je dolazilo do ovakvih promena, pa ovo svakako predstavlja zanimljivu osnovu za neka dalja istraživanja.

Mnogi dobijeni nalazi se slažu sa onima iz drugih istraživanja (pozitivniji stavovi prema LGB osobama kod žena, veća distanca za bliže odnose, više zbuđenosti u vezi sa transrodnim identitetima itd.) Zanimljivo je ukazati na nalaz da je zajedničko za sve ispitanike, bez obzira na seksualnu orijentaciju, percepcija heteroseksualnih i LGB osoba kao članova jasno razgraničenih grupa nejednakih svojstava i pozicija. Kako navode autorke, „ključna razlika je u onome gde se vide razlozi za ove nejednakosti. Kod onih sa manje ili više izraženim negativnim odnosom prema homoseksualnosti, postoji sklonost da se pripadnici LGB populacije vide mnogo sličnijim međusobno nego što oni objektivno jesu, uz uspostavljanje seksualne orijentacije kao njihove ključne (ako ne i jedine) karakteristike i redukcije na nju čitavog identiteta LGB osobe. Nejednakost se tu percipira kao logična posledica reakcije društva na devijaciju. Za razliku od toga, osobe kod kojih nije izražena homofobija, seksualnu orijentaciju LGB osoba vide kao jednu od varijacija ljudske seksualnosti s kojima se osoba rađa, a društvenu nejednakost LGB osoba kao posledicu većinskog negativnog odnosa prema homoseksualnosti i istovremeno opravdavanje te nejednakosti. Takođe, njih generalno karakteriše diferenciraniji pristup LGB osobama u smislu naklonosti ili nenaklonosti koja se vidi kao rezultat kvaliteta interakcije i ličnih karakteristika individue, a ne posledica nekog intrinzičnog svojstva svih LGB osoba“. Pored toga što nam govori nešto o inherentnim svojstvima predrasuda, ovaj nalaz dodatno upućuje na jedan od puteva njihovog menjanja. Razvijanje i nuđenje narativa kojima se umanjuju razlike između LGB i heteroseksualnih osoba (naglašavanjem veće varijabilnosti unutar grupe nego između grupa), uz one kojima se relativizuje važnost jednog identiteta (seksualne orijentacije) u odnosu na sve druge koje osoba ima, kao i objašnjenja koja eventualne razlike pripisuje opresivnom i homofobičnom kontekstu u kome LGB osobe odrastaju i žive, predstavljaju dodatni plodan okvir za dalja istraživanja o mogućnostima menjanja predrasuda.

Kada je u pitanju rad sa internalizovanom homofobijom, svakako joj se ne može pristupiti kao isključivo individualnom fenomenu jer je konstantno snažno podržavana dominantnim opresivnim društvenim ideologijama i narativima. Internalizacija opresije (homofobije) zapravo predstavlja posredovan (kroz reči, jezik, diskurse i ideologije) dijaloški fenomen u kome veliku ulogu igraju moć, privilegovanost, autoritet, pristup društvenim i kulturnim resursima (itd.) odn. politika. Mnoge tradicionalne forme savetovanja i psihoterapije imaju izrazito individualan fokus koji u slučaju internalizovane opresije bilo koje vrste može pojačati osećanje krivice i bespomoćnosti jer su zanemarena strukturalna i šira kulturna ograničenja opresivnih dominirajućih diskursa kao i ograničena uloga pojedinca u mogućnostima njihove promene. Mogućnost promene i otpora definicijama realnosti koje su socijalno konstruisane tada leži u njihovom osveščivanju, prilici da se oni verbalizuju, pružanju mogućnosti da se nejasne ideje i utisci dovedu u kontekst (jezika) u kome je moguće o njima misliti na strukturisan način. Eksplicirani, oni postaju osnov za dalji rad, osnaživanje, otpor i re-kreiranje ličnih narativa te vraćaju kontrolu pojedincu i predstavljaju početni korak u razvoju kritičke/emancipatorne svesti. Stoga su za rad na individualnoj promeni takođe neophodni izvori i uvidi u zajednička deljena znanja koja ovo istraživanje opisuje.

Najveći kvalitet ovog istraživanja svakako predstavlja opsežnost ispitivanja homofobičnih stereotipa i predrasuda u mnogobrojnim aspektima života i predstavljanje kompleksnosti njihovog ispoljavanja. Dodatno, analize odgovora odražavaju izrazitu osetljivost na suptilna ispoljavanja predrasuda i narativnog tretiranja Drugih u kontekstu mnoštva savremenih relevantnih teorijskih koncepata. Prikazano istraživanje stoga predstavlja važno svedočanstvo o sadržaju homofobičnih stavova našeg društva u ovom trenutku i predstavlja dobar osnov i inspiraciju za dalja istraživanja o ovoj temi.

UVOD U ISTRAŽIVANJE SAMOGA SEBE

Dušan Maljković

0.

„Pošto se stavovi društva internalizuju, homoseksualci razvijaju visok stepen osećaja krivice prema sebi; kada sam ja u pitanju, sumnjam da ću se ikada osloboditi osećaja krivice, koliko god se trudio. Krivica pak dovodi do mržnje prema sebi, a oni koji mrze sebe teško da neće prezirati druge koji dele njihovu krivicu.“⁶⁷

Denis Altman (1971)

1.

Kada se govori o homofobiji, pa i internalizovanoj homofobiji, ova dva pojma obično se razdvajaju: prvo se odnosi na diskriminaciju „spolja“, a drugo na tu spoljnu koja se potom subjektivno usvaja i *pountruje*. Zbog toga, ma kako razni subjekti lično interpretirali homofobiju, ona naprosto nije nikada isključivo nekakav lični, idiosinkratski stav, već je učinak dominantne društvene ideologije koja dolazi pre ovog subjektivnog i njega oblikuje, te ne prestaje da gubi vezu sa svojim uzrokom. Dakle, homofobija nikako nije samo „privatna“ mržnja prema homoseksualcima, nečija emocija ili *fobija* – mada postoji i kao takva – već predstavlja široko rasprostranjeni režim diskriminacije svega što odstupa od *heteronormativne matrice*. To je važan zaključak ovog istraživanja – reč je o široko rasprostranjenom društvenom znanju koje se „usađuje“ posredstvom ideoloških aparata kakvi su institucija porodice, obrazovni sistem itd. Homofobija se onda različito internalizuje, te razlika počinje da postoji kada se prepoznaje kao ideologija, kao *lažna* ideologija – recimo, u vodi prepoznavanja predrasuda ili konkretne diskriminacije – ili se pak ona usvaja kao istinita, kao znanje čija se istinitost podrazumeva.

Na ovom tragu možemo razumeti i drugi rezultat istraživanja – naime, da homofobičnost ne korelira sa stepenom obrazovanja odnosno da obrazovaniji ljudi nisu manje homofobični i obrnuto. Međutim, zanimljivo je preispitati odakle dolazi predrasuda da bi stepen prihvatanja homoseksualnosti trebalo da zavisi i od obrazovanja, budući da obrazovni sistem nije oslobođen diskriminatornih stavova prema istopolnoj orijentaciji, te da je i dalje aktuelna podela na društvene i prirodno-tehničke fakultete, gde se potonji retko, verovatno uopšte i ne bave ovom tematikom. Možda otuda što očekujemo veći stepen racionalnosti obrazovanih ljudi? Međutim, homofobija nije samo racionalna „stvar“ – jer zašto bilo ko ne bi mogao doći do zaključka da ga ne ugrožava slobodan izbor dve punoletne jedinke istog pola da

67. Denis Altman „Krivica i internalizovanje opresije“ u: QT, časopis za kvir teoriju i kulturu, Gayten-LGBT: Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd, maj – avgust 2010, str. 17.

stupe u seksualni odnos, te da taj čin ne govori ništa više o subjektima koji ga praktikuju, kao i u slučaju heteroseksualnosti? To dolazi otuda što internalizacija homofobije podrazumeva i emotivnu komponentu – mržnju, gađenje, itd. ali ide i do tačke da seksualni odnos dva muškarca ili dve žene proglašava „bogohulnim“, te pretnjom po prirodni i društveni poredak, opstanak nacije, a uvodi i ideju konspiracije posredstvom tajnih „gej lobija“ koji vladaju svetom mode, politike itd. Dakle, vidimo koliko je homofobična ideologija u stvari složena i teška za dekonstrukciju na svim nivoima na kojima se pojavljuje. Zato bi specifično usmereno obrazovanje – kakve su kvir studije – moglo da da rezultat smanjenja homofobičnih stavova: očekivati da se homofobija nekako rastoči sama od sebe tokom fakultetskog obrazovanja i kasnije znači nerazumevati njene mehanizme usađivanja koji su mnogo raniji – napomenuo sam da potiču od porodice – a često homofobični stavovi mogu biti i nesvesni, ispoljavati se tek u specifičnim situacijama – na primer, neko veruje da je oslobođen homofobije, onda ga slučajno dodirne njegov gej prijatelj, a on oseti odvratnost itd.

Jedno od ubeđenja koje istraživanje pronalazi jeste da homoseksualnost dovodi u pitanje standardne polne odnosno rodne odnose na relaciji muško-žensko, gde se muški homoseksualci vide kao „ženski“ subjekti – ili makar polno „prelazni“, što je doživljeno kao negativna osobina zahvaljujući mizoginiji (odnosno ideji da je bolje, superiornije, poželjnije itd. biti muško nego žensko), te da je za muškarce degradacija da imaju ženska svojstva. Ovakav stav nažalost često usvajaju i muški homoseksualci, koji insistiraju na „nefeminiziranosti“ – čini se da je to jedno od opštih mesta internet dejting sajtova za muškarce (kao što je GayRomeo.com ili mobilnih aplikacija kakva je Grajnder) – ali i na „strejt“ izgledu i oblačenju – što govori da se i heteroseksualnost više vrednuje od homoseksualnosti. Citat Denisa Altmana kojim počinje ovaj tekst objašnjava kakve su posledice ovakvih pretpostavki: krivica, mržnja prema sebi i na kraju prema drugim homoseksualcima. Jedan pogled na gej sajtove za upoznavanje dovoljan je da se pronađu hiljadama puta ponavljane rečenice kakve su „Svi ste grozne pederčine“, „Niko ovde nije normalan“, „Nemam gej prijatelje, nemoj ni ti“ i sl. Nažalost, citirani tekst napisan je 1971. godine – pre, dakle, skoro pola veka – i ukazuje na to koliko se i dan-danas takva heteronormativna i patrijarhalna paradigma teško razgrađuje te rezultuje u (samo)povređujućoj LGBT „zajednici bez zajedništva“ koja internalizuje vrednosne hijerarhije tipične za društveni *mainstream*.

2.

Stavovi prema transpolnim/rodnim osobama i biseksualcima očekivano su gori. Kažem očekivano, jer je reč o još marginalizovanijim i nevidljivijim grupama, pa je režim predrasuda i isključivanja još jači. U korenu toga jeste kršenje opozicije muško/žensko: podrazumeva se da neko mora biti ili jedno ili drugo u pravom smislu te reči – „pravo“ muško ili „pravo“ žensko (ma šta to značilo, a to značenje menjalo se i menja se i danas). Biseksualci se najčešće doživljavaju kao utvare koje lebde između dva sveta – heteroseksualnog i homoseksualnog – kao oni neopredeljeni koji mogu da uvek pređu na „drugu stranu“ i tako ugroze npr. ekskluzivni ljubavni odnos, što im daje i oreol *pretećih subjekata*. Negativni stavovi prema ovim grupama, dolazi li od gej ili strejt osoba, svedeno, ukazuju na to da pripadnici jedne ugrožene grupe ne moraju biti senzibilniji prema drugoj grupi – a zašto bi morali, kao žrtve, razviti takav senzibilitet? –

te da je fluidnost seksualnih odnosno polnih karakteristika teško prihvatljiva za većinu ljudi baš zato što su navikli da funkcionišu u koordinatnom sistemu koji podrazumeva jasno podeljene rodne binarnosti. Sve van toga sadrži nepoznanicu, te otvara mogućnost za pojavu straha, odnosno stvara, po psihoanalitičkoj teoriji, osećaj nelagodnosti, *zazora*.

3.

Prihvatanje homoseksualnih osoba u ličnim odnosima donosi jedan zanimljiv zaključak. Naime, samo jedan ispitanik bi se u potpunosti odrekao geja/lezbejke ako je u pitanju blizak član njegove porodice ili dete, dok bi ostali pokušali da tu seksualnost prihvate (ne nužno to i učinili). Ono što proces prihvatanja otežava nije samo homofobija – posebno nije u njenom emotivnom delu mržnje i odvratnosti, jer pretpostavljamo da roditelji vole svoje dete, pa i svoje homoseksualno dete – već strah da će to dete biti društveno represovano, da neće formirati svoju porodicu, ukratko: da će biti *nesrećno*. Ova vrsta zabrinutosti razumljiva je u homofobičnom društvu, ali cilj ne bi trebalo da bude „konverzija“ gej osoba – znamo da je to nemoguće, te da u „najboljem“ slučaju dovodi do izigravanja heteroseksualnosti, što opet donosi negativne posledice za tu osobu i potencijalno druge osobe koje sa njom stupaju u bliske odnose. Rešenje predstavlja promenu same političke zajednice, u konačnici eliminaciju homofobije – to je krajnji i teško dostižni cilj, ali ne i nemoguć – što bi u konkretnom slučaju roditelja moglo početi grupnom terapijskom podrškom koja bi bila usmerena koliko na prihvatanje svoje dece, toliko i na suočavanje sa sopstvenim homofobičnim predrasudama, što je u suštini isti proces.

4.

Konačno, reč-dve o nasilju. Zanimljivo je da ispitanici, s jedne strane, zauzimaju stav da ne znaju previše o psihofizičkom nasilju nad LGBT populacijom, što može biti posledica dve stvari. Prva je realna nezainteresovanost koja može prelaziti i u namerno ignorisanje odnosno „okretanje glave“ od postojeće situacije. Druga je duboko poricanje da takvog nasilja ima. Prvo bi bilo nedostatak želje da se o tome išta sazna (jer iz nekog razloga to može da bude neprijatno saznanje?), a drugo često dolazi uz negativni politički odnos prema gej emancipaciji i organizovanim formama borbe, što se frekventno može čuti u desničarskom diskursu: što se oni bune kada im ništa ne fali? U ovom kontekstu, odgovornost za nasilje, čak i kada se desi (jer se zaboga, ono ne dešava ili je relativno retko), prebacuje se na žrtvu koja „provocira“ sopstvenim (nenormativnim) ponašanjem, što je jedno od čestih mesta patrijarhalnog odnošenja prema nasilju nad ženama, koje su uvek krive baš kao provokatorke: npr. sklone su da „izazivaju“, da li svojim verbalnim primedbama koje se opisuju kao „džangrizanje“, da li svojim „napadnim oblačenjem“, kao u slučaju seksualnog zlostavljanja, gde se žrtvi pripisuje da je ona „potajno priželjkivala odnos“, odnosno „prišiva“ joj se mazohizam.

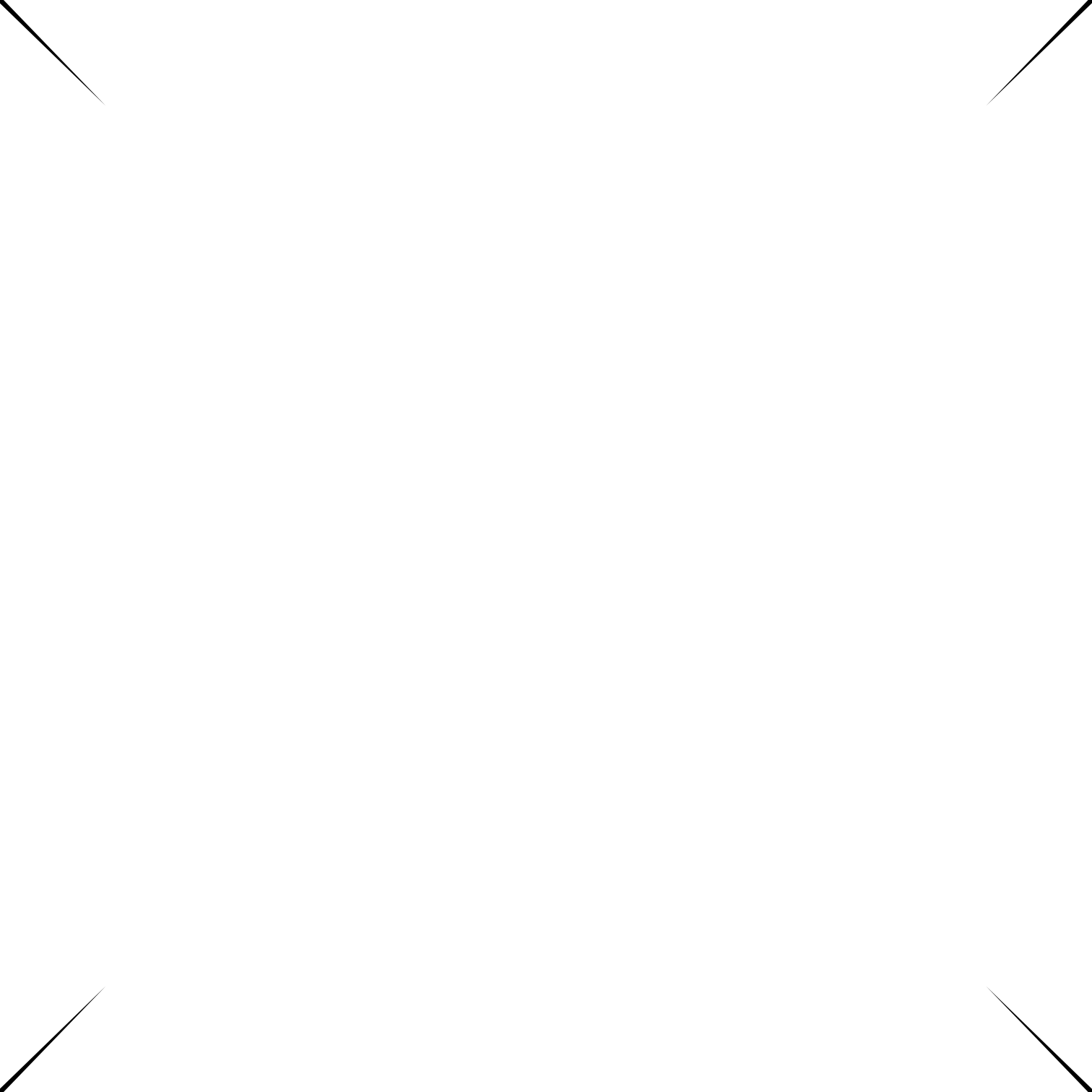
Ovog pripisivanja, barem u istraživanju, nema kada su u pitanju pripadnici LGBT zajednice, ali neki pripadnici te iste populacije postavljaju zahtev za većom „ličnom snagom“ gej i lezbejskih osoba ukoliko one žele da „društveno napreduju“. Ukoliko je nemaju – a ličnu snagu je često teško izgraditi u neprijateljskom okruženju koje vas pre svega

psihički slama – onda se to postavlja kao *de facto* zahtev za više maskuliniteta, probijanja i sl., što se može razumeti kao *relativizacija homofobije* i insistiranje da treba da uradimo „sve sami“ – toliko simptomatično u neoliberalnoj paradigmi – da u krajnjoj liniji individua treba „da bude snažna“ da bi se izborila za sebe i svoj društveni položaj. Eto kako ta, danas dominantna ideologija, nalazi svoju internalizovanu varijantu kod istopolno orijentisanih osoba kada govore „o sebi“ i kako se može (gotovo) neprimetno združiti sa homofobijom!

5.

Konačno, zaključimo: homofobična ideologija prisutna je kao intersubjektivno pseudoznanje o homoseksualnosti i istorijski se obrazovala, barem kada je u pitanju tzv. zapadna civilizacija, hiljadama godina unazad, prolazeći kroz različite transformacije: od ideje da je ona prihvatljiva za muškarce više klase u instituciji *pederastije*, kao u Staroj Grčkoj, do *psihijatrizacije* i *mentalizacije* homoseksualnosti kao poremećaja, protiv čega se, između ostalog, izborila i (homo)seksualna revolucija sedamdesetih godina XX veka, prevashodno počevši u SAD, šireći se (uspešno?) na ostatak planete. U tom kontekstu i heteroseksualci i neheteroseksualci internalizuju elemente ove ideologije. Jedini način da se ovaj proces zaustavi i minimalizuje, pored političkog aktivizma, jeste širenje stvarnog znanja o homoseksualnosti posredstvom obrazovnih institucija, medija i drugih javnih kanala distribucije informacija. Ovo istraživanje, nadam se, igra i tu ulogu, jer ono predstavlja više od pukog skeniranja stanja – čitajući ga, možemo bolje razumevati internalizaciju homofobije (na koju niko nije imun) što potencijalno donosi mogućnost promene ličnih stavova kroz dodatnu introspekciju.

Denis Altman kaže da se nikada neće do kraja osloboditi osećaja krivice zato što je gej. Nadam se da to ima veze sa činjenicom da je on jedan od pionira istopolnog aktivizma i da se od njegovog angažmana u seksualnoj revoluciji društveno prihvatanje homoseksualnosti ipak poboljšalo, te da nam je, konačno, moguće zamisliti novu generaciju gejeva, lezbejski i transpolnih/rodnih osoba koja odrasta bez (samo)mržnje. Na tome, kako pokazuje istraživanje, ima još dosta da se radi.

Naslov
Homofobija i internalizovana homofobija, kvalitativno istraživanje u Srbiji

Izdavač
Centar za kvir studije
www.cks.org.rs

Priredivač
Aleksandar Stojaković

Lektura i korektura Prevod
Marija Nikolić **Milica Jeremić**

Dizajn korica Prelom i priprema
Željko Stanojević **Dragan Lončar**

Štampa
Interprint

Tiraž
300

Finansijska podrška

FONDACIJA ZA OTVORENO DRUŠTVO, SRBIJA
OPEN SOCIETY FOUNDATION, SERBIA

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nародна библиотека Србије, Београд

305-055.3(497.11)
316.647.8(497.11)

СТОЈЧИЋ, Маријана

Homofobija i internalizovana homofobija u Srbiji : kvalitativno istraživanje / [autorke istraživanja] Marijana Stojčić, Dragana Petrović ; [intervjuer/ke Aleksandar Stojaković ... [et al.] ; prevod Milica Jeremić]. - Beograd : Centar za kvir studije, 2016 (Beograd : Interprint). - 166 str. ; 23 cm

Tiraž 300. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Summary.

ISBN 978-86-918149-1-5

1. Петровић, Драгана [аутор] 2. Стојаковић, Александар [особа која интервјуише] [уредник]

а) Хомосексуалност - Истраживање - Србија - Интервјуи б) Хомофобија - Истраживање - Србија - Интервјуи

COBISS.SR-ID 222395660

„Izabela“, umorno odvrati Alek, „nije to jedan veliki loš događaj. To je gomila nevidljivih sitnica. Kada bismo Magnus i ja putovali, i ja pozovem kući s puta, tata nikada ne bi pitao za Magnusa. Kada ustanem da govorim na sastancima Klave, niko me ne sluša, a ja ne znam da li je to zato što sam mlad, ili zbog nečeg drugog. Zateknem mamu kako razgovara sa prijateljicom o njenim unucima i, čim ja uđem u sobu, one začute. Irina Kartrajt mi je rekla da je šteta što niko nikada neće naslediti moje plave oči.“ Slegao je ramenima i pogledao Magnusa koji je na trenutak sklonio ruku s volana da bi je stavio na Alekovu. „Nije to ubodna rana od koje me možeš zaštititi. To je milion malih posekotina od papira svakog dana.“

Grad izgubljenih duša, **Kassandra Kler**

ISBN 978-86-918149-0-8

www.cks.org.rs